M. M. Rozental

A MARXISTA DIALEKTIKUS MÓDSZER

Szikra

SZIKRA

M. M. ROZENTAL

A MARXISTA DIALEKTIKUS MÓDSZER

SZIKRA

BUDAPEST 1952

Az orosz eredeti címe:

М. М. РОЗЕНТАЛЬ

МАРКСИСТСКИЙ ДИАЛЕКТИЧЕСКИЙ МЕТОД

ГОСПОЛИТИЗДАТ 1952

Fordította

NYIRŐ JÓZSEF

Felelős kiadó a Szikra Könyvkiadó vezérigazgatója

I. FEJEZET

A MARXISTA DIALEKTIKA MINT A MEGISMERÉS EGYETLEN TUDOMÁNYOS MÓDSZERE

1. A dialektikus és a történelmi materializmus — a kommunista párt világnézete. A dialektikus módszer mint a marxista filozófia döntően fontos alkotóeleme

Marx és Engels hatalmas tette volt a tudományos világnézet — a dialektikus és történelmi materializmus kidolgozása. Ez a világnézet mindenható, mert igaz. Az emberi gondolkodás fejlődésének története során a marxista filozófia adott elsőnek választ azokra a kérdésekre, amelyek az emberi elmét foglalkoztatták, de amelyeket a marxizmus előtt nem tudtak megoldani.

A filozófiában évszázadokon és évezredeken át folyt az elkeseredett harc a világnézet fő kérdései körül. Anyagi-e a világ vagy szellemi; mi az elsődleges és mi a másodlagos — az anyag-e vagy a tudat; a mozdulatlanság állapotában van-e a természet vagypedig az örökös, szakadatlan fejlődés és változás-e a természet törvénye; vannak-e a természetnek objektív törvényei, vagypedig az emberi értelem állapítja meg a maga törvényeit, amelyek segítségével „rendszerezi" a világot; képes-e az emberi elme megismerni az objektív valóságot, vagypedig közte és a természet között áthághatatlan akadály tornyosul; melyek a társadalom életének törvényei — ezek és hasonló más kérdések álltak a különböző filozófiai táborok és irányzatok ádáz harcának középpontjában.

Ebben a harcban alakult ki és fejlődött a filozófia haladó, materialista vonala, amely mindenkor a haladó tudomány eredményeire támaszkodott. A materializmus és az idealizmus

már az ókori filozófiában is mint két kibékíthetetlen filozófiai tábor, két filozófiai párt állt szemben egymással. A materializmus és az idealizmus, a tudomány és a vallás közötti harc évszázadról-évszázadra élesebb formában folyt, s Marx és Engels fellépésének idejére rendkívül feszültté vált.

Nem véletlen, hogy a filozófiai pártok harca ennyire elkeseredett jelleget öltött. A különböző filozófiai irányzatok mögött különböző társadalmi erők, különböző osztályok és politikai pártok állnak. A filozófia — szemben a burzsoá ideológusok állításával — nem valamiféle szellemi erő, amelynek nincsenek gyökerei az emberek anyagi életfeltételeiben, s amely a harcoló társadalmi osztályok felett áll. A filozófiai nézetek, mint a felépítmény elemei, nemcsak tükrözik a különböző osztályok társadalmi létét, érdekeit, tudatát, hanem tevékenyen vissza is hatnak a társadalmi fejlődés menetére. A filozófia az osztályok és a politikai pártok harci eszköze. A burzsoá ideológusoknak az a tétele, mely szerint a filozófia „pártatlan" vagy „pártokon felül áll", ugyanolyan hazug, mint a burzsoá demokrácia „osztályfelettiségéről" szóló tétel.

A filozófiai idealizmus a gondolkodás egész története során túlnyomórészt a reakciós osztályok eszmei zászlaja volt. Ezek az osztályok a tudomány megoldatlan problémáin, a hiányos emberi ismereteken élősködő idealista filozófiai rendszerekből merítették azokat az eszméket és elméleteket, amelyek segítségével sötétségben tartották a dolgozó tömegeket, ezek segítségével „bizonyították be", hogy a kizsákmányolók hatalma istentől ered, igazolták az osztálynak osztály által, nemzetnek nemzet által való elnyomását.

A filozófiai materializmust, ezzel szemben, túlnyomórészt azoknak az osztályoknak az ideológusai dolgozták ki, amelyeknek érdeke volt a társadalom előrehaladása és amelyek harcoltak az elavult, reakciós rend ellen.

Lenin „A marxizmus három forrása és három alkotórésze" című cikkében hangsúlyozta ezt a tényt.

„Európa egész újabbkori története folyamán — mutat rá Lenin — s különösen a XVIII. század végén Franciaországban, ahol döntő harc játszódott le mindenféle középkori limlom ellen, az intézményekben és az eszmékben uralkodó hű-

bériség ellen, a materializmus bizonyult az egyetlen következetes filozófiának, mely hű maradt a természettudományok minden tanításához, ellenségesen állt szemben a babonákkal, az álszenteskedéssel stb. A demokrácia ellenségei ezért minden erejükkel azon voltak, hogy «megcáfolják», aláássák, megrágalmazzák a materializmust, és védelmükbe vették a filozófiai idealizmus különböző formáit, amely végeredményben, egy vagy más módon, mindig a vallást védelmezi vagy támogatja"[1].

Napjainkban a halódó kapitalizmus ideológusai és filozófusai — kezdve a burzsoázia nyílt prókátoraitól egészen a jobboldali szocialista reformista lakájokig — mind egy szálig egyesültek a marxista materializmus, a szocializmus elleni bősz hadjáratban, s védelmezik a régi idealizmusnál ezerszerte sekélyesebb mai filozófiai idealizmust.

A szocializmus legádázabb ellenségei egyszersmind a tudománynak és a filozófiai materializmusnak is legádázabb ellenségei. Nem véletlen tehát, hogy a mai imperialista Amerika nemcsak a politikai reakciónak, hanem a filozófiai népbutításnak is világközpontja.

A régi, Marx előtti materializmus azonban haladó volta ellenére is rendkívül korlátozott, *metafizikus* materializmus volt. A Marx előtti materialisták ezenkívül merőben idealista nézeteket vallottak a társadalom történetéről.

Marx és Engels — az új, az egyedül tudományos filozófia megalapítói — nemcsak folytatták és továbbfejlesztették a régi filozófia haladó, materialista irányzatát, hanem a dialektikus és a történelmi materializmus megteremtésével igazi fordulatot, forradalmat hajtottak végre a filozófiában. Marx és Engels megalkották a dialektikus és a történelmi materializmust, azt a filozófiai tanítást, amely az emberi megismerés vívmányainak szilárd talapzatán épül és tudományosan általánosítja a társadalmi fejlődés egész tapasztalatát.

A marxista filozófiai materializmus — *dialektikus* materializmus, vagyis a materializmus legmagasabb formája, amely a valóság dialektikus megközelítésén, a fejlődés tudo-

[1] Lenin. A marxizmus három forrása és három alkotórésze. Lásd *Lenin.* Marx, Engels, marxizmus. Szikra 1949. 62. old.

mányos elméletén alapul. Ezt az elméletet a marxizmus megalapítói dolgozták ki és az új viszonyok között Lenin és Sztálin gazdagították. Marx és Engels előtt a fejlődés eszméjét senki sem alapozta meg tudományosan. Hegel idealista dialektikája nem volt a fejlődés tudományos elmélete. Marx és Engels teremtették meg azt a módszert, amely a régi materializmus átdolgozásának, az új materialista elmélet felépítésének eszköze lett. A materializmus és a dialektikus módszer a marxista filozófiában elválaszthatatlanul összefüggnek egymással s a világról alkotott nézetek harmónikus és szigorúan következetes rendszerét alkotják.

Marx és Engels, a társadalmi jelenségek magyarázatára alkalmazva a dialektikus materializmust, megalkották a történelmi materializmust. Az emberi gondolkodás történetében elsőízben jött létre olyan elmélet, amely lehetővé teszi, hogy ugyanolyan pontosan tanulmányozzuk és magyarázzuk a társadalmi viszonyok bonyolult világát, mint ahogy a természettudományok magyarázzák a természetet. A történelmi materializmus a filozófiai tudomány legnagyobb vívmánya. Ezt a vívmányt csak a proletariátus ideológusai, annak az osztálynak az ideológusai érhették el, amelynek érdekei nem szabnak határt az emberi megismerésnek, hanem ellenkezőleg, határtalan teret nyujtanak számára.

A dialektikus és a történelmi materializmus — a kommunista párt világnézete. Ez a világnézet a valóság megközelítésében összekapcsolja a következetes tudományos objektivitást és józanságot a forradalmi szenvedélyességgel, a kommunista pártossággal. Napjainkban a dialektikus és a történelmi materializmus a tudomány fejlődésének, a forradalmi átalakító tevékenységnek egyetlen filozófiai alapja. A dialektikus és a történelmi materializmusból, Sztálin elvtárs szavaival élve, közvetlenül következik a proletár szocializmus.

„. . . A dialektikus és a történelmi materializmus — írja Sztálin elvtárs — a kommunizmus elméleti fundamentumát, a marxista párt elméleti alapjait alkotja . . .”[2]

[2] A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. Rövid tanfolyam. Szikra 1951. 128. old.

A marxista dialektika, a materialista elmélet, a történelmi materializmus minden tétele megtanít bennünket arra, hogy felismerjük a társadalom fejlődési törvényeit és a társadalom forradalmi átalakításának útjait. A marxista párt minden egyes gyakorlati lépését a dialektikus materializmus világnézete világítja meg — és ez legyőzhetetlenségének egyik forrása.

„Marx — írta Lenin — a proletariátus alapvető taktikai feladatát materialista dialektikus világszemléletének valamennyi kiinduló tételével a legteljesebb összhangban határozta meg"[3].

A dialektikus materializmus lehetőséget nyujt a proletariátus pártjának arra, hogy kijelölje a feladatokat, hogy a konkrét történelmi viszonyok józan, mindenre kiterjedő számbavétele alapján meghatározza az osztályharc stratégiáját és taktikáját, a történelmi helyzet megváltozásával megváltoztassa a harc formáit, türelmesen gyüjtse az erőket és szervezze a munkásosztályt a békés, „evolúciós" fejlődés időszakaiban és bátran vezesse harcba a proletár hadsereget, amikor az evolúció szakaszát a revolúció (forradalom) szakasza váltja fel. A dialektikus materializmus arra tanítja a pártot, hogy nem az antagonisztikus társadalmi erők kibékítése, nem az osztályellentétek elkenésének reformista politikája, hanem a következetes és nyilt osztályharc az előrehaladás hatalmas forrása, az az erő, amely elsöpör a történelmi haladás útjából minden elavultat és reakciósat. A dialektikus és a történelmi materializmus teszi lehetővé a marxista pártnak, hogy megtalálja a társadalmi események legmelyebben működő rúgóját, amely nem az elvont észben, nem az „igazságosság" „örök" eszméiben, hanem az emberek anyagi életfeltételeiben, a termelési mód fejlődésében és változásában rejlik. A történelmi materializmus így fegyverré válik a párt kezében a tőkés elnyomás rendjének megsemmisítéséért és a kommunista társadalom megteremtéséért való harcában.

A marxista filozófia létrejötte óta eltelt idő a marxista eszmék diadalának százada volt.

---

[3] Lenin. Marx Károly. Lásd *Lenin* Művei. 21. köt. Szikra 1951. 64. old.

A marxizmus tanításának legnagyobb diadala az Októberi Szocialista Forradalom és a szocializmusnak a Szovjetunióban aratott győzelme volt. Napjainkban százmilliók harcolnak a marxizmus-leninizmus nagyszerű zászlaja alatt.

Ez azt jelenti, hogy a marxizmus-leninizmus filozófiája nem egyszerűen a számtalan filozófiai elméletek egyike, nem egy a filozófiai iskolák közül. A marxizmus-leninizmus filozófiája olyan tanítás, amely egyesíti az új, boldog életért, s a sötétség és a reakció, a régi, idejétmulta tőkés rend ellen harcoló hatalmas néptömegeket. A dialektikus és a történelmi materializmus az új korszaknak, a kommunizmusért vívott harc korszakának, a kommunizmus korszakának filozófiája.

2. Marx, Engels, Lenin és Sztálin a dialektikáról

Marx, Engels, Lenin és Sztálin, a munkásosztály vezérei, műveikben nem egyszer hangsúlyozták, hogy a dialektikus módszer döntő fontosságú alkotórésze a dialektikus és a történelmi materializmusnak.

Engels 1886-ban, „Feuerbach, és a klasszikus német filozófia felbomlása" című művében, méltatva a marxista dialektika jelentőségét az új világért folytatott harcban, azt írta, hogy a materialista dialektika „legjobb munkaeszközünk és legélesebb fegyverünk"[4].

Másutt Engels hangsúlyozza, hogy annak a forradalomnak az alapja, amelyet Marx a politikai gazdaságtan terén végrehajtott, a Marx által kidolgozott dialektikus módszer. „A politikai gazdaságtan marxi bírálatának alapjául szolgáló módszer kidolgozását — írta — oly eredménynek tartjuk, amely semmiképpen sem áll mögötte a materialista alapfelfogásnak"[5].

Amikor az újkantista Lange kifejezte megvetését a dialektikával szemben és egyben afeletti csodálkozását, hogy

[4] Engels. Feuerbach, és a klasszikus német filozófia felbomlása. Lásd *Marx—Engels.* Válogatott művek. 2. köt. Szikra 1949. 383. old.

[5] Engels. Marx Károly: „A politikai gazdaságtan bírálatához". Lásd *Marx—Engels.* Válogatott művek. 1. köt. Szikra 1949. 350. old.

Marx rendkívül könnyedén tájékozódik a tapasztalati anyagban, Marx irónikusan megjegyezte: „Lange naivságában azt is elmondja, hogy a tapasztalati anyagban «ritka könnyedséggel mozgok». Sejtelme sincs arról, hogy ez a «könnyed mozgás az anyagban» valóban nem egyéb, mint körülírása annak a *módszernek*, amellyel a tárgyat kezelem — t. i. a *dialektikus módszernek* . . ."[6]

Lenin mutatott rá „Marx és Engels levelezése" című cikkében arra, hogy milyen jelentősége volt a marxista dialektikának a tudományos kommunizmus elméletének megteremtése, a munkásosztály pártjának vezetése, a proletariátus taktikájának kidolgozása, a tudomány fejlődése szempontjából. –

„Ha egy szóval akarjuk meghatározni az egész levelezés, hogy úgy mondjuk gyujtópontját, azt a centrális pontot, melyben a kifejtett és megvitatott eszmék egész szövedéke egyesül, akkor ez a szó a *dialektika*. A materialista dialektika alkalmazása az egész politikai gazdaságtan átdolgozásánál, kezdve annak alapjaitól — a materialista dialektika alkalmazása a történelemre, a természettudományra, a filozófiára, a munkásosztály politikájára és taktikájára —, ez érdekli legjobban Marxot és Engelst, ebben adják ők a leglényegesebbet és legújabbat, ebben áll az ő zseniális lépésük előre a forradalmi eszme történetében"[7].

Aligha lehet világosabban és tömörebben kifejezni, hogy mit jelentett a marxista dialektika Marx és Engels egész tevékenysége számára.

Lenin a dialektikát a marxizmus lelkének nevezte. A mensevikeket bírálva, ezt mondotta: „Valamennyien marxistáknak nevezik magukat, a marxizmust azonban a lehetetlenségig vaskalaposan értelmezik. Azt, ami a marxizmusban a döntő jelentőségű, egyáltalán nem értették meg, t. i. a marxizmus forradalmi dialektikáját"[8].

---

[6] *Marx—Engels.* Válogatott levelek. Szikra 1950. 280. old.

[7] Lenin. Marx és Engels levelezése. Lásd *Lenin.* Marx, Engels, marxizmus. 54. old.

[8] Lenin. Forradalmunkról. N. Szuhanov feljegyzése kapcsán. Lásd ugyanott, 447. old.

Lenin munkáiban nagy helyet szentelt a dialektika kérdéseinek. „Kik azok a «népbarátok» és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen?", „Mi a teendő?", „A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban", „Materializmus és empiriokriticizmus" című művei és más munkái ragyogó mintaképei annak, hogyan kell alkalmazni a dialektikus módszert az elmélet és a gyakorlat legkülönbözőbb kérdéseire, hogyan kell továbbfejleszteni a dialektikus módszert.

Az első világháború idején Lenin különös érdeklődéssel fordul a dialektika kérdései felé. Figyelmesen tanulmányozza az ókori görög filozófiát, Hegel „A logika tudománya" című művét, számtalan kivonatot készít különböző filozófiai munkákból, materialista módon átdolgozza az idealista dialektikát, továbbfejleszti a marxi materialista dialektikát. A „Filozófiai füzetek", amelyben Lenin ekkori filozófiai munkásságának eredményeit egybegyűjtötték, óriási elméleti jelentőséggel bír a dialektika számos rendkívül fontos kérdésének megértése szempontjából.

Mi a magyarázata annak, hogy amikor kitört az első világháború, Lenin külön hozzáfogott a dialektika tanulmányozásához és kidolgozásához? Az a magyarázata, hogy Lenin minden lépését, minden gondolatát alárendelte a forradalmi gyakorlatnak, az élet forradalmi átalakítása feladatának. Lenin egész elméleti munkássága mindig szoros kapcsolatban volt a dolgozó tömegek harcának alapvető és napi szükségleteivel. Lenin teljesen ennek a harcnak szentelte magát.

Így volt ez az első világháború éveiben is.

Az új történelmi viszonyok szükségessé tették, hogy a munkásosztály és pártja megváltoztassa taktikáját, hogy a proletariátus új harci formákat találjon a burzsoázia elleni küzdelemre. Lenin az ebben az időszakban felmerült kérdéseket egytől-egyig a materialista dialektika mesteri alkalmazásával oldja meg.

Ha összehasonlítjuk azokat az általános filozófiai tételeket, amelyeket Lenin a „Filozófiai füzetek"-ben fogalmazott meg, azokkal a munkáival, amelyekben az imperializmus lényegét, az első világháború jellegét, a munkásosztály tak-

tikáját stb. elemzi, — azt látjuk, hogy szoros összefüggés van közöttük: ezer meg ezer eleven szál fűzi össze a lenini dialektikát a bolsevik párt politikájával és taktikájával, a II. Internacionále nyugateurópai opportunistái és az orosz mensevikek szubjektivizmusa, szofisztikája és eklekticizmusa elleni harccal. Azt az értékelést, amelyet Lenin adott Marx és Engels levelezéséről, teljes joggal vonatkoztathatjuk Lenin ekkori munkáira is. Ezekben a munkákban a centrális pont, melyben a „kifejtett és megvitatott eszmék egész szövedéke egyesül" — a dialektika, a forradalmi dialektika lenini alkalmazása az új korszaknak: az imperializmus és a proletárforradalmak korszakának mindenoldalú elemzésére.

Nem foglal el kisebb helyet a marxista dialektika Sztálin elvtárs munkáiban sem.

Sztálin elvtárs még 1906—1907-ben megírta „Anarchizmus vagy szocializmus?" című munkáját, amelyben ragyogóan feltárta a marxista filozófia és Marx proletár szocializmusa közötti szerves kapcsolatot, mélyenszántóan kifejtette a marxista dialektikus módszer lényegét, megmutatta e módszer jelentőségét a tudomány számára, a proletárpárt forradalmi tevékenysége számára.

„A tudomány története — írta Sztálin elvtárs ebben a munkájában — azt mutatja, hogy a dialektikus módszer a valódi tudományos módszer: a csillagászattól a társadalomtudományig — mindenütt igazolódik az a gondolat, hogy a világon nincs semmi örök, hogy minden változik, minden fejlődik. A természetben tehát mindent a mozgás, a fejlődés szempontjából kell vizsgálni. Ez pedig azt jelenti, hogy a dialektika szelleme áthatja az egész modern tudományt"[9].

Mint Lenin, Sztálin elvtárs is a forradalmi dialektika nagy mestere. Ostorozza az opportunistákat és a marxizmusnak a munkásmozgalomban levő más ellenségeit, s kimutatja, hogy opportunizmusuk elméleti alapja a dialektika elárulása, a dogmatizmus.

„Elhajlóinknak az a bajuk — mondotta Sztálin elvtárs

[9] Sztálin. Anarchizmus vagy szocializmus? Lásd *Sztálin* Művei. 1. köt. Szikra 1950. 316—317. old.

a XVI. pártkongresszuson —, hogy nem értik és nem is akarják megérteni a marxi dialektikát"[10].

Sztálin elvtárs a dialektikáról szólva kimutatja, hogy óriási jelentőségű a dialektikus módszer tételeinek kiterjesztése a társadalmi élet tanulmányozására, alkalmazásuk a társadalom történetére, a proletariátus pártjának gyakorlati tevékenységére. Sztálin elvtárs, hangoztatva, hogy az élet állandóan halad előre és új adatokat, új tapasztalatokat hoz magával, a következőképpen határozza meg a marxista módszer jelentőségét ezeknek az új tapasztalatoknak az általánosítása, a marxizmusnak mint tudománynak a fejlődése szempontjából:

„Mi a marxizmus? A marxizmus tudomány. Fennmaradhat-e és fejlődhet-e a marxizmus mint tudomány, ha nem gazdagodik a proletariátus osztályharcának új tapasztalataival, ha nem dolgozza fel ezeket a tapasztalatokat *a marxizmus álláspontjáról*, a marxista módszer *szemszögéből?* Világos, hogy nem"[11].

Sztálin elvtárs „A dialektikus és a történelmi materializmusról" című munkájában szabatos tételekben klasszikusan megfogalmazta a dialektikus módszer alapvonásait, megmutatta a dialektikus módszer jelentőségét a természet és a társadalom tanulmányozása szempontjából, a szocializmusért folytatott harc szempontjából.

Lenin és Sztálin, az orosz és az egész nemzetközi proletariátus nagy vezérei, nemcsak magasra értékelték a Marx és Engels által létrehozott dialektika jelentőségét, hanem a marxi dialektikát alkotó módon tovább is fejlesztették, új, magasabb fokra emelték.

Lenin és Sztálin azt tanítják, hogy a marxizmus elméletének nincs gonoszabb ellensége, mint a dogmatizmus, a talmudizmus, annak szem elől tévesztése, hogy a marxizmus és filozófiája fejlődő tanítás. Sztálin elvtárs „A marxizmus és

[10] Sztálin. A KB beszámolója a XVI. pártkongresszusnak. Lásd *Sztálin* Művei. 12. köt. Szikra 1950. 395. old.

[11] Sztálin. A Kommunista Internacionále Végrehajtó Bizottságának VII. kibővített plénuma. Lásd *Sztálin* Művei. 9. köt. Szikra 1952. 107. old.

a nyelvtudomány kérdései"* című munkájában újra meg újra visszatér erre s kimutatja, hogy a marxizmus és a dogmatizmus között áthághatatlan szakadék tátong. Alkotó módon általánosítva a munkáspártok harci tapasztalatait az imperializmus és a proletárforradalmak korszakának új viszonyai között, a szocializmus Szovjetunióban való építésének tapasztalatait, Lenin és Sztálin még jobban kiélesítették a dialektika fegyverét, konkretizálták és gazdagították a dialektikát.

3. A marxista dialektika történelmi előzményei

A marxista dialektika nem egyetlen lángelme véletlen felfedezése. A marxista dialektika nem jöhetett volna létre a tudományos gondolkodás, a filozófia, a természettudomány egész előző történelmi fejlődése nélkül. A marxista dialektika a természet- és a társadalomtudományok eredményeinek elméleti összegezése, az emberi társadalom tapasztalatainak eredménye és általánosítása. Sztálin elvtárs „A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései" című munkájában rámutat arra, hogy Marx és Engels azt tartották, hogy „az ő dialektikus materializmusuk a tudományok — a többi közt a filozófia — fejlődésének, az előző korokban megtett fejlődésének terméke"[12].

Ahhoz tehát, hogy jobban megértsük a marxista dialektika lényegét és jelentőségét, történelmileg kell vizsgálnunk azt, látnunk kell, hogyan vezetett a tudományok fejlődése, a társadalmi élet fejlődése egy bizonyos szakaszon a marxista dialektika keletkezéséhez.

Minden módszer, így a dialektikus módszer is, szorosan összefügg az ismeretek meghatározott színvonalával, meghatározott társadalmi viszonyokkal.

---

* Ezzel az összefoglaló címmel jelentek meg a Szovjetunióban Sztálin „Marxizmus és nyelvtudomány", „A nyelvtudomány néhány kérdéséhez" és „Válasz az elvtársaknak" című munkái. Magyarul lásd A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita). Szikra 1950. 223—248, 294—300, 332—343. old. — *Szerk.*

[12] Sztálin. Marxizmus és nyelvtudomány. Lásd A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita). Szikra 1950. 247. old.

Mi a módszer? A módszer az a mód, ahogyan a jelenségeket megközelítjük, ahogy a valóságot tanulmányozzuk, megismerjük. Nem nehéz megérteni, hogy a jelenségek megközelítésének módja, megismerésének módja a legközvetlenebbül függ ismereteink színvonalától.

A XVII—XVIII. században például az az elképzelés uralkodott, hogy a természet valamiféle változatlan, egyszersmindenkorra adott szubsztancia, ami nem fejlődik. Ez az elképzelés volt az az alap, amelyen létrejött a valóság megközelítésének e korra jellemző módja — a metafizikus módszer. A metafizikus módszer a természeti jelenségeket mozgásuktól, fejlődésüktől és változásuktól elszakítva vizsgálja; ez a módszer a természetre vonatkozó történelmileg korlátozott ismeretek általánosítása volt. Következésképpen, ha a módszert a világról szerzett ismeretek színvonalától függetlenül vizsgáljuk, akkor mesterségesen elszakítjuk attól a talajtól, amelyen létrejön.

A módszernek ezenkívül társadalmi, az osztálytársadalomban pedig osztálygyökerei is vannak. A társadalmi osztályok harca világosan kifejeződik a különböző módszerekben, a valóság megközelítésének különböző módjaiban.

Összefüggés és függőség van tehát egyfelől a valóság megismerésének módszere, másfelől a tudomány fejlődésének történelmileg meghatározott színvonala, valamint a társadalmi viszonyok jellege között. De a tudomány, mint az egész társadalom is, fejlődik, változik. Változik ezért a megismerés módszere is.

Teljesen törvényszerű, hogy csak a XIX. században alakultak ki azok a feltételek, amelyek lehetővé tették a marxista dialektikus módszer létrejöttét.

„Minden kor, tehát a mi korunk elméleti gondolkodása is — írta Engels — történelmi termék, amelynek különböző időkben igen különböző a formája s ezzel együtt igen különböző a tartalma. A gondolkodás tudománya tehát, mint minden más tudomány, szintén történelmi tudomány, az emberi gondolkodás történelmi fejlődéséről szóló tudomány"[13].

[13] Engels. Az „Anti-Dühring" régi előszava. — A dialektikáról. Lásd *Engels*. Anti-Dühring. Szikra 1950. 344. old.

Tekintsük át röviden a fejlődésnek azt a történelmi útját, amelyet a természeti és a társadalmi jelenségek megismerésének módszere megtett. Ennek az útnak fő állomásait annakidején már Engels megjelölte. Mindegyik állomásnak fontos szerepe volt a természetről szóló emberi ismeretek és a természet tanulmányozását szolgáló eszközök fejlődése szempontjából.

Már az ókori keleti filozófiában (Egyiptom, Kína stb.) fellelhetők a dialektikus természetszemlélet csírái. De ez a szemlélet különösen az ókori görög filozófiában terjedt el.

Az ókori görög filozófia az ókori rabszolgatartó demokrácia, a kereskedelmi tőke növekedése, új területek kolonizálása és a más népekkel való érintkezés fokozódása alapján fejlődött. Az ókori Görögország athéni és más államaiban a fejlett társadalmi és politikai élet, a rabszolgatartó demokrácia, valamint az arisztokrácia közötti harc, a politikai kérdések megvitatása a népgyűléseken — mindez szükségessé tette, hogy megalapozzák és fejlesszék a dialektikát mint külön művészetet, amellyel az igazságot vita útján napfényre hozzák.

„Az ókorban dialektikán azt a képességet értették — mondja Sztálin elvtárs —, amellyel valaki az igazságot az ellenfél érvelésében előforduló ellentmondások felderítése és feloldása útján megállapította. Egyes ókori filozófusok azt tartották, hogy az igazság napfényrehozására a legjobb eszköz a gondolkodásban előforduló ellentmondások feltárása és az ellentétes vélemények összeütközése"[14].

Platón például ezt mondotta: „Dialektikus az, aki tud kérdezni és válaszolni"; dialektikus az, aki valamilyen dolog vagy jelenség meghatározását adva, ezt a meghatározást „úgy, mint a csatában", valamennyi ellenvélemény ellenére keresztülviszi, és megállapítja az igazságot.

Platón dialektikája azonban idealista dialektika volt. Platón szándékosan mellőzte a természet tanulmányozását, mivel a természetet alsóbbrendű valaminek tartotta az esz-

[14] Sztálin. A dialektikus és a történelmi materializmusról. Lásd *Sztálin.* A leninizmus kérdései. Szikra 1952. 669. old.

mékhez képest. A természetről hirdetett platóni eszmékben hemzsegtek a misztikus képtelenségek.

A dialektikus természetszemlélet, amely a természetet fejlődő folyamatnak tekinti, főleg az ókori görög materialistákra volt jellemző. A világot ők olyasminek fogták fel, ami az időben keletkezett, az anyagi őskáoszból született és a mozgás örökös folyamatában van.

Külön ki kell emelnünk Hérakleitosz dialektikus nézeteit a természetről. Tőle származik ez a híres mondás: „Minden folyik, minden változik, mint a folyó." A természet ősprincipiumának Hérakleitosz a tüzet tartotta. „A világot — mondta —, amely mindennek az egysége, sem isten, sem ember nem alkotta, hanem öröktől volt, van és örökké lesz, mint élő tűz, mely törvényszerűen lángralobbanóban és törvényszerűen elalvóban van"[15].

Hérakleitosz nézeteiről ókori forrásokban ezt olvassuk: „Hérakleitosz kiküszöbölte a mindenségből a nyugalmat és a mozdulatlanságot. Mert ez — a holtaké (a holtak sajátossága). Mozgást tulajdonított minden dolognak: örök mozgást az örök dolgoknak és ideiglenes mozgást a mulandó dolgoknak."

„Kétszer nem léphetünk ugyanabba a folyóba Hérakleitosz szerint, és (általában) nem lehet kétszer érinteni a holt szubsztanciát, amely (sajátosságát tekintve) azonos volna."

Démokritosz, a nagy ókori görög atomista, valamint követői, a materialista Epikurosz és Lucretius Carus, keletkezésében és szakadatlan mozgásában vizsgálták a világot.

Arisztotelész, akit — a dialektika és a metafizika közötti ingadozásai ellenére is — Engels a dialektika első kutatójának tartott, a természetet mozgásában és fejlődésében vizsgálta s azt mondotta, hogy ha nem ismerjük a mozgást, akkor szükségképpen nem ismerjük a természetet sem.

Az ókori görög filozófia jellemző vonása tehát annak felismerése volt, hogy „minden folyik, minden változik".

Ennek ellenére már az ókori Görögországban létrejön a metafizikus természetszemlélet. Elegendő, ha az eleai isko-

[15] Sztálin. A dialektikus és a történelmi materializmusról. Lásd *Sztálin*. A leninizmus kérdései. 676. old.

lára (Parmenidész, Zénón stb.) utalunk, akiket Arisztotelész „mozdulatlanoknak" és „természetelleneseknek" nevezett. Az eleaiak tudatosan támadták Hérakleitosz dialektikáját és Hérakleitosz azon eszméjével, mely szerint minden létező keletkezik és változik, szembeállították a maguk eszméjét, mely szerint a világ változatlan és mozdulatlan. A létező, tanította Parmenidész, „önmagában befejezett, egynemű, mozdulatlan". Zénón egész sor bizonyítékot sorakoztatott fel a mozgás ellen. De Zénónnak ugyanez az eljárása azt is megmutatja, mennyire erősen áthatotta a dialektika szelleme az ókori filozófiát, mert Zénón, ha negatív formában is, de sok fontos dialektikus kérdést vetett fel (a mozgás, a tér és az idő, a sok és az egy stb. ellentmondásos jellegének kérdését).

Amikor érdeme szerint méltatjuk az ókori görög filozófusok dialektikus éleslátását, ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy az ő dialektikájuk a megismerésnek csak kezdetleges, nagyon tökéletlen módja volt; nem szigorú tudományos elemzésnek, hanem a természet közvetlen, gyakorlati szemléletének eredménye ez. Az ókori görög dialektikát a világ költői szemlélete hatotta át, s a történelmi körülmények következtében nem volt szilárd tudományos alapja. A görögöknek az anyagról, a természet lényegéről alkotott elképzelései még naívak és fantasztikusak. Nem kevésbbé fantasztikusak a mindenség, a föld, az élőlények stb. szerkezetéről szóló elméleteik sem. Ezenkívül figyelembe kell vennünk azt is, hogy az antik filozófia egyes képviselői a fejlődést tisztán mennyiségi folyamatnak, minőségileg örök és változatlan anyagi részecskék és elemek egyesülésének és bomlásának (Empedoklész, Anaxagorasz), az atomok mechanikus egyesülésének és bomlásának stb. fogták fel.

Engelsnek mélységesen igaza volt, amikor az ókori görögök dialektikáját, amely még naiv, „őseredeti egyszerűségében" lépett fel, a természetről alkotott akkori primitív elképzelés következményének tekintette. Ennek az elképzelésnek a lényege az, hogy a világnak csak általános képét, általános mozgását, a jelenségek kölcsönös átmeneteit ragadja meg, de még nem ismeri e kép részleteit, elemeit, a természet törvényeit. A vizét örökkön megújító folyó képe egyidejűleg ki-

fejezte mind a dolgok mélységesen dialektikus lényegének zseniális meglátását, mind az ókori görög dialektika közvetlen, naiv jellegét.

Az emberi megismerés azonban nem érhette be azzal a világképpel, amelyet az ókori görögök alkottak, s amely nem a természet konkrét tanulmányozásán alapult. „Ebben van a görög filozófia fogyatékossága — írta Engels —, aminek következtében később más szemléleti módoknak kellett helyét átengednie"[16].

Az emberek anyagi életének szükségletei egyre inkább előtérbe helyezték azt a feladatot, hogy pontosan, kísérletileg vizsgálják és tanulmányozzák a természet tárgyait és jelenségeit.

A megismerés fejlődéstörténetének első szakaszát törvényszerűen felváltotta a második szakasz.

Amíg az emberek nem gyüjtöttek össze hosszú idők munkájával konkrét ismereteket a természetről és nem ismerték meg a természet egyes részeit és elemeit, nem alkothattak maguknak megalapozott képet a természetről és a természet törvényszerűségeiről a maga egészében. Ugyanígy fejlődtek az egyes tudományok is. Mielőtt például Mengyelejev orosz tudós híres periódusos rendszerében fel tudta tárni az elemek közti belső összefüggést, fel tudta fedezni az elemek kölcsönös viszonyának és kölcsönhatásának törvényét, a tudomány felfedezte az egyes vegyi elemeket, egymással való kapcsolatukból kiszakítva megvizsgálta azokat, megismerte tulajdonságaikat, s összegyüjtötte azt az anyagot, amely bizonyos fokon lehetővé tette Mengyelejevnek, hogy végrehajtsa nagy felfedezését.

A természettudomány fejlődésének új szakaszát, amely még az ókori történelem végén kezdődött és amelyen belül a XV. század második felétől kezdve különösen intenzívvé vált ez a fejlődés, az jellemzi, hogy pozitív ismereteket halmoztak fel a természet egyes jelenségeiről és területeiről.

Bár a feudalizmus korszakában a tudományos természet-

[16] Engels. Az „Anti-Dühring" régi előszava. — A dialektikáról. Lásd *Engels*. Anti-Dühring. 346—347. old.

kutatást elnyomta a teológia és a vallási skolasztika uralma, a tudomány ebben a korszakban is ért el némi sikereket.

A tudományos megismerésnek óriási lökést ad a kapitalizmus fejlődése. A XV. században megkezdődik azon új gazdasági társadalmi viszonyok keletkezésének folyamata, amelyek előkészítették a tőkés termelési mód kialakulását. A társadalmi termelés szükségletei, a technika fejlődése, a tengerhajózás, a városépítés kedvező feltételeket teremtenek a természettudomány fejlődése számára.

A természettudomány, amely a termelés szükségleteivel függ össze, s amely a pontos kutatás és kísérlet módszerein alapul, ebben az időszakban tényleges ismereteket halmoz fel, olyan anyagot gyüjt, amely jellemzi a természet egyes területeit és jelenségeit, elvégzi az elemzésnek azt a munkáját, amelyet az ókori görögök nem hajthattak végre. Elegendő csupán néhányat megemlítenünk abból a nagyszámú felfedezésből, amelyet a XVII. és XVIII. században a tudomány legkülönbözőbb területein tettek, hogy megértsük, milyen jelentőségük volt az ebben az időben elért sikereknek a tudomány további fejlődése szempontjából.

Galilei távcsöve segítségével felfedezte a Jupiter négy mellékbolygóját és ezzel igazolta Kopernikusnak a naprendszer szerkezetéről szóló tanítását. Newton a merev testek mechanikájának törvényeit, a mechanikai mozgás törvényeit vizsgálta. Nagy fejlődést értek el a fény természetének kutatása terén (Newton, Huygens). Robert Hooke felfedezte a növényi sejteket. Leeuwenhoek óriási mennyiségű, csak mikroszkópon keresztül látható egysejtű és soksejtű szervezetet figyelt meg és írt le. Harvey felfedezte a vérkeringést és kimutatta annak jelentőségét a szervezet működésében. Linné elsőnek osztályozta a növény- és állatvilágot, különböző osztályokba és rendekbe csoportosította a növényeket és állatokat. Feltalálták a higanyhőmérőt, a vízbarométert. Tanulmányozták az elektromos és hőjelenségeket, megállapították különböző anyagok olvadási pontját, forrpontját és párolgási hőmérsékletét. Kutatómunkálatokat végeztek a gázokkal kapcsolatban s megállapították a gáz térfogata és a nyomás közti kölcsönös viszony törvényét. Vizsgálták az égési folya-

matot; felfedezték az oxigént. A XVIII. század végén kidolgozták a folyékony testek mechanikáját (a hidrosztatikát). Különböző vegyi elemeket fedeztek fel. Folytatták az élőlények belső szerkezetének anatómiai tanulmányozását stb.

A korabeli tudomány fejlesztésében előkelő helyet foglalnak el az orosz tudósok. Elég, ha a lángelméjű Lomonoszovot említjük, akinek munkái és kutatásai több mint egy évszázaddal megelőzték korának ismereteit. Mint nemrégiben megállapították, Lomonoszov munkáiról Engels is tudott[17].

Nincs a természettudománynak olyan területe — legyen az akár a fizika vagy a vegytan, a csillagászat vagy a fénytan, a geológia vagy a meteorológia —, amelyet Lomonoszov ne gazdagított volna. Lomonoszov jóval Lavoisier előtt felfedezte az anyag megmaradásának törvényét, s ezzel a tudományos vegytan igazi megalapítójának tekinthetjük őt.

Lomonoszov ezt a törvényt kiterjesztette a mozgásra is, fő vonásaiban megfogalmazva az energia megmaradásának törvényét:

„... A természetben végbemenő minden változás úgy történik — írta Lomonoszov —, hogy amennyi elválik az egyik testtől, annyi tevődik hozzá a másikhoz, s így, ha valahol valamilyen anyag elvész, más helyen szaporodik; ki hány órát fordít a virrasztásra, annyi órát vesz el az álomtól. Ez az egyetemes természeti törvény kiterjed magukra a mozgás szabályaira is, mert az a test, amely erejével más testet mozgat, erejéből ugyanannyit veszít, amennyit a másikkal, vagyis azzal közöl, amely tőle kapja a mozgást"[18].

Lomonoszov e tétele világosan kifejezi az anyag és a mozgás egységének elvét. Ezt az elvet a természettudomány kísérletileg csak napjainkban támasztotta alá.

Csak 1860-ban fogalmazták meg pontosan a molekula és az atom fogalmát; Lomonoszov viszont már több mint száz évvel előbb kidolgozta az anyag atomos-molekuláris szerkezetéről szóló tant. A nagy orosz tudós, elvetve a fantasztikus

[17] Lásd Voproszi filoszofii. (A filozófia kérdései.) 1950. 3. sz. 117—123. old.

[18] *Lomonoszov.* Válogatott filozófiai művek. Goszpolitizdat 1950. 341. old. (oroszul).

hőanyag eszméjét, megteremtette a tudományos hőelméletet, kutatta a villamosság természetét, megteremtette a kinetikai gázelméletet, megvetette a fizikai kémia alapját stb. Ő alapította meg Oroszországban az első kémiai laboratóriumot.

Prófétai erővel és időszerűen csengenek ma Lomonoszov szavai: „a fizikusoknak, de kiváltképpen a vegyészeknek mindaddig sötétben kell tapogatózniok, amíg nem ismerik a részecskék belső, érzékelhetetlen szerkezetét" (vagyis az anyag parányi részecskéinek szerkezetét). Csak napjainkban kutatják ezt a szerkezetet, és ezzel kapcsolatos az az igazi forradalom, amely a természet megismerésében végbemegy.

Számos kérdésben (például a geológiában) Lomonoszov evolúciós eszméket fejtegetett, s ezen a téren is jóval megelőzte korának uralkodó metafizikus nézeteit.

Ebben az időszakban a tudomány fejlődése nagymértékben előrelendítette a természet megismerését. Az ismeretek elért színvonala azonban még nem adott módot arra, hogy meglássák a jelenségek belső összefüggését, a világ egységét, felfedezzék a természet fejlődésének és változásának általános törvényeit. Ezért uralkodott a megismerésben a metafizikus módszer. Ennek a módszernek, Engels szavai szerint, annakidején megvolt a maga történelmi jogosultsága és e módszer filozófiai síkon fejezte ki a valóságnak azt a tudományos megközelítését, amelyet a történelmi szükségszerűség váltott ki.

„Előbb, mintsem a folyamatokat megvizsgálhatták volna — írta Engels —, a dolgokat kellett vizsgálat tárgyává tenni. Először azt kellett tudni valamely dologról, hogy az micsoda, mielőtt megfigyelhették a rajta végbemenő változásokat"[19].

A metafizikus módszer a megismerésnek rendkívül korlátozott, tökéletlen módszere volt. „... a vizsgálatnak ez a módja — írta Engels — azt a szokást is örökbe hagyta, hogy a természeti tárgyakat és a természeti folyamatokat elszigeteltségükben, a nagy általános összefüggésen kívül fogjuk fel, tehát nem mozgásukban, hanem nyugalmi állapotukban,

[19] Engels. Feuerbach, és a klasszikus német filozófia felbomlása. Lásd *Marx—Engels*. Válogatott művek. 2. köt. 384. old.

nem lényegükben változó, hanem megrögzített adottságokként, nem életükben, hanem holtukban. És azzal, hogy ez a szemléletmód, amint ez Bacon és Locke révén történt, átment a természettudományból a filozófiába, megteremtette az utolsó évszázadok sajátos korlátoltságát, a metafizikai gondolkodásmódot"[20].

A metafizikus módszer minden tekintetben ellentéte a dialektikus módszernek.

A metafizika a természet és a társadalmi élet jelenségeit egyszersmindenkorra adott és változatlan szubsztanciáknak tekinti. A jelenségeket mint egymás mellett létező jelenségeket vizsgálja, nempedig mint olyanokat, amelyek összefüggnek egymással, egymásból fejlődnek. Bár elismeri a mozgást, azt öröktől fogva létező, magasabb teremtő aktussal, vagy más egyéb módon alkotott kész testek mechanikai mozgásának fogja fel, és azt állítja, hogy a természet mozgásában örökösen megismétli önmagát, nem megy benne végbe semilyen minőségi változás. Nem látja a jelenségek belső ellentmondásait, amelyek fejlődésük forrását alkotják.

Röviden: míg a dialektika a fejlődés elmélete, addig a metafizika — ellentétes pólusa, a természet változatlanságának elmélete, amely tagadja a fejlődést.

De a tudomány fejlődésének abban az időszakában, amelyben a metafizika uralkodott, az ismeretek gyarapodása előkészítette a természet tanulmányozása metafizikus módjának tagadását. A természet megismerése terén elért eredmények, amelyeket a tudomány ebben az időszakban kivívott, szinte ugródeszkaként röpítették a magasba a tudományos megismerést a XIX. században. A XVIII. század végén kezdődik az igazi fordulat, a forradalom a tudományban.

Ennek a fordulatnak társadalmi-gazdasági alapja az új, a tőkés termelési mód kialakulása és fejlődése volt. Ismeretes, hogy a kapitalizmus fejlődése egy bizonyos ideig a technika óriási mértékű fejlődésével függ össze. A kapitalizmus megteremti a modern technikán alapuló fejlett ipart. A feudalizmus korszakában még kezdetleges technika uralkodik, a

[20] *Engels.* Anti-Dühring. 22—23. old.

kapitalizmus ellenben létrehozza az új, a gépi technikát, amely jelentős mértékben forradalmasítja a munkaeszközöket. A termelőerők fejlődése viszont lehetetlen a tudományok, a természettudomány fejlődése nélkül.

A tudomány további haladása ellentmondásba kerül az előző korszakban létrejött metafizikus világnézettel. Az ekkori nagy felfedezések egytől-egyig más, a metafizikával homlokegyenest ellentétes elvek mellett tanúskodnak. A tudomány olyan elméleteket teremt, amelyek feltárják a világ egységét a világ valamennyi megnyilvánulásában, s a tudomány kimutatja a naprendszer, a föld, az élet, a szerves világ történelmi eredetét.

Az alábbi tények mutatják, milyen irányban halad a tudomány fejlődése.

Kant és Laplace megteremtették az égboltozat új elméletét, s ezzel rendkívül erős csapást mértek a metafizikus elképzelésre, amely a naprendszert változatlannak és örökkévalónak fogta fel. Kant és Laplace elmélete szerint a föld és az egész naprendszer evolúciós úton, az anyag mozgása eredményeképpen jött létre. A nap és a nap körül keringő bolygók kialakulását mint hosszas történelmi fejlődési folyamat eredményét kezdték vizsgálni.

Amikor felfedezték az energia átalakulásának törvényét, nyilvánvalóvá lett az anyag egymásba átmenő, egymássá átalakuló mozgásfajtáinak és mozgásformáinak egysége. N. I. Lobacsevszkij, a nagy orosz tudós, a „geometria Kopernikusa" volt az, aki zseniális eszméivel megcáfolta a térről, az időről, a mozgásról szóló metafizikus nézeteket. Ezek az eszmék sok tekintetben elébevágtak a XX. század fizikai felfedezéseinek.

Óriási jelentőségű volt a geológiának mint önálló tudománynak a megjelenése. Az ipar, az ércbányászat, a szénbányászat fejlesztésének szükséglete kényszerítette az embert, hogy behatoljon a föld mélyébe. Ezzel lerántották a leplet a föld történetének titkairól. A megfigyelések azt mutatták, hogy a föld különböző rétegeiben különböző állatok és növények maradványai találhatók. Ez a tény megcáfolhatatlanul tanúskodott amellett, hogy a föld különböző rétegei nem egykorúak; bebizonyította ez a föld történelmi fejlődését, azt,

hogy a föld felülete az évmilliók folyamán óriási változásokon ment át. Charles Lyell megteremtette az evolúciós elméletet, amely megcáfolhatatlanul bebizonyította a föld hosszas fejlődését.

De a föld evolúciós fejlődéséről már jóval Lyell előtt Lomonoszov mélyenszántó tételeket fogalmazott meg; „... jól meg kell jegyeznünk — írta Lomonoszov —, hogy a földön látható dolgok és az egész világ nem olyan állapotban voltak a teremtés kezdetén, mint amilyennek ma látjuk, hanem nagy változások mentek végbe benne, amit mutat a történelem és a jelennel kapcsolatba hozott ókori földrajz, valamint a föld felületének napjainkban megfigyelhető változásai ... Szóval, hiába gondolják sokan, hogy mindent úgy teremtett kezdetben a teremtő, ahogyan látjuk; hogy nemcsak a hegyek, a völgyek és a vizek, hanem a különböző ásványfajták is az egész világgal együtt jöttek létre, és ezért nem szükséges vizsgálnunk azokat az okokat, amelyek miatt belső sajátosságaikban és helyzetükben különböznek egymástól. Az ilyesfajta okoskodások nagyon károsak valamennyi tudomány fejlődésére nézve, következésképpen a földkerekség természeti megismerésére nézve is, kivált pedig a bányászat mesterségére nézve, jóllehet egyes okosok könnyen tudnak filozófusok lenni, kívülről betanulván e három szót: *isten így teremtette* és ezt adván válaszul az okok ismertetése helyett"[21].

Meg kell említenünk az orosz tudomány elsőrendű szerepét a földfelület keletkezéséről és szerkezetéről szóló metafizikus elméletek megcáfolásában, valamint a fejlődés és változás elvein alapuló elméletek megteremtésében. A XIX. század második felében teremtette meg V. V. Dokucsajev, a nagy orosz tudós, a tudományos talajtant, amely a talajt történelmi kialakulásának, fejlődésének és változásának folyamatában vizsgálja.

A geológiával együtt létrejött egy új tudomány, a paleontológia, amely a földkéreg különböző rétegeiben talált állatok maradványai alapján megalkotta az állatvilág fejlő-

[21] *Lomonoszov.* Válogatott filozófiai művek. 396—397. old. (oroszul).

déstörténetének általános képét — kezdve a legegyszerűbb élő szervezetektől egészen a legbonyolultabbakig. Az összehasonlító anatómiával és embriológiával együtt a paleontológia egyszersmindenkorra leszámolt azzal a hittel, hogy a szerves világ változatlan. A paleontológia és az embriológia fejlesztésében kiváló szerepük volt a Kovalevszkij testvéreknek, XIX. századbeli orosz tudósoknak.

Az új világnézet kialakulásában különösen nagy szerepet töltött be Darwin elmélete a szerves fajok keletkezéséről és fejlődéséről. Egyes tudósok (Lamarck és mások) Darwin előtt is hangoztattak evolúciós eszméket. De Darwin volt az első, aki egységes elméletet hozott létre a fajok eredetéről és fejlődéséről, bár elmélete nem volt mentes bizonyos metafizikus korlátozottságtól. Darwin elmélete megdöntötte a szerves világ változatlan és állandó voltáról hirdetett uralkodó nézeteket és óriási ténybeli anyagra támaszkodva mutatta be, hogy a mai állat- és növényvilág az egymást felváltó fajok hosszas fejlődésének eredménye; ezek a fajok — tanította Darwin — az egyszerű és alacsonyabbrendű formáktól fejlődtek a bonyolult és magasabbrendű formák felé.

A szerves lények sejtes felépítettségének felfedezése csapást mért a metafizikára ezen a fontos területen is. Igaz, később erre a területre behatolt és komoly állásokat hódított meg Virchow metafizikus elmélete, amely tagadta a sejtnek sejt előtti állapotból való fejlődését. Ezt az elméletet csak napjainkban cáfolta meg O. B. Lepesinszkaja szovjet tudós, aki a dialektikus materializmuson alapuló felfogást dolgozott ki.

A XIX. század folyamán nagy fejlődést ért el a vegytan is, amelynek alaptételei szintén előkészítették a talajt a fejlődés eszméinek győzelme számára. A vegytan fejlesztésében óriási jelentőségük volt Mengyelejev, Butlerov és más orosz tudósok kutatásainak. A Mengyelejev által felfedezett periódusos törvény szilárd elméleti alapot teremtett a vegytan számára, feltárta a vegyi elemek belső összefüggését és kimutatta, hogy a szervetlen természet is alá van vetve a fejlődés törvényének. Engels Mengyelejev felfedezését tudományos hőstettnek nevezte, amely feltárja a természet dialektikus jellegét.

A metafizikus világnézetet kérlelhetetlenül kiszorította

a tudomány fejlődése. A pangás, a mozdulatlanság elveit felváltották a fejlődés, a változás elvei.

A természettudományban bekövetkezett forradalom eredményeivel kapcsolatban írta Engels: „... minden, ami eddig merev volt, feloldódott, minden rögzített elpárolgott, minden öröknek tartott különleges múlóvá lett, az egész természetről bebizonyosodott, hogy örök folyásban és körforgásban mozog"[22].

Érdekes ezzel kapcsolatban egy olyan kiváló természettudós szavait idézni, mint Mengyelejev, aki ragyogóan jellemezte azt az óriási haladást, amely a természetről szóló elképzelések terén a XIX. század tudományában végbement.

A holt természet, mondja Mengyelejev, egyszerre megelevenedett kortársaink szeme láttára. Az a meggyőződés, hogy a mozgás egyetemesen elterjedt, a látható éggel kezdődött és a parányok láthatatlan világával végződött. Amikor a föld elmozdult pilléreiről és nekivágott a térnek, akkor a napot és a csillagokat próbálták helyhez rögzíteni. De a csillagászat megmutatta, hogy a nap a csillagok közti térben másodpercenként körülbelül 50 méteres sebességgel állandóan mozog. Magukban a mozdulatlannak nevezett csillagokban mindenféle változást és a mozgás különféle fajtáit fedezik fel. A fény, a hő, a villamosság — mint a hang — a mozgás fajtáinak bizonyultak, s ezeknek elemzése alkotja a modern ismeret erősségét ... A kutatók szeme előtt ... mint Dante előtt az Isteni Színjátékban, a gázok láthatatlan tömegében annyira szemmelláthatóvá vált a gázrészecskék gyors mozgása, ezek összeütközései és összecsapásai, hogy majdnem lehetségesnek bizonyult ezeknek az összecsapásoknak a megszámlálása és az összeütközések számos sajátosságának felismerése ... A folyadékokon és a szilárd testeken belül azután el kellett ismerni a parányoknak bár korlátozott, de állandó mozgását ... A csillagokat és az atomokat egyaránt felölelő egyetemes mozgásnak ebben a látszólagos káoszában azonban harmonikus rend uralkodik ..."[23]

A metafizikus módszer tehát éles ellentétbe került az

[22] *Engels.* A természet dialektikája. Szikra 1950. 17. old.
[23] *Mengyelejev.* Válogatott művek. 2. köt. 1934. 379, 380. old. (oroszul).

ismeretek új jellegével, a tudomány új irányával. Történelmileg szükségessé vált, hogy létrejöjjön a tudományos dialektikus módszer, az egyetlen módszer, amely megfelelt a tudomány fejlődése terén a XIX. század derekáig elért nagy eredményeknek.

Ugyanakkor erre az időre óriási változások következtek be a társadalmi életben is. A győztes kapitalizmus új, a társadalom történetében addig soha nem látott ellentmondásokat hozott magával. A rabszolgatartó és a feudális társadalom is az osztályok ellentétein és harcán alapult. De, mint Marx és Engels „A Kommunista Párt kiáltványá"-ban rámutattak, a burzsoázia kora abban különbözik a rabszolgatartó és a feudális rendtől, hogy az osztályellentéteket egyszerűsítette, „... a vallási és politikai illúziókba burkolt kizsákmányolás helyébe a nyilt, szemérmetlen, közvetlen, sivár kizsákmányolást tette"[24].

Ugyanerről írt Lenin is „Marx Károly" című cikkében: „A legújabb korszak pedig, a burzsoázia teljes győzelmének, a képviseleti intézményeknek, a széles (ha nem általános) választói jognak, az olcsó, tömegeket átfogó napisajtónak stb. korszaka, a hatalmas és egyre növekvő munkásszövetségek és munkáltató szövetségek stb. korszaka még szemléltetőbben ... mutatta az osztályok harcát mint az események motorját"[25].

A XIX. század harmincas-negyvenes éveiben, amikor Európa számos országában már szilárdan megvetette lábát a tőkés termelési mód, viharos forradalmi események játszódtak le. A társadalmi mozgalom színterén fellépett a proletariátus. 1831-ben Franciaországban kitört a lyoni munkások felkelése. Harcuk e jelszó jegyében folyt: „Dolgozva élni, vagy harcban meghalni!" A lyoni munkások vereséget szenvedtek, majd 1834-ben újabb felkelésben törtek ki, melyet ezúttal is levertek. A francia proletariátus azonban az első kudarcok ellenére is határozottan a forradalmi harc útjára lépett, amelyen azután eljutott az 1848 júniusi felkeléshez. Mint Marx és Engels írta,

[24] Marx—Engels. A Kommunista Párt kiáltványa. Lásd *Marx—Engels.* Válogatott művek. 1. köt. 13. old.

[25] Lenin. Marx Károly. Lásd *Lenin* Művei. 21. köt. 47. old.

a proletárok elsőízben a júniusi felkelésben támadták meg a burzsoá rendet. A harmincas években bontakozott ki Angliában a hatalmas chartista mozgalom. A proletariátusnak a burzsoázia ellen vívott harca felfedte a mélységes ellentéteket a tőkés társadalom e két alapvető osztályának anyagi érdekei között.

Az osztályharcnak mint a tőkés társadalom mozgása és fejlődése forrásának tanulmányozása kulcsot adott a társadalmi folyamat dialektikájának megértéséhez.

A francia monarchia restaurációjának történészei: Thierry, Guizot, Mignet és mások, a társadalom fejlődésében már az osztályharcot látták, „kénytelenek voltak elismerni, hogy az egész francia történelem megértésének kulcsa: az osztályok harca"[26]. Az utópista szocialisták: Owen, Saint-Simon, Fourier és mások, bár tökéletlenül, fantasztikusan tükrözték tanaikban a tőkés társadalom fejlődésének egyes ellentmondásait, de társadalmi nézeteik egészükben véve mégis metafizikusak maradtak.

A társadalom osztályjellegének és az osztályharc szerepének megértésében a nyugateurópai történészeknél és utópista szocialistáknál jóval magasabbra emelkedtek az orosz forradalmi demokraták — Belinszkij, Gercen, Dobroljubov és különösen Csernisevszkij. Csernisevszkij műveiből az osztályharc szelleme árad — mondotta Lenin. Mind Belinszkijnél, mind Csernisevszkijnél, mindpedig a többi kiváló orosz forradalmi demokrata gondolkodónál számos ragyogó példát találhatunk a társadalmi élet egyes kérdéseinek dialektikus megközelítésére. De még ők sem tudták megérteni a társadalmi fejlődés igazi okait és törvényeit.

Egyszóval, a természettudomány és a társadalomtudomány terén egyaránt megvolt minden objektív előfeltétel ahhoz, hogy az elavult metafizikus módszert felváltsa az új, igazán tudományos módszer, a dialektikus módszer. De ez s éppígy az új, tudományos világnézet kidolgozása, nem mehetett úgy végbe, hogy az egyik filozófiai iskolát egyszerűen felváltja egy másik filozófiai iskola, az egyik filozófiai áram-

[26] Lenin, Marx Károly. Lásd *Lenin* Művei. 21. köt. 47. old.

latot felváltja egy másik filozófiai áramlat. Ennek igazi forradalmi átalakulásnak kellett lennie a filozófiai gondolkodás történetében, óriási ugrásnak a filozófia régi minőségi állapotából új minőségi állapotába.

A dialektikus filozófiai szemlélet kialakulásának folyamata számos gondolkodó nézeteiben megnyilvánult. A dialektika elemeit már Spinozánál és Diderot-nál megtaláljuk, de ezeket nem fejlesztették tovább.

A XIX. század elején Hegel lépett fel a dialektikus gondolkodásmódról szóló tanításával. Ennek a tanításnak kétségtelenül lényeges szerepe volt a metafizikus világnézet elleni harcban. De bármilyen lényeges volt is Hegel szerepe a dialektikus módszer feltárásában, nézetei nem jelentették és nem is jelenthették a fejlődés tudományos elméletét, nem mérhettek és nem is mértek halálos csapást a metafizikus gondolkodásmódra.

Hegel dialektikája korlátozott, felemás fejlődéselmélet volt, amely misztikus és skolasztikus formában fejeződött ki, s ki nem küszöbölt metafizikus elvekkel párosult. A német filozófusok nézeteire erősen rányomták bélyegüket Németország sajátos társadalmi viszonyai, Németország gazdasági és politikai elmaradottsága, a poroszság reakciós szelleme.

Hegel és a többi német filozófus képtelen volt megalkotni a tudományos fejlődéselméletet. És ennek oka nemcsak az akkori Németország társadalmi viszonyainak éretlenségében rejlett. Ennek magyarázatát Hegel osztályálláspontjában, filozófiájának osztályjellegében találjuk meg. Hegel reakciós társadalmi-politikai nézetei, valamint az, hogy nem akarta végigvinni a dialektikus módszerből fakadó összes következtetéseket és félt ezektől, súlyos teherként nehezedtek tanítására, s elkerülhetetlenül a dialektika és a metafizika kibékítésére vezettek.

A XIX. század derekán az élenjáró oroszországi társadalmi gondolatot — amelyet olyan gondolkodók és forradalmárok képviseltek, mint Belinszkij, Gercen, Csernisevszkij, Dobroljubov — már nem tudta kielégíteni a hegeli dialektika. Belinszkij, Gercen, Csernisevszkij és Dobroljubov felhasználtak mindazt, ami Hegel dialektikájában pozitív volt, ugyan-

akkor bírálták idealista jellegét, rámutattak Hegel dialektikus elvei és metafizikus, reakciós következtetései közti ellentmondásra, a hegeli dialektikus elvek elégtelen és szűk voltára.

Annak, hogy az élenjáró orosz filozófia így bírálta el Hegel dialektikáját, nemcsak az volt az oka, hogy képviselői materialista módon tudták általánosítani a tudomány vívmányait, hanem az is, hogy ezek az orosz filozófusok forradalmi demokraták voltak, akik bátran, elszántan harcoltak az önkényuralom és a jobbágyi rend ellen.

A XIX. századi Oroszország gazdasági elmaradottsága és társadalmi viszonyainak éretlensége magyarázza azt, hogy ezek a gondolkodók nem tudták teljesen leküzdeni a metafizikát a tudományban és nem tudtak felemelkedni a dialektikus materializmusig.

Csak a proletariátus ideológusai teremthették és teremtették meg az igazán tudományos dialektikus módszert. Csak a társadalmi fejlődés meghatározott viszonyai között, amikor a történelem porondján megjelent a modern társadalom legforradalmibb osztálya, a proletariátus, amikor a kapitalizmus méhében érlelődő társadalmi ellentmondások a burzsoázia és a proletariátus közötti ádáz osztályösszecsapásokban életjelt adtak magukról, — csak akkor vált lehetővé, hogy létrejöjjön a marxista filozófia mint egész és a marxista dialektikus módszer mint a marxista filozófia alkotóeleme.

A proletariátusnak osztályhelyzeténél fogva a legmélységesebb érdekei fűződnek a társadalom szakadatlan fejlődéséhez, a tudomány és a kultúra fejlődéséhez, minden olyan forrás megsemmisítéséhez, amely a tömegek műveletlenségét és tudatlanságát táplálja. A proletariátus nem szab határt a tudománynak, nem húzza meg azt a vonalat, amin túl a tudomány már nem hatolhat be a természet titkaiba, nem burkolja homályba az emberiség jövőjét — a proletariátusnak az a történelmi hivatása, hogy felépítse a kommunizmust. A proletariátus ezért nem hátra, hanem előre néz. Világos, hogy csak ennek az osztálynak a képviselői teremthették meg az egyedül tudományos világnézetet, amelynek létrejötte igazi forradalmi átalakulást jelentett a filozófiában.

Marxnak és Engelsnek, a proletariátus nagy ideológusainak érdeme ez.

Csak Marx és Engels tudtak döntő csapást mérni a metafizikára, csak ők tudták teljesen lerombolni a metafizika elméleti alapjait és megteremteni az új, igazán tudományos dialektikus módszert. Csak Marx és Engels tudták levonni a természettudomány fejlődéséből fakadó következtetéseket és a materialista dialektika szigorúan tudományos tételeiben általánosítani e fejlődés eredményeit. Csak Marx és Engels, a proletariátus ideológusai voltak képesek arra, hogy levonjanak minden következtetést, amely a társadalom fejlődésének, különösen pedig a proletariátus és a burzsoázia harcának tapasztalataiból, az emberiség történelmében új szakaszt nyitó harc tapasztalataiból fakadtak.

A marxista dialektika, az egész marxista filozófia tehát úgy jött létre, mint a tudomány sokévszázados fejlődésének törvényszerű eredménye, mint a tudomány és az emberi társadalom által megtett fejlődés eredményeinek elméleti általánosítása, mint a társadalom történetében a leghaladóbb és legforradalmibb osztály: a proletariátus világnézete.

De a marxista dialektika, ha a mult eredményeinek alapján jött is létre, nem egyszerű szintézise a régi elméleteknek és tanításoknak, mint néha ezt helytelenül feltüntetik. A marxista dialektika materialista dialektika, amely gyökeresen ellentétes Marx és Engels elődeinek idealista dialektikájával, olyan dialektika, amely a fejlődés egyedül tudományos elméletét tárja elénk.

4. A marxista dialektikus módszer és a hegeli idealista dialektika közti ellentét

A marxista filozófia ellenségei nem egyszer próbálták azt állítani, hogy Marx és Engels dialektikus módszerüket Hegel filozófiájából kölcsönözték, hogy Marx és Engels módszere a hegeli dialektika egyszerű, vagy csak egészen kis mértékben módosított másolata.

Ennek az állításnak semmi köze az igazsághoz. Ezt az

állítást az a törekvés szülte, hogy befeketítsék a marxista dialektikát, elkenjék a különbséget a proletár és a burzsoá világnézet között.

Marx és Engels valódi viszonyát Hegel dialektikájához pontosan meghatározta Sztálin elvtárs „A dialektikus és a történelmi materializmusról" című munkájában.

„Marx és Engels — írja Sztálin elvtárs —, saját dialektikus módszerüket jellemezve, rendszerint Hegelre hivatkoznak, mint arra a filozófusra, aki a dialektika alapvonalait megformulázta. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Marx és Engels dialektikája azonos Hegel dialektikájával. Valójában Marx és Engels Hegel dialektikájából csak annak «racionális magvát» vették át, a hegeli idealista burkot félredobták és a dialektikát továbbfejlesztették, hogy modern tudományos formát adjanak neki"[27].

Nem érthetjük meg a marxista dialektikus módszer lényegét, sajátosságait, ha nem látjuk Marx és Engels dialektikája és Hegel dialektikája között az ellentétet. Marx és Engels dialektikája harcban jött létre és fejlődött, mégpedig nemcsak a metafizika ellen, hanem egyben Hegel idealista filozófiája, a hegeli dialektika „misztifikáló oldala" *(Marx)* ellen folytatott harcban. Az új, a marxista világnézet kialakításában és megindokolásában egész történelmi szakaszt foglalt el a német filozófia mindenoldalú bírálata, a hegelizmus bírálata, a hegelizmus minden válfajának bírálata.

Marx és Engels később többízben utaltak erre a körülményre. Engels 1859-ben írt „Marx Károly: «A politikai gazdaságtan bírálatához»" című cikkében azt mondja, hogy az új, dialektikus módszer megteremtése a hegeli dialektika mélyrehatóbírálatának eredménye volt. Engels rámutatott arra, hogy „a hegeli módszer *meglevő* formájában semmiképpen sem volt használható", „semmikép sem volt helyén", és ezt írta: „Mindamellett minden meglevő logikai anyagból ez volt az egyetlen, amelybe legalább be lehetett kapcsolódni. Még nem

[27] Sztálin. A dialektikus és a történelmi materializmusról. Lásd *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 668. old.

vették bírálat alá, még nem győzték le. A nagy dialektikus büszke épületén egyetlen ellenfele sem tudott rést ütni. Elkallódott, mert a hegeli iskola mit sem tudott kezdeni vele. Mindenekelőtt tehát a hegeli módszert kellett beható bírálatnak alávetni"[28]. „De ennek a módszernek a bírálata — folytatja tovább Engels —, amelytől visszariadt és még mindig visszariad az egész hivatalos filozófia, nem volt kicsiség.

Marx volt és ma is az egyetlen, aki magára vállalhatta azt a feladatot, hogy kihámozza a hegeli logika magját, amely Hegel e téren tett tényleges felfedezéseit tartalmazza és a dialektikus módszert idealista burkainak eltávolítása után abban az egyszerű formában állítsa helyre, melyben ez a módszer a gondolat fejlődésének egyetlen helyes formájává lesz"[29].

A „Tőke" 1. kötetének második kiadásához írt utószavában Marx ezt írta: „A hegeli dialektika misztifikáló oldalát több mint 30 év előtt már akkor bíráltam, amikor még napi divat volt . . . A dialektika Hegelnél a fejetetején áll. Talpára kell állítani, hogy a misztikus burokban az észszerű magot felfedezzük"[30].

A hegeli dialektika és a marxi dialektika közti szöges ellentét kérdése tehát rendkívül fontos ahhoz, hogy tisztázzuk a tudományos dialektikának, annak a dialektikának eredetét és lényegét, amelynek a filozófia történetében elsőnek Marx és Engels adtak „modern tudományos formát" *(Sztálin)*.

A SzK(b)P Központi Bizottsága élesen elítélte a két módszer közti elvi különbség elködösítését, amelyet „A filozófia története" című mű III. kötetében találhatunk. A SzK(b)P Központi Bizottsága rámutatott arra, hogy a hegeli dialektikának és a marxi dialektikának ez az azonosítása a burzsoá és a proletár világnézet közti különbség elkenésére vezet.

Miben rejlik mármost konkrétan az ellentét Hegel dialektikája és Marx dialektikája között?

Erre a kérdésre Marx adta meg a választ a „Tőke"

---

[28] Engels. Marx Károly: „A politikai gazdaságtan bírálatához". Lásd *Marx—Engels*. Válogatott művek. 1. köt. 348, 349. old.

[29] Ugyanott, 349—350. old.

[30] *Marx*. A tőke. 1. köt. Szikra 1949. 22. old.

1. kötetének második német kiadásához írt utószavában. Marx ezt írta: „Az én dialektikus módszerem, alapját tekintve, nemcsak különböző a hegelitől, hanem ennek egyenes ellentéte. Hegel számára a gondolati folyamat, amelyet eszme néven még önálló alannyá is változtat, demiurgosza (teremtője) a valóságnak, amely annak csak a külső megjelenése. Nálam, megfordítva, az eszmei nem más, mint az emberi fejbe áttett és lefordított anyagi"[31].

Az ellentét tehát abban áll, hogy Hegel dialektikája *idealista* dialektika, Marx dialektikája pedig *materialista* dialektika.

Hegelnek vitathatatlan érdemei vannak a dialektikus módszer kidolgozása terén. Idealista formában bár, de bemutatta a dialektikus mozgás formáit, megállapította az ellentétek harca útján végbemenő fejlődés, a mennyiség minőségbe való átmenete elvét stb. Az a misztifikálás, mondotta Marx, amelyet a hegeli dialektika az idealizmus hatására elszenvedett, nem változtat azon, hogy Hegel elsőnek vázolta fel a mozgás dialektikus formáinak átfogó képét.

De a dialektika Hegelnél a fejetetején állt. Hegel dialektikája nem az objektív valóság fejlődésének dialektikája, hanem a fogalmak önfejlődésének dialektikája. Hegel idealista volt és mint idealista azt tartotta, hogy az eszme, a fogalom uralkodik a világ felett, szüli a világ valamennyi jelenségét, formáinak egész gazdagságát. Minden, ami körülöttünk van, szerinte a szellem, az abszolút eszme különböző megnyilvánulása. Amellett Hegel szerint az abszolút eszme nem az ember szubjektív eszméje, hanem valamiféle misztikus „objektív" eszme, amely az emberek tudatától függetlenül létezik. Maga az emberi tudat az abszolút eszme fejlődésének csak egyik foka, egyik formája.

A hegeli abszolút eszme nem más, mint a természettől és magától az embertől elszakított emberi tudat, istenné téve és olyan abszolútummá változtatva, amely uralkodik a világ felett és megnyilvánul mindabban, ami a világon történik. Hegel abszolút eszméje — az isten szinonímája, nem a durva,

[31] *Marx*. A tőke. 1. köt. 22. old.

hanem a finom, lefátyolozott formában becsempészett istené. Hegel a világot ezen a fantasztikus eszmén keresztül nézi, amely eltorzítja a világot, áthághatatlan válaszfalat emel a valóság és a tudomány közé. És ha Hegel mégis meg tudta állapítani a dialektika számos fontos elvét, ennek csak az az oka, hogy bár dialektikája fantasztikus volt, mégis magát a valóságot tükrözte vissza. Hegel, Lenin kifejezésével élve, zseniálisan megsejtette a fogalmak dialektikájában a dolgok dialektikáját. De, mint Lenin hangsúlyozza, „éppen csak megsejtette, és semmi több".

A hegeli dialektika tehát teljesen hamis, tudományellenes alapra épül. A marxista materialista dialektika ezzel ellentétben helyes materialista előfeltételekből indul ki.

Marx és Engels dialektikájának kiindulási pontja nem az önfejlődő eszme, mint Hegelnél, hanem az objektív valóság, az anyag, a természet, a társadalom való élete. A fantasztikus eszme fejlődésének helyére — amelynek „kínokat okozott" a „tökéletlen" anyaggal való ellentmondása és amely egyik sarut a másik után taposta ki, hogy végül egyszersmindenkorra magára öltse a német-porosz alkotmányos monarchia béklyóit — Marx és Engels magának a valóságnak a fejlődését, a természet, a társadalom és a gondolkodás fejlődését helyezték.

Marx és Engels megszabadították a dialektikát idealista béklyóitól, amelyeket Hegel vert rá. Olyan csapást mértek a filozófiai idealizmusra, hogy az már sohasem tud többé felépülni. Marx és Engels alkalmazták a dialektikára a filozófia alapkérdésének — a gondolkodás és a lét viszonya kérdésének — egyedül tudományos megoldását: nem a gondolat, nem a tudat, nem az eszme, hanem a lét, az anyag, a természet az elsődleges; a tudat maga is csak a magasrendűen szervezett anyag terméke. A dialektika törvényei ezért magának a természetnek a törvényei. A dialektika törvényei az objektív valóságból leszűrt törvények, melyek az objektív valóság visszatükröződései, és csak mint ilyenek ismerhetők fel tudományosan, s szolgálhatnak vezérfonalul a megismeréshez meg a cselekvéshez. Marx és Engels ebből kiindulva megkülönböztettek objektív dialektikát és szubjektív dialektikát.

„Az ú. n. *objektív* dialektika az egész természetben uralkodik — írta Engels — és az ú. n. szubjektív dialektika, a dialektikus gondolkodás csak tükröződése a természetben mindenütt érvényesülő ellentétekben végbemenő mozgásnak, amelyek állandó harcukkal és egymásba, illetve magasabb formákba való végső feloldásukkal meghatározzák a természet életét"[32].

Hegel dialektikájának idealista jellege meghatározta a világ fejlődése valóságos képének tudatos meghamisítását. Hegel tagadta a természet dialektikus fejlődését és azt állította, hogy csak a szellem, az eszme fejlődik a dialektikus törvények szerint. A természet önmagában nem tud fejlődni, tökéletesedni, átmenni egy alacsonyabb formából egy másik, magasabb formába.

Hegel azt mondja az eszmétől elidegenült természetről, hogy az holt. A természet anyagi, az anyagnak pedig súlya van, az anyag képtelen az önfejlődésre, lényegének szabad kinyilvánítására. A természet, jelentette ki Hegel, önmagában részekből áll és nem alkot egységet. A természet részei nincsenek törvényszerűen összefüggésben egymással, változatos formái nem egymásból fejlődnek az időben, hanem egymás mellett vannak, a térben változtatják formájukat.

Hegel a leghatározottabban elvetette a növény- és állatvilág fejlődésének eszméjét.

Homlokegyenest ellenkező nézetet vall a természet fejlődéséről a marxista dialektika. A marxista dialektika, mivel materialista dialektika, még csak nem is gondol arra, hogy bármiképpen korlátozza a fejlődést az objektív valóságban. A marxizmus álláspontja szerint a fejlődés dialektikus törvényei éppúgy érvényesek a természetre, mint a valóság valamennyi területére.

A materialista dialektika a természetre alkalmazva lehetőséget nyujt a természettudománynak arra, hogy egyik sikert a másik után arassa: „... éppen a dialektika a legfontosabb gondolkodási forma a mai természettudomány számára — írta Engels —, mivel egyedül ő szolgáltatja az

[32] Engels. Jegyzetek „A természet dialektikájá"-hoz. Lásd *Engels*. A természet dialektikája. 84. old.

analógiát és ezzel a magyarázat módszerét a természetben előforduló fejlődési folyamatok, az általánosabb összefüggések, az egyik kutatási területről a másikra való átmenetek számára"[33].

Míg Hegel elzárta az utat a fejlődés dialektikus elméletének a természettudományba való behatolása elől, addig Marx és Engels, a materialista dialektika megalapítói, felfegyverezték a természettudományokat az egyetlen tudományos módszerrel és számos felbecsülhetetlen értékű irányelvet adtak a természettudománynak.

Engels külön dolgozott a természet dialektikájának kérdésein. Jegyzetei, befejezetlen munkáinak töredékei, amelyeket „A természet dialektikája" című könyvben gyüjtöttek össze, megmutatják, milyen zseniális éleslátással oldotta meg a természettudomány általános és részletkérdéseit. Éppen a természettudomány problémáinak dialektikus materialista megközelítése tette lehetővé Engelsnek, hogy sok évtizedre előre megmondja a kutatás irányát olyan kérdések területén, mint az anyagról és a mozgásról szóló tanítás, a szerves élet elmélete, a világmindenség evolúciója stb.

A materialista dialektikának a természettudományra tett óriási hatását ékesszólóan bizonyítja Lenin „Materializmus és empiriokriticizmus" című könyve, valamint Sztálin „Anarchizmus vagy szocializmus?" és „A dialektikus és a történelmi materializmusról" című munkája, amelyek a természetkutatás egyedül helyes, tudományos kulcsát adják a természettudósok kezébe.

Nem kevésbbé élesen mutatkozik meg Hegel idealista dialektikájának káros volta a társadalom történetére alkalmazva. A társadalomra alkalmazott hegeli dialektika alapvető vonása az, hogy kizárólag a mult felé, nem pedig a jelen és a jövő felé fordul. Hegel csak meghatározott, kis időközökre korlátozva, szűk keretek között ismeri el a társadalom fejlődését. A fejlődés dialektikus elméletét alárendeli reakciós politikai nézeteinek, arra használja fel, hogy megszerkessze a történelmi fejlődés idealista sémáját. E sémának az a lényege,

[33] *Engels.* Anti-Dühring. 344. old.

hogy az abszolút eszmének, fejlődése során, miközben fokról-fokra halad felfelé, — a történelmi eseményekben, az államok történetében kell megtestesülnie. Hegel ugyanakkor kizár a történelemből számos népet (például az afrikaiakat), amelyek szerinte nem felelnek meg az abszolút eszme természetének. Kína, India, Perzsia e séma szerint az abszolút eszme fejlődésének alsó, tökéletlen fokait testesítik meg. Ezek az államok, Hegel szerint, miután szerepüket teljesítették, megmerevednek és nem képesek a további fejlődésre. Valamilyen legfelső fokon az abszolút eszme fejlődése betetőződik. Az eszme fejlődésének végével szükségszerűen be kell fejeződnie a társadalom reális fejlődésének is. Az eszme fejlődése végének, amely betetőzi az egész történelmi folyamatot, Hegel a XVIII. századvégi és a XIX. századeleji porosz-junker reakciós államot tekintette. Hegel éppen ebben látta a társadalom fejlődésének „koronáját", az abszolút eszme megtestesülését.

„És ezért a «Jogbölcselet» (Hegel egyik műve — *M. R.)* végén azt látjuk — írta Engels —, hogy az abszolút eszmének abban a rendi monarchiában kell testet öltenie, melyet III. Frigyes Vilmos oly kitartó makacssággal ígérgetett alattvalóinak, tehát a birtokos osztályoknak az akkori német kispolgári viszonyok megszabta korlátolt és mérsékelt közvetett uralmában . . ."[34]

Hegel miközben kardoskodott azon gondolat mellett, hogy az abszolút eszme a porosz államban ölt testet, odáig süllyedt, hogy közvetlenül szolgálatába szegődött a porosz államnak, s filozófiailag támasztotta alá a porosz monarchia „örök uralmát". Ez a tény napnál világosabban mutatja a hegeli dialektika osztályjellegét.

Hegel elárulta saját dialektikus elveit, az ellentétek harcának, a mennyiségi változások minőségi változásokba való átmenetének stb. elveit, és minden elképzelhető módon igyekezett megtisztítani korát az ellentmondásoktól, igyekezett összebékíteni az ellentmondásokat. Elért eszménynek akarta feltüntetni az akkori német valóságot, amelyet Engels egyetlen

[34] Engels. Feuerbach, és a klasszikus német filozófia felbomlása. Lásd *Marx—Engels.* Válogatott művek. 2. köt. 359. old.

rothadó és bomladozó tömegnek nevezett, ahol „minden elrothadt, ingadozott, kész volt összeroppanni".

Hegel dialektikája így a fejlődés elméletéből saját ellentétébe, a pangás és mozdulatlanság metafizikus elméletébe csapott át.

Mint Engels mondotta, „a hegeli filozófia forradalmi oldalát" ezzel belefojtotta a „mindent ellepő konzervatív oldalba"[35].

A marxista dialektika egyszersmindenkorra véget vetett a társadalmi fejlődés ilyen értelmezésének. A materialista dialektika abban is különbözik a hegeli dialektikától, hogy elvileg más nézetet vall a társadalom fejlődéséről. Hegel, az idealizmus talaján állva, hamis képet festett a társadalmi fejlődésről. Marx és Engels, a materialista dialektikát és a filozófiai materializmust a társadalmi életre alkalmazva, forradalmat hajtottak végre ezen a téren, megteremtették a társadalomról szóló igazi tudományt — a történelmi materializmust.

A materialista dialektika nem szab semilyen határt a társadalom fejlődése elé. A materialista dialektikának a társadalom szakadatlan fejlődéséről és változásáról szóló tanítása a valóság objektív sajátosságait, a társadalmi élet objektív törvényeit tükrözi. A valóság pedig kimeríthetetlen, és amíg emberek lesznek a földön, sohasem szűnhet meg a társadalmi élet fejlődése.

Ebből következik a marxista dialektika rendkívül fontos sajátossága, amely megkülönbözteti Hegel idealista dialektikájától: míg az idealista dialektika kizárólag a mult felé fordul, addig a marxista dialektika nemcsak a mult, hanem a jelen és a jövő felé is fordul. A marxista dialektikus módszer nem azért tanítja, miként kell megmagyarázni az emberiség multját, hogy igazolja a jelent mint a mult fejlődésének koronáját. Nem elég a jelent csak a multtal megmagyarázni, hanem a jelent a jövő felé vezető lépcsőfoknak, az újabb fejlődés feltételének is kell tekinteni. A dialektika, mondja Sztálin elvtárs, arra tanít, hogy ne hátra nézzünk, hanem előre.

---

[35] Engels. Feuerbach, és a klasszikus német filozófia felbomlása. Lásd *Marx—Engels*. Válogatott művek. 2. köt. 359. old.

Marx „Tőké"-je ragyogóan példázza a tőkés társadalomnak jelene és jövője szempontjából való dialektikus elemzését.

Marx kutatásaiban szilárdan állt a dialektikus fejlődéselmélet talaján. A tőkés termelési módot saját mozgásában vizsgálta meg, feltárta ellentmondásait, kimutatta, hogy a kapitalizmus minden egyes újabb lépésével hogyan mélyülnek, élesednek ezek az ellentmondások és vezetnek végülis arra, hogy a tőkés rend túléli önmagát és elkerülhetetlenül felváltja egy magasabb rend — a szocializmus.

A kapitalizmus ellentmondásainak elemzése révén Marx annyira pontosan előre tudta látni a társadalmi fejlődés fő vonalát, hogy minden újabb évtized a marxizmus újabb diadalát hozta és hozza. A jövő előrelátásának ez a képessége nem csupán Marx zsenialitásának eredménye, hanem mindenekelőtt a marxista elmélet sajátossága, amely be tud tekinteni az eljövendő korba és a jelen vizsgálata alapján meg tudja látni a jövő világos képét.

A marxista dialektika új jellegével kapcsolatban gyökeresen megváltozott a dialektikának mint a filozófia alkotórészének tárgya. Hegel filozófiájában a dialektika olyan módszer volt, amelynek segítségével az abszolút eszméből szerkesztette meg a világot. A marxista dialektikus módszer ellenben a tudatunktól függetlenül létező világ megismerésének eszköze, a világ forradalmi átalakításának elméleti eszköze.

A materialista dialektika, eltérően a hegeli dialektikától, nem kényszeríti rá törvényeit a külső világra. Célja az, hogy feltárja az objektív világ törvényeit és ezzel megalapozza a valóság megközelítésének helyes módját. Hegel idealista dialektikáját arra használta fel, hogy valamiféle mindent felölelő filozófiai rendszert teremtsen, amely a „tudományok tudományának" szerepére tartott igényt, s amely magának akarta alárendelni az ismeret valamennyi konkrét területét. A marxista filozófia egyszersmindenkorra végzett ezekkel az igényekkel, amelyek fékezik a tudomány fejlődését. A dialektikus és a történelmi materializmus „a tudományos kutatás eszköze, módszere, amely áthatja a természetről és a társa-

dalomról szóló tudományokat, s e tudományok eredményeivel gazdagodik azok fejlődése folyamán"[36].

Röviden ez a gyökeres ellentét a marxizmus dialektikája és Hegel dialektikája között. Mint látjuk, a marxista dialektikus módszer új, igazi tudományos módszer, amely mind tartalmát, mind osztálygyökereit tekintve, alapvetően különbözik az idealista dialektikától.

5. A marxista dialektika — a természet, az emberi társadalom és a gondolkodás legáltalánosabb fejlődéstörvényeiről szóló tudomány

Engels meghatározása szerint a dialektika a természet, az emberi társadalom és a gondolkodás legáltalánosabb fejlődéstörvényeiről szóló tudomány. Az „Anti-Dühring"-hez írt egyik jegyzetében Engels ezt írta: „E munkában a dialektikát *minden* mozgás legáltalánosabb törvényeinek tudományaként fogjuk fel"[37].

Engels gondolatát tovább folytatva, Lenin azt írta, hogy a dialektika „a fejlődésről szóló tanítás, annak legteljesebb, legmélyebb és minden egyoldalúságtól mentes formájában, az örök fejlődésben levő anyag tükröződését adó emberi tudás viszonylagosságáról szóló tanítás"[38].

A marxizmus-leninizmus klasszikusai a dialektikáról adott minden meghatározásukban hangsúlyozzák, hogy a dialektika tárgya — a fejlődés, a mozgás általános törvényei.

Felmerülhet azonban a kérdés: vajjon nem mindegyik tudomány az objektív világ fejlődésével foglalkozik, vajjon nem mindegyik tudomány bizonyos természeti vagy társadalmi jelenségek fejlődéstörvényeit tanulmányozza?

Vitathatatlan, hogy bármely konkrét tudomány — a fizika, a vegytan, a biológia, a társadalomtudományok — a természet és a társadalom fejlődéstörvényeit tanulmányozza.

---

[36] *Zsdanov.* A művészet és filozófia kérdéseiről. Szikra 1952. 13. old.

[37] Engels. Jegyzetek az „Anti-Dühring"-hez. Lásd *Engels.* Anti-Dühring. 386. old.

[38] Lenin. A marxizmus három forrása és három alkotó része. Lásd *Lenin.* Marx, Engels, marxizmus. 62. old.

A dialektika is a fejlődésről szóló tudomány. De fontos különbség van közte és a többi tudományok között. Ez a különbség abban rejlik, hogy a dialektika — mint Engels mondja — a természet és a társadalom *legáltalánosabb* fejlődéstörvényeiről, *mindenfajta* mozgás törvényeiről szóló tudomány. A dialektika által felfedezett és megfogalmazott törvényeknek éppen ezzel az általános jellegével magyarázható az, hogy a materialista dialektika olyan nagyjelentőségű mind a tudományos megismerés, mindpedig a forradalmi gyakorlati tevékenység szempontjából.

A tudományok megoszlása azon alapul, hogy mindegyik tudomány a mozgás meghatározott formáit tanulmányozza, mindegyik olyan mozgástörvényeket tár fel, amelyek csak bizonyos konkrét jelenségek tulajdonságai.

A mechanika a mechanikai mozgás törvényeit, a fizika olyan mozgásformák törvényeit tanulmányozza, mint a fény, a hő, a villamosság, a mágnesesség; a kémia — az atomok vegyülésének és a vegyületek bomlásának törvényeit; a biológia — a szerves élet törvényeit stb. Ugyanez a helyzet a társadalomtudományokkal: a politikai gazdaságtan a termelési módok fejlődéstörvényeivel foglalkozik; az esztétika a festészet, az irodalom, a dráma fejlődéstörvényeit tanulmányozza; a történelem az események fejlődését magyarázza a társadalom életének egyes szakaszaiban stb.

Sem a fizika, sem a kémia, sem a biológia, s egyetlen más tudomány sem tanulmányozza minden mozgás törvényeit, a mozgás törvényeit általában. Sőt, komoly hibákat eredményezhet, ha egyvalamely mozgásforma törvényeit megpróbáljuk kiterjeszteni a természet és a társadalmi élet minden jelenségére.

Ilyen próbálkozásokkal nem egyszer találkoztunk a tudományban, ma is próbálkoznak még vele a burzsoá reakciós filozófusok. De azok a törvények, amelyek érvényesek egyvalamely téren, nem alkalmazhatók más területen. A mechanikának olyan törvénye például, mint a tehetetlenség törvénye, amely teljesen helyesen magyarázza meg a természet számos jelenségét, semmit sem tud megmagyarázni sem a szerves élet jelenségei, sem az emberi társadalom jelenségei közül. Ugyanez

áll azokra a törvényekre is, amelyeket más konkrét tudományok állapítanak meg.

A marxista dialektikának, a többi tudománytól eltérően, nem valamely egyes mozgásforma, nem a jelenségek egyvalamely csoportja a tárgya. A marxista dialektika tárgya a mozgás általában, a természet, az emberi társadalom és a gondolkodás legáltalánosabb fejlődéstörvényei. „Ebben benne van — írta Engels —, hogy törvényeinek érvényeseknek kell lenniök a természet és az emberi történelem mozgására éppúgy, mint a gondolkodás mozgására"[39].

Mi az oka annak, hogy a dialektika által felfedezett fejlődéstörvények érvényesek minden jelenségre, bármely területre vonatkozzanak is azok? Az, hogy ezek a törvények annak a leglényegesebbnek általánosításai, amely minden jelenségnek, mindegyik konkrét mozgásformának sajátja. Olyan törvények ezek, amelyek magának a természetnek és a társadalmi életnek a törvényei s amelyeket a dialektika elméletileg általánosított; „... a természet és az emberi társadalom történetéből nyerjük elvonatkoztatással a dialektika törvényeit — írta Engels. — Ezek ugyanis nem egyebek, mint a történeti fejlődés e két szakaszának, valamint magának a gondolkodásnak legáltalánosabb törvényei"[40].

Hangsúlyoznunk kell, hogy a dialektika tárgyát nemcsak a természet és a társadalom objektív fejlődéstörvényei alkotják, hanem a természet és a társadalom megismerésének törvényei, a valóságnak az emberi tudatban való visszatükröződése törvényei is. A kérdésnek ezt az oldalát Lenin dolgozta ki mélyenszántóan.

Lenin következetesen harcolt az idealisták ellen, akik a gnoszeológiát (az ismeretelméletet) külön tudománnyá, a létről, az objektív világról szóló tudománytól különálló tudománnyá próbálták változtatni, és kimutatta, hogy a marxista filozófiában a dialektika maga az ismeretelmélet. E lenini tétel mélyenszántó értelme abban rejlik, hogy a marxista filozófia számára az objektív világ legáltalánosabb törvényei

[39] Engels. Jegyzetek az „Anti-Dühring"-hez. Lásd *Engels.* Anti Dühring. 386. old.

[40] *Engels.* A természet dialektikája. 26. old.

(például az ellentétek egységének és harcának törvénye, a mennyiségi változások minőségi változásokba való átmenetének törvénye stb.) egyszersmind a megismerés törvényei is. A világot megismerni annyi, mint helyesen visszatükrözni azt. A világon azonban mindenre kiterjednek a fejlődés, a változás, az ellentétek harca stb. törvényei. Következésképpen, a megismerésnek is híven kell visszatükröznie e fejlődést és változást, ezeken a törvényeken kell alapulnia, a természeti jelenségekhez mint egymással kölcsönösen összefüggő, változó, ellentmondásokat tartalmazó jelenségekhez kell közelednie. Logikai fogalmainknak, kategóriáinknak, mint általában egész megismerésünknek, ugyanolyan dialektikusaknak kell lenniök, mint amilyen dialektikus maga a természet, amelyet visszatükröznek.

Ezért van az, hogy a dialektika maga az ismeretelmélet.

A marxista dialektika, mint a természet, az emberi társadalom és gondolkodás legáltalánosabb fejlődéstörvényeiről szóló tudomány, a tudományos kutatás pótolhatatlan eszköze és a cselekvés vezérfonala. A marxista dialektika, amely valamennyi természet- és társadalomtudomány adatain, a történelmi fejlődés tapasztalatain és gyakorlatán alapul, megmutatja a fejlődés általános törvényeit, a mozgás alapelveit. A marxista dialektika az élet objektív dialektikájának hű visszatükröződése és ezért a valóság szemléletének, a valóság megközelítésének egyedül helyes módja.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a marxista dialektika valami bűvös kulcs, amelynek segítségével bármely kérdést meg lehet oldani, anélkül, hogy a vizsgált tárgy beható ismeretére támaszkodnánk. A dialektikának ez az értelmezése ellenséges a marxizmussal. A dialektika csak akkor töltheti be a tudományos módszer szerepét, ha párosul a valóság mélyenszántó tanulmányozásával, ha kapcsolatban van a fejlődő tudománnyal, a gyakorlattal. A dialektikus fogalmak és kategóriák üres formákká válnak, ha nem töltjük meg őket konkrét tartalommal, ha azokat mint a bizonyítás eszközeit, nempedig mint a kutatás eszközeit alkalmazzuk. Sem Marx és Engels, sem Lenin és Sztálin nem tekintette soha a dialektikát valamiféle kész sablonnak, amelyet csak rá kell húzni

a természet és a társadalom jelenségeire. Munkáikban a dialektika a valóság élő jelenségei megismerésének eszköze, a bonyolult kérdésekben való tájékozódás eszköze. S éppen ezért a marxizmus-leninizmus klasszikusai munkáikban szakadatlanul csiszolják és tökéletesítik a megismerésnek ezt az eszközét.

6. A marxista dialektika mint alkotóan fejlődő módszer. A dialektikus módszer lenini és sztálini továbbfejlesztése

A marxista dialektika nem valami egyszersmindenkorra adott, megmerevedett, változatlan tanítás. A tudomány új felfedezései, az emberi társadalom történelmi fejlődésének új viszonyai elkerülhetetlenül befolyással vannak a dialektikus módszerre is. A materialista dialektika általános elvei kétségtelenül minden történelmi korszak szempontjából érvényesek. Ezek az általános elvek azonban a különböző történelmi viszonyok között meghatározott, konkrét formákat öltenek. Így például az ellentétek egysége és harca törvényének megnyilvánulási formái az ellenséges osztályok antagonizmusán alapuló régi társadalmi-gazdasági alakulatokban teljesen mások, mint e törvény megnyilvánulási formái a szovjet szocialista társadalomban, ahol nincsenek osztályantagonizmusok, ahol az egész nép erkölcsi-politikai egysége uralkodik. Ugyanezt mondhatjuk a dialektikának minden kategóriájáról és fogalmáról.

A dialektikus módszernek ezért az új viszonyokkal kapcsolatban szükségképpen új következtetésekkel és tételekkel kell gazdagodnia.

A marxizmus fejlődésének története ragyogóan igazolja a materialista dialektika alkotó jellegét. A Marx és Engels által létrehozott dialektikus módszert Lenin és Sztálin munkáikban tovább mélyítették és továbbfejlesztették.

Sztálin elvtárs ezt mondja:

„Ami Lenin módszerét jellemzi, az alapjában már megvolt Marx tanításában, amely, Marx szavai szerint, «dényegileg kritikai és forradalmi». Éppen ez a kritikai és forradalmi szellem

az, ami Lenin módszerét keresztül-kasul áthatja. De helytelen volna azt gondolni, hogy Lenin módszere egyszerűen Marx módszerének felújítása. Valójában Lenin módszere Marx kritikai és forradalmi módszerének, materialista dialektikájának nemcsak felújítása, hanem konkretizálása és továbbfejlesztése is"[41].

Lenin és Sztálin nemcsak megvédelmezték a marxista dialektikus módszert a marxizmus számtalan ellensége: a II. Internacionále opportunista vezérei, a mensevikek, az anarchisták, a narodnyikok, a legális marxisták, a trockisták, a buharinisták stb. ellen vívott harcban.

Lenin és Sztálin egyben a természettudomány újabb eredményeinek elméleti általánosítása alapján, az imperializmus és a proletárforradalmak korszakában, a szocializmus Szovjetunióban való építésének korszakában előállott új viszonyok mélyenszántó elemzése alapján minden tekintetben továbbfejlesztették a dialektikus módszert.

A marxista filozófia fejlődésében korszakot alkotnak Leninnek nemcsak speciálisan a dialektikával foglalkozó munkái, hanem gazdasági, történelmi és egyéb művei is. Bennük a dialektika testet öltött a Marx és Engels halála után bekövetkezett új történelmi viszonyok konkrét elemzésében. A kapitalizmus imperialista szakaszát, mint arra Lenin rámutatott, a burzsoá társadalom valamennyi ellentmondásának hallatlan kiéleződése jellemzi. A dialektikus módszert ezeknek az ellentmondásoknak a vizsgálatára alkalmazva, Lenin kifejtette a marxista dialektika középpontjában álló tanítást — az ellentmondásokról szóló tanítást. Lenin kimutatta, hogy ez a tanítás „a dialektika magva". Egész mélységében feltárta az ellentétek egységéről és harcáról szóló dialektikus törvény teljes gazdagságát és munkái csodálatraméltóan példázzák, hogyan kell konkréten alkalmazni ezt a törvényt a kommunista párt stratégiájára és taktikájára.

A munkásmozgalmon belüli reformizmus ellen vívott harca során Lenin behatóan kidolgozta a fejlődés folyamatában

[41] Sztálin. A leninizmus alapjairól. Lásd *Sztálin* Művei. 6. köt. Szikra 1951. 97—98. old.

beálló forradalmi ugrások kérdését. Lenin továbbfejlesztette Marxnak és Engelsnek az evolúció és a revolúció viszonyára vonatkozó útmutatásait, és kimutatta, milyen óriási jelentőségük van a forradalmi időszakoknak a társadalom történetében. Lenin munkái nélkülözhetetlen vezérfonalat nyujtanak számunkra ahhoz, hogy világosan lássuk a fokozatos és az ugrásszerű fejlődés kölcsönös viszonyát, megtanítanak arra, hogy lássuk az objektív fejlődésben bekövetkező ugrások formáinak sokféleségét és helyesen találjuk meg azt az időpontot, amikor az evolúciós fejlődés szakasza lejárt és át kell térni a döntő tettekre.

Lenin minden szempontból kidolgozta a dialektikus módszer egyik legfontosabb kérdését — a társadalmi jelenségek konkrét elemzésének, a valóság történelmi szempontból való megközelítésének kérdését. Leleplezve az opportunisták szofisztikáját és eklekticizmusát, a II. Internacionále „teoretikusainak" megcsontosodottságát és dogmatizmusát, Lenin a proletariátus pártjának stratégiájáról és taktikájáról szóló munkáiban nagyszerű példák tömegén mutatta meg a dialektikus, konkrét elemzést, amely figyelembe veszi a történelmi helyzet sajátszerűségét.

A marxista módszer továbbfejlesztése szempontjából óriási jelentősége van annak, hogy Lenin kidolgozta a dialektikáról mint ismeretelméletről szóló kérdést. Ez azzal kapcsolatban vált időszerűvé, hogy a mult század végén a fizika válságba jutott. Lenin kimutatta, hogy e válság egyik oka az volt, hogy a természettudósok nem ismerték a dialektikát, nem tudták alkalmazni a dialektikát a megismerési folyamatra. Lenin „Materializmus és empiriokriticizmus" című halhatatlan művének eszméivel évtizedekre előre felfegyverezte a tudományos természetkutatást. A megismerési folyamat ellentmondásos voltáról, az igazság megismerésének dialektikus útjáról, az abszolút és viszonylagos igazságról, a fogalmak rugalmasságáról szóló tételei, a relativizmus és az agnoszticizmus lenini bírálata ma a marxista ismeretelmélet gránittalapzatát alkotják.

Bármelyik oldalát tekintsük is a dialektikának — mindenütt megnyilvánul a lenini gondolat, a lenini eszmék óriási hatása a forradalmi marxista módszer további fejlődésére.

Leninnel együtt Sztálin elvtárs lendítette előre a marxista elméletet és a marxista módszert. „A dialektikus és a történelmi materializmusról" című munkájában, amely a marxista-leninista filozófia fejlődésének legmagasabb foka, Sztálin elvtárs mélyenszántóan kifejtette a marxista dialektikus módszert, összegezve Marxnak, Engelsnek és Leninnek a dialektikára vonatkozó nézeteit, a természettudomány legújabb vívmányait, a proletariátusnak a szocializmusért folytatott harca tapasztalatait és különösen a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának tapasztalatait.

Ebben a remekműben Sztálin elvtárs olyan formát adott a marxista dialektikának, amely megfelel az ismeretek jelenlegi színvonalának, a társadalmi fejlődés mai szakaszának. E műben megtaláljuk a dialektikus módszer alapvonásainak szigorúan átgondolt, tudományosan megindokolt osztályozását, amely meghatározza a legfontosabbat és a leglényegesebbet a marxista-leninista dialektikában. Sztálin elvtárs a dialektika mindegyik alapvonását zseniális egyszerűséggel és világossággal fogalmazta meg, s ezzel a marxista filozófia legbonyolultabb kérdéseit is hozzáférhetővé tette a kommunizmus sokmillió harcosa számára. A filozófia ma már nem néhány ember monopóliuma. A marxista filozófiát a Szovjetunióban, a népi demokratikus országokban és másutt milliók tanulmányozzák. A marxista filozófia reális erő, amely segíti a dolgozó tömegeket, hogy valóra váltsák a rabszolgaságtól és az elnyomástól mentes új életről szőtt évszázados álmaikat.

Sztálin elvtárs a marxista dialektikának mindegyik alaptételét lényeges új vonásokkal gazdagította. Amikor Sztálin elvtárs kifejti Leninnek a valóság konkrét, történelmi szemlélete jelentőségéről szóló eszméit, szembeállítja az alkotó marxizmust a dogmatikus marxizmussal, megmutatja a dogmatizmus és a talmudizmus káros voltát, s azt követeli, hogy a marxizmust az új történelmi tapasztalatok általánosítása alapján fejlődő tudománynak tekintsük.

A marxista dialektikus módszernek Sztálin elvtárs által kidolgozott ama tétele, mely szerint a keletkező és fejlődő legyőzhetetlen, a demokrácia és a szocializmus erőinek győzelmes előrehaladását fejezi ki.

A sztálini munkákban tekintélyes helyet foglalnak el az evolúció és revolúció kérdései, ezek kölcsönhatásának, s a forradalmi ugrások jelentőségének kérdése. Sztálin elvtárs klasszikus példáját adja annak, hogyan kell a dialektikának a fejlődés evolúciós és revolúciós formájáról szóló tételeit a proletárpárt stratégiájára és taktikájára alkalmazni.

Az ellentmondásokról mint a „dialektika magváról" szóló lenini tételeket továbbfejlesztve, Sztálin elvtárs egész mélységében feltárta az ellentmondások természetét, az ellentétek harcának mint a régi és az új, az elhaló és a születő, a pusztuló és a keletkező közti harcnak lényegét.

Sztálin elvtárs munkáiban minden oldalról kimutatja a forradalmi dialektika és a proletárpárt gyakorlati tevékenysége közti szerves kapcsolatot.

Sztálin elvtárs elméleti munkái azért óriási értékűek a marxista dialektika továbbfejlesztése szempontjából, mert minden vonalon feltárják azokat az új sajátosságokat és vonásokat, amelyekre a fejlődés általános dialektikus törvényszerűségei szert tesznek a szocialista rend győzelméért folytatott harc, s a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet viszonyai között.

A marxista módszert ezen új történelmi viszonyok elemzésére alkalmazva Sztálin elvtárs rengeteg új elemmel gazdagította a dialektikát.

A Szovjetunióban az átmeneti időszakban jelentkező ellentmondásoknak és leküzdésük útjainak sztálini elemzése nagyjelentőségű abból a szempontból, hogy megértsük, miképpen nyilvánul meg az ellentétek egységének és harcának dialektikus törvénye a szocializmus építésének korszakában. A marxizmus történetében először Sztálin elvtárs dolgozta ki ennyire teljesen és kimerítően, a gyakorlati tapasztalatok általánosítása alapján az ellentmondások különböző típusainak — az antagonisztikus és a nem-antagonisztikus ellentmondásoknak — kérdését, mutatta meg ezen ellentmondások leküzdésének különböző útjait, a belső és a külső ellentmondások közti kölcsönös összefüggést. Sztálin elvtárs végleg szétzúzta és megsemmisítette a reakciós „egyensúly"-elmélé-

tet, a kapitalizmus szocializmusba való békés belenövésének metafizikus elméletét.

Sztálin elvtárs kimutatta, hogy a kizsákmányoló osztályok felszámolása és a szocializmus győzelme következtében megváltozott körülmények azt eredményezték, hogy a szovjet társadalomban másképpen folyik a régi és az új harca; megmutatta, hogy a régi, burzsoá társadalomtól eltérően, milyen új formákat ölt ez a harc. Sztálin elvtárs műveiben behatóan kidolgozta a bírálatnak és önbírálatnak mint a szovjet társadalom fejlődése hajtóerejének kérdését; megvilágította azt a rendkívül fontos kérdést, hogy milyen új formákban nyilvánul meg a régi minőségből az új minőségbe való átmenet törvénye a szovjet szocialista társadalomban, milyen az ugrások jellege a szocializmusban; milyen új jellege van a történelmi szükségszerűség megnyilvánulásának a szovjet társadalomban, ahol a tömegek tudatosan váltják valóra ezt a szükségszerűséget és ahol ezért a fejlődés nincs alávetve a véletlennek; kidolgozta, hogy milyen új álláspontot kell elfoglalni a reformok tekintetében a proletárforradalom után, és sok más kérdés megoldását adta.

Rendkívül nagy jelentőségűek Sztálin elvtárs filozófiai munkái a szovjet tudomány fejlődése számára. Lenin „Materializmus és empiriokriticizmus"-ához hasonlóan ezek a művek olyan vezérlő eszmékkel vértezik fel a tudósokat, amelyek segítségével eredményesen tudnak harcolni a biológiában, a fiziológiában, a fizikában, továbbá más tudományokban megnyilvánuló reakciós idealista és metafizikus elméletek ellen, s alkotó módon tovább tudják fejleszteni a természettudományt. Sztálin elvtárs „A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései" című munkája nemcsak a szovjet nyelvészeknek segített abban, hogy kijussanak a vulgarizáló Marr-féle „tanítás" zsákutcájából, és új szakaszt nyissanak a nyelvtudomány fejlődésében, hanem új fokra emelte a dialektikus és a történelmi materializmus számos fontos kérdésének értelmezését is.

Lenin és Sztálin oly nagymértékben fejlesztették tovább a marxista dialektikus módszert, hogy nem lehet elsajátítani a marxista dialektikát, ha nem tanulmányozzuk és nem vizs-

gáljuk meg mindazt, amit fejlesztése érdekében Lenin és Sztálin tettek.

A Lenin és Sztálin által továbbfejlesztett marxista dialektika az az erő, amelynek segítségével a bolsevikok bevehetik a leghozzáférhetetlenebb erődöket is a kommunizmusért folytatott harc elmélete és gyakorlata terén.

*

Az elmondottakat a következőkben lehet röviden összefoglalni:

1. A marxista dialektikus módszer alkotórésze a dialektikus és a történelmi materializmusnak — a kommunista párt világnézetének, amelyet Marx és Engels, a tudományos kommunizmus megalapítói teremtettek meg, és nagy tanítványaik, ügyük folytatói, Lenin és Sztálin fejlesztettek tovább.

A marxista dialektikus módszer, mint a dialektikus és a történelmi materializmus egészében, a tudomány és a filozófia sokévszázados fejlődésének eredményeként jött létre. A természet tudományos megismerésének nagy eredményei, a társadalmi fejlődés történelmi tapasztalatai a fejlődés bizonyos fokán ellentmondásba kerültek a XVII—XVIII. századbeli uralkodó metafizikus világnézettel. A marxista filozófia és alkotóeleme, a marxista dialektika, a tudomány e nagy vívmányainak és a történelem tapasztalatainak általánosítása. A természet és a társadalmi rend változatlanságát hirdető metafizikus tanítással ellentétben, a marxista dialektikus módszer a fejlődés elmélete, olyan elmélet, amely magával az objektív valósággal összhangban állapítja meg a világ mozgásának, változásának, örökös megújulásának elveit.

2. A marxista dialektika felhasználta mindazt a racionális elemet, amit Hegel idealista dialektikája tartalmazott, és materialista alapon átdolgozta ezt. A marxista dialektika azonban nem egyszerű folytatása a régi filozófiai iskoláknak. Marx és Engels minőségileg új, materialista dialektikát teremtettek, amely gyökeres ellentéte Hegel idealista dialektikájának. A materialista dialektikának, valamint az egész marxista filozófiának kidolgozása forradalmi változás volt az emberi gondolkodás történetében.

3. A marxista dialektika a természet, az emberi társadalom és a gondolkodás legáltalánosabb fejlődéstörvényeiről szóló tudomány. Ennek következtében a marxista dialektika az a módszer, amely meghatározza, hogy milyen szemszögből vizsgáljuk a valóságot. A marxista dialektika a természeti és a társadalmi jelenségek megközelítésének módja, a tudományos megismerés eszköze, amely lehetővé teszi, hogy alkotó módon oldjuk meg a tudomány feladatait, és egybekapcsoljuk a megismerést a történelmileg fejlődő gyakorlattal.

4. A Marx és Engels által megalkotott dialektikus módszernek óriási szerepe volt a tudományos szocializmus elméletének kidolgozásában. A dialektika, amely a modern társadalom legforradalmibb osztálya — a proletariátus — világnézetének alkotóelemeként jött létre, lehetővé tette, hogy objektív elemzésnek vessék alá a társadalmi fejlődés egész történetét, s azt ne csak a mult, hanem a jelen és a jövő szempontjából is megvizsgálják, és megteremtsék az igazi tudományos szociológiát.

5. A marxista dialektika alkotóan fejlődő tudomány, mely a tudomány újabb vívmányaival, a társadalom fejlődésének újabb történelmi viszonyaival kapcsolatban gazdagodik és konkretizálódik. Marx és Engels halála után Lenin és Sztálin, az orosz és a nemzetközi proletariátus nagy vezérei a marxista filozófiát és módszerét új, magasabb fokra emelték, a dialektikának új formát adtak, amely megfelel az emberi ismeretek mai színvonalának és a kommunizmusért folytatott harc tapasztalatainak.

Sztálin elvtárs a marxizmus forradalmi módszerét alkalmazta a Szovjetunióban folyó szocialista építés viszonyaira, és ennek az építésnek tapasztalatai alapján feltárta az antagonisztikus osztályoktól mentes, a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség erkölcsi-politikai egységén alapuló társadalomban működő dialektikus törvényszerűségek új formáit.

II. FEJEZET

A TERMÉSZETI ÉS A TÁRSADALMI JELENSÉGEK EGYETEMES ÖSSZEFÜGGÉSE ÉS KÖLCSÖNÖS FÜGGŐSÉGE

Sztálin elvtárs „A dialektikus és a történelmi materializmusról" című munkájában, a marxista dialektikus módszer kifejtése során, a dialektikus módszer négy alapvonásáról ír. Ezek: 1) a jelenségek egyetemes összefüggése és kölcsönös függősége, 2) a mozgás és a változás, 3) a mennyiségi változások minőségi változásokba való átmenete, és 4) a fejlődés mint az ellentétek harca. A dialektika alapvonásainak e sztálini meghatározása lehetővé teszi, hogy megértsük a marxista dialektikát mint egységes egészet alkotó fejlődéselméletet, felöleljük valamennyi lényeges oldalát és megvizsgáljuk e vonások kölcsönös összefüggését. A marxista dialektika alapvonásainak sztálini osztályozása további lépés előre a materialista dialektika fejlesztésében és konkretizálásában.

Mint ismeretes, Engels az „Anti-Dühring"-ben a dialektika három alaptörvényéről írt: 1) a mennyiségi változásoknak minőségi változásokba való átmenete, 2) az ellentétek egysége és harca, és 3) a „tagadás tagadása". Sztálin elvtárs a marxista dialektikát továbbfejlesztve, a dialektikus módszer egyik alapvonásaként emelte ki a jelenségek egyetemes összefüggését. A jelenségek egyetemes összefüggése a természet és a társadalmi élet egyik leglényegesebb és legfontosabb oldala. Éppen ezen az összefüggésen alapul az a tény, hogy a világ nem jelenségek káosza, hogy a világon nem a véletlen, hanem a szigorú törvényszerűség uralkodik. A tudományos megismerés elsőrendű feladata tehát, hogy feltárja, kifejtse a természeti és társadalmi jelenségek összefüggését, kölcsönhatását, kölcsönös feltételezettségét.

Ha kiemeljük az egyetemes összefüggést, mint a dialek-

tika egyik alapvonását, jobban megérthetjük a valóságnak ezt a lényeges oldalát.

Sztálin elvtárs nem emelte ki külön törvényként a „tagadás tagadását", és a mennyiségi változások minőségi változásokba való átmenete törvényének jellemzésekor a régi hegeli fogalmat felcserélte a fejlődés haladó jellegének világos és szabatos fogalmával, amely szerint a fejlődés az alacsonyabbtól a magasabb felé, az egyszerűtől a bonyolult felé halad. A „tagadás tagadásának" kategóriája a hegeli filozófiában a világ idealista konstrukciójának eszköze volt. Hegel az egész fejlődést mesterségesen belekényszerítette ebbe a kategóriába, az úgynevezett „triádba" (tézis, antitézis, szintézis), s amellett a „tagadás tagadása" nála gyakran olyan eszköz volt, amellyel összebékítette a régit és az újat, semlegesítette az ellentéteket.

Marx és Engels más jelleget adtak ennek a fogalomnak, miután materialista szellemben átdolgozták azt. Maga a kifejezés, a „tagadás tagadása", az ő munkáikban csak a hegeli kifejezésmód maradványa volt. Sztálin elvtárs felhasználva azt a racionális magvat, amelyet ez a fogalom tartalmazott — a fejlődés haladó jellegéről, az alacsonyabbtól a magasabb felé, az egyszerűtől a bonyolult felé emelkedő vonalon haladó mozgásról szóló tételt —, egyszerű és közérthető formában fejtette ki a dialektikának ezt az oldalát. Sztálin elvtárs kimutatta, hogy a mennyiségi változások minőségi változásokba való átmenetének törvényéből következik a fejlődés haladó jellege.

Az elavult hegeli fogalomnak világos és szabatos materialista fogalommal való felcserélése további lépést jelent a marxista dialektikus módszer fejlesztésében és konkretizálásában.

Hasonlóképpen nagyjelentőségű a dialektika alapvonásainak az a logikai sorrendje, az az összefüggése és egymásba való átmenete, amelyet Sztálin elvtárs megállapított.

Sztálin elvtárs a jelenségek egyetemes összefüggését állítja az első helyre, mint azt a vonást, amely megmutatja, hogy a természet egységes, összefüggő egész és ezért a természetet nem tekinthetjük a tárgyak kaotikus halmazának. A valóság törvényszerű jellegének elismerése az a kiindulópont, amely nélkül lehetetlen a tudományos megismerés.

Sztálin elvtárs ezután kimutatja, hogy a természet mint egységes, összefüggő egész, az örökös, szakadatlan fejlődés és változás állapotában van, s ezért nem lehet egyszersmindenkorra adottnak és változatlannak tekinteni. Az objektív világnak ezt a törvényét tárja fel a marxista dialektikus módszer második vonása.

Sztálin elvtárs, miután leszögezte, hogy a fejlődés a természet és a társadalom törvénye, a továbbiakban megmutatja, hogyan megy végbe a régitől az új felé haladó fejlődés, milyen mechanizmus az alapja ennek a fejlődésnek. A mennyiségi változások gyökeres, minőségi változásokba való átmenetének törvénye megmagyarázza ezt a mechanizmust.

Végül, a dialektika negyedik vonása feltárja a mennyiségi változások minőségi változásokba való átmenetének belső, lényegi tartalmát, minden fejlődés forrását, hajtóerejét. A mozgásnak ez a forrása, minden fejlődésnek hajtóereje — az ellentétek harca.

A marxista dialektikus mószer ilymódon nemcsak alapvonásainak és oldalainak sokféleségében áll előttünk, hanem mint ezeknek az egymást kiegészítő, az egész részeiként megjelenő vonások és oldalak szerves egysége is.

Térjünk most rá a dialektika első vonására — a jelenségek egyetemes összefüggésére és kölcsönös függőségére.

1. A dialektika és a metafizika ellentéte a jelenségek összefüggésének kérdésében

Sztálin elvtárs a marxista dialektikus módszer valamennyi vonását mint a metafizikus módszer ellentétét vizsgálja. A metafizikával, amely tagadja a természeti jelenségek összefüggését és kölcsönhatását, már Engels szembeállította a dialektikát mint az összefüggésről szóló tanítást. „A természet dialektikájá"-nak általános tervvázlatában Engels ezt írta: „A dialektika mint az egyetemes összefüggések tudománya"[1].

Lenin a dialektikával kapcsolatos fejtegetéseiben sok-

[1] Engels. Jegyzetek „A természet dialektikájá"-hoz. Lásd *Engels.* A természet dialektikája. 95. old.

szor a dialektika elméletének legfontosabb részeként említi a természetben és a társadalomban levő összefüggések kérdését.

Sztálin elvtárs „A dialektikus és a történelmi materializmus" című munkájában a dialektika e vonását klasszikus világossággal és mélységgel így jellemezte:

„A dialektika, ellentétben a metafizikával, a természetet nem egymástól elszakított, egymástól elszigetelt és egymástól nem függő tárgyak, jelenségek véletlen halmazának tekinti, hanem összefüggő, egységes egésznek, amelyben az egyes tárgyak, jelenségek szerves kapcsolatban vannak egymással, függnek egymástól és feltételezik egymást.

Ezért a dialektikus módszer azt tartja, hogy egyetlen természeti jelenség sem érthető meg, ha elszigetelten vesszük, kikapcsolva a környező jelenségekből, mert a természet bármely területén bármely jelenség értelmetlenné válhat, ha a környező viszonyokból kikapcsolva, azoktól elszakítva vizsgáljuk; és fordítva: bármely jelenség megérthető és megmagyarázható, ha a környező jelenségekkel való elválaszthatatlan összefüggésében, az őt környező jelenségektől való feltételezettségében vizsgáljuk"[2].

A jelenségek kölcsönös összefüggésének metafizikus tagadása annakidején a tudományos ismeretek korlátozottságával történelmileg magyarázható volt.

A természettudomány a XVI—XVIII. században nem jutott még el odáig, hogy elismerje a természet egységét a maga sokféleségében. Úgy vizsgálták a jelenségeket, mintha egymás mellett, egymástól függetlenül léteznének és nem határoznák meg egymást.

A XVIII. században a tudomány szétdarabolta a természetet és a matériát (az elvont értelemben, filozófiai értelemben vett anyagot. — *Szerk.)* sok, szerintük önállóan létező, egymástól elszigetelt, egymással össze nem függő anyagra. Azt tartották, hogy külön anyag — a hőanyag — adja a meleget; külön anyag — a hideganyag — adja a hideget és külön

[2] Sztálin. A dialektikus és a történelmi materializmusról. Lásd *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 669—670. old.

anyag — a flogiszton — idézi elő az égést. Azt hitték, hogy az elektromos jelenségek alapja valami különleges elektromos folyadék stb. Ugyanilyen metafizikus módon elszakították egymástól a teret és az időt, az anyagot és a mozgást, a szervetlen és a szerves világot stb.

Mint Engels írta, a természettudomány a XVIII. században „túlnyomóan *gyüjtő* tudomány, a kész dolgok tudománya volt" és csak a XIX. században lett „lényegében *rendező* tudomány, a folyamatok, a dolgok eredetének és fejlődésének és annak az összefüggésnek a tudománya, amely e természeti folyamatokat nagy egésszé fűzi egybe"[3].

És a tudomány új fokának, az új történelmi tapasztalatoknak filozófiai visszatükröződéseként és elméleti összegezéseként létrejött a jelenségek összefüggésének és kölcsönös függőségének a materialista dialektika által kidolgozott elve.

Lenin a „Filozófiai füzetek"-ben néhány szóban megmutatja, milyen utat tesz meg az emberiség történelmileg haladó megismerése: „a létezéstől a kauzalitáshoz (vagyis az oksághoz. — *M. R.)*, valamint az összefüggés és a kölcsönös függőség egyik formájától a másik, mélyebb, általánosabb formához"[4].

Valóban, a tudomány fejlődésének metafizikai időszakában olyan elképzelések uralkodtak, hogy a jelenségek egymásmellett léteznek és a jelenségek közt csak a legegyszerűbb oksági viszonyokat ismerték; a XIX. században azonban már terjedni kezd az az eszme, hogy a természet összes erői egységet alkotnak, s hogy ezek az erők mindenoldalúan összefüggnek egymással és kölcsönösen függnek egymástól. Az emberi gondolkodás azóta feltartóztathatatlanul halad előre a nehéz, de diadalmas úton — a jelenségek közötti összefüggés és kölcsönhatás egyre bonyolultabb formáinak megismerése útján.

Kiderült, hogy az azelőtt egymástól elszakítottnak és önállóan létezőnek vélt dolgok egységesek, amelyek csak annyiban léteznek, amennyiben meghatározott viszonyban

[3] Engels. Feuerbach, és a klasszikus német filozófia felbomlása. Lásd *Marx—Engels.* Válogatott művek. 2. köt. 384. old.

[4] *Lenin.* Filozófiai füzetek. Goszpolitizdat 1947. 193. old. (oroszul).

vannak egymással. A kölcsönös függőség, a kölcsönhatás, a kölcsönös meghatározottság, a jelenségek egymásba való átmenete feltartóztathatatlanul, elemi erővel nyomult előtérbe a tudományos kutatásban. A világ egységének elve az emberi ismeretek hatalmas arányú haladásának forrásává vált.

A természettudománynak a XX. században megtett fejlődése, a fizikában lezajlott forradalom elmélyítette, továbbfejlesztette az összefüggésről szóló elképzelést, befutotta a megismerésnek azt a mozgási folyamatát — „az összefüggés és a kölcsönös függőség egyik formájától a másik, mélyebb, általánosabb formához" —, amelyről Lenin írt.

A metafizika veresége azonban még nem jelentette azt, hogy a metafizika el is tűnt. A burzsoá filozófia, kiváltképpen az imperializmus korszakában, a nyilvánvaló tények ellenére, a tudomány ellenére, kitart a jelenségek összefüggésének metafizikus tagadása mellett, dühtől elvakulva harcol az okság, a törvényszerűség elve ellen. A jelenségek összefüggésének, az okságnak és a törvényszerűségnek a kérdése ezért nem akadémikus kérdés: különböző megoldása mögött különböző ellenséges filozófiai pártok állnak, és a modern tudomány úgy fejlődik, hogy engesztelhetetlen harcot folytat a reakciós indeterminizmus ellen, vagyis azon idealista és metafizikus nézet ellen, amely tagadja a jelenségek összefüggését és törvényszerű voltát.

2. Az okság, a jelenségek oksági meghatározottsága. A jelenségek kölcsönhatása és egyetemes összefüggése. A természet mint összefüggő, egységes egész

A kölcsönös összefüggés legegyszerűbb formája az egyes jelenségek oksági függősége.

Engels „A természet dialektikájá"-ban ezt írta:

„*Okság.* Az első, ami a mozgó anyag megfigyelésekor elénk tárul, az egyes testek egyes mozgásainak egymásközötti összefüggése, egymástól való feltételezettsége"[5].

[5] Engels. Jegyzetek „A természet dialektikájá"-hoz. Lásd *Engels.* A természet dialektikája. 78. old.

Valóban az események időbeli egymásutánjának egyszerű megfigyelése is már arra a gondolatra vezeti rá az embert, hogy a különböző jelenségek között összefüggés áll fenn, amelyen belül az egyik jelenség mint ok, a másik pedig mint okozat szerepel.

Már az ősember is alkot magának valami képet a környező jelenségek oksági összefüggéséről, de ez a kép jelentős mértékben fantasztikus. Látja például, hogy a villám megöli az embert, de mivel nem ismeri ennek okát, szellemi erővel ruházza fel a természeti jelenségeket, s ezek működését összefüggésbe hozza saját cselekedeteivel. Ugyanakkor létszükségletei kényszerítik, hogy megállapítsa a valóságos oksági összefüggéseket, és gyakorlati tevékenysége során, legalábbis mindennapi élettapasztalatainak keretein belül, felismeri bizonyos tárgyak között az igazi oksági viszonyokat.

Helytelenek tehát azok a burzsoá elméletek, amelyek tagadják, hogy az ősember gondolkodásában szerepelt a jelenségek oksági összefüggése. Lévy-Bruhl, az őstársadalom egyik burzsoá kutatója, egész rendszert alkotott, amely szerint az őselemberek gondolkodása elvileg különbözött a mai gondolkodástól. A „civilizált" ember logikus gondolkodásától eltérően, az ősember gondolkodása szerinte prelogikus, azaz nem tükrözi a jelenségek természetes oksági összefüggését. Lévy-Bruhl azt tartja, hogy az ősember gondolkodása teljesen közömbös a természeti okokkal szemben.

Hazug, a valóságot meghamisító elmélet ez, amely valamiféle elvi határvonallal igyekszik elválasztani a „civilizált" embert az ősnépektől, s az a célja, hogy igazolja az imperialista rablókat, akik leigázzák az elmaradott népeket.

Persze, az ősember távol állt még a dolgok oksági összefüggésének tudományos megértésétől. De ha nem látta volna az oksági összefüggést és nem ismerte volna fel azt legalábbis kezdetleges formában, nem létezhetett volna, nem tudott volna táplálékot szerezni.

A dolog lényege nem abban rejlik, hogy az ősember gondolkodása valami külön „prelogikus" felépítettségű volt, hanem abban, hogy életének gyakorlati alapja szűk, szegény volt, s ezért nem lehetett az okság beható megismerésének forrása.

A megfigyelés egymagában még nem elegendő ahhoz, hogy helyes képet kapjunk a jelenségek és a tárgyak valódi okairól.

Csak a gyakorlati tevékenység és a gyakorlaton, a kísérleten alapuló tudományos megismerés segítségével érthetjük meg igazán az okságot, amely összekapcsolja egymással a természet jelenségeit. Minél kiterjedtebb az ember gyakorlati, és elsősorban termelési, ipari tevékenysége, annál mélyebben ismeri meg a jelenségek okait, annál gyorsabban halad a tudományos megismerés.

Mi az okság?

Az okság két jelenség olyan meghatározottsága, amelyben az egyik jelenség alapja a másik létrejöttének. Valamely dolog oka tehát az adott dolog más dolgokkal való kapcsolatának egyik formája. Két jelenség vagy két dolog egymáshoz való viszonyukat tekintve, mint ok és okozat lép fel. A nap például felmelegíti a követ. Csak akkor tudjuk megérteni, hogy a kő miért vált meleggé, ha megtudjuk ennek okát, vagyis a követ és a nap által kisugárzott hőt belehelyezzük természetes és objektív összefüggésükbe. Ha nem értjük meg a jelenségek oksági összefüggését és meghatározottságát, akkor értéktelenné válik a megismerés, érthetetlenné válik, hogy honnan ered valamely jelenség, miért létezik stb.

A jelenségek oksági összefüggésének mellőzése arra az ostoba vallásos elképzelésre vezet, amely szerint a természetben és a társadalomban minden valami magasabbrendű célnak van alárendelve. Az idealista filozófia ezt az ostoba elképzelést egész tanítássá dolgozza fel, amelyet teleológiának neveznek. E „tan" szerint az egyes jelenségek nem meghatározott objektív okoknak, más jelenségekkel való összefüggésüknek és kölcsönhatásuknak köszönhetik létüket, hanem valamiféle titokzatos és misztikus erő működésének eredményei, amely az egész fejlődést az előre megállapított cél felé irányítja. A föld például e „tan" szerint azért jött létre, hogy az ember élhessen rajta, a nap meg azért, hogy meleget adjon az embernek stb. A teleológia annak a vallásos eszmének a kifejezése és visszatükröződése, mely szerint a világot isten teremtette.

A tudomány minden előre tett lépésével megcáfolta ezt

a papi „tant" és feltárta az egyes jelenségek igazi okait. A darwinizmus halálos csapást mért azokra a teleológiai elképzelésekre, melyek szerint a növényeknek és az állatoknak a környezethez való alkalmazkodása a „teremtő" célirányos tevékenységének terméke. Darwin kimutatta, hogy ez a célszerű alkalmazkodás valójában a szerves világ hosszas fejlődésének eredménye. A micsurini biológia, s Pavlov tanítása a magasabb idegtevékenységről magasabb fokra emelték Darwin tanítását, és teljesen feltárták a természetben rejlő e viszonylagos célszerűségnek, valamint a szerves formák és az őket környező külső feltételek közti meglepő összhang okait.

Az okságról szóló tanítás és a teleológia — kibékíthetetlen ellenségek.

A csodákban való hit, a babona, az előítéletek s a vallás a tárgyak közti oksági összefüggések és viszonyok tagadásán vagy elpalástolásán, a teleológián alapulnak. Marx például „a mindennapi élet kapitalista vallásáról" beszél. Marx, amikor a tőkét „sötét dolognak és misztériumnak" nevezte, arra gondolt, hogy a tőkés termelési módban a valóságos társadalmi viszonyok és ezek oksági meghatározottsága annyira homályba burkoltak, hogy a való világ „elvarázsolt, eltorzított és fejtetőre állított világnak" látszik. Így például a kamat, amelyet a járadékos kap tőkéje után, úgy tűnik, mintha a pénz csodálatos tulajdonságának eredménye volna, mégpedig annak, hogy a semmiből tud gazdagságot teremteni. A valóságban a kamat a munkások kizsákmányolása eredményeképpen termelt értéktöbblet része. Mivel nem ismerik a kamat létrejöttének igazi okát, a kamat irracionális, természetfeletti jelenséggé válik.

Ez magyarázatot ad arra, hogy a burzsoá reakciósok a filozófiában és a tudományban miért támadják a determinizmus elvét, az okság elvét. Céljuk éppen az, hogy lehetetlenné tegyék a világ tudományos megismerését. Minden igyekezetükkel azon vannak, hogy elkendőzzék a jelenségek valóságos összefüggéseit, ehhez pedig nincs „jobb" út, mint az objektív okság tagadása, a determinizmus tagadása.

A természet tudományos magyarázata csakis az oksági magyarázat. Pavlov, a nagy orosz fiziológus ezt írta:

„A mi objektív magyarázatunk igazán tudományos, azaz mindig az ok felé fordul, mindig az okot keresi"[6].

A világnak ezzel az egyedül helyes tudományos magyarázatával ellentétben, E. Schrödinger angol idealista fizikus ezt írja:

„Az ok-okozati viszony, mint már Hume mondotta, nem olyasvalami, amit a természetben találunk, hanem csak a természetre vonatkozó gondolkodásunk formáira vonatkozik. Ezt a formát szabadon meghagyhatjuk vagy megváltoztathatjuk, attól függően, mennyire alkalmas számunkra, vagyis aszerint, hogy egyszerűbbé válik-e általa a természet leírása."

A mai külföldi természettudományban igen elterjedt ez az idealista és metafizikus álláspont. „Indokolására" kihasználják azokat a nehézségeket, amelyek az anyag parányi részecskéi kutatásának új területén felmerültek.

A mai idealista tudósok, kihasználva azt, hogy a mikrovilág terén a parányi részecskék — az elektronok, a protonok stb. — mozgása a makrovilág, vagyis a nagy testek világa törvényeitől eltérő törvények alapján megy végbe, azt a következtetést vonják le, hogy az elektronok mozgásában nincs okság, nincs determinizmus.

Jeans angol csillagász például azt mondja, hogy az elektron „szabad akarattal" rendelkezik, mert mozgásának nincs semmiféle oksági meghatározottsága. A burzsoá filozófusok és fizikusok így használják ki az atomok világának terén megmutatkozó jelenségek sajátszerűségét az okság elleni támadásra, a tudomány és a vallás összebékítésére.

Az imperializmus ideológusai az okság tagadását különösen kihasználják a társadalmi kérdésekben. Ha a jelenségek nem meghatározottak, akkor könnyen lehet olyan tényeket, mint a tőkés országok dolgozó tömegeinek nyomora, a válságok, a háborúk stb. nem igazi okukból — a tőkés rendből —, hanem bármi másból levezetni. Ez alkalmas arra, hogy elkendőzze az ok és az okozat igazi összefüggését és ezzel elvakítsa a tömegeket.

A burzsoá filozófusok mögött alázatosan kullognak a

[6] *Pavlov.* Összes munkái. 3. köt. 1. könyv. 1951. 171. old. (oroszul).

jobboldali szocialisták. Mint a burzsoázia hű szolgái, a burzsoá filozófia bűzlő forrásából merítik mindazt, amire a kommunizmus elleni harchoz szükségük van. Különösen a mikrovilágban fennálló okság idealista tagadását használják fel annak „bizonyítására", hogy a politikában nincs semmiféle oksági meghatározottság.

A schumacherista német jobboldali szocialisták folyóiratában bizonyos P. Pietsch külön kirándulást rendezett a kvantummechanikába annak bizonyítása céljából, hogy a politikának sok ismeretlen tényezővel van dolga, „amelyeket az okság törvényeivel nem lehet pontosan meghatározni". A politikának, jelenti ki, ezért nem az események objektív oksági kapcsolatainak megismerésére, hanem az erkölcsre kell támaszkodnia, „a szabad szellem kifejezőjének" kell lennie stb.

Az okság tagadásában tehát egyesül valamennyi mai reakciós — az imperializmus nyílt ideológusaitól kezdve, egészen a burzsoázia hű szolgáiig, a reformistákig bezárólag.

De bármennyi átkot szórjanak is a burzsoá filozófusok a jelenségek oksági összefüggésére, az ettől még nem tűnik el. Ezt az összefüggést tárja elénk a tudomány, ezt az összefüggést mutatja a gyakorlat, amely az egyes nézetek igaz vagy hamis voltának legbiztosabb kritériuma.

„De nemcsak azt állapíthatjuk meg — írja Engels „A természet dialektikájá"-ban —, hogy bizonyos mozgásra valamilyen másik mozgás következik, hanem azt is megállapíthatjuk, hogy meghatározott mozgást előidézhetünk, ha megteremtjük azokat a feltételeket, melyek között a természetben lejátszódik, sőt, hogy még olyan mozgásokat is előidézhetünk, amelyek a természetben egyáltalán nem fordulnak elő (ipar) vagy legalább is nem így fordulnak elő, továbbá, hogy ezeknek a mozgásoknak előre meghatározott irányt és kiterjedést adhatunk. *Ezen*, az *ember tevékenységén* alapszik az *okság* képzete, az a képzet, hogy az egyik mozgás a másiknak *oka*"[7].

[7] Engels. Jegyzetek „A természet dialektikájá"-hoz. Lásd *Engels*. A természet dialektikája. 78—79. old.

Az objektív világban tehát a jelenségek oksági összefüggése uralkodik, amelynek feltárása a tudomány legközvetlenebb feladata.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy valamely jelenség vagy csak ok, vagy csak okozat lehet, hogy az, ami az egyik esetben mint ok szerepel, már nem lehet egy másik jelenség okozata, az pedig, ami most mint okozat szerepel, már nem lehet más jelenségek oka. Ez metafizikus álláspont volna. A metafizika számára az adott jelenség vagy csak ok, vagy csak okozat lehet. A metafizikus gondolkodó nem látja ezek egymásba való átmenetét, melynek eredményeképpen helyet cserélnek, és az ok okozattá, az okozat pedig okká válik. A metafizikus gondolkodó leegyszerűsíti a jelenségek összefüggésének valóságos képét, nem látja a jelenségek összefüggésének, kölcsönhatásának bonyolultabb formáját.

A valóságban ahhoz, hogy megértsünk valamely jelenséget, mindig tisztázzuk azt az okot, mely létrehozza a jelenséget. Megállapítjuk például, hogy egyvalamely gazdasági alap az oka egy adott társadalmi felépítmény létrejöttének és létezésének. Az alap — az ok, a felépítmény — az okozat. Ha az oknak és az okozatnak ezt a fogalmát mint megmerevedett, nem rugalmas, egymásba való átmenetre képtelen jelenségeket kezeljük, nem látjuk az alap és a felépítmény közti dialektikus összefüggések egész bonyolultságát és mozgékonyságát. Az alap hozza létre az adott felépítményt. De vajjon a felépítmény közömbös alapjával szemben? Vajjon a felépítmény nem hat vissza az alapra, nem segíti megerősödését? Természetes, hogy ebben a kölcsönhatásban a döntő erő az alap, de a felépítmény is óriási aktív szerepet játszik.

„A felépítményt az alap hozza létre — mutat rá Sztálin elvtárs —, ez azonban egyáltalán nem azt jelenti, hogy a felépítmény csupán visszatükrözi az alapot, hogy passzív, semleges, közömbös magatartást tanúsít alapjának sorsa iránt, az osztályok sorsa, a rend jellege iránt. Ellenkezőleg, miután létrejött, hatalmas cselekvő erővé válik, tevékenyen hozzájárul alapjának kialakulásához, megerősödéséhez, mindent megtesz, hogy segítsen az új rendnek a régi

alap és a régi osztályok felszámolásában és megszüntetésében"[8].

A marxizmus ellenségei gyakran vádolták azzal a marxistákat, hogy amikor a társadalmi haladás fő okaként a gazdasági viszonyok fejlődését jelölik meg, az ideológiai viszonyokat egyszerű okozatnak tartják, amelynek semmi szerepe sincs a társadalom történetében. Ezek tipikus metafizikusok, akik kínai fallal választották el egymástól az okot és az okozatot, s így nem tudtak eljutni a dialektikus kölcsönhatás megértéséig.

Engels így válaszolt a marxizmus ellenfeleinek:

„Mindezek az urak egy valaminek híjával vannak, s ez — a dialektika. Mindig csak vagy okokat látnak, vagy okozatokat. Hogy ez üres absztrakció . . . hogy az egész nagy folyamat a kölcsönhatás formájában — bár nagyon egyenlőtlen erők között megy végbe, melyek közül a gazdasági folyamat messzemenően a legerősebb, legeredetibb, legdöntőbb —, hogy semmi sem feltétlen itt, hanem minden viszonylagos, azt egyáltalában nem látják"[9].

Ami az egyik összefüggésben ok, a másik összefüggésben mint okozat jelentkezik, és megfordítva. Így például a technika fejlődése a kolhozokban az egyik ok, amely szükségessé tette a kolhozok megnagyobbítását, a kis kolhozoknak nagy kolhozokban való egyesülését; a nagyüzemű szocialista technika tudvalevőleg nem tud érvényesülni a kis kolhozokban.

A kolhozok egyesülése viszont okká válik, amely előidézi a szocialista földművelés technikájának még gyorsabb előrehaladását, a képzett kolhozkáderek számának további növekedését, mert a nagyüzemű társas gazdaságoknak már maga a formája lehetőséget teremt ehhez és megköveteli a technika, valamint a kultúra még magasabb fejlettségi színvonalát. Másszóval, az, ami okozat volt, dialektikusan okká válik, és fordítva. Az ok és az okozat helyet cserélnek, átmennek egymásba.

[8] Sztálin. Marxizmus és nyelvtudomány. Lásd A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita). 224. old.

[9] *Marx—Engels.* Válogatott levelek. 501. old.

Ilymódon a kölcsönhatás révén minden jelenség hol mint ok, hol mint okozat lép fel. De még ezzel sem merítettük ki az objektív világban fennálló összefüggések bonyolultságát. A kölcsönhatás a természetben és a társadalomban sokkal szélesebb, mélyebb, egyetemesebb, mint két jelenség kölcsönhatása.

Az objektív valóságban az okok és okozatok láncolata és kölcsönhatása következtében a *jelenségek egyetemes összefüggése és kölcsönös függősége* áll fenn. Közvetve vagy közvetlenül minden jelenség kapcsolatban van más jelenségekkel. Amikor megállapítjuk valamely egyes jelenség közvetlen okát, kissé leegyszerűsítjük a valóságos összefüggést, mert az adott jelenséget kiszakítjuk más jelenségekkel való egyetemes összefüggéséből.

Az ok és az okozat fogalma nem meríti ki teljesen a jelenségek összefüggéseit, ezeknek az összefüggéseknek az egyetemességét. Lenin azt írta a „Materializmus és empiriokriticizmus"-ban, hogy „az ok és okozat emberi felfogása mindig némileg leegyszerűsíti a természeti jelenségek objektív kapcsolatát, ezt csak megközelítően tükrözi vissza, mesterségesen elszigeteli az egyetlen egységes világfolyamatnak ezt vagy azt az oldalát"[10].

Lenin azt mondotta, hogy a kauzalitás (az okság. — *Szerk.*) „az egész világot átfogó összefüggésnek csak kicsiny része", hogy az ok és okozat „csak mozzanatai az egész világot átfogó kölcsönös függőségnek, az események összefüggésének (egyetemes összefüggésének), kölcsönös láncolódásának, csak láncszemek az anyag fejlődésének láncolatában"[11].

Ugyanezt a tételt hangsúlyozta Engels is az „Anti-Dühring"-ben:

„... megállapíthatjuk, hogy ok és okozat oly fogalmak, melyek, mint ilyenek, csak az egyes esetre való alkalmazásukban érvényesek, hogy azonban, mihelyt az egyes

[10] *Lenin.* Materializmus és empiriokriticizmus. Szikra 1949. 152. old.

[11] *Lenin.* Filozófiai füzetek. 136. 131. old. (oroszul).

esetet a világ egészével való általános összefüggésében nézzük, összefolynak, feloldódnak az egyetemes kölcsönhatások szemléletében, ahol okok és okozatok folyton cserélik helyüket, s az, ami most vagy itt okozat, máskor és másutt okká lesz és megfordítva"[12].

A természetben és a társadalomban tehát a jelenségek, tárgyak, folyamatok a legszorosabb és megbonthatatlan összefüggésben vannak, amelyet az emberi megismerés nem tükröz vissza pontosan, teljesen, hanem csak fokozatosan közeledik legbonyolultabb, legáltalánosabb formáinak megismeréséhez, a természet törvényeinek feltárásához.

Ebből adódik az a rendkívül fontos következtetés, hogy a természet *egységes, összefüggő egész.* A dialektika és a metafizika egyik döntő különbsége az, hogy a dialektika a természetet egységes egésznek fogja fel.

A metafizikus gondolkodó számára a természet — és éppígy a társadalom is — nem egységes egész, hanem különállóan létező jelenségek mechanikus összege. Nem csoda, hogy a metafizikus, mint áthághatatlan akadály előtt megtorpan annál a határnál, amely elválasztja a szerves természetet a szervetlentől. A metafizikus gondolkodó a jelenségeket egymással való összefüggésükből kiszakítva vizsgálja és nem érti meg, hogy a természet minden alkotórészében egységes, hogy a természet összefüggő, egységes egész, s ezért nem tudja átlépni ezt az „akadályt".

A dialektikus gondolkodó számára, aki a jelenségeket összefüggésükben és meghatározottságukban ragadja meg, a természet mint egységes egész jelenik meg, amelyben minden sokféle viszonyban és kölcsönhatásban van egymással. Ha minden összefügg, akkor minden jelenség, minden folyamat csak része az egésznek. És csak ennek az egésznek a szempontjából lehet megérteni az egyeset, a különállót. Az egyes jelenségeket kiszakítani más jelenségekkel, az egésszel való összefüggésükből annyi, mintha a magból növényt akarnánk termeszteni, de úgy, hogy elszigeteljük a fénytől, a levegőtől,

[12] *Engels.* Anti-Dühring. 24. old.

a víztől és a növekedés folyamatával összefüggő egyéb természeti feltételektől.

Ezért írja Sztálin elvtárs a dialektikát jellemezve, hogy az „összefüggő, egységes egésznek" tekinti a természetet.

Az összefüggés és a kölcsönhatás a természetben mint egységes egészben rendkívül bonyolult, sokrétű, s minden oldalra kiterjedő:

az egymástól szinte elképzelhetetlenül nagy távolságra levő csillagrendszerek összefüggése és kölcsönhatása; az egyes rendszereken (például a mi naprendszerünkön) belüli testek összefüggése és kölcsönhatása; az egyes rendszerek egyik tagjában (például a mi bolygónkon) levő különböző testek összefüggése és kölcsönhatása; a testben levő molekulák összefüggése és kölcsönhatása; a molekulában levő atomok összefüggése és kölcsönhatása; az atomban a mag és az elektronok összefüggése és kölcsönhatása; az atommagban levő részecskék összefüggése és kölcsönhatása;

az anyag különböző mozgásformáinak összefüggése és kölcsönhatása; a testek mechanikai mozgása, sugárzó energia, hő, villamosság, a kémiai elemek vegyülése és a vegyületek bomlása, e mozgásformák egymás általi kölcsönös meghatározottsága, egymásba való kölcsönös átmenete;

a szervetlen és szerves természet közti, a növények és állatok s azok külső létkörülményei közti összefüggés és kölcsönhatás; a szerves világon belüli összefüggés és kölcsönhatás, a fajon belüli és fajok közötti összefüggések és viszonyok stb.

Az egyetemes összefüggések és a közvetítések még bonyolultabb képét látjuk a társadalmi életben. A társadalmi fejlődés marxista elméletének az a nagy érdeme, hogy egyszersmindenkorra leszámolt azzal a korábbi elképzeléssel, amely a társadalmat és a társadalmi élet különböző oldalait egymással össze nem függő jelenségek mechanikus halmazának tekintette.

A társadalom, miként a természet is, minden megnyilvánulásában összefüggő, egységes egész. A társadalom valamennyi oldala, a társadalomban végbemenő valamennyi folyamat kölcsönösen összefügg egymással, egymásból következik. Az emberek nem véletlenek folytán szerveződtek társadalomba, hanem azért, mert csak akkor tudnak élni, csak

akkor tudják előállítani a létfenntartásukhoz szükséges eszközöket, ha társadalomban egyesülnek. Azokkal a viszonyokkal, melyek az emberek között a létfenntartási eszközök termelésének folyamatában alakulnak ki, a legszorosabban összefüggnek a többi társadalmi viszonyaik: a politikai, jogi és ideológiai viszonyok.

Marx és Engels feltárták a társadalmi élet legkülönbözőbb oldalainak — így például az emberek gazdasági életfeltételeinek és tudatformáinak — kölcsönös függőségét és kölcsönhatását.

Nehéz és lehetetlen megérteni, miért változik meg a társadalom egyik vagy másik oldala, ha ezt az oldalt az egészből kiszakítva, nem mint az egész részét szemléljük. Ha viszont a különállót belehelyezzük az általánossal való természetes és törvényszerű összefüggésébe, észszerű magyarázatot adhatunk rá.

Mindaz, amit az okságról, a kölcsönhatásról, a jelenségek egyetemes összefüggéséről mondottunk, a tudomány és az emberek gyakorlati tevékenysége szempontjából igen fontos következtetésre vezet, amelyet alább meg is vizsgálunk. Ez pedig *a jelenségek törvényszerű voltáról, a valóság törvényszerű jellegéről* szóló következtetés. A marxista dialektikának a jelenségek összefüggéséről és kölcsönös függőségéről szóló tétele — arról szóló tétel, hogy a természetben és a társadalomban meghatározott törvényszerűségek uralkodnak, amelyeknek minden folyamat alá van rendelve.

3. Törvényszerűség és szükségszerűség a természetben és a társadalomban. Szükségszerűség és véletlen. Szükségszerűség és szabadság

A dialektika azzal a felfogásával, hogy a természet és a társadalom fejlődése törvényszerű, gyökeresen különbözik mind a régi, mindpedig az új burzsoá metafizikától, amely szerint, Sztálin elvtárs kifejezésével élve, a valóság: a tárgyak kaotikus, véletlen halmaza. A jelenségek oksági összefüggésének tagadásából elkerülhetetlen, logikus következményként adódik a törvényszerűség tagadása.

Objektív szükségszerűség, törvényszerűség nélküli folyamatok és események rendszertelen, zűrzavaros halmaza-e a természet és a társadalom, vagypedig a természetben és a társadalomban meghatározott törvényszerűségek uralkodnak, amelyek természeti szükségszerűséggel érvényesülnek? — minden filozófia ezen alapvetően fontos kérdésének megoldása közvetlen függ attól, hogyan oldjuk meg az okságnak, a tárgyak összefüggésének és kölcsönös meghatározottságának kérdését.

A burzsoá filozófusok legfőképpen azért gyűlölik a determinizmus, az egyetemes összefüggés elvét, mert a tudományos determinizmus talaján állni annyit jelent, mint elismerni, hogy a természetben és a társadalomban az ember tudatától független, objektív törvények, törvényszerűségek uralkodnak.

Mi a törvény, a törvényszerűség? A törvény a jelenségek belső, lényegi összefüggésének kifejezése. A törvény, írta Marx, belső és szükségszerű összefüggés két jelenség között[13].

Ugyanezt mondja Lenin is: „... a *törvény* fogalma **egyik** fokozat a világfolyamat *egységének* és *összefüggésének*, kölcsönös függőségének és totalitásának emberi megismerésében"[14].

Csak akkor állapíthatjuk meg a jelenségek törvényét, törvényszerűségét, miután már megállapítottuk összefüggésüket, egységüket, azt a lényegit és általánosat, amely sajátjuk. Törvényszerűnek azokat a jelenségeket tartjuk, amelyek szükségszerűen, természetszerűen következnek a feltételek egész összességéből. A kapitalizmusban például törvényszerűek a gazdasági válságok, okságilag meghatározza őket a tőkés termelés anarchiája, a burzsoá társadalom egész gazdasági rendje. Törvényszerű például a nappal és az éj váltakozása, mivel ezt a földnek tengelye körüli forgása okozza. Következésképpen, a törvényszerűség a jelenségek meghatározott voltának, összefüggésének és kölcsönhatásának kifejezése. Ha nem volna olyan ok, mint a tőkés termelési mód ellentmondásai, nem volnának válságok sem. Ha nem volna olyan

[13] Lásd *Marx*. A tőke. 3. köt. Szikra 1951. 262. old.
[14] *Lenin*. Filozófiai füzetek. 126. old. (oroszul).

ok, mint a föld forgása, nem volna a nappal és az éj törvényszerű váltakozása sem. De ha ez vagy az az ok fennáll, elkerülhetetlenül, azaz törvényszerűen bekövetkeznek okozatai is.

A törvényszerűség a természetben és a társadalomban tehát nem más, mint az okok és okozatok olyan láncolódása, a jelenségek olyan összefüggése, amely megszabja az események meghatározott, természeti szükségszerűséggel lefolyó menetét.

Csak az objektív törvényszerűségek megismerése teremt tudományt. Nem véletlen, hogy a marxizmus előtt nem volt társadalomtudomány. A Marx előtti filozófia nem tudta feltárni a társadalmi fejlődés törvényeit. A marxizmus mutatta ki először, hogy a társadalmi fejlődés alapja: a termelési módban végbemenő változások. A termelési módban végbemenő változásokkal törvényszerűen megváltozik a társadalmi élet valamennyi oldala. Az egyik társadalmi-gazdasági alakulat felváltása a másikkal: az ősközösségi rendről a rabszolgatartó rendre, a rabszolgatartó rendről a feudalizmusra, a feudalizmusról a kapitalizmusra való áttérés, s végül a kapitalizmus felszámolásának és a kommunista társadalom építésének korunkban végbemenő folyamata — mindezt meghatározza az a törvény, amelynek értelmében a termelési módban végbemenő változások szükségszerűen a társadalmi rend megváltozására vezetnek.

A burzsoá filozófusok rettegnek a történelem objektív törvényeinek megismerésétől, és teljesen érthető okból rettegnek: a történelem törvényszerű menete kérlelhetetlenül elveti a tőkés termelési módot, mint ami túlélte önmagát és fékezi az emberi társadalom további haladását.

„Az összefüggés megértésével — még a gyakorlati összeomlás előtt — összeomlik a fennálló állapotok örök szükségszerűségébe vetett minden elméleti meggyőződés — írta Marx. — Így tehát itt feltétlen érdeke az uralkodó osztályoknak, hogy állandósítsák az értelmetlen zűrzavart"[15].

Lenin „A szocializmus még egy megsemmisítése" című cikkében, melyet a törvény eszméjének lejáratásával próbál-

[15] *Marx—Engels.* Válogatott levelek. 243. old.

kozó Sztruve ellen írt, elvileg összegezte ezt a jelenséget, mint az egész modern burzsoá filozófia jellemző vonását.

„A *törvények* kiűzése a tudományból — írta Lenin — a valóságban csak *a vallás törvényeinek becsempészése*"[16]. „Végső lemondás a jelen tudományos elemzésének lehetőségéről, lemondás a tudományról, az a törekvés, hogy minden általánosító következtetésre fütyüljön és elbujjék a történelmi fejlődés minden «törvénye» elől, az az igyekezet, hogy ne lássa a fától az *erdőt* — ez az osztályértelme annak a divatos burzsoá szkepticizmusnak, annak a holt és dermesztő skolasztikának, amelyet Sztruve úrnál látunk"[17].

Lenin e szavai különösen időszerűen hangzanak ma, amikor minden út a kommunizmushoz vezet, amikor a társadalmi fejlődés objektív törvényszerűsége, az objektív történelmi törvényszerűség elvezetett a régi, elavult tőkés rend megdöntéséhez. Ma százmilliók harcolnak a kommunizmus zászlaja alatt. A Szovjetunió nyomán a szocializmus építésének útjára léptek a népi demokratikus országok. Kína megvívta nagy felszabadító forradalmát.

A mai burzsoá filozófia, hogy elrejtőzzék a történelmi fejlődés kérlelhetetlen törvényei elől, „nemlétezőknek" nyilvánítja ezeket a törvényeket. A „perszonalizmus", „neorealizmus", „pragmatizmus", „logikai empirizmus" stb. tarka és rikító cégéreivel hivalkodó számtalan áramlatnak egyetlen célja van: bebizonyítani, hogy a világban nincs semilyen törvényszerűség, csak az ember visz rendet oda a maga „tapasztalatával". A rothadt árujukat „kinyilatkoztatássá" magasztaló filozófiai iskolácskáknak ez a burzsoá vására minden erejét megfeszíti, hogy megtámassza a kapitalizmus omladozó épületét, kitolja a kapitalizmus pusztulásának óráját.

A burzsoá filozófusoknak van egy nagyon kedvelt indokuk, amelyet a „legerősebb" érvként állítanak szembe a marxizmusnak a szükségszerűségről és a törvényszerűségről szóló tételével. Ez így hangzik: ha a természet és a társadalom jelenségei ok-okozati összefüggéssel kapcsolódnak egymásba,

[16] *Lenin* Művei. 20. köt. 182. old. (oroszul).
[17] Ugyanott, 179. old.

akkor nyilvánvaló, hogy a világon minden abszolút szükségszerűséggel megy végbe és bármely jelenség, bármely esemény előre meghatározott. A determinizmus és a szükségszerűség szempontjából, mondják, az egész világ egy géphez hasonlít, amelyben az egyik fogaskerék másikat hoz mozgásba, az megint újabbakat stb. stb. és így nem marad hely a tudatos történelmi cselekvésnek.

De a burzsoá filozófiának ez az érve, a többivel egyetemben, nem talál célba. Ezzel az érvel le akarják járatni a szükségszerűség eszméjét, hogy becsempésszék helyette az idealista „szabad akaratot".

Jeans, angol idealista csillagász ezt mondja:

„Az okot az okozattal összekötő lánc halálos kiúttalansága láthatóan eltűnt, és olyan szabadságnak a lehetősége előtt állunk, amelyről eddig fogalmunk sem volt."

A mai burzsoá gondolkodást jellemzi a törvényszerűségnek és a szükségszerűségnek ilyen azonosítása „az okot az okozattal összekötő lánc halálos kiúttalanságával". A történelmi okokat okozataikkal összekötő lánc csak az olyan osztályok és társadalmi formák számára „halálos", amelyek idejüket múlták és fékezik a társadalom előrehaladását.

A Marx előtti filozófiában a szükségszerűségre vonatkozó metafizikus nézetet a francia materialisták fejezték ki a legvilágosabban. Így okoskodtak: minden jelenségnek oka van, tehát egyáltalán nincsenek olyan okok, amelyeknek ne volna lényeges jelentőségük. Mivel pedig a jelenségek összefüggnek egymással, a legjelentéktelenebb ok is képes az okok és okozatok láncolódása folytán az emberiség és a világ sorsa szempontjából hatalmas következményeket okozni.

„Ha az okokat okozataik alapján ítéljük meg — írta Holbach —, akkor a világmindenségben egyáltalán nincs jelentéktelen ok. A természetben, amelyben minden összefügg, amelyben minden kölcsönhatásban van . . . nincs egyetlen olyan atom sem, amelynek ne volna fontos és szükségszerű szerepe . . ."[18]

---

[18] *P. Holbach* (Mirabaud álnéven). Système de la nature. (A természet rendszere.) London 1770. 252. old.

Ugyanebből a szempontból vizsgálta Holbach a történelmi jelenségeket is.

„Kelleténél több sav a fanatikus epéjében — írta —, felforró vér a hódító szívében, fájdalmas emésztés az egyeduralkodó gyomrában, valami asszony szeszélye — elégséges ok arra, hogy háború indítására késztessen, hogy milliókat küldjenek vágóhídra, hogy erődöket romboljanak le, romhalmazzá változtassanak városokat, hogy a népeket gyászba és nyomorba taszítsák, hogy éhínséget és fertőző betegségeket idézzenek elő és hosszú-hosszú évszázadokra szaporítsák a kétségbeesést és az ínséget"[19].

Ebből a szempontból tehát minden, ami végbemegy, szükségszerű, a történelmi jelenségek közötti bármely viszony és összefüggés pedig egyformán fontos és lényeges. A természetben és a történelemben semmiféle véletlen sincs.

Ez az álláspont tagadja a természet és a társadalom törvényszerű voltát. Mert ha bármely atomnak „fontos és szükséges szerepe" van, akkor magukat a véletlen jelenségeket és eseményeket — amelyeknek valójában semilyen jelentőségük sincs — azonosítják a valóban szükségszerű viszonyokkal és folyamatokkal. Engels a szükségszerűségnek ezt az értelmezését absztrakt szükségszerűségnek nevezte és kimutatta, hogy az ilyen szükségszerűség egyértelmű a véletlennel.

„E felfogás szerint — írta Engels — a természetben csak az egyszerű, közvetlen szükségszerűség uralkodik. Hogy bizonyos borsóhüvelyben öt szem van és nem négy vagy hat, hogy bizonyos kutya farka öt hüvelyk hosszú és egy ponttal sem hosszabb vagy rövidebb, hogy ezt a bibét megtermékenyítette az idén egy méh, amazt nem és éppen ez a bizonyos méh bizonyos meghatározott időben, hogy ez a bizonyos széltől elsodort oroszlánszájmag kikelt, amaz nem, hogy engem tegnap éjjel négy órakor megcsípett egy bolha, de nem háromkor vagy ötkor csípett meg, éspedig jobbvállamon, nem pedig balcombomon: ezek olyan tények, amelyeket az okok és okozatok szétválaszthatatlan láncolata, a megrendíthetetlen szükségszerűség hozott létre, olymódon, hogy már a későbbi naprendszerré

[19] *P. Holbach.* Système de la nature. 252. old.

sűrűsödő gáztömeg úgy volt berendezve, hogy mindezeknek az eseményeknek így és nem másképpen kellett lejátszódniok"[20].

Világos, hogy a szükségszerűség ilyen értelmezésének misztikus színezete van, és Engels joggal mondhatta, hogy az ilyesfajta szükségszerűséggel még nem jutunk túl a vallásos világszemlélet keretein. A mechanikus determinizmus tehát elkerülhetetlenül fatalizmushoz vezet.

Egyes mai burzsoá reakciósok szívesen használják fel a „szükségszerűségnek" ezt az értelmezését annak bizonyítására, hogy háborúk mindig voltak és lesznek, hogy a békés időszakoknak háborús időszakokkal való örökös ismétlődése és váltakozása stb. az okok és okozatok változatlan láncolódásának eredménye.

A mechanikus determinizmus elméletén kívül a burzsoá filozófiában nagyon elterjedt az abszolút véletlen álláspontja is. Minden véletlen, minden a körülmények véletlen — szerencsés vagy szerencsétlen — alakulásától függ. Az, hogy a történelem eddig így fejlődött, és nem másképp, hogy az adott korszakban ilyen rend uralkodik és nem másmilyen — a legtisztább véletlen gyümölcse.

A burzsoá filozófia az absztrakt mechanikus szükségszerűségnek és az ugyanolyan absztrakt véletlennek ebben a bűvkörében kering.

Hogyan oldja meg a marxista dialektika ezt a kérdést, amely oly nagyjelentőségű a természet és a társadalom törvényszerűségeinek helyes, tudományos megértése szempontjából?

A marxista dialektika mindenekelőtt abból indul ki, hogy a szükségszerűség mellett elismeri az objektív véletlen létezését. A mechanikus deterministák teljesen helytelenül tartják a véletlent szubjektív jellegűnek és hozzák összefüggésbe azzal, hogy nem ismerjük az adott jelenség okát.

A valóságban a véletlen objektíve létezik és nem függ attól, hogy ismerjük-e a jelenség okát vagy sem. Eltérően a

[20] Engels. Jegyzetek „A természet dialektikájá"-hoz. Lásd *Engels.* A természet dialektikája. 86. old.

szükségszerűségtől, amely a jelenségek állandó, törvényszerű összefüggését jelenti — véletlennek azt nevezzük, ami nem következik törvényszerűen, belső elkerülhetetlenséggel az adott folyamatból és ami alakulhat így is meg valahogy másképp is. Például, az áru árát a tőkés piacon törvényszerűen, szükségszerűen meghatározza értéke, vagyis az előállítására fordított társadalmilag szükséges munka mennyisége. De az, hogy az áru ezen meg ezen a napon kerül a piacra és akkor kiderül, hogy a piacon ilyen áru több van, mint vásárló, és hogy ezért valamivel értékén alul kel el, ez a tény merő véletlen. Ismerhetjük az okokat is, hogy miért van ma a piacon több vagy kevesebb áru, de az árak ingadozásának véletlen jellege ettől még nem tűnik el.

De ha az árukat értékükön alul adják el, nem termelnek többet, mennyiségük a piacon csökken és ennek következtében az árak emelkednek. A szükségszerűség ilymódon mégis érvényesül.

A történelmi eseményekben szintén különbséget kell tennünk a véletlen és a szükségszerűség között.

Tudjuk például, hogy az első világháború kitörésének közvetlen indítéka az osztrák főherceg agyonlövése volt. De aki ennek alapján azt tartaná, hogy a háborút éppen ez a lövés idézte elő, az összekeverné a merőben véletlen, tizedrangú jelenségeket a döntő, lényeges, szükségszerű jelenségekkel. A pisztolynak nem is kellett volna eldördülnie, de a háború a kapitalizmus idején törvényszerű jelenség, amelyet a tőkés rend összes ellentmondásai idéznek elő.

Egyvalamely történelmi esemény szükségszerű voltát a társadalmi fejlődés alapvető okai idézik elő. A történelem, mondja Sztálin elvtárs, „nem tesz semmi lényegeset különleges szükségesség nélkül"[21]. Ezért csak ezeknek a lényeges okoknak a figyelembevételével tudjuk tudományosan megmagyarázni a történelem menetét.

Míg a véletlen területe — a külső összefüggések, a felület, ahol a legkülönbözőbb folyamatok és események ütköznek

[21] Sztálin. Marxizmus és nyelvtudomány. Lásd A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita). 227. old.

össze és keresztezik egymást, addig a szükségszerűség területe — a belső, döntő, lényegi összefüggések és viszonyok, amelyek meghatározzák az események és folyamatok törvényszerű, természeti szükségszerűséggel végbemenő folyamatát.

Könnyű tehát megérteni, hogy annak a tudománynak, amely a véletlenek területére szorítkozik, nincs joga magát tudománynak nevezni.

Ebből adódik a következtetés: a természetet tudományosan megismerni annyit jelent, mint *szükségszerűségében*, törvényszerű fejlődésében megismerni azt. A tudomány ezért *a véletlenek ellensége*. A megismerés nem alapulhat véletleneken. Ez azt jelentené, hogy a lényegit, a szükségszerűt, a törvényszerűt a lényegtelenre, a külsőre vezetnénk vissza. A véletlent éppen azért nem lehet előre látni, mert nem következik szükségszerűen a folyamat adott menetéből és a jelenségek ideiglenes, nem tartós összefüggését jelenti, amely ma fennáll, de holnap már nem. Ott, ahol lehetetlen előre látni a folyamatok fő irányát, nincs tudomány, nincs tudományos megismerés, ott nem lehet tudatos cselekvés. Mindenfajta tudományos megismerést éppen az jellemez, hogy az a jelenségek törvényeinek megmagyarázásával lehetővé teszi, hogy előre lássuk ennek vagy annak a folyamatnak a menetét és befolyásoljuk azt.

A tudományos megismerés, a tudományos kutatás megköveteli, hogy szigorúan különbséget tegyünk a szükségszerűség és a véletlen között, tárjuk fel a jelenségek látszólagos zűrzavarában a szükségszerűséget, a törvényszerűséget. Lenin egyszerű példán mutatja ki ezt: „Iván — ember, Zsucska — kutya és így tovább . . . *Már itt* megvannak a *szükségszerűség* fogalmának, a természet objektív összefüggésének etc. elemei, csírái. Már itt megvan a véletlen és a szükségszerű, a jelenség és a lényeg, mert amikor azt mondjuk: Iván — ember, Zsucska — kutya, *ez* falevél stb., elvetünk számos ismérvet, mint VÉLETLENEKET, elválasztjuk a lényeget a megjelenőtől és szembeállítjuk az egyiket a másikkal"[22].

[22] Lenin. A dialektika kérdéseihez. Lásd *Lenin*. Marx, Engels, marxizmus. 272. old.

A lényeginek a lényegtelennel, a szükségszerűnek a véletlennel történő ilyen szembeállítása nélkül nem lehet megtalálni a törvényszerűséget a fejlődésben, vagyis enélkül nem lehetséges tudomány.

A természetnek a törvényszerűség megismerésén alapuló tudományos megközelítésére ragyogó példa a micsurini biológia. És megfordítva, a legtisztább véletlenen alapuló tudománytalan szemléletre példa a mendelista-morganista áltudomány.

A weismannista-morganista felfogás teljesen azon alapul, hogy tagadja a szerves természet fejlődésének törvényszerű jellegét, s a természetet véletlenek zűrzavarának képzeli el.

A weismannizmus-morganizmus természetellenesen és törvénytelenül két lényegre osztja a szervezetet: közönséges testre és valami titokzatos, örökletes anyagra. A weismannisták azt állítják, hogy ez az örökletes anyag halhatatlan és változatlan, s ezért az élő test megváltozásai nincsenek hatással rá. A szervezet külső létkörülményei hatnak ugyan a szervezet testére, de a weismannizmus szerint nincsenek semilyen befolyással az öröklődésre. Ebből azután azt a következtetést vonják le, hogy a szervezetek fejlődésében nincs semilyen törvényszerűség, mert az örökletes anyagnak nincs oka, semilyen ok nem határozza meg, az halhatatlan.

Mivel magyarázhatók ebben az esetben a szervezetek megváltozásai, a fajok sokfélesége stb.? Erre a kérdésre a weismannista-morganista áltudomány úgy válaszol, hogy a változatlan örökletes részecskék, a gének, véletlenül párosulva egymással, különböző kombinációkra vezetnek, s éppen ez határozza meg az élő természet sokféleségét. A mendelisták még párhuzamot is vonnak a szervezetek megváltozása és a kockázás vagy a kártyajáték között.

„A mendelizmus szerint — írja a morganista Muller — az élet olyan, mint a kártyajáték. Mindegyikünk géneknek nevezett kártyákat tart a kezében, amelyek egy-egy félcsomag kártyát tartalmaznak: két ászt, két alsót, két felsőt stb. Egy ászt, egy alsót, egy felsőt anyánktól örököltünk, egyet-egyet pedig apánktól stb."

A weismannizmus-morganizmus tehát tagadja a tör-

vényszerűséget a szervezetek megváltozásában, az egyik fajnak másik fajjá való átalakulásában, és kijelenti, hogy a szervezetek változékonyságának oka a gének merőben véletlen egybekapcsolódása, s hogy ezt a folyamatot teljességgel lehetetlen irányítani.

A weismannista-morganista biológia reakciós politikai jellegű. Az öröklődés változatlanságáról, az örökletes anyagnak a környezettől való függetlenségéről szóló tételei táplálják a fajelmélet elveit a szociológiában és a politikában, a „teljesértékű" és „nemteljesértékű" fajokról szóló különböző elméleteket. A burzsoá reakciósok a politikában ezt az álbiológiát használják fel annak „bebizonyítására", hogy egyes nemzeteknek és osztályoknak szükségszerűen el kell nyomniok más nemzeteket és osztályokat. Így akarják „tudományos" alapra helyezni az imperialista rablást.

Homlokegyenest ellenkező alapokon nyugszik a micsurini biológia.

A micsurini biológia nem szakítja el egymástól a testet és az állítólag „halhatatlan" örökletes anyagot, egyáltalán nem ismer el semmiféle halhatatlan örökletes anyagot, s azt tartja, hogy a test bármelyik sejtje rendelkezik az öröklődés tulajdonságával.

A micsurini biológia, ellentétben a weismannizmussal, a szervezetet külső létkörülményeivel szoros egységben vizsgálja és azt tanítja, hogy az öröklöttség nem más, mint a szervezet által az előző nemzedékek során elsajátított külső feltételek koncentrátuma. A micsurini biológia az öröklődést a külső létkörülmények következményének tartja és így arra a következtetésre jut, hogy a szervezet külső létkörülményeinek megváltozása, az anyagcsere típusának megváltozása az oka a szervezet megváltozásának, az öröklődés megváltozásának. Ha tehát az ember megváltoztatja a szervezetek létkörülményeit, célszerűen hathat azok öröklődésére, s így meghatározott, az ember számára szükséges eredményeket érhet el.

Az ember tehát új formákat teremthet a régi formákból, úgy, hogy nem várja be azt az alkalmat, amelyet a természet esetleg rendelkezésére bocsáthat.

Ezért bélyegezte meg kíméletlenül Micsurin mint áltudó-

sokat a mendelistákat. A mendelistákat „szánalmas szelekciós-kincskeresőknek", munkájukat pedig — „ostoba kincskeresésnek" nevezte.

A természet, mondotta Micsurin, évezredek alatt idéz elő véletlen megváltozásokat. Az ember nem várhat ezekre a véletlenekre. Az ember tevékenyen beavatkozik a természetbe, hogy saját szükségleteihez alkalmazza azt.

„Valamennyi munkámban csak ezt a célt tartom szem előtt — írta Micsurin — és csak végső esetben, mellékesen, nagyon ritkán engedem meg a véletlenek keresését"[23].

A micsurini biológia a valóságnak azt a forradalmi és gyakorlati megközelítését fejezi ki, amelynek célja a természet aktív megváltoztatása és átalakítása a dolgozó emberiség érdekében. A micsurini biológia megcáfolja és leleplezi a weismannista-morganista „biológia" fajgyűlölő elveit. Egész tanításával elősegíti, hogy az ember felszabaduljon a rabszolgai függés alól, a természet véletleneinek és szeszélyeinek uralma alól, hogy az ember a természet igazi urává váljék. És ezért nem véletlen, hogy a micsurini biológia éppen a szocializmus országában fejlődött ki, ahol a nép a kommunista párt vezetésével forradalmi módon átalakítja a természetet.

Amikor a marxista dialektika megállapítja, hogy az igazán tudományos megismerés: a tárgyak megismerése azok szükségszerűségében, nem emel válaszfalat a szükségszerűség és a véletlen közé, hanem megmutatja, hogy ezek kölcsönösen összefüggnek, kölcsönösen áthatják egymást, dialektikus egységben vannak. A véletlen valamiféleképpen mindig összefügg a szükségszerűséggel, a véletlen a szükségszerűség megnyilvánulási formája, a szükségszerűség pedig kiegészül a véletlennel, utat tör magának minden véletlenen keresztül.

Lenin mondotta, hogy a törvény a lényegi visszatükröződése a jelenségek tömegében, annak visszatükrözése, ami „lényeges a mozgásban . . ."[24]

A törvény a valóság sokféle jelenségeinek csak lényegi

[23] *Micsurin.* Hatvan év munkájának eredményei. Szelhozgiz 1950. 79. old. (oroszul).

[24] *Lenin.* Filozófiai füzetek. 127. old. (oroszul).

oldalait ragadja meg, és ezért a törvényben a jelenségek „megtisztultak" minden véletlentől, minden lényegtelentől, amely valamennyi jelenségben megvan. De a törvény, a szükségszerűség (ami általában egy és ugyanaz) nincs a valóság jelenségein kívül, nem olyan, ami önállóan, az egyes jelenségektől függetlenül létezik. A szükségszerűség, a mozgás törvényei mindig a jelenségek tömegében, a jelenségek tömegén keresztül valósulnak meg, s a jelenségek mindegyikének megvannak a maga egyéni sajátosságai, mindegyik ki van téve különböző véletlen hatásoknak, az általánostól való eltéréseknek. Ezt láthatjuk ezen az egyszerű példán is: „Iván — ember".

Az emberi nem általános biológiai tulajdonságai és sajátosságai alkotják a „szükségszerűséget", a törvényt, amely az emberi nemhez tartozó minden lényben megnyilvánul. De az „emberi" mint törvény, mint szükségszerűség az egyes egyénekben, Iványban, Péterben, Istvánban stb. nyilvánul meg, mégpedig különböző módon. Mindegyik egyénben van valami sajátos, lényegtelen, ami véletlen az általánoshoz képest. De ez a véletlen összefügg a szükségszerűséggel, a szükségszerűség megjelenési formája.

Éppen ezért nincs és nem is lehet semmiféle szakadék, amely elválasztja egymástól ezeket az ellentéteket. A véletlen a szükségszerű, törvényszerű folyamatok keretein belül hat és nyilvánul meg. Ezeket a szükségszerű, törvényszerű folyamatokat, mikor megnyilvánulnak, „beborítja" mindenfajta véletlen, — Engels kifejezésével élve — „kiegészítik" a véletlenek. Ami az egyik összefüggésben véletlen (például a jégeső a növekvő növény számára), másik összefüggésben szükségszerű (ugyanaz a jégeső a légköri jelenségekkel való vonatkozásában). Ami eredetileg véletlen volt, szükségszerűvé válhat, és megfordítva. Marx például a „Tőké"-ben kimutatja, hogy az egyes vagy véletlen értékforma az árucsere fejlődésével általános, szükségszerű formává válik, a csere hiánya pedig, ami az ősközösségi rend viszonyai között szükségszerűség volt, az árutermelés viszonyai között véletlen ténnyé, csökevénnyé válik.

Ha általában tekintünk a történelmi események színterére (a kapitalista társadalomról van szó; a szocialista tár-

sadalomban, mint később látni fogjuk, más a helyzet), az a benyomás alakul ki bennünk, hogy itt a véletlen uralkodik. Egyeseknek ez a céljuk, másoknak más, mindezek a különböző törekvések kereszteződnek, kölcsönhatásban vannak egymással, a történelem pedig nem egyéb, „mint ezeknek a különböző irányokban ható erőknek és a külvilágra gyakorolt számos behatásuknak eredője"[25]. És valóban, a történelem felületén sok a véletlen. Már egymagában az a körülmény, hogy az emberek maguk csinálják a történelmet, kinyitja a kaput a véletlenek előtt ezen a téren.

Marx rámutatott arra, hogy a történelem misztikus volna, ha a véletleneknek nem volna benne semilyen szerepük. Megemlítette például egy olyan véletlennek a jelentőségét, mint a mozgalom élén álló emberek jelleme. Az ilyen véletlen kétségtelenül befolyással van a történelem menetére, de ezt a befolyást meghatározott keretek korlátozzák: ettől a véletlentől csak az események fejlődésének „gyorsulása vagy lassulása" függ.

Mindezeket a véletleneket csak a döntő, szükségszerű folyamatokkal összefüggésben, csak mint a szükségszerűség megnyilvánulási formáját, a szükségszerűség „kiegészítését" érthetjük meg.

„Így nagyban-egészben a történelmi események látszólag szintén a véletlen uralma alatt állnak — mondja Engels.— Ám ahol a felszínen a véletlen űzi játékát, ott mindig benső, rejtett törvények uralkodnak rajta és csak arra van szükség, hogy ezeket a törvényeket felismerjük"[26].

Mint az elmondottakból látjuk, a szükségszerűség marxista értelmezése szöges ellentétben áll mind a mechanikus determinizmus metafizikus tanításával, amely fatalizmushoz vezet, mindpedig a véletlen idealista elméleteivel.

A szükségszerűség és a törvényszerűség kérdése a társadalom történetére alkalmazva a szükségszerűség és a szabadság, az objektív történelmi törvényszerűség és az emberek

[25] Engels. Feuerbach, és a klasszikus német filozófia felbomlása. Lásd *Marx—Engels.* Válogatott művek. 2. köt. 387. old.
[26] Ugyanott.

tudatos tevékenysége közti viszony kérdése formájában is felmerül.

Az, hogy a társadalom fejlődésében az emberi tudattól független történelmi szükségszerűség áll fenn, egyáltalán nem jelenti azt, hogy az emberek szerepe a nullával egyenlő, nem jelenti a tevékenység szabadságának tagadását, mint ahogy a marxizmus ellenfelei próbálják feltüntetni. A társadalomban emberek cselekszenek, és a társadalom élete a legkevésbbé sem hasonlít valamiféle gépezetre, amelyben a „fogaskerekek egybekapcsolódása" előre meghatározza az egész mozgást. De az emberek tevékenységét nem az idealista „szabad akarat", hanem az általános történelmi törvényszerűségek határozzák meg, amelyeknek alapja a szükségszerűség. A szükségszerűség nemcsak hogy nem korlátozza az emberek szabad (a szó tudományos értelmében szabad) tevékenységét, hanem az egyetlen objektív alap, amelyen egyáltalán lehetséges a cselekvés tudatos szabadsága.

A „szabad akaratot" propagáló idealista elmélet igazi értelmét világosan megmutatják a burzsoá filozófia mai reakciós iskolái. Az egyik ilyen iskola, amely az „exisztencializmus" fondorlatos elnevezését használja, ezt hirdeti: „Nincs determinizmus. Az ember szabad." Az exisztencializmus vezéralakja, a hírhedt Sartre, külön cikkben bizonygatja, hogy az emberek tetteit semmi sem determinálja: az igazság az emberek cselekedeteiből tevődik össze. Ha az emberek úgy látják jónak, hogy fasizmusban éljenek, magyarázza Sartre, akkor a fasizmus — igazság. (Igaz ugyan, hogy Sartre, „filozófiájának" reakciós meztelenségét elkendőzendő, képmutatóan hozzáteszi, hogy ha az embereknek más rendben van kedvük élni, akkor ez a másik rend válik „igazsággá".) Így tehát, az idealista „szabad akarat" mai kiadása: a fasizmus szabadságának hirdetése.

Az emberek igazán szabad tevékenysége olyan tevékenység, amely a természet és a társadalom objektív törvényeinek ismeretén alapul, amely a történelmi szükségszerűséget fejezi ki és valósítja meg.

A marxista dialektika a szabadságot és a szükségszerűséget szerves összefüggésükben és kölcsönhatásukban vizs-

gálja. Minél mélyebben és teljesebben ismerik fel az emberek a történelmi szükségszerűséget, minél jobban támaszkodnak tevékenységükben a fejlődés objektív törvényeinek ismeretére, annál szabadabb és tudatosabb tevékenységük. És megfordítva, minél szabadabb és tudatosabb ebben az értelemben tevékenységük, annál gyorsabban valósul meg az objektív történelmi szükségszerűség, annál gyorsabb a történelem menete.

A marxizmus tehát a valóság törvényszerű jellegéről szóló elméletével egyáltalában nem csökkentette az emberek, az osztályok, csoportok, egyének szerepét, sőt, a filozófia történetében elsőízben emelte ezt a szerepet soha nem látott magaslatra.

„Amikor a determinizmus eszméje megállapítja az emberi cselekedetek szükségszerűségét és elveti a szabad akarat ostoba meséjét — írta Lenin —, a legkevésbbé sem semmizi ki sem az emberi észt, sem az emberi lelkiismeretet, sem az ember cselekedeteinek értékelését. Éppen ellenkezőleg, csakis a determinista felfogás teszi lehetővé, hogy mindezt pontosan és helyesen értékeljük, s ne hárítsunk mindent tetszés szerint a szabad akaratra. Ugyanígy a történelmi szükségszerűség gondolata sem csökkenti a legkevésbbé sem az egyén szerepét a történelemben: az egész történelem az egyének cselekedeteiből tevődik össze, akik kétségtelenül cselekvők. Az igazi kérdés, amely az egyén társadalmi tevékenységének értékelésénél felmerül, az, hogy milyen feltételek biztosítják e tevékenység sikerét? Mi kezeskedik azért, hogy ez a tevékenység nem marad elkülönült cselekedet, amely elmerül az ellentétes cselekedetek tengerében?"[27]

A válasz teljesen világos: az egyén sikere akkor biztosított, ha a történelmi törvényszerűséggel összhangban cselekszik, és megfordítva, tevékenysége „elkülönült cselekedet marad, amely elmerül az ellentétes cselekedetek tengerében", ha „a szabad akarat meséjére" támaszkodik.

[27] Lenin. Kik azok a „népbarátok" és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen? Lásd *Lenin* Művei. 1. köt. Szikra 1951. 158. old.

Az igazi nagy emberek azok — s ilyenek a proletariátus vezérei —, akik nem a történelmi szükségszerűség ellenére, hanem azzal összhangban cselekszenek, és amikor ilyen emberek állnak a társadalmi mozgalom élén, meggyorsul a történelem menete.

Lenin „A bojkott ellen" című cikkében kimutatja, hogy a marxizmus alapvetően abban különbözik minden álszocialista elmélettől, hogy elismeri a tömegek tudatos forradalmi tevékenységének óriási szerepét.

„A marxizmus minden egyéb szocialista elmélettől abban különbözik — írta Lenin —, hogy az objektív helyzetnek és a fejlődés objektív menetének elemzésénél pompásan egyesíti a teljes tudományos józanságot és a tömegek — valamint természetesen az egy vagy más osztállyal való kötelékeket kitapogatni és realizálni képes egyes személyek, csoportok, szervezetek, pártok — forradalmi energiája, forradalmi alkotóereje, forradalmi kezdeményezése jelentőségének leghatározottabb elismerését"[28].

A marxista tanításnak ugyanezt az oldalát hangsúlyozza és fejleszti tovább Sztálin elvtárs.

Sztálin elvtárs, leleplezve az anarchistákat, akik azt állították, hogy a marxizmus az emberi törekvéseket és az emberi akaratot „illúziónak" tartja, ezt írta: „... ki mondotta azt önöknek, hogy Marx és Engels véleménye szerint «az emberi törekvéseknek és akaratnak nincs jelentősége»? ... Miért igyekezett akkor Marx szocialista szellemben kifejleszteni a proletárok «akaratát és törekvéseit», miért folytatott propagandát köztük, ha nem tulajdonított jelentőséget a «törekvéseknek és az akaratnak»? ... Igaz, Marx véleménye szerint az emberek «akarata és törekvése» a gazdasági helyzetből meríti tartalmát, de vajjon ez azt jelenti-e, hogy ők maguk egyáltalán nem befolyásolják a gazdasági viszonyok fejlődését?"[29]

A marxizmus-leninizmus tehát elismeri a társadalmi fej-

[28] Lenin. A bojkott ellen. Lásd *Lenin.* Marx, Engels, marxizmus 193. old.

[29] Sztálin. Anarchizmus vagy szocializmus? Lásd *Sztálin* Művei. 1. köt. 344—345. old.

lődés szubjektív oldalának óriási szerepét. Ha az emberek, osztályok, pártok helyesen tükrözik vissza az objektíve szükségszerű, törvényszerű folyamatokat, és elősegítik e folyamatok megvalósulását, ebben az esetben a történelem fejlődésének objektív folyamatai meggyorsulnak. Az emberiség előrehaladó fejlődésének meggyorsulását elősegítő tevékenységre nagyszerű példa Lenin és Sztálin pártjának tevékenysége, annak a pártnak tevékenysége, amely megszervezte az Októberi Szocialista Forradalmat és szervezte a szocializmus győzelmét a Szovjetunióban.

Ha az emberek, osztályok vagy pártok a történelmi szükségszerűség ellenére cselekszenek, a társadalmi fejlődés objektív folyamatai lelassulnak. De a történelmi szükségszerűség erősebb a történelem előrehaladását fékezni igyekvő reakciós osztályok és pártok tevékenységénél. A történelmi szükségszerűség előbb vagy utóbb megdönti ezeket az osztályokat és pártokat, félretaszítja őket útjából.

A mi korunkban ilyen történelmi szükségszerűség a kommunizmus, az élet kommunista rendjéért folytatott harc. És csak azok az osztályok, pártok és emberek igazán szabadok tevékenységükben, akik erejüket ennek a nagy harcnak szentelik.

4. Az összefüggéseknek és törvényszerűségeknek a kapitalista társadalomtól eltérő új jellege a szovjet szocialista társadalomban

Kifejtettük a marxista dialektikának a természeti és társadalmi jelenségek összefüggéséről, a természetben és a társadalomban fennálló szükségszerűségről és törvényszerűségről, szükségszerűségről és véletlenről szóló általános tételeit. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy különböző történelmi viszonyok között a jelenségek összefüggése és törvényszerűsége különböző jellegű, különbözőképpen nyilvánul meg. Sztálin elvtárs arra tanít bennünket, hogy ne dogmatikusan közelítsünk az egyes általános elvekhez, hanem tárjuk fel azt a konkrét történelmi formát, amelyet az általános elvek a meghatározott történelmi viszonyok között öltenek.

Különösen fontos ez a társadalom fejlődésében bekövetkezett ama világtörténelmi fordulat fényében, melyet a szocializmusnak a Szovjetunióban aratott győzelme jelent. Az új viszonyok között a dialektikus fejlődés valamennyi objektív törvénye új módon nyilvánul meg, s a feladat az, hogy felismerjük e törvények hatásának a kapitalizmusétól eltérő új formáit.

Feltárva a kapitalista termelési folyamat különböző oldalainak belső összefüggését, Marx a „Tőké"-ben kiemeli azt a tényt, hogy ez az összefüggés sajátmaga állandó megsértésének eredményeképpen alakul ki, hogy ez az összefüggés spontán, vak erőként kényszeríti rá magát az emberekre, olyan erőként, amelynek nem tudnak parancsolni. Az emberek nem állapítják meg tudatosan az összefüggést a különböző termelési ágak között, a termelés és a fogyasztás között; ez az összefüggés csak rengeteg spontán cselekvés kereszteződésének és egymásbafonódásának eredményeképpen nyilvánul meg.

Marx ezt írja: „... a tőkés termelésben az egyes termelési ágak arányossága az aránytalanságból jön létre mint állandó folyamat, mert itt az egész termelés összefüggése vak törvényként erőszakolja rá magát a termelés szereplőire, ahelyett hogy mint egyesült értelmük által felismert s ilymódon uralmuk alá hajtott törvény, a termelési folyamatot közös ellenőrzésük alá vetné"[30].

A kölcsönös összefüggések e jellegéből következik a tőkés termelési mód törvényeinek jellege is. Marx és Engels ezeket a törvényeket *vakon ható* törvényeknek nevezik. A történelmi szükségszerűség a tervszerűtlen, anarchikus társadalomban mint vak erő hat, amely maga alá rendeli az emberek akaratát:

„... a termelés szereplői előtt az összefüggések leküzdhetetlen, fölöttük elemi erővel uralkodó természeti törvényekként" jelennek meg és „vak szükségszerűség módjára" érvényesülnek velük szemben[31].

Így például az értéktörvény úgy nyilvánul meg, mint ami egyensúlyozza az ingadozó, hol az érték fölé emelkedő,

[30] *Marx.* A tőke. 3. köt. 296. old.
[31] Ugyanott, 900. old.

hol az érték alá csökkenő, spontán alakuló árak tömegét. Ugyanígy hatnak a kapitalizmus más törvényei is, például az átlagprofitráta törvénye. Ezek a törvények a véletlenek tömegén keresztül törnek utat maguknak. Minden egyedi jelenségnek, például az áru árának, az egyes kapitalista profitjának, látszólag merőben véletlen jellege van, és csak a jelenségek tömegének vizsgálata mutatja meg, hogy e véletlenek mögött szükségszerűség rejlik. A belső törvény, mondja Marx, „mely a véletleneken át utat tör magának és szabályozza azokat, csak akkor válik láthatóvá, ha e véletlenek nagy tömegét egybefogjuk . . .”[32]

A tőkés termelési módban ezért a véletlen nagy helyet foglal el mind a termelés és a forgalom fejlődésében, mindpedig az emberek életében. A kapitalizmusban a szükségszerűség a véletlenek formájában, mint a jelenségek tömegének tendenciája, átlaga nyilvánul meg. „Ami észszerű és természetszerűen szükséges, csak mint vakon ható átlag érvényesül”[33].

A termelés és a fogyasztás közötti viszony bármiféle megsértését, az egyes termelési ágak fejlődésében fennálló aránytalanságot nem az emberek tudatos akarata igazítja helyre, ezek spontán kerülnek ismét egyensúlyba, pusztító gazdasági válságok formájában — amelyek az összefüggések e megszakadásának következményei —, valamint az összefüggések erőszakos helyreállításának ösztönös mechanizmusa formájában.

Az összefüggésnek, a törvényszerűségnek és a szükségszerűségnek egészen más típusa alakul ki a kapitalizmus megsemmisítésével és a szocializmus győzelmével. A termelési eszközök társadalmi tulajdonán alapuló szovjet szocialista gazdaság tervszerű gazdaság, amelyben nincs helye a termelés anarchiájának. A szovjet szocialista társadalomban a termelésnek és a társadalmi élet valamennyi oldalának kölcsönös összefüggése már nem úgy nyilvánul meg, mint valami kívülről ráerőszakolt vak törvény, mint az emberek által nem ellenőrzött ösztönös erők játéka.

---

[32] *Marx.* A tőke. 3. köt. 897. old.
[33] *Marx—Engels.* Válogatott levelek. 243. old.

A szocialista gazdaság valamennyi oldalának és részének összefüggése és arányossága, ezek egysége már nem mint eredmény, hanem mint kiindulási pont lép fel. A szovjet állam tudatosan szabályozza a gazdaság fejlődését, irányítja a gazdaság egész mozgását s az összesség érdekeinek megfelelően osztja el a társadalmi munkát és az erőforrásokat.

Sztálin elvtárs kimutatja a tőkés termelési mód gyógyíthatatlan betegségeit és így jellemzi a szovjet rend előnyeit:

„A mi rendünk mentes ezektől a betegségektől, mert a hatalom a mi kezünkben, a munkásosztály kezében van, mert tervgazdálkodást folytatunk, tervszerűen halmozzuk fel a tartalékokat, és helyesen osztjuk el azokat a népgazdaság egyes ágai között. Mentesek vagyunk a kapitalizmus gyógyíthatatlan betegségeitől. Ebben különbözünk a kapitalizmustól, ez a mi döntő fölényünk a kapitalizmussal szemben"[34].

Ennek következtében a szovjet szocialista társadalomban az objektív törvények már nem vak erőkként hatnak. Ezek a törvények itt már nem mint a véletlenek tömegét ellensúlyozó erők alakulnak ki, és a történelmi szükségszerűségnek itt nem kell a véletleneken keresztül utat törnie magának. Az objektív törvények a szovjet társadalomban az emberek, az állam, a kommunista párt tudatos tevékenysége formájában fejeződnek ki és valósulnak meg. A kommunista párt a társadalom fejlődéstörvényeinek ismeretével felfegyverezve, a szocialista társadalmi rend előnyeire támaszkodva, hosszú időre előre megszabja a gazdaság fejlesztésének terveit és mozgósítja a tömegeket azok végrehajtására. A burzsoá társadalomban az elért eredmények rendszerint nem egyeznek meg az emberek törekvéseivel. A szovjet társadalomban az emberek törekvései egybeesnek tevékenységük eredményeivel. A nép, az állam, a párt minden törekvése, minden szándéka arra irányul, hogy minél előbb megvalósítsa korunk történelmi szükségszerűségét — felépítse a kommunista társadalmat.

A burzsoá társadalomban a profithajhászás, a különböző kapitalisták és kapitalista egyesülések egymásközti versenye

[34] Sztálin. A gazdasági vezetők feladatairól. Lásd *Sztálin* Művei. 13. köt. Szikra 1951. 35. old.

egyáltalán nem tűzi ki céljául a termelés társadalmasítását, a termelés koncentrációját, a spontán erők játéka azonban éppen ilyen „váratlan" eredményre vezet. Éles ellentmondás jön létre a kapitalista termelési viszonyok és a termelőerők új jellege között — olyan ellentmondás, amelyet csak a szocialista forradalom tud megoldani.

A szovjet társadalomban a párt és az állam tudatosan irányítja az ipar és a mezőgazdaság fejlődését, hogy megteremtse a termékbőséget és a gazdaság fejlődése alapján megvalósítsa a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenetet.

Mivel a szovjet társadalomban a törvényszerűségeknek új jellegük van, s a történelmi szükségszerűséget tudatosan valósítják meg, a véletlenek szerepe itt a minimumra csökken. Ez érthető is. A véletlen ott talál magának tág teret, ahol az ösztönösség, az anarchia uralkodik. Ott, ahol az ösztönösségnek már nincs lényeges szerepe, a véletlen sem tud széles körben működni.

A kommunizmus, mint magasabb társadalmi rend, sem a társadalom megszervezésében, sem a társadalomnak a természethez való viszonyában nem alapulhat véletlenekeu. A természet forradalmi átalakításának a párt és a kormány által elfogadott tizenötéves terve, amelyet most sikeresen megvalósítanak, a volgai, ukrajnai, doni és turkméniai hatalmas vízierőművek és csatornák építése éppen azt a célt szolgálja, hogy biztosítsuk a szocialista földművelést az emberek munkáját pusztító véletlenekkel szemben, alárendeljük a természetet az embernek. Megvalósul a híres micsurini mondás: „Nem várhatunk könyöradományt a természettől, feladatunk: elvenni tőle azt, amit akarunk."

A kapitalizmusban a törvény mint vak erő lép fel, amely uralkodik az emberek felett, s amelyet az emberek nem tudnak ellenőrizni. A kapitalizmus törvényeinek ez a jellege háttérbe szorítja az emberek tudatos tevékenységének szerepét. A szovjet szocialista társadalomban ennek fordítottját láthatjuk. Az emberek tudatos tevékenységének szerepe itt előtérbe kerül és ettől függ a társadalmi élet valamennyi oldalának sikeres fejlődése. Minél magasabbfokú az emberek szocialista ön-

tudata, annál gyorsabban valósul meg a történelmi szükségszerűség.

„Termelési tervünk realitása — mondja Sztálin elvtárs — a dolgozók milliói, akik új életet alkotnak. Programunk realitása — az eleven emberek, mi mindannyian, a mi munkaakaratunk, készségünk, hogy új módon dolgozzunk, eltökéltségünk, hogy a tervet teljesítsük"[35].

A szovjet társadalomban a történelmi szükségszerűséget nem erőszakkal kényszerítik rá a társadalomra. A felismert és tudatosan megvalósított történelmi szükségszerűség a párt, az állam, a nép szabad tevékenységében nyilvánul meg. A szovjet társadalom végrehajtotta azt az ugrást a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába, amelyről Engels beszélt. Ez az ugrás nem az objektív szükségszerűség eltűnését, hanem tudatos és szabad megvalósítását jelenti, és ezt a gazdaság tervszerű megszervezése, a természet tervszerű átalakítása teszi lehetővé.

De éppen a történelmi szükségszerűség szabad és tudatos megvalósítása az, ami megszázszorozza a társadalom szubjektív erőinek szerepét, a vezetés szerepét. A szovjet társadalomban ilyen vezető erő, amely irányítja a gazdaság, a politika, a kultúra egész fejlődését — a kommunista párt. A kommunista párt mutatja meg a népnek a megérett történelmi szükségleteket, jelöli meg ezek megvalósításának konkrét útjait, mozgósítja és lelkesíti a népet a soronlevő feladatok megoldására. És a párt azért tudja sikerrel teljesíteni vezető szerepét, mert a marxista-leninista elmélet zászlaja alatt harcol.

„A marxista-leninista elmélet ereje abban rejlik — mondja Sztálin elvtárs —, hogy a pártnak megadja a lehetőséget, hogy a mindenkori helyzetben tájékozódjék, megértse a környező események belső összefüggését, előre lássa az események menetét és felismerje nemcsak azt, hogyan és milyen irányban fejlődnek az események a jelenben, hanem azt is, hogyan és milyen irányban kell fejlődniök a jövőben"[36].

---

[35] Sztálin. Új helyzet — új feladatok a gazdasági építőmunkában. Lásd *Sztálin* Művei. 13. köt. 84. old.

[36] A SzK(b)P története. 428. old.

5. A jelenségek mindenoldalú elemzése. Dialektika és szofisztika

A marxista dialektikának az okságról és a jelenségek egyetemes összefüggéséről, a törvényszerűségről és a szükségszerűségről szóló tételeiből nagyon fontos következtetések fakadnak mind a tudományos megismerés, mindpedig a proletariátus pártjának gyakorlati tevékenysége számára.

Az egyik ilyen következtetés a jelenségek mindenoldalú elemzésének követelménye. Ha minden jelenség összefügg egymással és a kölcsönhatás állapotában van, ha minden jelenség és a természet a maga egészében a különböző oldalak és minőségek egysége, — akkor érthető, hogy a valóságnak csak a jelenségek mindenoldalú elemzésén alapuló megközelítése nevezhető igazán tudományos megközelítésnek. A valóság bármely más megközelítése, amely nem veszi figyelembe a jelenségnek ezt vagy azt a fontos oldalát, határát, minőségét — metafizikusan meghamisítja az igazságot. Ezért a megismerés szempontjából az egyik legfontosabb következtetés, amely a dialektikának a természetről mint összefüggő, egységes egészről szóló tanításából fakad, az, hogy a jelenségeket minden oldalról elemezni kell, hogy nem engedhető meg a jelenségek egyoldalú megközelítése.

A kutatás mindenoldalú volta — a dialektika egyik legfontosabb elve. Lenin szabatosan és mélyenszántóan megfogalmazza ezt a dialektikus elvet: „A jelenség, a valóság *valamennyi* oldalának és (kölcsönös) *viszonyának összessége* — ebből tevődik össze az igazság"[37].

Az igazság a valóság valamennyi oldala, összefüggése, kölcsönhatása összességének vizsgálatából leszűrt eredmény — ez a lenini tétel rendkívül híven és szabatosan fogalmazza meg a marxista dialektikus módszer egyik leglényegesebb követelményét.

Lenin másutt ugyanezt a gondolatát ekkép fejti ki:

„Hogy valamely tárgyat valóban megismerjünk, minden oldalát, minden összefüggését és «közvetítését» át kell fogni

[37] *Lenin.* Filozófiai füzetek. 169. old. (oroszul).

és tanulmányozni kell. Ezt sohasem érjük el teljesen, de a mindenoldalúság követelménye megóv a hibáktól és a megmerevedéstől"[38].

Lenin munkáiban éles bírálatot mond a társadalmi és politikai kérdések metafizikusan egyoldalú vizsgálatáról. Lenin feltárja a dialektika és a szofisztika közötti egész különbséget; a szofisztika lényegét Lenin abban látja, hogy az egyoldalúan kiragad valamilyen elszigetelt jelenséget vagy a jelenség egyik oldalát. A szofisztika (görög szó, eredeti jelentése szócsavarás, ravaszság), Lenin kifejezése szerint, annyit jelent, mint „a dolog lényegét köntörfalazással megkerülni". A szofisták úgy kerülik meg valaminek a lényegét, hogy a kérdés másodrendű oldalait tolják előtérbe, körülkerítik velük a kérdés lényegét. Lenin leleplezi Kautskyt, aki az imperializmust reformista módon csak úgy értelmezte, hogy az a kapitalizmus egy bizonyos politikája. Az imperializmus, Kautsky véleménye szerint, csak politika, amely nem elkerülhetetlen és amelyet ki lehet küszöbölni bírálattal, azzal az óhajjal vagy követeléssel, hogy cseréljék ki más politikával. Kautsky tudatosan, szofista módon kiragadta a modern kapitalizmus egyik oldalát — az imperialista politikát, mellőzve az „egésszel", vagyis e politika gazdasági alapjaival, a kapitalizmus legújabb szakaszának monopolista jellegével való összefüggését. Kautskynak ez annak „bebizonyítására" kellett, hogy az imperialista politikát meg lehet szüntetni úgy, hogy sértetlenül hagyják a modern kapitalizmus alapjait.

A marxizmus mindenfajta ellensége előszeretettel folyamodik ahhoz a szofista fogáshoz, hogy kiragad egyes oldalakat és tényeket az eleven egészből.

„A társadalmi jelenségek terén nincs elterjedtebb és tarthatatlanabb eljárás — írja Lenin —, mint az, hogy kiragadnak *egyes* tényecskéket, és példákkal játszadoznak. Példákat általánosságban felhozni semmi fáradságba sem kerül, de ennek nincs is semmi jelentősége, vagy tisztán negatív jelentősége van, mert minden az egyes esetek történelmi,

[38] *Lenin* Művei. 32. köt. 72. old. (oroszul).

konkrét körülményein fordul meg. A tények, ha *egészükben, összefüggésükben* nézzük azokat, nemcsak «makacs», de kétségtelenül bizonyító erejű dolgok is. A tények, ha kiragadjuk őket az egészből, összefüggésükből, ha töredékesek és önkényesek, nem tekinthetők többnek, mint puszta játéknak, vagy még annál is rosszabbnak"[39].

Lenin hangsúlyozta, hogy „nem egyes tényekből, hanem a vizsgált kérdésre vonatkozó tények *összességéből* kell kiindulni, *egyetlen* kivétel *nélkül*, mert máskép elkerülhetetlenül felmerül az a gyanú, mégpedig teljes joggal, hogy a tények önkényesen vannak kiválasztva, illetve összeválogatva, hogy a maguk egészében vett történelmi jelenségek objektív összefüggése és kölcsönös függősége helyett «szubjektív» kotyvalékot tálalnak elénk, talán valami piszkos dolog igazolására. Ez bizony előfordul... gyakrabban, mint gondolnánk"[40].

Sztálin elvtárs a valóság szofista, egyoldalú megközelítése miatt éles és mélyenszántó bírálatot mondott az opportunizmus felett. Sztálin elvtárs a metafizikával és a szofisztikával szembeállítja a jelenségek elemzésének dialektikus módszerét, és klasszikus példáját mutatja, miként kell az egyes kérdéseket mindenoldalú vizsgálat alapján megoldani.

Emlékezzünk például arra, hogyan bírálta Sztálin elvtárs a jobboldali opportunistákat az új gazdasági politika helytelen értelmezése miatt. A jobboldali opportunisták — mint Sztálin elvtárs a „Jobboldali elhajlás a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjában" című, 1929 áprilisában mondott beszédében megmagyarázta — tudatosan elkenték azt, hogy az új gazdasági politikának két oldala van. „Mikor 1921-ben bevezettük a «nep»-et, akkor annak élét a hadikommunizmus ellen, az ellen a rendszer és azok ellen a viszonyok ellen irányítottuk, amelyek kizárják a magánkereskedelem *bárminő* szabadságát. Azt tartottuk és ma is azt tartjuk, hogy a «nep» a magánkereskedelem *bizonyos* szabadságát jelenti." Ez az új gazdasági politika egyik oldala.

Az új gazdasági politikának azonban másik oldala is

[39] Lenin. Statisztika és szociológia. Lásd *Lenin* Művei. 23. köt. Szikra 1951. 295. old.

[40] Ugyanott, 296. old.

van. „A «nep» ugyanis egyáltalán nem jelenti a magánkereskedelem *teljes* szabadságát, a piaci árak *szabad* játékát. A «nep» a magánkereskedelem szabadsága, de csak *bizonyos* határok között, *bizonyos* kereteken belül, *az állam piacszabályozó szerepének biztosítása mellett.* Éppen ez a «nep» másik oldala. S a «nep»-nek ez az oldala fontosabb számunkra, mint az első oldala"[41].

A jobboldali opportunisták szofista módon az új gazdasági politikának csak egyik oldalát ragadták ki, tudatosan figyelmen kívül hagyták a másik oldalt. Érthető, milyen gyakorlati következményekre vezetett az új gazdasági politikának ez az egyoldalú értelmezése. Ha az új gazdasági politika csak a kereskedelem szabadságát jelenti, akkor szabadjára kell engednünk a kapitalista anarchiát, és teljes szabadságot kell biztosítanunk számára. Ez a kapitalizmus visszaállítására törő politika volt.

Sztálin elvtárs az igazság dialektikus értelmezésére támaszkodva — mely szerint az igazság a jelenség valamennyi oldalának, valamennyi összefüggésének és kölcsönös viszonyának összessége — leleplezte a jobboldaliak politikáját és e politika metafizikus elméleti alapját. Sztálin elvtárs mint összefüggő, egységes egészet vizsgálta az új gazdasági politikát és megmutatta, mennyire káros, ha a jelenség egyik részét, egyik oldalát egésznek veszik.

Rendkívül világos és tanulságos ebben a tekintetben az a módszer is, amellyel Sztálin elvtárs a háború lefolyását és kimenetelét meghatározó tényezők kérdését vizsgálja.

Általában minden háború, így különösen a modern háború, bonyolult és sokrétű jelenség. A háború — egymással szorosan összefüggő és egymást kölcsönösen meghatározó feltételek és oldalak egész komplexuma. Ha helyesen akarjuk elemezni a háborút, a háború menetét, fejlődését, távlatait — akkor a háborút mint egészet kell nézni, s nem szabad szem elől téveszteni egyetlen lényeges oldalát sem. Az ilyen dialektikus, mindenoldalú elemzés mintaképe Sztálin elvtárs-

[41] Sztálin. Jobboldali elhajlás a SzK(b)P-ban. Lásd *Sztálin* Művei. 12. köt. Szikra 1950. 47, 48. old.

nak „A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról" című munkája.

Sztálin elvtárs már a háború első napjaiban szilárd meggyőződéssel kijelentette, hogy ebben a háborúban miénk lesz a győzelem. Min alapult ez a biztos hit? Azon döntő feltételek mindenoldalú figyelembevételén, amelyektől a győzelem függ a háborúban, valamint a Szovjetállam azon lehetőségének figyelembevételén, hogy e döntő feltételek szempontjából teljes fölényre tehet szert a hitleri Németországgal szemben. Sztálin elvtárs ezeket a feltételeket a háború állandóan ható tényezőinek nevezte. E tényezők közé sorolta a hátország szilárdságát, a hadsereg erkölcsi szellemét, a hadosztályok mennyiségét és minőségét, a hadsereg fegyverzetét, a parancsnoki kar szervezőképességét. E tényezők mindegyike vitathatatlanul meghatározta a háború menetét és kimenetelét, de nem külön-külön, nem egymástól elszigetelten, hanem a többi tényezőkkel való kölcsönhatásában. A hadseregnek lehet elsőrendű fegyverzete, de ha a parancsnoki kar nem tudja a modern hadművészet szabályai szerint megszervezni a hadviselést, értékét veszti a másik tényező, a kiváló fegyverzet is. A hadseregnek lehet kiváló erkölcsi szelleme, de ha rossz a fegyverzete, nehezen vívja ki a győzelmet a modern háborúban.

Így tehát csakis a háború menetét meghatározó valamennyi oldal figyelembevétele, csakis a háborúnak mint összefüggő, egységes egésznek vizsgálata következtében lehet helyesen előrelátni a háború távlatait, helyesen megszervezni az erőket és vezetni az államot meg a hadsereget.

Ezeknek megfelelően tűzte ki Sztálin elvtárs azokat a feladatokat, amelyek a nép és a hadsereg, a hátország és a front harci programjává váltak. És e program megvalósítása hozta el a ragyogó győzelmet a Szovjetállamnak, a Szovjet Hadseregnek.

A felsorolt példákból is láthatjuk, milyen nagy gyakorlati jelentősége van annak, ha betartjuk a marxista dialektikus módszer azon követelményét, hogy a jelenségeket összefüggésükben és kölcsönhatásukban kell vizsgálnunk, hogy a valósághoz mint egységes, összefüggő egészhez kell közelítenünk.

6. Dialektika és eklekticizmus. Lenin és Sztálin az alapvető, döntő láncszemről

Minden dolog, mondotta Lenin, sokféle viszonyban van más dolgokkal. De nem mindegyik viszony egyforma jelentőségű: vannak lényeges, kevésbbé lényeges, sőt egészen lényegtelen viszonyok is. Már rámutattunk arra, hogy a jelenségek között lehetnek szükségszerű és véletlen összefüggések. A szükségszerű és véletlen összefüggések, a lényegi és lényegtelen viszonyok szigorú elhatárolása a marxista dialektikus módszer igen fontos követelménye. Ha ezt a követelményt figyelmen kívül hagyjuk, elkerülhetetlenül oda jutunk, hogy a dialektikát eklekticizmussal cseréljük fel.

Márpedig a dialektika ellensége nemcsak a szofisztikának, amely figyelmen kívül hagyja a jelenségek valamennyi oldalának összefüggését, hanem az eklekticizmusnak is, amely mechanikusan egyesít minden oldalt, mert nem tudja különválasztani a leglényegesebb, döntő összefüggéseket és viszonyokat.

Az eklekticizmus lényegét Lenin klasszikusan meghatározta: „A formális logika . . . formális meghatározásokkal dolgozik, az vezeti, ami a legmegszokottabb, vagy ami a leggyakrabban szembetűnik, és erre szorítkozik. Ha emellett két vagy több különböző meghatározást vesznek és ezeket teljesen véletlenül egyesítik . . . akkor eklektikus meghatározást kapunk, amely rámutat a tárgy különböző oldalaira és semmi több"[42].

Az eklekticizmus tehát a tárgy vagy a folyamat különböző oldalainak merőben önkényes és véletlen egyesítése, olyan egyesítés, amelyben figyelmen kívül marad a fontos és a nem fontos oldalak közötti különbség, nincsenek kiemelve a tárgy lényegi összefüggései és viszonyai. Az eklektikus mechanikusan egyesíti a tárgy különböző oldalait és tulajdonságait s ilyen elv szerint okoskodik: „egyrészt", „másrészt", „harmadrészt" stb. Míg a materialista azt mondja, hogy a társadalomban az anyagi életfeltételek az elsődlegesek, az idealista

[42] *Lenin* Művei. 32. köt. 72. old. (oroszul).

pedig ellenkezőleg, azt mondja, hogy az eszmék az elsődlegesek, addig az eklektikus önkényesen egyesíti mindkét álláspontot, kijelentve, hogy mind az egyiknek, mind a másiknak van jelentősége.

Világos, hogy az eklekticizmus káros a megismerés szempontjából. Az eklektikus valamennyire látja a tárgy különböző oldalainak összefüggését és kölcsönhatását, de nem látja a kölcsönhatás alapjait, képtelen kiemelni minden egyes adott esetben a döntő, alapvető láncszemet az események és feladatok láncolatában.

Elmondunk néhány tényt pártunk történetéből, amelyek bizonyítják, hogy a dialektika szöges ellentétben áll az eklekticizmussal, és hogy az eklekticizmus a szofisztikával egyetemben mindig mindennemű opportunizmus egyik legjellemzőbb vonása volt.

Emlékeztetünk a szakszervezetek körüli vitára, amely 1920—1921-ben zajlott le pártunkban.

Ez a vita abból a kérdésből indult ki, hogy milyen szerepet kell betölteniök, milyen módszerekkel kell dolgozniok a szakszervezeteknek a békés gazdasági építésre való áttérés időszakában. A trockisták azzal a tétellel álltak elő, hogy a szakszervezeteknek a termelés vezetésének adminisztratív-technikai apparátusává kell válniok és a „szakszervezetek államosítását" követelték. Lenin, harcolva a trockisták ellen, elméletileg megindokolta a szakszervezetek szerepét, amely abban áll, hogy a szakszervezetek a kommunizmus iskolái, az államigazgatás iskolái.

Lenin nemcsak a trockisták ellen harcolt, hanem Buharin úgynevezett „ütköző csoportja" ellen is, amely leplezte, védelmezte a trockistákat és kijelentette, hogy a szakszervezet — egyik, másik is: a gazdaság vezetésének apparátusa is és a nevelés iskolája is. Az „ütköző csoport" képviselői e nézeteiket „logikailag" próbálták megindokolni. Lenin éles bírálatnak vetette alá ezt a „logikai" indokolást, kimutatva, hogy a dialektikát „élettelen és tartalmatlan eklekticizmussal" cserélik fel. Ez a lenini bírálat és a kérdés lenini megközelítése klasszikus mintaképe a dialektikus elemzésnek, nagyszerűen példázza azon dialektikus követelmény alkalmazását, hogy

a jelenségek számos különböző összefüggésének hálózatából ki kell emelnünk a lényegi, a fontos összefüggést.

Lenint ellenfelei „egyoldalúsággal" vádolták, és „érveik" alátámasztására egy példát hoztak fel: nem állíthatjuk azt a pohárról — mondták —, hogy az vagy ivóeszköz vagy üveghenger, mert az egyik is és másik is. Ugyanez áll a szakszervezetekre is: a szakszervezet az államnak is apparátusa, meg a kommunizmusnak is iskolája.

Lenin válaszképpen — saját kifejezésével élve — „népszerűen megmagyarázta, mi az eklekticizmus, eltérően a dialektikától".

„A pohár — mondotta Lenin — vitathatatlanul üveghenger is, meg ivóeszköz is. De a pohárnak nemcsak ez a két tulajdonsága vagy minősége, vagy oldala van, hanem végtelen sok más tulajdonsággal, minőséggel, oldallal, a világ összes többi részével való kölcsönös összefüggésekkel és «közvetítésekkel» rendelkezik. A pohár nehéz tárgy, amelyet dobásra lehet használni. A pohár lehet levélnyomó, el lehet helyezni benne egy megfogott lepkét, a pohárnak lehet értéke, mint olyan tárgynak, amelyen művészi metszet vagy rajz van, teljesen függetlenül attól, hogy alkalmas-e ivásra, üvegből csinálták-e, hogy formája hengeralakú, vagy nem egészen olyan stb. stb."[43].

Miután Lenin kimutatta, hogy a pohárnak sok tulajdonsága van, és hogy más tárgyakkal való összefüggései végtelenül sokfélék, a továbbiakban hangsúlyozza, hogy ezek a tulajdonságok és összefüggések nem mindig egyformán fontosak és lényegesek.

„Ha nekem a pohárra most mint ivóeszközre van szükségem, akkor egyáltalán nem fontos tudnom, hogy teljesen hengeralakú-e a formája és valóban üvegből készítették-e, fontos ellenben, hogy a fenekén ne legyen repedés, hogy ne sértse meg ajkamat, amikor használom stb. Ha nekem nem ivásra kell a pohár, hanem olyan célra, amelyre alkalmas bármilyen üveghenger, akkor nekem megfelel az olyan pohár

[43] *Lenin* Művei. 32. köt. 71—72. old. (oroszul).

is, amelynek repedés van a fenekén vagy akár egyáltalán nincs is feneke stb."[44].

A lényeg itt az, hogy „megváltozik a pohár rendeltetése, használata, a környező világgal való *összefüggése*"[45]. Ezért szükséges, „hogy a tárgy teljes «meghatározásában» az egész emberi gyakorlat benne foglaltassék úgy is, mint az igazság kritériuma, s úgy is, mint a tárgy és az emberi szükséglet összefüggésének gyakorlati meghatározója"[46].

Ebből az igazi dialektikus szempontból vizsgálta Lenin a szakszervezetek szerepének kérdését is.

Lenin egész figyelmét arra összpontosította, hogy a szakszervezetek szerepének sokféleségében megtalálja azt, ami a szocialista építés időszakának objektív feltételei szempontjából, a szocializmusért folytatott harc gyakorlati feladatai szempontjából a leglényegesebb. A kérdés ilyen dialektikus megközelítésével jutott Lenin arra az ismert következtetésre, hogy a szakszervezet — a kommunizmus iskolája.

„Nem «egyrészt iskola, másrészt valami más», hanem *minden oldalról . . . a szakszervezet — iskola*, az egyesülés iskolája, a szolidaritás iskolája, érdekeink védelmének iskolája, a gazdálkodás iskolája, a vezetés iskolája"[47].

A marxizmus ellenségei a munkásosztállyal szembeni árulásukat mindig úgy próbálták palástolni, hogy a dialektikát eklekticizmussal és szofisztikával cserélték fel. Nemcsak a pártunkon belüli opportunisták jártak el így, hanem az egész nemzetközi opportunizmus is. Lenin és Sztálin fáradhatatlanul leleplezték a dialektikával és az eklekticizmussal űzött mesterkedést, és az opportunizmus ellen folytatott harcban élesítették a marxi dialektika fegyverét.

Az eklekticizmus tipikus megnyilvánulása annak, amikor félnek behatolni a valóság lényegébe, félnek megismerni a valóság törvényeit, vagyis belső, szerves összefüggéseit. Kedvelt eszköze ez a burzsoá szociológiának, amely a törvények

[44] *Lenin* Művei. 32. köt. 72. old.
[45] Ugyanott.
[46] Ugyanott.
[47] Ugyanott, 74—75. old.

megismerése helyett a jelenségek és a tények empirikus és eklektikus leírását igyekszik tálalni.

A dialektikának az eklekticizmussal való szembeállítása feltárja a dialektika egyik legfontosabb sajátosságát — a dialektika *konkrétságát*. Az eklekticizmus fél a határozott, szabatos, világos fogalmaktól és megoldásoktól, az eklekticizmus szétfolyó és ködös. A dialektika, éppen ellenkezőleg, teljes egészében konkrét, nem tűri az ingadozást, a kétértelműség szellemét. A dialektika napfényre hozza a lényegit és a fontosat a jelenségek tömegében, s ezzel segítségünkre van abban, hogy biztosan megalkossuk a valóságot híven tükröző szabatos és világos fogalmakat.

„A dialektika konkrét és forradalmi . . . — mutat rá Lenin. — A Kautskyk és Vanderveldek eklekticizmusa és szofisztikája a burzsoázia kedvéért elken mindent, ami konkrét és exakt az osztályharcban . . .”[48]

A dialektikát annál is inkább fontos megkülönböztetni az eklekticizmustól, mert csak a jelenségek lényegi összefüggéseinek, lényegi viszonyainak kiemelésére vonatkozó dialektikus követelmény nyujt lehetőséget arra, hogy gyakorlati tevékenységünkben helyesen lássuk, helyesen jelöljük meg — ahogy Lenin és Sztálin mondották — a „döntő”, „alapvető”, „különös” láncszemet a feladatok láncolatában. A valóság eklektikus szemlélete erre nem ad lehetőséget. Ha egyszer a folyamat valamennyi oldala egyformán fontos, akkor hogyan határozzuk meg az alapvető láncszemet a feladatok láncolatában? Ha a szakszervezetek „ez is, az is, meg amaz is”, akkor hol van az a kritérium, amelynek segítségével rámutathatunk az alapvető láncszemre a szakszervezetek számtalan különböző feladata között? Csak a dialektika, amely nem egyesíti mechanikusan a jelenség valamennyi oldalát, hanem ezeket az oldalakat a legfőbb és a leglényegesebb vonás szempontjából vizsgálja, — csak a dialektika nyujt lehetőséget arra, hogy pontosan és konkrétan megjelöljük azt a fő feladatot, amely biztosítja valamennyi többi feladat végrehajtását.

---

[48] Lenin. A proletárforradalom és a renegát Kautsky. Lásd *Lenin*, Válogatott művek. 2. köt. 505. old.

„Nem elég általában forradalmárnak, a szocializmus hívének, vagy kommunistának lenni — írta Lenin. — Érteni kell a módját, hogy minden pillanatban éppen azt a bizonyos láncszemet találjuk meg, amelyet teljes erővel kell megragadnunk, hogy az egész láncot kezünkben tarthassuk és szilárdan előkészíthessük az átmenetet a következő láncszemhez. Emellett az események történelmi láncolatában, a láncszemek sorrendje, alakja, egybekapcsolódása, egymástól való különbözősége nem olyan egyszerű és nem olyan kezdetleges valami, mint a közönséges, kovácskészítette láncban"[49].

Sztálin elvtárs, rámutatva azokra a fő feltételekre, amelyek biztosítják a taktikai vezetés helyességét, szintén hangsúlyozza, hogy „minden adott pillanatban meg kell találni a folyamatok láncolatában éppen azt a láncszemet, amelyet ha megragadunk, az egész láncot kézben tarthatjuk és előkészíthetjük a stratégiai siker eléréséhez szükséges feltételeket"[50].

Sztálin elvtárs kimutatja, hogy például pártunk megalakulásának idején a döntő láncszem az országos politikai lap megteremtése volt, az új gazdasági politika első éveiben pedig ilyen döntő láncszem volt a kereskedelem fejlesztése stb.

A gazdaság és a kultúra fejlesztésének terveiről szólva, Sztálin elvtárs szintén hangsúlyozza a fő láncszem meghatározásának szükségességét. Így például az első ötéves tervről Sztálin elvtárs a következőket mondotta: „Egy ilyen tervnek a megvalósításához mindenekelőtt az szükséges, hogy megtaláljuk a terv fő láncszemét, mert csakis ez, a fő láncszem megtalálása és megragadása tehette lehetővé azt, hogy a terv valamennyi többi láncszemét is magunk után húzzuk.

Mi volt az ötéves terv fő láncszeme?

Az ötéves terv fő láncszeme a nehézipar és annak szíve, a gépgyártás volt"[51].

---

[49] *Lenin.* A Szovjethatalom soronlevő feladatai. Lásd ugyanott. 394. old.

[50] Sztálin. A leninizmus alapjairól. Lásd *Sztálin* Művei. 6. köt. 179—180. old.

[51] Sztálin. Az első ötéves terv eredményei. Lásd *Sztálin* Művei. 13. köt. 183. old.

A szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet időszakában, amikor a szocializmus győzelme minden szükséges objektív feltételt megteremtett a kommunizmus alsó szakaszáról a kommunizmus felső szakaszára való sikeres áttéréshez, — az egyik ilyen döntő, fő láncszem: az emberek tudatában visszamaradt kapitalista csökevények leküzdéséért folyó harc, a dolgozók kommunista nevelése. A SzK(b)P XVIII. kongresszusa rámutatott arra, hogy a kommunista építéssel kapcsolatos feladatok közül ez a döntő feladat.

A két tábor — egyrészt a béke, a demokrácia és a szocializmus tábora, másrészt az imperializmus tábora — mai harcában az alapvető láncszem a békéért, az amerikai-angol háborús gyujtogatók ellen folyó harc.

Tehát, a dialektika azt követeli, hogy a feltételek és a feladatok összességében lássuk meg a legfőbbet, az alapvetőt, s ezt ragadjuk meg minden erőnkből, hogy gyakorlati sikert érjünk el.

7. A jelenségek történelmi megközelítése. Az igazság konkrétsága

A dialektikának a jelenségek összefüggéséről és kölcsönös függéséről szóló tétele fényében különösen nagy jelentőségre tesz szert a jelenségek történelmi megközelítésének, a történelmi szemlélet dialektikus elvének kérdése.

Sztálin elvtárs „A dialektikus és a történelmi materializmusról" című munkájában kimutatja, hogy a jelenségek összefüggéséről és kölcsönös feltételezettségéről szóló dialektikus tételből következik a jelenségek történelmi megközelítésének szükségessége.

„Ha a világon nincsenek elszigetelt jelenségek, ha minden jelenség összefügg egymással és feltételezi egymást, úgy világos, hogy a történelemben előforduló minden társadalmi rendet és minden társadalmi mozgalmat nem az «örök igazságosság» vagy valamely más, eleve feltételezett eszme szempontjából kell értékelni, amint azt a történetírók gyakran teszik, hanem azoknak a viszonyoknak a szempontjából, amelyek ezt a rendet vagy társadalmi mozgalmat létrehozták és amelyekkel a

szóbanforgó társadalmi rend vagy mozgalom összefügg."

„Minden a viszonyoktól, a helytől és az időtől függ.

Érthető, hogy a társadalmi jelenségek ilyen *történelmi* szemlélete nélkül történettudomány létezése és fejlődése lehetetlen, mert csakis az ilyen szemlélet óvja meg a történettudományt attól, hogy véletlenségek káoszává és a legostobább tévedések halmazává váljék"[52].

Ha a dialektikus módszert szembeállítjuk a metafizikus módszerrel, könnyen megláthatjuk, miért lehetetlen történettudomány a társadalmi jelenségek történelmi megközelítése nélkül.

A dialektikus módszerrel ellentétben, a metafizikai módszer történelemellenes.

Tipikusan metafizikus felfogást vallottak a történelemről például az orosz narodnyikok, a szociológia szubjektív módszerének hívei. Mihajlovszkij, a narodnyikok ismert teoretikusa, így fogalmazta meg a történész feladatát:

„A vizsgálatot a kívánatosság és a nemkívánatosság szubjektív elvére, a szükségesség szubjektív elvére fogjuk építeni." „Ha a szociológus valamit kívánatosnak vagy nemkívánatosnak ismer el, meg kell találnia azokat a feltételeket, amelyekkel meg lehet valósítani ezt a kívánatosat, vagy ki lehet küszöbölni a nemkívánatosat."

Az emberi történelem e primitív vizsgálatának kiindulópontja az az elképzelés, hogy a társadalom történetében nincs semilyen belső összefüggés, és hogy a társadalom egyes szakaszait nem határozza meg törvényszerűen az előző szakasz, hogy az egyes szakaszok nincsenek összefüggésben a meghatározott történelmi feltételekkel. E történetfelfogás szempontjából nem volt nehéz elképzelni, hogy ha a XIX. századvégi Oroszországban a kapitalizmus valakinek „nemkívánatos" volt, ellenben „kívánatos" volt az obscsina-rendszer fennmaradása, akkor minden ettől a szubjektív óhajtól függött.

---

[52] Sztálin. A dialektikus és a történelmi materializmusról. Lásd *Sztálin.* A leninizmus kérdései, 674 old.

Ez a társadalomszemlélet az emberiség történetét nem egységes, törvényszerű folyamatnak tekinti, hanem olyan jelenségnek, amelyben minden alkatelem és rész a legteljesebb zűrzavarban van, úgyhogy különféleképpen, akaratunktól függően lehet azokat összerakni és párosítani egymással.

De az ilyen — tisztesség ne essék szólván — filozófiának semmi köze sincs a tudományhoz. Inkább hasonlít ez Gogol „Leánynéző"-jének Agafja Tyihonovnájára, aki nagyon nehezen tudott választani a szívére és kezére pályázó kérők között. Mindegyik kérőben látta a jó és a rossz vonásokat is:

„Hogy milyen nehéz választani, azt egyszerűen nem lehet elmondani, olyan nehéz. Ha Nyikanor Ivanovics ajka mellé odatennénk Ivan Kuzmics orrát, vennénk hozzá valami olyan fesztelenséget, amilyet Baltazar Baltazarovicsnál láttam, meg talán még ehhez hozzátennénk Ivan Pavlovics testességét, azonnal dönteni tudnék. De most egyszerűen megáll az eszem! Már a fejem is belefájdult!"

Agafja Tyihonovna azonban jól tudta, hogy ilyen társítás lehetetlen. A szubjektív szociológusok ellenben szilárdan hitték, hogy lehetséges a különböző történelmi korszakokban létezett társadalmi szervezetek egyes darabkáinak természetellenes és önkényes egyesítése.

Lenin így írt erről a filozófiáról:

„Valóban, milyen egyszerű mindez! Mindenünnen «átvenni» a jót — és a dolog rendben van! A középkori formákból «átvenni» azt, hogy a termelési eszközök a dolgozók tulajdonában vannak, az új (vagyis kapitalista) formából pedig «átvenni» a szabadságot, egyenlőséget, felvilágosodást, kultúrát. És kár rá szót vesztegetni! A szociológia szubjektív módszere itt napnál világosabban látható: a szociológia az utópián kezdi — a föld a dolgozóé — és rámutat a kívánatos dolog megvalósításának feltételeire: innen, no meg onnan is «átvenni» azt, ami jó. Ez a filozófus tisztára metafizikusan tekint a társadalmi viszonyokra, mint bizonyos intézmények mechanikus halmazára, mint bizonyos jelenségek mechanikus láncolatára. A jelenségekből kiragad egyet — a föld a földműves tulajdona a középkori formákban — és azt hiszi, hogy ugyan-

úgy át lehet ültetni minden egyéb formába, mint ahogy a téglát át lehet rakni az egyik épületből a másikba"[53].

Ez az átültetés azonban lehetetlen. Végre lehet hajtani a filozófus fejében, de nem a valóságban.

Csakugyan, miért volt lehetséges a kapitalizmus előtt, hogy a dolgozók saját termelési eszközökkel rendelkeztek? Erre a kérdésre a választ a feudalizmus termelőerőinek történelmileg meghatározott színvonalában kell keresnünk. Amikor megváltoztak a termelőerők, ugyanilyen törvényszerűen megváltoztak a termelési viszonyok is: a termelési eszközök átkerültek a tőkésosztály kezébe, a parasztok, a kézművesek és az egyéb termelők többsége pedig feltöltötte a munkásosztály sorait. Sőt, a kapitalizmus azokkal a folyamatokkal szoros kapcsolatban jött létre, amelyek a feudális társadalomban mentek végbe, mert a kisárutermelés az az alap, amelyből születik a kapitalizmus. Ilymódon, azokból a viszonyokból, amelyek között lehetséges volt a saját termelési eszközökkel rendelkező termelők létezése, törvényszerűen jöttek létre az új viszonyok, amelyek tagadták a régi viszonyokat. Világos, hogy a szubjektív szociológusoknak az a törekvése, hogy az elavult formákat fenntartsák az új történelmi viszonyok között, utópia volt. Következésképpen, csak a társadalmi élet történelmi szemlélete, csak az a szemlélet, amely figyelembe veszi az adott társadalmi jelenség összefüggését az őt létrehozó történelmi feltételekkel — az egyetlen olyan szemlélet, amelynek segítségével meg tudjuk állapítani a társadalmi fejlődés minden egyes fokának törvényszerű jellegét és amely lehetővé teszi a társadalomtudomány létezését.

Marx jóval napjaink előtt látta már, hogy a kapitalizmust elkerülhetetlenül felváltja a szocializmus. Azért volt képes hosszú évtizedekre előre látni, mert a társadalom történetét egységes, törvényszerű folyamatnak tekintette, amelynek minden része és oldala összefügg egymással, vagyis, mert a társadalmi élet feltételeit történelmileg vizsgálta. Marx felfedezte, hogy a kapitalista termelési mód léte a termelőerők

[53] Lenin. Kik azok a „népbarátok" és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen? Lásd *Lenin* Művei. 1. köt. 189—190. old.

történelmileg meghatározott színvonalával függ össze. A kapitalizmus, amikor óriási mértékben kifejleszti a társadalom termelőerőit, maga változtatja meg azokat a történelmi feltételeket, amelyek között saját léte egyáltalán lehetséges. A termelőerők új színvonala bizonyos történelmi szakaszon elkerülhetetlenül létrehozza az új termelési módot — a szocialista termelési módot.

Ezért nincs és nem is lehet szó történelmi szemlélet nélkül tudományról; történelmi szemlélet nélkül a társadalomtudomány „a legostobább tévedések halmazává" válik.

Külön ki kell térnünk arra a kérdésre, hogy mi a történelmi szemlélet jelentősége a proletariátus pártjának politikájában, gyakorlati tevékenységében. Az opportunista, revizionista pártok vagy áramlatok elméletének és gyakorlatának egyik legjellemzőbb vonása mindig az volt, hogy megvetően mellőzték a konkrét helyzet történelmi elemzését. Az opportunisták a változó történelmi feltételekkel való összefüggéséből kiragadva vizsgálták és értékelték a különböző jelszavakat, a harc különböző taktikáját. Sőt, az opportunisták tudatosan folyamodnak szofista fogásokhoz, amelyeknek tulajdonképpeni célja rendszerint az, hogy az egyik viszonyok között megfelelő jelszavakat és taktikát átvigyék másik történelmi viszonyokra, amelyek között ez a taktika és ezek a jelszavak értelmüket vesztik, károsakká válnak.

A II. Internacionále opportunistái például, amikor kitört az első világháború, tovább hajtogatták azokat az igazságokat, amelyek érvényesek voltak az 1789—1871 közti, megelőző történelmi korszakban, a polgári nemzeti-felszabadító háborúk korszakában. Az imperialista háborúban az opportunisták kiadták a „honvédelem" jelszavát, arra hivatkozva, hogy Marx és Engels is kiadott ilyen jelszót több nemzeti-felszabadító jellegű háborúban. Lenin és a bolsevikok leleplezték ezt a szofizmát, amely azon alapult, hogy az egyik történelmi helyzetet megengedhetetlen módon más történelmi helyzettel cserélték fel. Nem vizsgálhatjuk úgy ezt a jelszót, hogy kiszakítjuk azokkal a konkrét viszonyokkal való összefüggéséből, amelyek közt kitűzték. Amikor a nép nemzeti függetlenségét védelmezi az idegen betolakodókkal szemben,

akkor a „honvédelem" jelszava élenjáró jelszó, amely harcra mozgósítja a tömegeket. Amikor viszont az imperialista rablók egyik csoportja harcol a másik csoport ellen a gyarmati népek kizsákmányolásának jogáért, akkor a „honvédelem" jelszava a dolgozó tömegek érdekeinek elárulásává válik. Ami tegnap, a tegnapi történelmi viszonyok között igazság, az ma, a megváltozott helyzetben, hazugsággá válik. A tárgyról alkotott olyan fogalom, amelyet elvonatkoztatunk az eleven történelmi környezettől, üres absztrakcióvá válik. Ezért mondja a dialektika: „Nincs elvont igazság, az igazság mindig konkrét."

A fogalom csak akkor igaz, ha konkrét, vagyis ha meghatározott történelmi tartalma van. Ha viszont a fogalom nem számol a történelmi viszonyokkal, nem tükrözi vissza azokat, akkor nem lehet igaz.

A bolsevik párt politikájának ereje mindig a változó történelmi helyzet józan és beható tanulmányozásán alapul. Oroszországon kívül egyetlen más ország sem, a bolsevik párton kívül egyetlen más párt sem ismerte a forradalmi harc formáinak olyan bőségét és sokféleségét, az események olyan viharos rohanását, az egyik taktikának más taktikával való olyan gyors felváltását, a történelemnek olyan hirtelen fordulóit, mint amilyenek az orosz forradalmi mozgalomban előfordultak. S hogy a párt és vezérei, Lenin és Sztálin, kivezették Oroszország népeit az új világ építésének országútjára, azzal a bölcs vezetéssel magyarázható, amely a harc minden egyes új szakaszán figyelembe veszi az alakuló történelmi helyzetet és a helyzet konkrét elemzése alapján határozza meg a taktikát és a jelszavakat.

Lenin erre tanította a pártot:

„A legmegbízhatóbb a társadalomtudomány kérdésében, és a legszükségesebb ahhoz, hogy valóban gyakorlottságra tegyünk szert e kérdés helyes megközelítésében és ne tévedjünk el az apró részletek tömegében vagy a harcoló vélemények óriási sokféleségében — a legfontosabb feltétele annak, hogy ezt a kérdést tudományos szempontból vizsgálhassuk, az, hogy ne felejtsük el az alapvető történelmi összefüggést . . ."[54]

[54] *Lenin* Művei. 29. köt. 436. old. (oroszul).

„A marxista elmélet feltétlen követelménye bármely társadalmi kérdés taglalásánál az — mondja Lenin másutt —, hogy a kérdést *meghatározott* történelmi keretben tegyük fel . . .”[55]

Ahhoz — írta Lenin —, hogy meghatározzák a közvetlenül küszöbönálló harc jelszavát, „számba kell venni a *konkrét* történelmi helyzetet, nyomon kell követni a forradalom egész fejlődését és egész későbbi menetét, feladatainkat nem csupán a program elveiből kell levezetni, hanem a mozgalom *előző* lépéseiből és szakaszaiból is. Csakis az ilyen elemzés lesz valóban történelmi elemzés, amely a dialektikus materialista számára kötelező”.[56]

Nézzük meg pártunk történetének bármelyik szakaszát, és meglátjuk, hogy a párt, a tömegek harcának vezetése során konkréten hogyan testesítette meg jelszavaiban a marxista-leninista dialektikának ezt a követelményét.

Amikor országunk még előtte állt az iparosítás rendkívül nehéz feladatának, amikor országunk rettenetes hiányt szenvedett technikában, a párt és vezére, Sztálin elvtárs kiadta a jelszót: „minden a technikától függ”. Ennek a jelszónak mélyenszántó történelmi tartalma volt, kifejezte azt a történelmi szakaszt, amikor országunknak agrárországból ipari országgá kellett átalakulnia.

De amikor ezt a problémát már megoldottuk, a régi jelszó nem felelt meg többé az új, megérett történelmi viszonyoknak és szükségleteknek. Az ipar fejlődését előmozdító jelszó — ha nem történelmileg, hanem metafizikusan vizsgálták volna — az ipar fejlődését fékező jelszóvá válhatott volna. Az új viszonyok előtérbe helyezték a már létrehozott technikát használni tudó káderek problémáját. És Sztálin elvtárs 1935-ben kiadta az új jelszót: „minden a káderektől függ”. Sztálin elvtárs a Vörös Hadsereg Katonai Akadémiájának évzáró ünnepélyén tartott beszédében ezt mondta: „. . . most a fősúlyt az emberekre, a káderekre, a funkcio-

[55] Lenin. A nemzetek önrendelkezési jogáról. Lásd *Lenin*. Válogatott művek. 1. köt. 820. old.

[56] *Lenin* Művei. 11. köt. 96. old. (oroszul).

náriusokra kell helyezni, azokra, akik úrrá lettek a technikán. Ezért kell a régi jelszót: «minden a technikától függ», amely azt a ma már túlhaladott időszakot tükrözte vissza, amikor nálunk a technika terén még hiány mutatkozott, most új jelszóval felváltani, ezzel a jelszóval: «minden a káderektől függ»"[57].

A társadalomtörténet dialektikus jellege általában az, hogy mindegyik újabb szakasza olyan sajátos feltételeket hoz magával, amelyeknek gondos számbavétele nélkül lehetetlen helyes politikát kidolgozni. Ezenkívül még figyelembe kell vennünk azt is, hogy a történelmi helyzet gyakran rendkívül gyorsan változik, és csak az áll a tények szilárd talaján, aki képes nyomon követni a történelmi helyzet valamennyi változását.

A jelenségek történelmi vizsgálatának mellőzésével elkerülhetetlenül együttjár a dogmatizmus és a talmudizmus, s az, hogy nem képesek alkotóan fejleszteni a tudományt. Ugyanakkor a dogmatizmus és a talmudizmus a marxizmus módfelett veszélyes ellenségei.

Sztálin elvtárs „A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései" című munkájában újra meg újra felveti ezt a kérdést, s kimutatja: ha a marxisták nem veszik figyelembe a marxista dialektikának azt a követelményét, hogy a jelenségeket történelmi szempontból kell vizsgálni, a marxizmus alkotó tudományból dogmatikus tudománnyá válik.

„A bibliamagyarázók és talmudisták a marxizmust, a marxizmus egyes következtetéseit és tételeit olyan dogmák gyüjteményének tekintik, amelyek függetlenek a társadalmi fejlődés körülményeinek megváltozásától és «soha» nem változnak. Azt gondolják, hogy ha megtanulják kívülről ezeket a következtetéseket és tételeket s derüre-borúra idézgetik azokat, akkor meg tudnak oldani bármilyen kérdést, mert — gondolják — a betanult következtetéseket és tételeket alkalmazhatják majd minden időre és országra, az élet minden

[57] Sztálin. Beszéd a Kreml palotában, a Vörös Hadsereg Katonai Akadémiájának évzáró ünnepélyén. Lásd *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 617. old.

esetére. Így azonban csak olyan emberek gondolkozhatnak, akik látják a marxizmus betűjét, de nem látják annak lényegét, bemagolják a marxizmus következtetéseinek és tételeinek szövegeit, de nem értik azok tartalmát"[58].

A marxizmus dogmatikus és talmudista felfogásával Sztálin elvtárs szembeállítja a marxizmus alkotó felfogását. „A marxizmus — mondja Sztálin elvtárs — mindennemű dogmatizmus ellensége." A történelmi viszonyok fejlődése és változása új tapasztalatokkal, új adatokkal gazdagítja a marxizmust, s ezért a marxizmus egyes tételeit, egyes következtetéseit szükségképpen új következtetéseknek és tételeknek kell felváltaniok. Sztálin elvtárs például rámutat arra, hogy az imperializmus és a proletárforradalmak korszakában a megváltozott történelmi viszonyok szükségessé tették Marx és Engels azon tételének felcserélését, mely szerint a szocialista forradalom nem győzhet egy, egymagában vett országban, hanem csupán minden civilizált országban vagy a civilizált országok többségében bekövetkezett közös csapás eredményeképpen arathat győzelmet. Ennek az elméletnek a helyét foglalta el az az új elmélet, mely szerint lehetetlen a szocializmus egyidejű győzelme valamennyi országban, és lehetséges a szocializmus győzelme kezdetben egynéhány, sőt, egy országban.

Ezt az új elméletet Lenin alkotta meg. Lenin bátran, mint a tudomány igazi forradalmárja, felcserélte Marxnak és Engelsnek a fejlődés által meghaladott tételét az új tétellel, mert az új tétel elkerülhetetlenül következett a marxizmusnak az új történelmi helyzetre való alkalmazásából.

Lenin zseniális felfedezése óriási gyakorlati jelentőségű volt és az is marad. Ez a felfedezés volt az elméleti forrása az emberi társadalom egész történetében a legnagyobb eseménynek — a tőkés rabszolgaság rendje megszüntetésének és a szocializmus felépítésének a földkerekség egyhatodán. A lenini elmélet ültette el a munkásosztályban és a bolsevik pártban azt a szilárd meggyőződést, hogy lehetséges a szocializmus felépítése országunkban.

---

[58] Sztálin. Válasz az elvtársaknak. Lásd A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita). 342. old.

„Mi lett volna a párttal, forradalmunkkal, a marxizmussal — olvassuk «A SzK(b)P története»-ben —, ha Lenin megtorpant volna a marxizmus betűje előtt, ha nem lett volna elméleti bátorsága ahhoz, hogy elvesse a marxizmus egyik régi következtetését és új, az új történelmi helyzetnek megfelelő következtetéssel cserélje fel, mely szerint a szocializmus győzelme egy, egymagában vett országban lehetséges? A párt sötétben tévelygett volna, a proletárforradalom vezetés nélkül maradt volna, a marxista elmélet sorvadásnak indult volna. A proletariátus vesztett volna, a proletariátus ellenségei nyertek volna"[59].

Ez a példa világosan mutatja, milyen jelentősége van a marxizmus alkotó fejlődése szempontjából, a szocializmusért folytatott sikeres gyakorlati harc szempontjából a valóság történelmi megközelítésének.

Nem kevésbbé világos példa a marxista államelmélet sztálini továbbfejlesztése. Engels abból a feltevésből kiindulva, hogy a szocializmus győzhet egyidejűleg valamennyi civilizált országban, azt a következtetést vonta le, hogy a szocialista forradalom győzelme után az államnak el kell halnia. A talmudisták és bibliamagyarázók Engels tanításának betűjét, nempedig szellemét tartva szem előtt, mellőzve a marxista dialektikának a kérdések konkrét, történelmi elemzéséről szóló követelményét, azt tartották, hogy az Októberi Forradalomnak a Szovjetunióban aratott győzelme után elő kell segíteni a proletárállam elhalását. De a marxizmusnak ez a dogmatikus értelmezése igen veszélyes gyakorlati következményekkel járhatott volna. A proletárdiktatúra nélkül nem lehetett volna építeni és felépíteni a szocializmust, nem lehetett volna megszervezni a szocializmus védelmét a tőkés országokkal szemben, amelyek körülvették a győztes proletárforradalom országát. Az, ami igaz bizonyos viszonyok között — amikor a proletariátus győzött minden országban, — veszélyes hibává válik más viszonyok közöti, — amikor a proletariátus egy, egymagában vett országban győzött.

Sztálin elvtárs alkotó módon továbbfejlesztve a marxiz-

[59] A SzK(b)P története. 431—432. old.

must, az elavult tételt új marxista tétellel helyettesítette, mely szerint a kapitalista környezet viszonyai között „a győztes forradalom országának nem gyengítenie, hanem mindenképpen erősítenie kell államát, az állami szerveket, a felderítő szerveket, a hadsereget, ha ez az ország nem akarja, hogy a kapitalista környezet szétzúzza"[60].

Sztálin elvtársnak ez a tétele forradalmunk sorsa, a szocializmus és a kommunizmus országunkban való felépítése szempontjából ugyanolyan nagy jelentőségű volt és az ma is, mint a szocializmus egy országban való felépítésének lehetőségéről szóló lenini-sztálini elmélet. Hiszen a szovjet állam megszilárdítása nélkül lehetetlen lett volna felépíteni a szocializmust, megvédelmezni a szocializmust a hitlerista területrablók ellen folytatott élethalál harcban, lehetetlen volna most építeni a kommunizmust és biztosítani a kommunizmus építését a világuralomra törekvő amerikai-angol gyujtogatók merényleteivel szemben.

Sztálin elvtárs kimutatja, hogy az államról szóló mindkét tételt történelmi feltételek határozzák meg. Rámutat ugyanakkor arra, hogy csak a talmudisták és bibliamagyarázók vélekedhetnek úgy, hogy ezek kölcsönösen kizárják egymást, és csak ők tehetik meg, hogy vagy az egyiket, vagy a másikat emelik ki, mint minden idők, minden korszak számára abszolút helyeset. A valóságban azonban „mind a két tétel helyes, de nem feltétlenül, hanem mindegyik a maga idejére vonatkozólag: a szovjet marxisták tétele arra az időszakra, amikor a szocializmus egy vagy néhány országban győzött, Engels tétele pedig arra az időszakra, amikor a szocializmus egymásutáni győzelmei egyes országokban a szocializmus győzelmére fognak vezetni az országok többségében, és amikor ilymódon létrejönnek majd az engelsi tétel alkalmazásához elengedhetetlen feltételek"[61].

A kérdés ilyen megfogalmazásával Sztálin elvtárs kimerítően megmutatja a jelenségek történelmi vizsgálatának jelentőségét.

*

[60] Sztálin. Válasz az elvtársaknak. Lásd A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita). 339. old.

[61] Ugyanott.

Foglaljuk röviden össze mindazt, amit a természeti és a társadalmi jelenségek összefüggésének és kölcsönös függőségének kérdéséről elmondottunk. Fejtegetéseink a következő alaptételekben összegezhetők:

1. A jelenségek összefüggésének metafizikus tagadása ellentmond a tudománynak, amely megállapítja a természeti jelenségek egységét és összefüggését. A marxista dialektikus módszernek a jelenségek összefüggéséről és kölcsönös függőségéről szóló tanítása, amely általánosítja a tudomány eredményeit, s a természet és a társadalom egyik legfőbb, legáltalánosabb törvényét tükrözi, a valóság helyes megismerésének és helyes megközelítésének alapvető feltétele.

2. A marxista dialektika a természetet nem jelenségek kaotikus halmazának, hanem összefüggő, egységes egésznek tekinti.

A dialektikus módszer azt követeli, hogy a jelenségeket belső, szerves összefüggésük és kölcsönös meghatározottságuk szempontjából vizsgáljuk, s ezzel lehetőséget ad arra, hogy megértsük a jelenségek szükségszerű és törvényszerű voltát, továbbá arra, hogy ne csak a jelent ítéljük meg helyesen, hanem a jövőt is előre lássuk.

A marxista dialektika nyujtja a véletlen és a szükségszerűség kérdésének egyedül helyes megoldását, arra tanít, hogy a tudomány a véletlenek ellensége. Ugyanakkor a marxista dialektika kimutatja a szükségszerűség és a véletlen objektív kölcsönös összefüggését.

3. A marxista dialektikus módszer legfontosabb követelményei közé tartozik az elemzés mindenoldalú voltának követelménye. A dialektika ellentétes a szofisztikával, amely következtetéseit a jelenségek egyes oldalainak kiragadására építi. A dialektika ugyanakkor harcol az eklekticizmus ellen is, amely mechanikusan és önkényesen egyesíti a különböző oldalakat, s nem tudja különválasztani a tárgyak döntő, lényegi összefüggéseit és viszonyait.

4. A tárgyak közti összefüggés és kölcsönös függőség meghatározza a valóság történelmi megközelítésének szükségességét, annak szükségességét, hogy a jelenségeket az őket létrehozó történelmi feltételekkel való összefüggésük szem-

pontjából elemezzük. Fogalmaink csak akkor lehetnek konkrét, igaz fogalmak, ha történelmi tartalommal vannak megtöltve. Az igazság konkrét, nempedig elvont.

5. A marxista dialektikus módszernek a jelenségek összefüggéséről és kölcsönös meghatározottságáról szóló tétele óriási jelentőségű a proletariátus pártjának gyakorlati tevékenysége szempontjából. Ez a tétel teszi lehetővé, hogy a párt meglássa a harc minden egyes szakaszának történelmi sajátszerűségét, meghatározza a taktikát és kiadja a társadalmi fejlődés konkrét viszonyainak megfelelő jelszavakat, megjelölje az alapvető láncszemet a feladatok láncolatában és kellő rugalmasságot tanúsítson a néptömegek harcának vezetésében.

III. FEJEZET

MOZGÁS ÉS FEJLŐDÉS A TERMÉSZETBEN ÉS A TÁRSADALOMBAN

A marxista dialektikus módszer második vonása, amely kimondja, hogy a természet és a társadalom a szakadatlan mozgás és változás, megújulás és fejlődés állapotában van, szorosan összefügg az első vonással. A természeti és társadalmi tárgyak és jelenségek összefüggéséről és kölcsönös függőségéről szóló kérdés két ellentétes megoldásából következik a mozgás, a változás és a fejlődés kérdésének is két ellentétes megoldása.

A metafizikus elméletek, amelyek tagadják a jelenségek összefüggését és kölcsönhatását, nem tudják védelmezni a természet és a társadalom fejlődésének és változásának elvét, mivel nem lehetséges mozgás, fejlődés a tárgyak összefüggésén és kölcsönös függőségén kívül.

Ezzel ellentétben a dialektikus természetszemlélet, amely a természetet egymással összefüggő és egymást kölcsönösen meghatározó testek és jelenségek egységes rendszerének tekinti, szükségszerűen vezet arra a következtetésre, hogy a fejlődés és a változás a természet és a társadalom egyetemes törvénye. Azt mondjuk például, hogy a tőkés társadalom összefügg az előző renddel, a feudális renddel, és ha nem vesszük figyelembe ezt az összefüggést, nem tudjuk megérteni, hogyan és honnan jött létre a kapitalizmus. De mit jelent a társadalomtörténet e két fokának összefüggése? Éppen a társadalom fejlődését, változását jelenti.

A marxizmus-leninizmus klasszikusai többízben rámutattak a dialektika e két törvénye közti belső összefüggésre.

Engels írta „A természet dialektikájá"-ban: „Az egész,

számunkra hozzáférhető természet testek rendszere, egyetemes összefüggése: testeken itt minden materiális létezőt értünk, a csillagtól az atomig ... Abban, hogy ezek a testek összefüggésben állanak, már benne foglaltatik az, hogy hatnak egymásra és éppen ez az egymásra való hatásuk a mozgás Már itt kiderül, hogy az anyag mozgás nélkül elképzelhetetlen"[1].

Lenin azt írta, hogy a jelenségek összefüggése és kölcsönös függősége adja a mozgás egységes, törvényszerű világfolyamatát.

Sztálin elvtárs „A dialektikus és a történelmi materializmusról" című munkájában, miután kifejtette a jelenségek összefüggéséről és kölcsönös függőségéről szóló dialektikus tételeket, megvizsgálja a marxista dialektikus módszernek azt a vonását, amely a mozgásról, a fejlődésről szól. Sztálin elvtárs tömören, világosan és mélyenszántóan jellemzi a metafizikus módszer és a marxista dialektikus módszer ellentétét ebben a kérdésben.

„A dialektika, ellentétben a metafizikával — mondja Sztálin elvtárs —, a természetet nem a nyugalom és mozdulatlanság, nem a tespedés és változatlanság állapotának tekinti, hanem a szakadatlan mozgás és változás, a szakadatlan megújhodás és fejlődés állapotának, ahol valami mindig keletkezőben és fejlődőben, valami mindig pusztulóban és elhalóban van.

Ezért a dialektikus módszer megköveteli, hogy a jelenségeket ne csak kölcsönös összefüggésük és feltételezettségük szempontjából, hanem mozgásuk, változásuk, fejlődésük szempontjából, keletkezésük és elhalásuk szempontjából is vizsgáljuk"[2].

1. A mozgás metafizikus és dialektikus felfogásának ellentéte

A metafizikus módszer jellemzésénél szem előtt kell tartanunk azt, hogy a metafizika nem tagadja egyszerűen a mozgást és a fejlődést. A metafizikának csak legdurvább vál-

[1] *Engels.* A természet dialektikája. 33. old.

[2] Sztálin. A dialektikus és a történelmi materializmusról. Lásd *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 670. old.

fajai tagadnak minden mozgást. Mint Lenin „Marx Károly" című cikkében hangoztatja, a XIX. században tett nagy felfedezések után, amelyek a legkonokabb metafizikusokra is ráparancsolták a fejlődés elvét, különösen nehézzé vált a mozgás és a fejlődés tagadása. A metafizikusok ezért a multban is, de kiváltképpen a jelenben gyakran folyamodnak ahhoz, hogy szavakban elismerik a fejlődést és a mozgást, konkrét tartalmát azonban elsikkasztják.

A mozgást már akkor is elismerték, amikor még a metafizikus módszer uralkodott. A XVII. és XVIII. századi filozófusok munkáikban magától értetődőnek veszik a mozgást.

Maga a mozgás értelmezése azonban rendkívül szegényes volt, nem terjedt túl azokon a mechanikus elképzeléseken, amelyek szerint a mozgás a testek térbeli helyváltoztatása. A mozgást csupán a mechanikai mozgásformára vezették vissza, amelynek törvényeit aztán kiterjesztették a világ minden jelenségére.

A mozgásnak ez az elképzelése persze nem volt véletlen. Akkoriban valamennyi tudomány közül a mechanika terjedt el a legjobban. A gyakorlat követelményei: a tengerhajózás, az ipar, a fegyvergyártás, az építkezés stb. szükségletei azt a feladatot helyezték előtérbe, hogy tisztázzák a mechanikai mozgás törvényeit. A mechanikának óriási jelentősége volt a tudományok és a gyakorlati élet haladása szempontjából.

Ezenkívül, mint Engels rámutatott, a mozgás természetének vizsgálata „e mozgás legalacsonyabb, legegyszerűbb formáiból volt kénytelen kiindulni s ezeket kellett megértenie, mielőtt a magasabb és bonyolultabb formák magyarázata terén valamit elérhetett"[3].

Ez a legegyszerűbb mozgásforma a mechanikai mozgás. És éppen a mechanikai mozgással kezdődött meg a mozgás természetének tanulmányozása. Ez a körülmény azt eredményezte, hogy igen lényegbevágóan korlátozódott a mozgás felfogása. Minden mozgást ugyanis a testek térbeli mozgására, helyváltoztatására vezettek vissza, mert a mechanikának csak ezzel a mozgásformával van dolga.

[3] *Engels.* A természet dialektikája. 32. old.

A XVII. és a XVIII. század filózofusai, általánosítva koruk tudományát, a következőképpen fogalmazták meg a mozgás lényegét:

Descartes, XVII. századi francia filozófus azt írta, hogy a mozgás — „az anyag egyik részének vagy egy testnek helyváltoztatása — azoknak a testeknek szomszédságából, amelyekkel közvetlenül érintkezett és amelyeket mintegy nyugalomban levőknek tekintettek — más testek szomszédságába"[4].

Hobbes, XVII. századi angol materialista filozófus azt állította, hogy „a mozgás szakadatlan helyváltoztatás, vagyis az egyik hely elhagyása és másik hely elfoglalása"[5].

Holbach, XVIII. századi francia materialista filozófus, a következőképpen határozta meg a mozgást:

„Mozgás — az az erőkifejtés, mely által egy test a helyét változtatja vagy változtatni igyekszik, vagyis a tér különböző részeire jutni törekszik, vagy még inkább: más testektől való távolságát változtatja"[6].

Ezek a XVII. és a XVIII. század tipikus nézetei a mozgásról. Mint látjuk, a mozgást csak mint mechanikai mozgást, mint a testek térbeli helyváltoztatását fogják fel.

De a testek térbeli helyváltoztatása: kész és változatlan testek mozgása. Amikor a test helyét változtatja, nem keletkeznek benne belső változások; a test ugyanaz marad. A mozgást itt tehát mint kész, egyszersmindenkorra adott, változásra képtelen testek mozgását fogják fel.

A naprendszer például ezek szerint az elképzelések szerint mozgásban van, de maga a naprendszer, miután létrejött, változatlan marad. Newton például úgy vélte, hogy a bolygók mozgása a nap körül a természet saját törvényei szerint megy végbe, de e harmonikus mozgás létrejöttének lehetőségét a bölcs teremtő — az isten — beavatkozásával magyarázta. „A Nap, bolygók és üstökösök pompás összhangja, nem jöhetett létre másként — írta —, mint egy hatalmas és végtelenül bölcs lény akaratából és hatalmából."

[4] *Descartes* Művei. 9. köt. Párizs 1904. 76. old. (franciául).
[5] *T. Hobbes*. Filozófiai művei. 1668. 106. old. (latinul).
[6] *P. Holbach*. Système de la nature. London 1770. 13. old.

A naprendszert — hasonlóan az egész természethez — nem fejlődés eredményének tekintették, és minden mozgást arra a törvényre korlátoztak, amely szerint ugyanaz ugyanazt szüli. Azt tartották, hogy a természet csak arra képes, hogy újra létrehozza önmagát, de változni, újat szülni nem tud.

Engels a következőképpen jellemzi ezt a metafizikus álláspontot:

„Eszerint akárhogyan is jött létre a természet maga, ha már adva van, megmarad olyannak, amilyen, amíg csak van. A titokzatos «első lökés» által egyszer elindított bolygók és holdjaik tovább, egyre tovább keringtek kiszabott elliptikus pályájukon, mindörökké vagy legalább is a dolgok végeztéig. A csillagok mindörökre szilárdan és mozdulatlanul nyugodtak helyükön, az «általános nehézkedési erővel» tartva ott egymást. A föld elejétől fogva, vagy akinek jobban tetszett, a teremtés napjától kezdve, változatlanul megmaradt ugyanannak. A mostani «öt világrész» mindig megvolt, ugyanazok a hegyei, völgyei és folyói voltak, ugyanaz az éghajlata, ugyanaz a flórája és faunája, hacsak emberkéz nem okozott rajta változást vagy átültetést. A növény- és állatfajok keletkezésükkor egyszersmindenkorra meg voltak állapítva, ugyanaz mindig ugyanazt nemzi... Minden változást, minden fejlődést tagadtak a természetben"[7].

Nemcsak a természetet, hanem az emberi társadalom életét is sztatikusan, a fejlődésből és változásból kiszakítva szemlélték.

A XVII—XVIII. század társadalomtudománya ugyanolyan metafizikus volt, mint természettudománya. Az emberi társadalmat a természet részének tekintették, amely alá van rendelve a természet általános törvényeinek. Az az elképzelés uralkodott, hogy az embernek változatlan természete van, az egyes társadalmi formákat pedig abból a szempontból értékelték, hogy megfelelnek-e az ember „örök" és „természetes" szükségleteinek vagy sem. Igaz, a közelebbi vizsgálat során kiderült, hogy az ember „örök" és „állandó" természete mind-

[7] *Engels.* A természet dialektikája. 12—13. old.

azoknál az ideológusoknál, akik erről elmélkedtek, konkrét osztálytartalommal van telítve. És míg a burzsoázia ideológusai a magántulajdont az emberi természet elválaszthatatlan részének tekintették, addig az utópista szocialisták már velük szemben, azon az alapon tagadták a magántulajdont, hogy az ellentmond az emberi természetnek. De mind az egyik, mind a másik csoport az „ember természetét" tette meg gondolatmenetének kiindulópontjává.

Az erkölcsöt közvetlenül az ember természetéből vezették le; naturalisztikusan úgy értelmezték, mint az emberi szervezet fizikai berendezésének funkcióját. A „rossz" és a „jó", az „erkölcsös" és „erkölcstelen" fogalmát örök fogalmaknak tekintették, amelyeknek mindig egy és ugyanaz a tartalmuk. Érthető, hogy azok a szociológusok, akik az emberi természet örökkévalóságának és változatlanságának metafizikus elveiből indultak ki, nem tudták megérteni a történelmi fejlődés törvényeit.

A XIX. században új elvek terjedtek el a tudományban, amelyek fejlődésében és változásában vizsgálták a természetet. Ezek az elvek komoly csapást mértek a metafizikára. A metafizika azonban a maga mozdulatlan kategóriáival és fogalmaival nem tűnt el, hanem csak alkalmazkodott az idők új irányzataihoz. A metafizikusok az új irányzatok köntösét öltötték magukra: szavakban elismerték a „fejlődést", valójában azonban tovább hirdették a legelmaradottabb metafizikus nézeteket.

Ezt szemléletesen bizonyítja a biológia reakciós irányzatának, a weismannizmus-morganizmusnak a példája.

August Weismann „Előadások a fejlődéselmélet köréből" című könyvének már első soraiban szavakban elismeri a „fejlődést": „Számunkra ma már kétségtelen — írja —, hogy a mai élő világ fejlődött, nempedig hirtelen jött létre." A „fejlődés" ilyen elismerése után azonban Weismann minden ízében metafizikus elméletet fejt ki, amely úgy fogja fel a fejlődést, mint valamilyen változatlan, egyszersmindenkorra adott alapon végbemenő mozgást. Weismann azt tartja, hogy az állat vagy a növény két sejtféleségből — testi és csírasejtből — áll. Az előbbi halandó, az utóbbi halhatatlan.

Egyetlen faj csíraplazmája sem teremtődik újjá soha — mondja Weismann —, hanem minden megváltozás nélkül, nemzedékről-nemzedékre öröklődik.

Így tehát Weismann elmélete szerint a meglevő fajokat megváltoztatni, vagy új szerves formákat létrehozni lehetetlen, mert az öröklődés állandó és változatlan. Ezzel aztán a fejlődésnek még szóbeli elismerése is semmivé lesz, mert Weismann „elmélete" szerint az öröklődés, miután valamilyen csoda folytán létrejött, mindig változatlan marad. Másszóval, itt is becsempészi a teremtés vallási eszméjét.

Ugyanezt állítja Morgan is, aki szintén sokat fecseg fejlődésről és változásról. De a „fejlődés" Morgan-féle értelmét világosan mutatják a következő sorok:

„Mendel öröklődési elmélete posztulátumként feltételezi, hogy a gén állandó."

E. Schrödinger burzsoá idealista fizikus 1944-ben írt „What is Life?" („Mi az élet?") című könyvében szintén azt hangsúlyozza, hogy a növényi és állati szervezetek legjellemzőbb vonása a változatlanság, az állandóság.

„Az az egyszerű tény, hogy örökletes tulajdonságokról beszélünk, arra mutat, hogy majdnem abszolútnak ismerjük el ezt az állandóságot."

Ennyit ér hát a valóságban, amikor a mai metafizikusok „elismerik a fejlődést". A fejlődést gyakran „elismerik", beszélnek róla, de mint *változás nélküli*, a régi eltűnése és új keletkezése nélküli fejlődést fogják fel.

Jóllehet a tudomány vívmányai elvitathatatlan győzelmet hoztak a fejlődés elvének, nemcsak ezek a vívmányok kényszerítik a metafizikusokat arra, hogy a „fejlődés" híveinek mezébe öltözzenek. Kénytelenek erre az álcázásra még azért is, mert ezt követelik annak a harcnak reakciós céljai, amelyet a marxizmus-leninizmus mindent legyőző forradalmi tanítása, az elnyomott tömegek törhetetlenül fejlődő mozgalma ellen folytatnak. Ma ebben a harcban egyesültek a burzsoázia nyílt ideológusai, a reakciós burzsoá tudósok és a munkásosztály árulói, a különböző álszocialisták.

Meg kell említenünk, hogy a reformizmus és az opportu-

nizmus külön „dicsőséget" szerzett magának a metafizikus fejlődésszemléletek kidolgozásában és terjesztésében.

A reformizmus és az opportunizmus a munkásmozgalomban közvetlen kísérlet volt arra, hogy a proletariátusnak a társadalom fejlődéséről, a társadalmi fejlődés törvényeiről szóló forradalmi tanítását a burzsoázia érdekeihez idomítsák, megfosszák forradalmi szellemétől, s azt a rettegett fegyvert, amelyet a proletariátus használ a burzsoázia elleni harcában, a „fokozatos", „evolúciós" fejlődés békés eszközévé változtassák.

Sztálin elvtárs megmutatta e tény társadalmi gyökereit. Rámutatott arra, hogy egyfelől Marx és Engels, másfelől Lenin között „a II. Internacionále opportunizmusa osztatlan uralmának egész korszaka van", és ezt a történelmi időszakot mint a kapitalizmus aránylag békés fejlődésének időszakát jellemzi.

„A kapitalizmus aránylag békés fejlődésének időszaka volt ez, hogy úgy mondjuk, háború előtti időszak, amikor az imperializmus katasztrofális ellentétei még nem tárultak fel teljes nyiltságukban, amikor a munkások gazdasági sztrájkjai és a szakszervezetek többé-kevésbbé «normálisan» fejlődtek, amikor a választási harcok és parlamenti frakciók «szédítő» sikereket értek el, amikor a harc legális formáit az egekig magasztalták, és a kapitalizmust a legalitással akarták «megölni», — szóval, amikor a II. Internacionále pártjai elhájasodtak és nem akaródzott nekik komolyan a forradalomra, a proletariátus diktatúrájára, a tömegek forradalmi nevelésére gondolni"[8].

Ebből fakadtak a reformisták és az opportunisták jellemző vonásai — a nyárspolgáriasság, a korlátoltság, az elvtelen, intrikus politizálás, a renegátság, a szociálsovinizmus, a szociálpacifizmus. Ezeket a vonásokat aztán egész világnézetté léptették elő, a változás nélküli „fejlődés", a fennálló kapitalista rend alapján végbemenő „fejlődés" egész „filozófiájává".

---

[8] Sztálin. A leninizmus alapjairól. Lásd *Sztálin* Művei. 6. köt. 89. old.

A marxistákra az a feladat várt, hogy leleplezzék a fejlődésnek ezeket a — tisztesség ne essék szólván — híveit és megmutassák, hogy a fejlődés dialektikus felfogása gyökeresen különbözik mindenfajta metafizikus felfogástól. E feladat megoldása Leninnek és Sztálinnak jutott osztályrészül.

Már a marxizmus megalapítóinak is harcolniok kellett az opportunisták és a reformisták ellen, a kispolgári filozófusok ellen, akik különféle sekélyes „fejlődéselméletekkel" hozakodtak elő. De a legfőbb feladatuk mégis az volt, hogy lerombolják a metafizikus világnézetnek évszázadok folyamán emelt épületét, amely világnézet tagadta a természetben és a társadalomban végbemenő fejlődést és változást. Lenin és Sztálin korszakában a fő feladat nem az volt, hogy a fejlődést nyiltan tagadó metafizika ellen harcoljanak — ezt a metafizikát alapjában már lerombolták, megsemmisítették —, hanem az, hogy leleplezzék a metafizika különböző újabb válfajait, amelyek a „fejlődés" frázisaival álcázták magukat.

Lenin több munkájában hangsúlyozza az újabb metafizikus elméleteknek ezt a sajátosságát. Hegel filozófiatörténeti előadásaihoz írt jegyzeteiben Lenin megjegyzi: „A «fejlődés elvével» a XX. században (meg a XIX. század végén is) «egyetért mindenki». — Igen, de ez a felületes, átgondolatlan, véletlen nyárspolgári «egyetértés» *az a fajta* egyetértés, amellyel megfojtják és elsekélyesítik az igazságot"[9].

Lenin kimutatja a különbséget a tudományos fejlődéselmélet és a tudományellenes „fejlődéselmélet" között, amely „megfojtja és elsekélyesíti az igazságot": a tudományos elmélet úgy értelmezi a fejlődést, mint a réginek újjal való felváltását, mint a régi elhalását és az új keletkezését; a tudományellenes elmélet ezzel szemben fél kezet emelni a régire, az elhalóra, törvény rangjára emeli annak örök létét.

„Marx Károly" című cikkében Lenin szintén hangsúlyozza ezt a gondolatot:

„Napjainkban a fejlődés, az evolúció eszméje már csaknem teljesen behatolt a társadalmi tudatba, de más utakon,

[9] *Lenin.* Filozófiai füzetek. 239. old. (oroszul).

nem Hegel filozófiája révén. Ez az eszme azonban abban a fogalmazásban, amelyet — Hegelre támaszkodva — Marx és Engels adott, sokkal átfogóbb, tartalmilag sokkal gazdagabb, mint az evolúció közkeletű eszméje"[10].

Ugyanerről beszél Lenin „A dialektika kérdéséhez" című híres vázlatában, amelyben meghatározza a két fejlődéselmélet — a metafizikus és a dialektikus fejlődéselmélet — közti alapvető ellentétet.

Sztálin elvtárs „Anarchizmus vagy szocializmus?" című munkájában szintén szembeállítja a „dialektikusan értelmezett fejlődést" a metafizikus fejlődéselméletekkel. A marxizmus ellenségei — a mensevikek, a trockisták, a buharinisták stb. — ellen folytatott harcban Sztálin elvtárs részletesen kidolgozta azt a kérdést, hogyan kell értelmezni a fejlődést, a mozgást a marxista dialektika, az egyetlen tudományos álláspont szerint.

Lenin „Materializmus és empiriokriticizmus", Sztálin „Anarchizmus vagy szocializmus?", „A dialektikus és a történelmi materializmusról" című, valamint egyéb munkáikban elméletileg általánosították a természettudomány legújabb vívmányait, és egyben felbecsülhetetlen értékű vezérlő eszméket is adtak a természetben végbemenő fejlődés helyes megértéséhez.

Ezek az eszmék segítik a szovjet tudósokat és más országok haladó tudósait abban, hogy leküzdjék a modern tudomány bonyolult kérdéseire vonatkozó metafizikus nézetek maradványait, és sikeresen harcoljanak a reakciós metafizikus elméletek ellen. A fizikában ez a harc az anyag parányi részecskéi természetének és ezek mozgástörvényeinek metafizikus felfogása ellen folyik. A csillagászatban ez a harc a világmindenség kezdetéről és végéről, a világegyetemben végbemenő mozgás elkerülhetetlen megszűnéséről szóló papi elméletek ellen folyik; a biológiában pedig a weismannizmus-morganizmus, a virchowizmus ellen irányul, amelyek metafizikusan értelmezik a sejtet és a sejt fejlődéstörvényeit stb.

[10] Lenin. Marx Károly. Lásd *Lenin* Művei. 21. köt. 43. old.

Még élesebb ez a harc a társadalomra vonatkozó elméletek terén. Itt, mint egyébként gyakran a természettudomány terén is, a reakciós „tudósok" nyiltan tagadják a fejlődést, a pangás és a retrográd mozgás mellett szállnak síkra. A mai imperializmus ideológusai, valamint az imperializmus jobboldali szocialista lakájai, hogy megvédelmezzék a pusztuló tőkés rendet a tömegek forradalmi nyomása ellen, a legreakciósabb, népellenes elméleteket hirdetik. Így akarják megfélemlíteni a tömegeket és félrevezetni őket a békéért, a demokráciáért és a szocializmusért kibontakozott harcukban. A tudós népbutítók a világmindenség elkerülhetetlen pusztulásáról szóló jóslatokhoz hasonlóan azt a keresztül-kasul hazug eszmét terjesztik, hogy az emberiség „kimerítette" magát, hogy az embereknek át kell adniok helyüket valamilyen más lényeknek, hogy a társadalom fejlődése kikerülhetetlenül zsákutcába jutott. Olyan elméleteket tákolnak össze, amelyek szerint elkerülhetetlen a visszafejlődés, a visszatérés a „vadság" korszakába stb.

Ezek a barbár „elméletek" különösen kedvező talajra találnak a mai imperialista Amerikában. Egy Freeman nevű amerikai „filozófus" például kijelenti:

„Nem érdemes támogatni azt a fizikai és szellemi előrehaladást, amely az embert az ember előtti színvonalról emberi színvonalra és a primitív barbárságból a civilizációba emelte".

Efajta „filozófia" uralkodik a mai Egyesült Államokban; a különbség az egyes árnyalatok közt csak az, hogy a burzsoá tudomány egyes bohócai nyilt sisakkal lépnek fel, mások viszont barbár meztelenségüket az amerikai „demokrácia" fügefalevelével takargatják.

A marxista dialektika a fejlődésről szóló tanításával lerántja a leplet a tudomány burzsoá kuruzslóiról, megalkotja a fejlődés tudományos felfogását, amelyre szüksége van a természet és a társadalmi élet minden kutatójának, felfegyverzi a kommunista pártokat a világ forradalmi átalakításáért folytatott harcukban.

Nézzük meg a továbbiakban a dialektikus fejlődéselmélet lényegét.

2. A dialektika a mozgásról és a fejlődésről. A régi elhalása és az új növekedése — a fejlődés törvénye

Marx, Engels, Lenin és Sztálin azt tanítják, hogy a fejlődés a természetben és a társadalomban nem a régi megismétlődése, hogy a mozgás nem valamiféle változatlan keretek közt folyik le, hanem a réginek újjal való felváltása révén, az elavult megsemmisülése és az új, a haladó, a forradalmi megerősödése útján megy végbe. Nem a kész és változatlan testek mozgása, ahogy a metafizikusok gondolják, hanem maguknak a testeknek a *változása*, a megváltozott viszonyoknak többé már meg nem felelő régi eltűnése, pusztulása és az újnak, a haladóbbnak a keletkezése — ez a lényege a természet és a társadalom fejlődésének, így kell értelmeznünk az objektív valóságban végbemenő fejlődést.

Engels „A természet dialektikájá"-ban, az „Anti-Dühring"-ben és más műveiben beható bírálatát adta a mozgás mechanikus elméleteinek és kidolgozta a mozgás marxista dialektikus felfogását. Kimutatta, hogy a mechanikus elmélet elszakítja egymástól az anyagot és a mozgást, megfosztja az anyagot saját alkotóerejétől, s ezt az erőt természetfeletti lényre, az istenre ruházza át. A mechanikus elmélet, mivel csak a térbeli helyváltoztatást ismeri el mozgásnak, nem látja a többi, bonyolultabb mozgásformát, amelyek nem vezethetők vissza a mechanikai mozgásra. Pedig a mozgás „minden, a világegyetemben végbemenő változást és folyamatot magában foglal, a puszta helyváltoztatástól a gondolkodásig"[11].

A mozgás, írja Engels, „nemcsak a durva mechanikai mozgás, a puszta helyváltoztatás, hanem hő és fény, villamos és mágneses feszültség, vegyi egyesülés és szétválás, élet és végül tudat"[12].

A mechanikus felfogás nem érti, hogy a természetben végbemenő valamennyi folyamat — beleértve a legbonyolultabb folyamatokat is, mint a szerves élet és annak legmagasabbrendű terméke, a gondolkodás — az anyag különböző mozgás-

[11] *Engels*. A természet dialektikája. 32. old.
[12] Ugyanott, 23. old.

formája, s ezért elkerülhetetlenül oda jut, hogy különleges „súlytalan anyagokat", „erőket", „folyadékokat" kénytelen kitalálni, amelyek szerinte olyan jelenségek alapját képezik, mint a villamosság, a hő, az élet stb.

Engels a természettudomány felfedezéseiből leszűrt elméleti következtetéseivel kimutatta, hogy a tudomány, fejlődése során, kiűzte ezeket a titokzatos szubsztanciákat és csak magát a mozgó, különböző formákban létező anyagot hagyta meg. Engels ezzel kapcsolatban különösen nagyrabecsülte az energia átalakulása törvényének felfedezését, mert ez megcáfolhatatlanul bebizonyította, hogy az egyik formából a másik formába átmenő, mozgó anyagon kívül semmi sem létezik.

Már Lomonoszov megfogalmazta az energia megmaradásának törvényét és e törvény alapján elvetette a hőanyag, valamint az egyéb titokzatos anyagok eszméjét. Lomonoszov abból indult ki, hogy a testek tulajdonságai a testeket alkotó anyagi részecskék mozgásának tulajdonságaitól és jellegétől függnek.

A XIX. század negyvenes éveiben az energia megmaradásának és átalakulásának törvényét Mayer és mások teljesebb formában fogalmazták meg. E törvény jelentőségét Engels éppen abban látta, hogy végetvetett mindenféle „erőknek" és különleges „anyagoknak". Ez a törvény, írta Engels, „a külön fizikai erőket, úgyszólván a fizika változatlan «fajait», az anyag különféleképpen differenciált és meghatározott törvények szerint egymásba átmenő mozgásformáivá oldotta fel"[13].

Más helyen Engels a következőképpen méltatja az energia átalakulása törvényének jelentőségét a mozgás lényegének megértése szempontjából:

„Mindaz a számtalan, a természetben ható ok, amelyeknek, mint úgynevezett erőknek, léte és működése eddig titokzatos és tisztázatlan volt — mechanikai erő, hő, sugárzás (fény és sugárzó hő), villamosság, mágnesesség, a vegyülés és szétválás vegyi ereje —, most levezethető, mint egy és ugyanazon energia, azaz mozgás különböző alakjai, létezési

[13] *Engels.* A természet dialektikája. 16. old.

módjai; nemcsak a természetben állandóan végbemenő, egyik alakból a másikba történő átalakulásait tudjuk kimutatni, de a laboratóriumban és az iparban magunk is elő tudjuk idézni ezeket az átalakulásokat . . ."[14]

Valamennyi mozgásforma és általában az egész mozgás jellemző vonása a változás, az egymásba való átmenés, a régi megsemmisülése és az új keletkezése; „a mozgás minden formája alkalmas, de kénytelen is arra, hogy . . . a mozgás akármilyen más formájába csapjon át"[15].

Ez tehát a mozgás dialektikus értelmezése, amely a tudomány adatainak filozófiai általánosításán alapul. Csakis a mozgás ilyen értelmezésének a segítségével tudjuk megérteni, miként hozta létre az anyag, fejlődése folyamán, a mai természet bonyolult jelenségeit.

Lenin és Sztálin, alkotó módon továbbfejlesztve Marx és Engels eszméit, behatóan és átfogóan kidolgozták a mozgás problémáját, s általánosították a természettudománynak az anyagról és a mozgásról szóló legújabb adatait.

Lenin, amikor a metafizikának a fejlődést szavakban elismerő legújabb válfajai ellen harcolt, a fejlődésről beszélve, mindig nyomatékosan felhívta a figyelmet a réginek az újba való átmenete, átcsapása mozzanatára. „Ha minden fejlődik — írja —, az azt jelenti, hogy minden egymásba megy át, mert a fejlődés köztudomásúan nem egyszerű, *általános* és örökös *növekedés*, *nagyobbodás* (respective csökkenés) etc." — Ha pedig így van, „*pontosabban* kell értelmeznünk az evolúciót, mint mindennek keletkezését és elmúlását, mint kölcsönös átmeneteket"[16].

Lenin e helyen a minőségi változásról beszél a fejlődésben, de erről majd később lesz szó. A fontos itt az, hogy Lenin a fejlődést mint „egymásba való átmenetet" fogja fel, mint a meglevő megújulását olymódon, hogy a régit felváltja az új. Ugyanerről ír Lenin „A dialektika kérdéséhez" című vázlatá-

[14] Engels. A „Feuerbach"-ból kihagyott rész. Lásd *Engels*. Feuerbach, és a klasszikus német filozófia felbomlása. („A marxizmus-leninizmus kis könyvtára" 3. sz.) Szikra 1949. 54. old.

[15] Engels. Jegyzetek „A természet dialektikájá"-hoz. Lásd *Engels*. A természet dialektikája. 90. old.

[16] *Lenin*. Filozófiai füzetek. 239. old. (oroszul).

ban, ahol kimutatja, hogy csak a dialektikus felfogás segítségével tudjuk megérteni a fejlődést mint a régi megsemmisülését és az új keletkezését[17].

Erről ír Sztálin elvtárs is „Anarchizmus vagy szocializmus?" című munkájában:

„... az életet nem lehet valami változatlannak és megmerevedettnek tekinteni, az élet sohasem vesztegel egy színvonalon, örökös mozgásban, a pusztulás és keletkezés örökös folyamatában van. Az életben ezért mindig van *új* és *régi*, *növekvő* és *elhaló* ..."[18].

Sztálin elvtárs ugyanott a következőképpen jellemzi az élet e nagyszerű törvényének — a fejlődés, a változás törvényének — lényegét:

„A dialektika azt mondja, hogy a világon nincs semmi örökkévaló, hogy a világban minden átmeneti és változékony, megváltozik a természet, megváltozik a társadalom, változnak az erkölcsök és a szokások, változik az igazságosság fogalma, változik maga az igazság — a dialektika éppen ezért tekint mindenre bíráló szemmel, éppen ezért tagadja az egyszersmindenkorra megállapított igazságot, tehát tagadja az elvont «dogmatikus tételeket is, amelyeket, ha egyszer felfedeztük, csak kívülről kell megtanulni ..."[19]

Sztálin elvtárs „A dialektikus és a történelmi materializmusról" című művében, amikor feltárja a dialektikus fejlődéselmélet legfőbb tanítását, kimutatja, hogy a természetben „valami mindig keletkezőben és fejlődőben, valami mindig pusztulóban és elhalóban van". Sztálin elvtárs azt mondja, hogy a „régi elhalása és az új növekedése a fejlődés törvénye..."[20]

A tudomány egész fejlődése, a történelem egész menete igazolja a fejlődés dialektikus értelmezését. Sztálin elvtárs „Anarchizmus vagy szocializmus?" című munkájában azt írta, hogy a dialektika szelleme áthatja az egész modern

[17] V. ö. Lenin. A dialektika kérdéséhez. Lásd *Lenin*. Marx, Engels, marxizmus. 271. old.

[18] Sztálin. Anarchizmus vagy szocializmus? Lásd *Sztálin* Művei. 1. köt. 313. old.

[19] Ugyanott, 319—320. old.

[20] Sztálin. A dialektikus és a történelmi materializmusról. Lásd *Sztálin*. A leninizmus kérdései. 670, 674. old.

tudományt. A tudománynak az utóbbi évtizedekben elért eredményei ragyogóan igazolták ezt a tételt.

A dialektikus materializmus azt tanítja, hogy a mozgás az anyag elválaszthatatlan tulajdonsága. Mint ahogy nincsen anyag mozgás nélkül, úgy nincsen mozgás sem anyag nélkül; az anyag és a mozgás szervesen, elválaszthatatlanul összefügg egymással.

A XX. század nagy felfedezései nagyszerűen alátámasztották a dialektikus materializmusnak az anyag és a mozgás elválaszthatatlan összefüggéséről szóló tételeit, de a marxista filozófia megteremtői már jóval e felfedezések előtt hangsúlyozták, hogy a mozgást, a változást az anyag belső tulajdonságának kell tekinteni. A modern fizika legújabb eredményei és tényei alátámasztják e követelést. Egyik ilyen tény az ekvivalencia törvényének, a tömeg és az energia kölcsönös egyenértékűsége törvényének felfedezése.

Azelőtt a tömeget és az energiát egymástól elszigetelten vizsgálták. A tömeget olyan változatlan és állandó valaminek tekintették, amely független a mozgástól. A fizika most egybekapcsolja őket, kimutatva, hogy a mozgás sebessége a legközvetlenebb befolyással van a tömegre: az elektron mozgási sebességének növekedése együttjár tömegének növekedésével. Megállapították tehát, hogy minden tömeg meghatározott mennyiségű energiával és minden energia meghatározott mennyiségű tömeggel rendelkezik. A tömeg és az energia egyenértékűségének törvénye szerint az energia egyenlő a tömegnek és a fénysebesség négyzetének szorzatával ($E = mc^2$)*.

Azelőtt az anyag megmaradásának törvényét és az energia megmaradásának törvényét önálló törvényeknek tekintették. A modern fizika egyesíti őket a tömeg és az energia megmaradásának egyetlen törvényében, mert hibás következtetésekre jutunk, ha egymástól függetlenül vizsgáljuk őket.

* Ebben a képletben E az energia jele, m a tömegé, c a fénysebességé (amely kereken 300 000 km másodpercenként). A c^2 jel a fénysebesség négyzetét, vagyis önmagával való szorzatát jelenti. E képlet szerint kiszámítva egy kiskalóriányi (vagyis 1 gr víznek 1 °C-al való felmelegítéséhez szükséges) energia tömegegyenértéke 46,7 billiomod milligrammal egyenlő. — *Szerk.*

A tudománynak ezek az újabb vívmányai természettudományos szempontból alátámasztják a dialektikus materializmusnak azt a tételét, hogy a mozgás az anyag belső, elválaszthatatlan sajátossága.

A modern fizika továbbá fényesen igazolja a dialektikus materializmusnak azt a tételét is, hogy a természetben nincs és nem lehet semmi olyasmi, ami változatlan, ami képtelen az átalakulásra.

Lenin a „Materializmus és empiriokriticizmus"-ban zseniálisan elemezte a természettudománynak a XIX. század végén elkezdődött forradalmát. Lenin a dialektikára támaszkodva sok évtizeddel meg tudta előzni a fizika fejlődésének útjait, és számos olyan kérdésre tudott utalni, amelyet a fizika fejlődésének későbbi menete teljesen beigazolt.

Az elektron és a proton felfedezése után egyes fizikusok kijelentették, hogy ezek a világ épületének „utolsó" téglácskái, amelyek már képtelenek bármilyen belső változásra és átalakulásra. Lenin erélyesen harcolt az ellen, hogy az anyag újonnan felfedezett elemi részecskéit változatlanoknak tartsák. Rámutatott arra, hogy amit az atom szerkezetéről ma tudunk, az még mindig nem a határ, s kifejezte azt a meggyőződését, hogy a tudomány később az anyagnak még bonyolultabb szerkezetét fogja feltárni.

Idézzük Lenin zseniális szavait, melyekkel a „Materializmus és empiriokriticizmus"-ban előre megmutatta a fejlődés útját:

„Engels nézete szerint csak egy dolog változhatatlan: az, hogy az emberi tudat ... a tőle függetlenül létező és fejlődő külső világot visszatükrözi. Semmiféle más «változhatatlanság», semmiféle más «lényeg», semmiféle «abszolút szubsztancia» abban az értelemben, ahogyan az üres professzori filozófia kifestette ezeket a fogalmakat, Marx és Engels számára nem létezik. A dolgok «lényege» vagy a «szubsztancia» *szintén* viszonylagos; csak a tárgyak emberi megismerésének elmélyülését fejezi ki és ha tegnap ez az elmélyülés csak az atomig hatolt, ma pedig csak az elektronig és az éterig hatol, úgy a dialektikus materializmus azt állítja, hogy az emberi haladó tudomány természetmegismerésének mindezek az *út-*

jelzői időleges, viszonylagos, megközelítő jellegűek. Az elektron éppoly *kimeríthetetlen*, mint az atom, a természet végtelen . . .”[21]

Ezeket a szavakat Lenin 1908-ban írta le. És mi történt? A fizika további fejlődése megmutatta, mennyire igaza volt Leninnek. Megdőlt az éter létezéséről szóló hipotézis. Az atom világa, mint Lenin feltételezte, mérhetetlenül bonyolultabbnak bizonyult, mintsem akkoriban gondolták[22]. Az atom nem két részecskéből — magból és elektronból — áll, hanem több részecskéből. A protonokon és elektronokon kívül még olyan részecskéket is felfedeztek, mint a neutron, a pozitron és egyebek.

És ami a legfőbb — a modern fizika kimutatta, mennyire alaptalanok azok a feltevések, melyek szerint az elemi részecskék változhatatlanok és képtelenek az átalakulásra. Teljesen beigazolódtak Lenin szavai: „Az atom szétrombolhatósága, kimeríthetetlensége, az anyag minden formájának és mozgásának változékonysága mindenkor a dialektikus materializmus pillére volt”[23]. Napjainkban mindezeket az elemi részecskéket — az elektront, a protont, a pozitront és a többit — mint változó, átalakulásra képes részecskéket vizsgálják. Így például megállapították, hogy az elektron-pozitron-pár fénnyé, két kvantum gammasugárrá alakul át, és megfordítva, a gammasugarak bizonyos körülmények között pozitronná és elektronná alakulhatnak át. Átalakul a mezon is, amely rövid élettartam után elektronra és neutrinóra bomlik szét.

Nincs tehát változatlan anyag. Az anyag minden fajtájában és formájában alá van vetve az örökös változás és átalakulás törvényének.

„Egyszóval — mondotta ezzel kapcsolatban Vavilov akadémikus — az atomizmus, mint olyan, vagyis mint az oszthatatlan és szétrombolhatatlan elemi részecskékről szóló tanítás, amikor győzelmes fejlődésének szinte már csúcsára érke-

[21] *Lenin.* Materializmus és empiriokriticizmus. 265—266. old.

[22] Meg kell említenünk, hogy a dialektikus módszerre és a tudomány egyes eredményeire támaszkodva, már Engels is megmondotta, hogy „az atomok semmiképpen sem tekinthetők egyszerűeknek vagy egyáltalán a legkisebb ismert anyagrészecskéknek”. (Engels. Jegyzetek az „Anti-Dühring”-hez. Lásd *Engels.* A természet dialektikája. 101. old.)

[23] *Lenin.* Materializmus és empiriokriticizmus. 286. old.

zett, legyőzöttnek bizonyult: felváltotta az az elmélet, mely szerint az anyag szerkezete... változó, átalakuló és eltűnő részecskékből áll"[24].

A mai metafizikusok, akik a fideizmus reménytelen ügyét védelmezik, arra használják fel a fizika felfedezéseit, hogy „megsemmisítsék" az idealisták számára olyannyira gyűlöletes anyagot. Azt a tényt, hogy a fény anyaggá alakul át és megfordítva, hogy az anyag fénnyé alakul át, úgy magyarázzák, hogy anyag születik a „semmiből", és az anyag megsemmisül, „tiszta" energiává alakul át. Nem hajlandók elismerni, hogy itt példáját látjuk annak, hogy a mozgó anyag egyik fajtája a mozgásban levő anyag másik fajtájává alakul át, azaz olyan példa áll előttünk, amely teljesen összhangban van a dialektikus materializmusnak a mozgásra és a fejlődésre vonatkozó nézetével.

Lenin a „Materializmus és empiriokriticizmus"-ban leleplezte a „tiszta" mozgásról, az anyag nélküli „tiszta" energiáról szóló tétel értelmét. A tudomány felfedezte az anyag új, addig ismeretlen mozgásformáit, azokat a formákat, amelyek a legparányibb anyagi részecskék mozgásával kapcsolatosak. Az idealisták siettek az anyag új mozgásformáinak éppen ezt a szokatlanságát kihasználni arra, hogy kikiáltsák az anyag „eltűnését".

„Az elektromosságot az idealizmus munkatársának nyilvánítja — írja Lenin —, mert lerombolta az anyag szerkezetére vonatkozó régi elméletet, felbontotta az atomot, az anyag mozgásának új formáit fedezte fel, amelyek oly kevéssé hasonlítanak a régiekhez, oly kevéssé vannak még felderítve, kitanulmányozva, olyan rendkívüliek, «csodásak», hogy lehetővé válik egy olyan természetmagyarázat, amely szerint a természet *nem-anyagi* (szellemi, gondolati, pszichikai) mozgás"[25].

A mozgás dialektikus értelmezése segítségével döntötte meg Lenin azoknak az idealistáknak szofista furfangjait, akik minden alkalmat megragadtak, hogy kaput nyissanak a fideizmusnak. Lenin kimutatta, hogy az új mozgásformák felfede-

[24] Pod znamenyem markszizma. (A marxizmus zászlaja alatt.) 1941. 2. sz. 108. old.

[25] *Lenin.* Materializmus és empiriokriticizmus. 288. old.

zését csak akkor tekinthetjük bizonyítéknak az idealizmus mellett, ha az anyag mozgását mechanikusan fogjuk fel. A machisták a tőlük megszokott bűvészkedéssel olyan érvvel álltak elő, hogy az új mozgásformák felfedezése megdönti a régi mechanikus elképzeléseket, de ugyanakkor elveti magát az anyagot is. Lenin így válaszolt erre az „érvre":

„A világ, feleljük mi, mozgó anyag, s ennek az anyagnak mozgási törvényeit a lassú mozgásokat illetően a mechanika, a gyors mozgásokat illetően az elektrodinamika tükrözi vissza . . ."[26]

Igen, mondotta Lenin, az anyagnak és a mozgásnak mindezek az új formái sokkal bonyolultabbak, „mint a régi mechanika, de mindez az anyag térben és időben végbemenő mozgása"[27].

A fejlődés és a változás dialektikus törvényét nemcsak a fizika igazolja, hanem a modern tudomány bármely más ága is — a biológia, a geológia, a fiziológia stb.

Az élenjáró micsurini biológia elvetette azt a metafizikus elképzelést, mely szerint a növények és az állatok fejlődése kizárja a megváltozást, az új keletkezését. A micsurini biológia az élő természet fejlődésének elméletét a dialektikus felfogás szilárd alapzatára építi; a fejlődést mint az új keletkezését, mint megváltozást fogja fel.

„A szovjet tudósok jól tudják — írja Liszenko akadémikus —, hogy a fejlődés feltételezi az új keletkezését a régiből, az egyik forma keletkezését másik formából. Az átöröklés elméletei ellenben, amelyek a «vér a vértől», vagy a «kromoszóma a kromoszómától», avagy a «gén a géntől» típusa szerint épülnek fel, arra a következtetésre vezetnek, hogy a világon semmi új meg nem jelenik, hogy a világon minden kezdettől fogva adott"[28].

A szovjet tudomány vitathatatlan érdeme, hogy nem fél kezet emelni az elavult, de a természettudomány egyes területein még uralkodó metafizikus elméletekre, amelyek fékezik a tudomány előrehaladását, s hogy ezeknek a helyére korszerű

[26] *Lenin.* Materializmus és empiriokriticizmus. 286. old.
[27] Ugyanott.
[28] *Liszenko.* Agrobiológia. 1948. 329. old. (oroszul).

elméleteket állít, amelyek a dialektikus materializmus szilárd talapzatán nyugszanak.

Ragyogó példa ebben a tekintetben az a harc, amelyet O. B. Lepesinszkaja folytat a virchowizmus ellen, és Lepesinszkajának a sejtelmélet terén tett felfedezése. Virchow sejtelmélete, amely egy egész évszázadon keresztül uralkodott, azt állította, hogy a sejt minden élőnek végső eleme és a sejt határain túl már nem lehet feltételezni seminő élettevékenységet. Ez az elmélet azt állította, hogy sejt csak a már előbb létezett sejtből származhat osztódás útján; ezzel pedig eleve lehetetlenné tette az élet keletkezése kérdésének tudományos megoldását, mert a sejt a maga bonyolult szerkezetével nem jöhetett egycsapásra létre a szervetlen természetből. Nem maradt más hátra, mint az a feltevés, hogy a sejt, vagyis az élet, öröktől fogva létezett vagy az isten teremtette.

Virchow elmélete volt az élő természetre vonatkozó weismannista-morganista nézetek táptalaja. Egyvalamilyen őssejt végnélkül állandóan kibontakoztatja lehetőségeit és megismétlődik az új sejtekben. Van növekedés, de nincs fejlődés, nincs változás, nem semmisül meg a régi és nem keletkezik új.

Lepesinszkaja a dialektikus fejlődéselmélet álláspontjáról közelítette meg a sejt problémáját; „... munkánk alapelve az — jelenti ki Lepesinszkaja —, hogy a jelenségeket mozgásukban és fejlődésükben vizsgáljuk ..."[29]

Lepesinszkaja a sejtet mint olyan jelenséget vizsgálta, amelynek megvan a maga fejlődéstörténete, megvannak keletkezésének és változásának szakaszai, és kísérleti úton bebizonyította, hogy sejt nemcsak sejtből származik osztódás útján, hanem olyan élő anyagból is létrejön, amely még nem rendelkezik sejtes felépítettséggel, — az élő anyag sejtelőtti formáiból. Érdekes megjegyeznünk, hogy már Engels is hangot adott ama feltevésének, hogy a sejt struktúra nélküli fehérjéből fejlődött s hogy ez a feltevés most teljesen beigazolódott.

Lepesinszkaja felfedezésének komoly jelentősége van az élet eredetének további vizsgálata szempontjából. Az a meg-

[29] *O. B. Lepesinszkaja.* A sejtek képződése az élő anyagból és az élő anyag szerepe a szervezetben. Akadémiai Kiadó 1951. 126. old.

állapítás, hogy a sejt sejtelőtti élő anyagból képződik, megdönti azt a metafizikus eszmét, mely szerint az élet elsődleges formája egy olyan bonyolult, ismeretlen úton létrejött képződmény, mint a sejt. Ez a kérdés dialektikus megközelítéséhez vezet bennünket, arra figyelmeztet, hogy fel kell tárnunk a szervetlentől a szerveshez, az élő legegyszerűbb formáitól a bonyolult formákhoz vezető fejlődés egész bonyolultságát.

A sejtnek ez az új szempontból való vizsgálata teljes összhangban van a micsurini biológiával.

„Lepesinszkaja munkái, amelyek megmutatják, hogy sejtek nem csak sejtekből képződhetnek — írja Liszenko akadémikus —, segítségünkre vannak abban, hogy felépítsük egyik fajnak a másikká való átalakulásának elméletét"[30]. Így például a búzának rozzsá való átalakulásában fel kell tételezni egy olyan folyamatot, hogy az adott fajhoz tartozó szervezet testében sejtes felépítettséggel nem rendelkező anyagból létrejönnek egy másik faj testének szemcséi. „Lehetséges, hogy kezdetben ezek a szemcsék szintén nem rendelkeznek sejtes felépítettséggel, belőlük csak később alakulnak ki egy másik faj sejtjei és csírái"[31].

Tehát, a szovjet tudománynak ezt a kimagasló vívmányát is a dialektika szelleme hatja át, ennek is az az alapja, hogy a fejlődést mint változást, mint a régi elhalását és az új növekedését fogja fel.

Mi a helyzet az emberi társadalom fejlődésénél, ahol a természethez képest a változások különösen gyorsan és intenzíven mennek végbe? A társadalom egész története példa a dialektikus fejlődésre, az olyan fejlődésre, amelyben a régi átengedi helyét az újnak, amelyben a régit felváltja az új.

Emlékezzünk rá, hogyan jellemzi Sztálin elvtárs a társadalmi élet fő, meghatározó elemét, a termelést.

„A termelés *első sajátossága* az — írja Sztálin elvtárs —, hogy sohasem reked meg hosszú időre egy ponton, hanem mindig a változás és fejlődés állapotában van, a termelési módban beállt változások pedig elkerülhetetlenül előidézik az egész

[30] Lásd Lityeraturnaja Gazeta. 1951 szeptember 13.
[31] Ugyanott.

társadalmi rend, a társadalmi eszmék, politikai nézetek, politikai intézmények megváltozását — előidézik az egész társadalmi és politikai berendezés átalakulását"[32].

Ezért a társadalom életét — éppúgy, mint a természetet is — nem lehet megérteni, ha nem úgy vizsgáljuk, mint folyamatot, mint fejlődő és változó jelenségek összességét. A társadalmi életben — éppúgy, mint a természetben — minden jelenséget fejlődésében és változásában, keletkezésében és elhalásában kell tekintenünk.

A társadalomban végbemenő mozgásnak, fejlődésnek ez a törvénye különösen világosan és szemléletesen jut kifejezésre napjainkban, amikor az önmagát túlélt kapitalizmus omladozóban van és helyét elfoglalja az új, a mai történelmi viszonyok között egyetlen haladó társadalmi-gazdasági rend: a szocializmus, amikor a demokrácia és a szocializmus zászlaja alatt százmilliók harcolnak a kizsákmányolás és elnyomás nélküli, a pusztító háborúk és válságok nélküli új életért.

Lenin és Sztálin nagyszerű példát mutatnak arra, hogyan kell dialektikusan, a fejlődéselmélet szempontjából megközelítenünk a bonyolult társadalmi jelenségeket.

Csak egy példát mondunk el.

Amikor a párt abban a kérdésben harcolt a trockisták ellen, hogy lehetséges-e a szocializmus felépítése országunkban, Sztálin elvtárs leleplezte a leninizmus ellenségeit, akik azt próbálták bebizonyítani, hogy elkerülhetetlen a szakadás a munkásosztály és a parasztság zöme — a középparasztok — között. A trockisták a leninizmus tudatos meghamisításával metafizikusan úgy tekintették a középparasztot, mint egy ponton megrekedt és változatlan „magábanvalót". Ellenforradalmi álláspontjuk álcázása céljából Leninre hivatkoztak, aki 1906-ban előre megmondta, hogy a *burzsoá* forradalom győzelme után a középparasztok egy része eltántorodhat a forradalomtól. A trockisták ebből azután azt a következtetést vonták le, hogy a *szocialista* forradalom győzelme után elkerülhetetlen a szakadás a proletariátus és a középparasztság között.

[32] Sztálin. A dialektikus és a történelmi materializmusról. Lásd *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 687. old.

Sztálin elvtárs, lerántva az álarcot a trockistákról, kimutatta, hogy a bolsevikok a középparasztságot mindig fejlődésében vizsgálták. Mások a középparasztok a burzsoá forradalom időszakában, mások a szocialista forradalom időszakában, és végül teljesen másképp áll a kérdés a szocialista forradalom győzelme után. Míg a középparaszt a proletárforradalom időszakában ingadozott, várakozó álláspontra helyezkedett, addig a párt is a középparaszt semlegesítésének politikáját folytatta. A Szovjethatalom megszilárdulása után azonban a középparaszt a Szovjetek felé kezdett fordulni. Ezért az *új időszakban*, 1918 novemberében, Lenin kiadta azt a jelszót, hogy a középparasztság tekintetében a tartós szövetség talajára kell helyezkedni.

A metafizikus álláspont, amely a középparasztságot fejlődéséből kiszakítva vizsgálja, mondotta Sztálin elvtárs, elkerülhetetlenül a leninizmus meghamisítására vezet. „És mi következik ebből? Az következik, hogy dialektikusnak kell lenni, nempedig bűvésznek"[33].

Dialektikusnak lenni annyit jelent, mint a fejlődés, a változás álláspontján állni és ennek megfelelően szemlélni a természet és a társadalom jelenségeit. Dialektikusnak lenni — nem egyszerűen a fejlődés elismerését jelenti, hanem azt jelenti, hogy a fejlődést mint „a régi elhalását és az új növekedését" *(Sztálin)* ismerjük el. A társadalomra vonatkoztatva pedig ez azt jelenti, hogy ha „a régi elhalása és az új növekedése a fejlődés törvénye, akkor világos, hogy nincsenek többé «megingathatatlan» társadalmi rendszerek, hogy a magántulajdon és a kizsákmányolás nem «örök elv», hogy a földbirtokosok uralma a parasztok fölött, a kapitalistáké a munkások fölött, nem «örök eszme».

Tehát, a kapitalista rendet fel lehet váltani a szocialista renddel, ugyanúgy, mint ahogy a kapitalista rend annakidején felváltotta a feudális rendet"[34].

A marxista dialektikának a fejlődésről szóló tanítását

[33] Sztálin. Zárszó a „Szociáldemokrata elhajlás pártunkban" című előadói beszédhez. Lásd *Sztálin* Művei. 8. köt. Szikra 1952. 372. old.
[34] Sztálin. A dialektikus és a történelmi materializmusról. Lásd *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 674. old.

teljes egészében alkalmaznunk kell a gondolkodásra, a megismerésre is. A gondolkodás, a megismerés: a valóság visszatükrözése, az objektív külső világ újraalkotása az emberek tudatában. Érthető, hogy ha az objektív valóság szakadatlanul fejlődik és változik, az ember gondolkodása is csak akkor lesz a valóság hű másolata, ha maga is fejlődik és visszatükrözi a való világban végbemenő valamennyi változást.

Lenin rámutatott arra, hogy a metafizikusok fő baja az ismeretelméletben az, hogy nem tudják „a dialektikát a Bildertheorie-re (vagyis a tükröződés elméletére. — *M. R.)*, a megismerés folyamatára és fejlődésére alkalmazni"[35]. A marxista filozófia erejét pedig Lenin éppen abban látta, hogy a dialektikus fejlődéselméletet alkalmazza a megismerésre; „... ha *minden* fejlődik — mondja Lenin —, akkor vonatkozik-e ez a gondolkodás legáltalánosabb *fogalmaira* és *kategóriáira?* Ha nem, akkor a gondolkodás nincs összefüggésben a léttel. Ha igen, akkor létezik a fogalmak dialektikája és a megismerés dialektikája, amely objektív jelentőséggel bír"[36].

Vegyünk szemügyre például egy olyan fogalmat, mint a kapitalizmus. Súlyos hiba volna, ha ezt a fogalmat egyszersmindenkorra adott, változatlan valaminek tekintenők. A valóságban a mindennapi életben a kapitalizmus fejlődik, változik, különböző szakaszokat és korszakokat fut be. Persze, a kapitalizmus mindegyik szakaszán kapitalizmus marad, mindazonáltal nagyon fontos különbség van a régi, szabadversenyen alapuló kapitalizmus és az új, imperialista kapitalizmus között. Ha ezt a különbséget nem vennénk figyelembe, nem tudnánk helyesen tájékozódni abban az új helyzetben, amely a XIX. század végétől, a kapitalizmus imperialista szakaszának kezdetétől kialakult, és lehetetlen volna helyesen felépíteni a kommunista párt politikáját. Ismeretes, hogy a kapitalizmus metafizikus szemlélete, a kapitalizmus új, az imperializmus időszakában létrejött sajátosságainak mellőzése

[35] Lenin. A dialektika kérdéséhez. Lásd *Lenin.* Marx, Engels, marxizmus. 273. old.
[36] *Lenin.* Filozófiai füzetek. 239. old. (oroszul).

jellemző volt a II. Internacionále opportunista pártjaira, e pártok áruló politikájára. Csak Lenin és Sztálin tárták fel ezeket az új sajátosságokat, és töltötték meg a „kapitalizmus" fogalmát azzal a tartalommal, amely megfelel fejlődése új szakaszának.

A dialektikus fejlődéselméletet azért is fontos a gondolkodásra, a megismerésre alkalmazni, mert magát a gondolkodást, magát a megismerést is mint *folyamatot* kell vizsgálnunk. A megismerésnek megvannak a maga meghatározott fokai, szakaszai, a megismerés az egyik fokról a másikra halad, s eközben a jelenség lényegét egyre mélyebben tárja fel. Lenin így fogalmazza meg az igazság megismerésének folyamatát: „Az élő szemlélettől az absztrakt gondolkodáshoz *és attól a gyakorlathoz* — ez az *igazság* megismerésének, az objektív valóság megismerésének dialektikus útja"[37].

Érzékszerveink, vagy mint Lenin mondja, az élő szemlélet segítségével megszerezzük azt a ténybeli anyagot, amelyet magasabb fokon, az absztrakt gondolkodás segítségével általánosítunk, és mindennek eredményeképpen megalkotjuk azokat a fogalmakat, törvényeket, amelyek lehetővé teszik a dolgok lényegének feltárását. A gyakorlat, amely az egész megismerési folyamat kiindulási pontja és alapja, egyszersmind a megismerési folyamat befejező szakasza is, mert ez alkotja ismereteink igaz vagy hamis voltának egyetlen tudományos kritériumát.

A megismerés: folyamat, abban az értelemben is, hogy az objektív igazságot nem lehet egyszerre megismerni. „Az ismeretelméletben, éppúgy mint a tudomány minden más terén, dialektikusan kell elmélkedni — tanítja Lenin —, vagyis nem szabad feltételezni, hogy megismerésünk kész és változhatatlan, hanem meg kell vizsgálni, mimódon keletkezik a *nemtudásból tudás*, mimódon lesz a nem teljes, nem pontos tudásból teljesebb és pontosabb tudás"[38]. Minden tudományos igazság viszonylagos, nem teljes, mert a megismerés adott történelmi feltételei korlátozzák. A tudomány és a gyakorlat fejlődésének minden egyes lépése növeli a megismerés lehető-

[37] *Lenin.* Filozófiai füzetek 146. old. (oroszul).
[38] *Lenin.* Materializmus és empiriokriticizmus. 95. old.

ségeit, pontosabbá teszi a korábban megismert igazságokat, az abszolút igazság újabb részecskéivel járul hozzá ismereteinkhez. Világos, hogy csak akkor kezelhetjük alkotó módon a tudományt, csak akkor nem dogmatizáljuk a tudomány egyes eredményeit, ha a megismerést fejlődésében vizsgáljuk.

Következésképpen, a helyes álláspont az ismeretelmélet kérdésében is annyit jelent, hogy a megismerést mozgásában és fejlődésében vizsgáljuk, hogy bennünket a fejlődés és változás egyetemes dialektikus törvénye vezet.

3. Mozgás és nyugalom

A metafizikusok, a dialektikus fejlődéselmélet ellen hadakozva, rendszerint arra hivatkoznak, hogy a természetben és a társadalomban nyugalom, egyensúly uralkodik. Ez szerintük megcáfolja a világ szakadatlan változásának, örökös megújulásának dialektikus elméletét. A metafizikusok szemében a nyugalom, az egyensúly az anyag állapotának kiindulási pontja. A metafizika szerint a nyugalom, az egyensúly abszolút, a mozgás ezzel szemben viszonylagos, ideiglenes, mulandó.

Mi a mozgás és a nyugalom valóságos viszonya? Ez a kérdés rendkívül fontos nemcsak a metafizikus elmélet megcáfolása szempontjából, hanem a mozgás, a fejlődés, a változás helyes, dialektikus értelmezése szempontjából is.

A filozófia, különösen az ókori görög filozófia történetéből ismerünk olyan filozófusokat, akik nem ismerték el a fejlődésben a nyugalom, az egyensúly, az állandóság mozzanatát. Ennek az elméletnek a képviselői (például Kratilosz) azt állították, hogy mivel minden mozog, változik, fejlődik, a jelenségekről és a tárgyakról egyáltalán semmi határozottat nem mondhatunk. Mivel a jelenség szakadatlan fejlődésben van, minden pillanatban változtatja lényegét. Amíg mi arra készülünk, hogy meghatározzuk a jelenség lényegét, az már meg is változik, már más, mint ami volt. Ez az álláspont persze értelmetlen, vulgarizálja a dialektikát.

Meg kell említenünk, hogy a burzsoá filozófiában feltámasztják ezt a nézetet a mozgásról. Bergson, francia idealista

filozófus kijelentette például, hogy a test „minden pillanatban" változtatja formáját. Sőt, azt állította, hogy „forma egyáltalán nem létezik, mivel a forma valami mozdulatlant jelent . . . A forma — valamely folyamat pillanatnyi képe."

Ebből a természetfelfogásból azonban logikusan következik az, hogy lehetetlen a dolgok létezése. Minden dolognak van formája. A tartalom forma nélkül lehetetlen, alaktalan, szétfolyó valamivé válna. Ha a dolgok formája „minden pillanatban" változna, nem lenne lehetséges a létezés. Ha az asztal és a rajta levő papír, amelyre ennek a nézetnek a szerzője átviszi gondolatait, és nyilván maga a szerző is, éppúgy mint minden ember, akik meghatározott formával rendelkeznek, valóban minden pillanatban változnának, akkor aligha tudnánk valamit erről az „eredeti" elméletről. Lehetetlen volna akkor szilárd asztal mellett ülni, tartós papírra írni és meghatározott, világos fogalmakká és ítéletekké formálni gondolatainkat. A valóságban a dolgok formája reálisan létezik és nem megy keresztül minden pillanatban lényeges változásokon; éppen ezért léteznek a dolgok mint dolgok, amelyeket használni lehet.

Az idealisták és a metafizikusok relativizmusa, amely szerint értelmezik a dolgok természetét, visszatükröződik az ismeretelméletben is. Ez a relativizmus tipikusan jellemző az imperialista korszak burzsoá filozófiájának ismeretelméletére. A machizmus ellen folytatott harcban Lenin egész mélységében feltárta ennek a relativizmusnak a lényegét, kimutatta, hogy az ellensége a tudománynak és a tudományos megismerésnek. Azon az alapon, hogy a megismerés szakadatlan mozgásban van és az általa nyert igazságok viszonylagos igazságok, az idealisták és a metafizikusok azt a következtetést vonják le, hogy a tudományos megismerésben nincs és nem lehet semmi biztos, szilárd, abszolút, hanem minden feltételes. Azt állítják, hogy a megismerés nem az objektív külső világ visszatükrözése, és hogy külső világ egyáltalán nem is létezik, mivel az ember érzetein kívül semmi egyebet nem ismerhet. Így a relativizmust az anyagi világ tagadásának eszközeként, az objektív igazság tagadásaként használják fel.

A tudományos ismeretek viszonylagossága — bizonyítja

be a marxista dialektika — korántsem jelenti azt, hogy ismereteinkben nincs semmi biztos, szilárd, abszolút. Minden — az adott szakaszon meglévő ismereteink történelmi korlátozottsága következtében viszonylagos, nem teljes — tudományos igazság egyszersmind tartalmazza az abszolút igazság egy darabkáját, mert a rajtunk kívül létező objektív világot tükrözi vissza. A lenini tétel — „mindenfajta ismeret viszonylagossága és az abszolút tartalom a megismerésnek minden előre tett lépésében"[39] — nagyszerűen tárja fel a megismerés dialektikus jellegét.

A marxista dialektika az ismeretelméletben egyaránt harcol a dogmatizmus ellen, amely abszolútnak tekint minden igazságot, a megismerés minden fokát, és a relativizmus ellen, amely kizárja az abszolút bármiféle mozzanatát a megismerésben.

A nyugalom, a szilárdság mozzanatának tagadása az objektív valóságban — szintén az idealista nézetek fenntartására irányul. Érdemes megemlíteni, hogy a mozgás kratiloszi értelmezését hogyan használta fel Platón, a materializmus ádáz ellensége, aki így okoskodott: ha a természetben nincs semmi szilárd, semmi biztos, akkor ez nem valóságos világ, hanem árnyékvilág, amelyen kívül léteznie kell és létezik is egy „igazi" világ, az ideák világa, amelyet a szilárdság, a változatlanság, az abszolút állandóság jellemez.

A valóságban a mozgás nem zárja ki a nyugalom mozzanatát. Csak az a fontos, hogy helyesen, dialektikusan értelmezzük a nyugalom természetét. A mozgásnak különböző formái vannak. Azokban a pillanatokban — s ezek a pillanatok lehetnek kicsi és (különösen a természetben) óriási időszakok —, amikor a tárgyban végbemenő folyamatok nem érintik, nem változtatják meg lényegesen a tárgyat, a tárgy bizonyos nyugalom, egyensúly állapotában van. Az asztal, amelyen írok, kétségtelenül minden pillanatban változik, mert a legkülönbözőbb hatásoknak van kitéve — rátámaszkodom, a kezemet mozgatom rajta, hat rá a fény, a levegő hőmérséklete stb. stb. De mindezeknek a változásoknak ellenére is asztal

[39] *Lenin.* Filozófiai füzetek. 154. old. (oroszul).

marad, nem veszti el formáját. S éppen ez a bizonyos nyugalom állapota. A világon minden dolog és jelenség bizonyos időszakokban az ilyen nyugalom állapotában van.

De minden nyugalom viszonylagos, ideiglenes. Nem beszélve arról, hogy például az asztal nyugalma viszonylagos abból az okból, hogy az egész földgolyóval együtt a nap körül mozog, viszonylagos e szónak még mélyebb értelmében is: eltelik bizonyos idő és az asztal szétporlad, elkorhad, nem lesz asztal többé. Nincs és nem lehetséges tehát abszolút nyugalom. Csak a mozgás abszolút. Bizonyos pillanatokban a mozgás megszünteti, széttöri bármely jelenség nyugalmi állapotát.

A nyugalom abszolút jellegének hirdetése, a mozgásnak mint minden létező alapjának és állandó tényezőjének tagadása, vagy, megfordítva, a nyugalom tagadása és a mozgás kratiloszi értelmezése egyformán meghamisítja a természet valóságos törvényeit. Az abszolút nyugalomból nincs átmenet a mozgáshoz. A Kratilosz, Bergson értelmezésében vett mozgástól nincs átmenet a tárgyak viszonylagos nyugalmához.

A burzsoá filozófia könnyen beleesik ezekbe az egyformán zavaró metafizikai csapdákba és nem tud kiutat találni belőlük. Az abszolút nyugalom hívei, hogy megmagyarázzák az anyag mozgásának kezdetét, a titokzatos első lökéshez, az istenhez menekülnek. Azok a filozófusok pedig, akik tagadják a nyugalmat, logikusan eljutnak az objektív világ létezésének tagadásához, a szubjektív idealizmushoz. A Spencer-típusú eklektikusok és pozitivisták pedig, amikor a mozgás és a nyugalom kérdésének megoldásával bajlódnak, beletörődnek abba, hogy... nem lehet megoldani e kérdést. A nyugalmat abszolút „mozdulatlansággá", a mozgást pedig abszolúte szakadatlan valamivé változtatják. Áthághatatlan falat emelnek maguk elé és elbűvölten állnak a fal áthághatatlansága előtt. Spencer például azt mondja, hogy „a leglassúbb mozgást is áthidalhatatlan szakadék választja el a mozdulatlanságtól".

Világos, hogy csak a marxista dialektika tudja megoldani ezt a kérdést, azzal, hogy helyesen állapítja meg a nyugalom és a mozgás viszonyát — a mozgást abszolútnak, a nyugalmat pedig viszonylagosnak tartja. A dialektika szempontjából nincs semmi nehézség a nyugalomból a mozgásba és a mozgás-

ból a nyugalomba való átmenet megértésében. Mert nincs abszolút nyugalom, a viszonylagos nyugalom pedig maga is a mozgás formája, de olyan mozgásnak a formája, amely, mint már mondottuk, nem változtatja meg lényegesen a tárgyat. Az ilyen nyugalomnak mozgásba való átmenete, vagy helyesebben, a mozgás egyik formájának másikba való átmenete nagyon egyszerű.

A marxista dialektikának a nyugalom és a mozgás viszonyáról szóló ezen általános tételei módszertani szempontból óriási jelentőségűek a tudomány fejlődése számára. A nyugalom metafizikus elmélete ellenben megöli a tudományt, tudományellenes elméletek felé hajtja az emberi megismerést. A nyugalom és a mozgás metafizikus elképzelésén alapulnak a világ kezdetéről és végéről költött misztikus, reakciós elméletek, amelyek különösen elterjedtek a burzsoá filozófiában és tudományban. Az egyik ilyen elmélet a világmindenség úgynevezett „hőhalálának" elmélete.

Ez az „elmélet" azon alapul, hogy az energiának megvan az a tendenciája, hogy hővé válva, egyenletesen szétoszlik a világűrben. A természeti folyamatokat az jellemzi, hogy az energia a meleg testből a hideg testbe megy át. Fordított folyamat — vagyis hideg testből meleg testbe való hőátvitel —, mint a termodinamika második törvénye kimondja, önmagától nem megy végbe.

Ebből vonják le a következtetést: az energia végülis egyenletesen szétoszlik és kisugárzik a világűrbe. Ez lesz a világmindenség „hőhalála". Mindaz, amit az anyag létrehozott, mozgásformáinak egész gazdagsága megsemmisül, hogy soha többé ne jöjjön létre.

Clausius fizikus ezt a következtetést már a XIX. században megfogalmazta. Clausius azt írta, hogy a világmindenség elkerülhetetlenül abba a helyzetbe jut, amikor „nem megy végbe többé semilyen további változás és a világ a holt nyugalom állapotában lesz".

A mai idealisták és metafizikusok különböző hangnemben szajkózzák ezt a „következtetést" a világmindenség elkerülhetetlen pusztulásáról. Példának okáért idézzük a már említett Jeans, valamint Eddington angol fizikus véleményét:

„A világmindenség nem létezhet örökké: előbb vagy utóbb el kell jönnie annak az időnek, amikor a világegyetem energiakészletének utolsó erg-je* is eléri a csökkenő hasznosság létráján az utolsó fokot, és ekkor a világmindenség aktív életének meg kell szűnnie." *(Jeans.)*

„Az egész világmindenség eléri a hőegyensúlyt a jövőben, mégpedig olyan időpontban, amely nincs végtelenül messze." *(Eddington.)*

Az a tétel, hogy egyszer az egész világmindenség eljut a „hőhalál" állapotába, annak következménye, hogy jogtalanul az egész világmindenségre átvitték a termodinamika második törvényét, amely az elszigetelt rendszerekre érvényes. Az a papi kiagyalás, amely szerint az energia szétoszlása következtében érkezik el a világvége, újabb példa arra, hogy a tudomány értékes vívmányait, amelyek komoly gyakorlati jelentőséggel bírnak, miként használják ki a vallás védelme érdekében, arra, hogy a tömegekben félelmet neveljenek az „ismeretlen erőkkel" szemben, csüggedést, közömbösséget, lemondást ébresszenek bennük az „elkerülhetetlen vég" láttán.

A világmindenség „hőhalálának" elmélete azt jelenti, hogy a világnak egyszer el kellett kezdődnie. Mert valóban, ha az energia szétoszlása a világ elkerülhetetlen végső sorsa, akkor nyilvánvaló, hogy a világnak kezdetben az energia összpontosulásának kellett lennie. De honnan és milyen törvények alapján koncentrált magában a világ kezdetben olyan óriási mennyiségű energiát? Engels, aki „A természet dialektikájá"-ban éles bírálattal illette ezt a badar elméletet, gúnyosan mondja: „a világ óráját fel kell húzni . . ."[40]

Amerikában, Angliában és más kapitalista országokban sok „tudós" nyiltan beszél a világmindenség kezdetéről és végéről.

Íme az ilyen idealista obskurantizmusnak egyik klaszszikus példája: „Szóval — írja egy bizonyos Lincoln Barnet —

* Az erg energia- (munka-) egység. 1 erg szükséges ahhoz, hogy 1,0194 milligramm súlyt 1 centiméter magasra emeljünk. — *Szerk.*

[40] Engels. Jegyzetek „A természet dialektikájá"-hoz. Lásd *Engels*, A természet dialektikája. 85. old.

a világmindenség közeledik a vég, a «hőhalál» felé, vagy ahogy a szakemberek mondják, a «maximális entropia» állapota felé. Amikor a világmindenség majd néhány évmilliárd mulva eléri ezt az állapotot, *a természetben végbemenő valamennyi folyamat megszűnik(!).* Az egész világűrben egyforma hőmérséklet lesz. Nem lehet majd semmiféle energiát felhasználni, mivel az egész energia teljesen egyenlő arányban eloszlik az egész világépületben. Nem lesz sem fény, sem tűz, sem hő — semmi sem lesz, csak az *örök, leküzdhetetlen pangás*" (az én kiemelésem — *M. R.).*

Mint látjuk, ezek az elméletek, amelyeknek semmi közük sincs a tudományhoz, az abszolút nyugalom, az „örök, leküzdhetetlen pangás" lehetőségének feltételezésén alapulnak.

Engels „A természet dialektikájá"-ban a mozgás és a nyugalom viszonyának dialektikus értelmezéséből kiindulva, kimutatja ezeknek az elméleteknek tudományellenes voltát. Elpusztulhatnak és el is pusztulnak egyes napok, egyes csillagok, mondja Engels, de nem pusztulhat el az anyag és elidegeníthetetlen sajátossága — a mozgás.

„... akárhány millió nap és föld keletkezik és múlik is el — mondja Engels —, akármilyen soká tart is, míg egy naprendszerben a szerves élet feltételei akár egyetlen bolygón is előállanak, akármilyen számtalan szerves lénynek kell előbb létrejönnie és elpusztulnia, mielőtt belőlük gondolkodásra alkalmas aggyal bíró állatok kifejlődnek és egy arasznyi időre életképes feltételeket találnak, hogy aztán ők is irgalmatlanul kipusztuljanak — megvan az a bizonyosságunk, hogy az anyag örökké, minden változásában ugyanaz marad, hogy egyetlen attributuma sem veszhet el soha, hogy tehát ugyanazzal a vaskövetkezetességgel, amellyel a Földön legfőbb virágát, a gondolkodó szellemet ismét ki fogja irtani, máshol és más időben újból létre kell azt hoznia"[41].

A tények megcáfolják a haladás mai ellenségeinek metafizikus és vallási elméleteit, melyek szerint a világmindenség egykor létrejött és azóta pusztulásához közeledik. A szovjet tudomány nagy érdemeket szerzett a pangás és

[41] *Engels.* A természet dialektikája. 25. old.

mozdulatlanság metafizikus elméletei elleni harcban. V. A. Ambarcumian szovjet asztrofizikus olyan csillagtársulásokat fedezett fel, amelyek mindössze néhány millió évvel ezelőtt jöttek létre, és amelyek sokkal fiatalabbak a földnél. A Galaktika csillagtársulásainak kialakulási folyamata, állapítja meg Ambarcumian, még ma is tart.

„Arra az elkerülhetetlen következtetésre jutunk — írja a szovjet tudós —, hogy a csillagok nyilt halmazokban (társulásokban) és halmazok (társulások) keletkezési folyamata során alakulnak ki"[42].

Már egymagában ez a tény is megcáfolja a burzsoá csillagászok vallási elméleteit, mert bebizonyítja, hogy ma is folyik a csillagok kialakulása, vagyis az energia koncentrálódása, és hogy a mozgás a világmindenségben sohasem szűnhet meg, nem lehet sem kezdete, sem vége.

Ideiglenes és mulandó valamely egyes test vagy testrendszer létezése. De sohasem következhet be olyan állapot, amikor az anyag eltűnik vagy elveszti azt a képességét, hogy létrehozza a természet sokféle jelenségeit, egyik formából másik formába alakuljon át. Amíg létezik az anyag és legfőbb sajátossága, a mozgás, addig nem érkezhet el a holt nyugalom állapota. Mivel pedig az anyag és a mozgás öröktől fogva létezik és örökké létezni fog, ostobaság azt képzelni, hogy elkövetkezik az az idő, amikor a világmindenség „meghal".

Következésképpen csak a mozgás és a nyugalom viszonyáról szóló dialektikus tanítás mutatja meg a tudománynak a fejlődéséhez szükséges, helyes irányt. A metafizika elkerülhetetlenül reakciós következtetésekre vezet, becsempészi a papi népbutítást a tudományba.

4. A keletkező és fejlődő leküzdhetetlensége

A mozgásra vonatkozóan tehát az egyedül tudományos nézet az, amely a mozgást mint a régi elhalását és az új keletkezését fogja fel, vagyis amely a mozgást általában válto-

[42] *V. A. Ambarcumian.* A csillagok evolúciója és az asztrofizika. 1947. 15. old. (oroszul).

zásnak tekinti. Sztálin elvtárs „A dialektikus és a történelmi materializmusról" című munkájában kimutatja, hogy ebből ezt a rendkívül fontos következtetést kell levonnunk:

„A dialektikus módszer szempontjából elsősorban nem az a fontos, ami az adott pillanatban szilárdnak látszik, de már kezd elhalni, hanem az, ami keletkezőben és fejlődőben van, mégha az adott pillanatban nem is látszik szilárdnak, mert a dialektikus módszer szempontjából csak az legyőzhetetlen, ami keletkezőben és fejlődőben van"[43].

A marxista dialektika a jelen és a jövő felé fordul. A marxista dialektika szempontjából csak az leküzdhetetlen, ami keletkezik és fejlődik, mert csak az újé, a haladóé a jövő. A marxista dialektika ezért tudatosan erre az újra vesz irányt, s azt követeli, hogy lássuk meg az új csíráját a jelenben.

A történelem sokévszázados tapasztalata azt mutatja, hogy a történelmet alkotó ádáz harcokban végeredményben mindig az a fél diadalmaskodik, amelynek erői nőnek, gyarapodnak és amely a kor haladó tendenciáit fejezi ki. Ha az új megjelenésekor még gyenge is, ha kezdetben még nem is látszik szilárdnak a régihez képest — így vagy amúgy — mégis ő győzedelmeskedik. A régi, amely még szilárdnak érzi magát, mindig kérkedik az új hajtásai előtt, minden erejéből igyekszik megsemmisíteni ezeket a hajtásokat. Amikor Galilei távcsöve segítségével felfedezte a Jupiter négy bolygóját és ezzel igazolta Kopernikus tanítását, hogy a Föld a Nap körül kering, meghívta a firenzei gimnázium régi nézeteket valló professzorait, hogy nézzenek bele a távcsőbe és győződjenek meg igazáról. A professzorok azonban csak kinevették Galileit. És végülis mi lett az eredmény? Győzött Kopernikus és Galilei tanítása. Győzött a tudományban az, ami keletkezett, ami még csak az első lépésekkel próbálkozott. A konzervatív tudósok annakidején nem értették meg a zseniális Lomonoszov sok felfedezését, amelyek számos kérdésben másfél évszázaddal elébevágtak a tudomány fejlődésének, mégis Lomonoszov eszméi arattak győzelmet, nempedig a konzervatívok eszméi.

[43] Sztálin. A dialektikus és a történelmi materializmusról. Lásd *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 670. old.

Mi volt az oka annak, hogy Kopernikus, Galilei és Lomonoszov eszméi, amelyek annakidején keletkeztek és fejlődtek, leküzdhetetlen eszmék voltak? A válasz világos: azért, mert kifejezték a tudomány haladó fejlődését, amely évtizedről-évtizedre, évszázadról-évszázadra egyre mélyebben hatol be a természet titkaiba.

Amikor Marx kiadta a „Tőké"-t, ezt a nagy művet, amely kikiáltotta az új, szocialista rend győzelmének elkerülhetetlenségét, a fennálló, akkoriban még nagyon szilárd kapitalista rend ideológusai megpróbálták agyonhallgatni Marx munkáját, abban a hitben, hogy hallgatással el lehet fojtani az új társadalmi eszméket. De ezek az eszmék nem véletlen gondolatok voltak, hanem a történelem objektív menetét tükrözték: már létezett az az osztály, amelynek harcát ezek az új eszmék elméletileg összegezték. És bármennyi akadályt emeltek is ezeknek az eszméknek terjesztése és fejlesztése útjába, bármennyire üldözték is ezeket az eszméket, mégis leküzdhetetleneknek bizonyultak. A marxizmus-leninizmus eszméi ma már rendkívül széles körben elterjedtek, a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban pedig uralkodó eszmékké váltak.

Ugyanezt meglátjuk maguknak a társadalmi viszonyoknak a fejlődésében is.

Marx és Engels írták az 1848-as forradalom után:

„Bajosan lehet súlyosabb vereséget elképzelni, mint amilyen az volt, amelyet a kontinens forradalmi pártja — vagy inkább pártjai — szenvedtek el a harcvonal minden pontján. De mit jelent ez? ... Már régen idejét múlta az a babona, amely a forradalmakat néhány agitátor gonoszságából vezette le. Napjainkban mindenki tudja, hogy amikor bekövetkezik a forradalmi megrázkódtatás, mögötte mindig és mindenütt valamilyen társadalmi szükséglet áll, amelynek kielégítését az elavult intézmények hátráltatják. Lehet, hogy ez a szükséglet még nem érezhető olyan erősen, még nem olyan általánosan felismert, hogy biztosítsa a közvetlen eredményt; de az erőszakos elfojtására tett minden kísérlet csak arra vezet, hogy mindig nagyobb erővel jelentkezzék, mindaddig, amíg

nem töri szét láncait. Ha most egyszer levertek bennünket, nincs mit tennünk, mint újra elölről kezdeni mindent"[44].

Ezek a szavak ragyogóan szemléltetik a keletkező és a fejlődő leküzdhetetlenségéről szóló dialektikus tételt. A keletkező és a fejlődő azért leküzdhetetlen, mert meghatározott társadalmi szükséglet áll mögötte. A termelőerők, amikor elértek bizonyos színvonalat, a termelési viszonyok nekik megfelelő formáját igénylik. És ez az igény nem szűnik meg mindaddig, amíg ki nem elégítik. Az új társadalmi szükségletek mögött meghatározott társadalmi erők, osztályok, népek állnak. Hiszen éppen az a titka a marxista előrelátás roppant erejének, hogy minden nagy történelmi fordulat mögött látja a meghatározott társadalmi szükségleteket, amelyeket végülis ki kell elégíteni.

Lenin mélyenszántóan meghatározza azokat az okokat, amelyek forradalomra, haladó háborúra késztetik a tömegeket a társadalmi élet régi, elavult formái ellen, és amelyek a tömegek harcát történelmi szükségszerűséggé teszik: „... az emberek tízmilliói nem megrendelésre indulnak forradalomba, hanem akkor, amikor már kilátástalan a nyomoruk, amikor a nép lehetetlen helyzetbe került, amikor az általános roham, az emberek tízmillióinak elszántsága ledönt minden régi korlátot és valóban képes új életet teremteni"[45].

Ezek a keletkező és a fejlődő leküzdhetetlenségének okai. A fejlődésnek mint változásnak, mint a régi eltűnésének és az új keletkezésének természetében rejlik az újnak, a haladónak leküzdhetetlen ereje. A metafizikus világnézet reakciós lényege éppen abban rejlik, hogy védelmez mindent, ami elavult, harcol minden ellen, ami keletkezik és fejlődik.

De hiba volna az új leküzdhetetlenségét és győzelmét síma és mindig egyenesvonalú fejlődésnek elképzelni. A marxizmus-leninizmus dialektikájának semmi köze sincs a különböző sekélyes elméletekhez, amelyek leegyszerűsítik az objek-

[44] *Marx—Engels.* Germany: Revolution and Counter-Revolution. (Forradalom és ellenforradalom Németországban.) Lásd *Marx.* Válogatott művek. 2. köt. London 1945. 40. old. (angolul).

[45] Lenin. A Parasztküldöttek I. Összoroszországi Kongresszusa. Lásd *Lenin* Művei. 24. köt. Szikra 1952. 527. old.

tív fejlődés képét, nem veszik észre e kép bonyolultságát, ellentmondásos voltát és egyenes vonalnak, cik-cakok és kitérők nélkül ábrázolják. Lenin és Sztálin kimutatták, hogy az opportunisták elméleteinek alapja mindig a társadalom fejlődésének efféle elképzelése volt: az opportunisták „elismerték" mind a „fejlődést", mind a „haladást", de azt feltételezték, hogy a társadalmi fejlődés, az osztályharc útján nem lehetséges semilyen nehézség, semilyen akadály, semilyen cik-cak. Készek voltak „harcolni", de olyan feltételek közt, hogy előre meglegyen a biztosíték minden vereséggel szemben, és hogy — mint Lenin elmésen kigúnyolta őket — a forradalom vonata símán és zökkenésmentesen gördüljön a vágányokon, amíg a kalauz nem közli ezekkel a „forradalmárokkal": „szocializmus állomás, tessék kiszállni". De ilyen forradalom sohasem volt a világon és nem is lehet, s ezért mindezeknek az elméleteknek nagyon is világos értelmük van: a forradalom ellen, a szocializmus ellen irányulnak. Filozófiai alapjuk pedig nem más, mint a dialektika felcserélése metafizikával, metafizikus fejlődéselméletekkel.

Az ellenséges osztályokra bomló társadalomban az új mindig a világ régi erői ellen folyó harcban születik; a régi ugyancsak küzd az új ellen és gyakran ideiglenes győzelmet arat a keletkező és a fejlődő felett. Nem szabad úgy elképzelnünk, hogy ha az új már létrejött, rögtön szabad utat talál és szabadon fejlődhet tovább. A társadalom történetében ilyesmire sohasem volt példa. Éppen ellenkezőleg, bármily nagy történelmi időszakot vizsgáljunk is, mindig azt látjuk, hogy az új harcban keletkezett és fejlődött, s ebben a harcban győzedelmeskedett a nehézségeken.

Lenin 1918-ban így magyarázta meg forradalmunk fejlődésének nehézségeit: „A történelmi tevékenység nem a Nyevszkij-proszpekt járdája, mondotta Csernisevszkij, a nagy orosz forradalmár. Aki csak azzal a «feltétellel» «engedi meg» a proletariátus forradalmát, hogy az könnyedén és símán haladjon, hogy rögtön létrejöjjön a különböző országok proletárjainak együttes cselekvése, hogy előre be legyen biztosítva a vereségek ellen, hogy a forradalom útja széles, szabad, egyenes legyen, hogy ne kelljen időnként, a győzelem felé

haladva, a legsúlyosabb áldozatokat hozni, «kitartani az ostromlott erődben», vagy járni a legkeskenyebb, járhatatlan, kanyargós és veszélyes hegyi ösvényeket — az nem forradalmár, az nem szabadította meg magát a burzsoá értelmiség vaskalaposságától, az valójában állandóan lecsúszik az ellenforradalmi burzsoázia táborába, mint jobboldali eszereink, mensevikeink, sőt (habár ritkábban) baloldali eszereink is"[46].

Érthető, hogy Lenin miért ítélte el ilyen élesen azokat, akik nem értették meg a történelem dialektikus fejlődésének bonyolultságát, és hogy miért éppen politikai szempontból értékelte nézeteiket. A mensevikek éppen ezért voltak hasonlók a politikában Gogol hőséhez — Manyilovhoz, azért nem voltak forradalmárok, mert várták azt az időt (amely valójában sohasem jött volna el), amikor könnyű út nyílik a forradalom előtt országunkban. De amikor Lenin rámutatott a történelmi fejlődés bonyolultságára és cik-cakos voltára, egyben kíméletlenül ostorozta a mensevikeket azért, mert opportunista módon féltek elismerni az egyenes, forradalmi, a régi világ erőit legyőző út szükségszerű és törvényszerű voltát akkor, amikor a történelem megteremti az ehhez szükséges előfeltételeket. Lenin leleplezte a mensevik reformistákat, akik szofista módon a történelmi fejlődés cik-cakos útjára hivatkoztak, és azt mondotta, hogy amikor a történelem a harcoló erőkre bízza, hogy válasszanak az egyenes vagy a cik-cakos út között, a marxistáknak érteniök kell megmagyarázni a tömegeknek, hogy „előnyben kell részesíteni az egyenes utat, érteniök kell segíteni a tömegeknek az egyenes út választásáért folytatott harcban, érteniök kell kiadni e harc jelszavait és így tovább"[47].

Aki nem érti a fejlődés bonyolultságát, az fegyvertelenné válik a valósággal szemben, a történelem legcsekélyebb törésénél, a történelem előrehaladásában bekövetkező első cikcaknál pánikba esik, a forradalom pusztulásáról kiabál, azon siránkozik, hogy „nem kellett volna fegyvert fogni" stb. Emlékezzünk rá, hogyan ostorozta Sztálin elvtárs a jobboldali

[46] *Lenin* Művei. 28. köt. 50. old. (oroszul).
[47] *Lenin* Művei. 13. köt. 8. old. (oroszul).

opportunistákat, mert kapituláltak a nehézségek előtt. „Nehézség, akadály merül fel valahol, máris riadoznak: — mondotta Sztálin elvtárs a XVI. pártkongresszuson — csak valami baj ne legyen belőle. Valahol egy svábbogár perceg, még ki sem bújt rendesen az üregéből — máris farolnak visszafelé, rémületbe esnek és katasztrófáról, a Szovjethatalom pusztulásáról kezdenek óbégatni"[48].

Könnyű megérteni, hogy pártunk, népünk nem érte volna el nagyszerű sikereit a szocializmusért vívott történelmi harcában, ha Lenin és Sztálin nem abban a szellemben nevelték volna őket, hogy értsék meg a fejlődés bonyolult voltát, hogy harcoljanak az előrehaladás minden nehézségének leküzdéséért.

Amikor hangsúlyozzuk a fejlődés bonyolult voltát, nem szabad megfeledkeznünk a legfontosabbról — a keletkező és fejlődő leküzdhetetlenségéről. Bármilyen bonyolult is a történelem vonala, bármennyi cik-cak és törés merül fel pályáján, a történelem állandóan előre, és csakis előre halad.

Lenin azt a követelést támasztotta: húzzuk meg a vörös fonalat a történelem fejlődésének minden cik-cakján keresztül, hogy lássuk kezdetét, folytatását és jövőjét, hogy ne tévedjünk el a fejlődés bonyolult és tarka térképén, különösen a harc nehéz pillanataiban, hogy úgyszólván ne alulról, hanem felülről nézzünk a történelemre, álljunk a csúcson, ahonnan a fejlődés vonala, bármennyire cik-cakos is, előrehaladó vonalnak látszik.

Sztálin elvtárs 1927-ben, a Szun Jat-szen Egyetem hallgatóival folytatott beszélgetésében, Csang Kaj-sek ellenforradalmi fordulatának értelmét és a kínai forradalom távlatait értékelve ezt mondta:

„A forradalom haladását nem szabad úgy elképzelni, hogy az szakadatlanul felfelé ívelő vonalon emelkedő haladás. Ez a forradalom könyvszagú, nem reális elképzelése. A forradalom mindig cik-cak vonalban halad, támadva és rombolva a régi rendet egyes körzetekben, részleges vereségeket szen-

[48] Sztálin. Zárszó a Központi Bizottság politikai beszámolójához a SzK(b)P XVI. kongresszusán. Lásd *Sztálin* Művei. 13. köt. 16. old.

vedve és visszavonulva más körzetekben. A kínai forradalom menetében Csang Kaj-sek államcsínyje is egy ilyen cik-cak, amelyre azért volt szükség, hogy megtisztítsa a forradalmat a szeméttől és előrevigye a hatalmas agrármozgalom útján"[49].

Jóegynéhány nehézséget és cik-cakot kellett azóta még leküzdenie a kínai forradalomnak, de a népi forradalom végülis nagyszerű győzelmet aratott. A nehézségek és a megpróbáltatások, az ideiglenes vereségek és visszavonulások csak megedzették a Kínai Kommunista Pártot, és a kínai nép e párt vezetésével kivívta felszabadulását.

A történelem sok csatából tevődik össze, de az egyes csaták kudarcai nem gátolhatják meg a keletkező és fejlődő végső diadalát. A történelemben vannak törések és cik-cakok, de ezeket a történelem nem azért teszi, hogy visszafelé menjen vagy megrekedjen egyhelyben. A történelem minden cikcakja, minden törése viszonylagos, ideiglenes, de az előrehaladás, a fejlődés, az új, a haladó leküzdhetetlensége abszolút, egyetemes jellegű.

Így van ez a természetben is: a tavasz nem egycsapásra győzi le a telet. A meleg tavaszi napok kellős közepén váratlanul újra süvíteni kezd a téli szél. De ez képtelen megállítani a tavasz diadalmas előnyomulását.

Zord a Tél és még harap,
A Tavaszra zsémbel,
Az meg szemébe kacag,
Mókázik a Téllel.

Összeszedte a havat
A cudar boszorkány,
Rászórta mind s megszaladt, —
Csupa hó a tündérlány.

Hóban mosdik kedvére,
Még rózsásabb lett tőle,
Üde lett a föld, a lég,
Ha dúl-fúl is az ellenség.*

(Tyutcsev)

[49] Sztálin. Beszélgetés a Szun Jat-szen Egyetem hallgatóival. Lásd *Sztálin* Művei. 9. köt. 276. old.

* Lányi Sarolta fordítása.

Az ellenség akarata ellenére fejlődnek a társadalom haladó erői is: az ideiglenes vereségek megedzik őket, egybeforrasztják, hogy újabb előreugrást tegyenek. Ezért bármennyi gáncsot vessenek is a történelem színpadáról letűnő osztályok a keletkező és fejlődő elé, végülis az új, a haladó győzedelmeskedik.

Az utóbbi években a történelem számos nagy leckéje igazolta napnál világosabban e törvényt. A Szovjetuniónak a fasiszta Németország ellen folytatott háborújában kézzelfoghatóan megmutatkozott az új, szocialista rend egész ereje, leküzdhetetlensége a régi társadalom sötét, reakciós erői ellen folytatott harcban.

A német fasiszta hadseregnek, mivel a Szovjetunió számára a háború elején kedvezőtlen feltételek álltak fenn, sikerült ideiglenesen elfoglalnia a szovjet terület jelentős részét. A fasizmus már „győzelmét" hirdette.

De a történelem éppen ekkor ismét — és talán ezúttal a legfényesebben — beigazolta a történelmileg élenjáró és haladó leküzdhetetlenségét és életképességét. A legrövidebb időn belül megmutatkozott a szovjet társadalmi és állami rend, a szovjet gazdaság, a szovjet ideológia, a szovjet fegyveres erők és a szovjet hadtudomány minden fölénye a fasiszta reakció gazdasága, politikája, ideológiája és hadigépezete felett.

A háború legsúlyosabb napjaiban, amikor a német csapatok Moszkva kapujánál álltak, Sztálin a szovjet nép győzelmébe vetett tántoríthatatlan hittel lelkesítette a szovjet népet és a Szovjet Hadsereget. Az 1941 november 7-én tartott díszszemlén mondotta Sztálin elvtárs:

„Lehet-e kételkedni abban, hogy le tudjuk győzni és le kell győznünk a német területrablókat?"

Sőt, Sztálin elvtárs ebben a súlyos helyzetben, a Szovjet Hadsereg harcosaihoz és parancsnokaihoz fordulva, kijelentette:

„Az egész világ szeme rátok szegeződik, bennetek látja azt az erőt, amely a német területrablók haramiabandáját meg tudja semmisíteni. Európa német hódítók igája alá került,

leigázott népei rátok szegzik tekintetüket, bennetek látják felszabadítóikat"[50].

Ezek mögött az optimizmussal és az eljövendő győzelembe vetett hittel teljes szavak mögött ott állt a szovjet szocialista rend, a Szovjetállam egész leküzdhetetlen ereje, és Sztálin szava e leküzdhetetlen erő szava volt.

S mi lett az eredmény? Győzött a Szovjetállam, győzött az, aminek a történelmi fejlődés szempontjából győznie kellett. A szovjet nép megnyerte a háborút, mert a szovjet nép — az új, a keletkező és fejlődő leküzdhetetlen ereje.

De a második világháborúban és utána nemcsak a Szovjetunió példáján mutatkozott meg a történelem új, haladó erőinek leküzdhetetlensége. A második világháború eredményeképpen újabb óriási vereség érte az imperializmus frontját. A kapitalizmus rendszeréből kivált számos európai állam, amelyek a szocialista építés útjára léptek. Ez országok — Románia, Csehszlovákia, Lengyelország, Bulgária, Magyarország, Albánia és a Német Demokratikus Köztársaság — népei követték és követik a kommunistákat, annak teljes tudatában, hogy csak ők vezetik ki őket az új, boldog élet útjára. Felszabadítójuk, a szovjet nép, tapasztalataival mutatja nekik az utat, és ezek a népek a Szovjetállam leküzdhetetlen erejében látják győzelmük zálogát.

Új, szabad életet épít a nagy kínai nép a Kínai Kommunista Párt vezetésével. Ma már Ázsia más népei is harcolnak felszabadulásukért, az imperialista rabszolgaság ellen.

A háború eredményei azt is megmutatták, hogy a kommunizmus legyőzhetetlen az egész világon. Mennyi erőfeszítést tett a világ burzsoáziája azért, hogy lejárassa a kommunistákat és a kommunista pártokat az európai dolgozók szemében, hogy megfossza őket attól a befolyástól, amelyet az események menetére gyakoroltak! És mi lett az eredmény? Bármennyire üldözték is a kommunistákat a háború előtt, s üldözik a háború után, bármennyi akadályt emeltek is útjukba, mégis megerősödve kerültek ki a háborúból. A legsúlyosabb megpróbálta-

[50] Sztálin. Beszéd a Vörös Hadsereg szemléjén — 1941 november 7. Lásd *Sztálin.* A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. Szikra 1949. 35. old.

tásokban mutatták meg, hogy a nép érdekeinek, a demokrácia érdekeinek nincsenek a kommunistáknál következetesebb védelmezői.

Az imperializmus felbőszült ideológusai és reformista szolgáik hajtogathatják, amennyit akarják, hogy a kommunista pártok befolyásának növekedése az egész világon „a körülmények véletlen alakulásának" a „ravasz" kommunisták agitációjának stb. eredménye. Mi azonban jól tudjuk, hogy a kommunisták befolyásának növekedésében a kommunizmus leküzdhetetlen ereje fejeződik ki, a kommunizmusé, amely korunkban a társadalmi fejlődés létszükséglete.

Ma már tízmilliók látják, hogy nincs senki, aki a kommunistáknál következetesebben küzdene és harcolna a békéért, aki a kommunistáknál elszántabban harcolna az amerikai-angol imperialisták véres terve: az új világháború ellen. A népek saját tapasztalataik révén tanulják meg felismerni igazi barátaikat és védelmezőiket.

Lenin mondotta még annakidején:

„A kommunizmus a társadalmi életnek kivétel nélkül minden területéből «kicsírázik», hajtásai megvannak kivétel nélkül mindenütt, a «ragály» (ha a burzsoázia és a burzsoá rendőrség által oly kedvelt és számukra «legkellemesebb» hasonlatot akarjuk használni) igen tartósan hatolt be a szervezetbe és átitatta az egész szervezetet. Ha az egyik kijáratot különös gonddal «betömik», akkor a «ragály» talál magának más, néha teljesen váratlan kivezető utat . . . A kommunistáknak tudniok kell, hogy a jövő mindenesetre az övék . . ."[51]

„A kommunisták befolyásának növekedését — mondotta Sztálin elvtárs — nem tarthatjuk véletlennek. Ez teljesen törvényszerű jelenség. A kommunisták befolyása azért nőtt meg, mert a fasizmus uralkodásának nehéz évei alatt Európában a kommunisták megbízható, bátor, önfeláldozó harcosoknak bizonyultak a fasiszta rendszer ellen és a népek szabadságáért folytatott küzdelemben."

És befejezésül Sztálin elvtárs levonta a következtetést:

[51] Lenin. „Baloldaliság" — a kommunizmus gyermekbetegsége. Lásd *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 93. old.

„Ez a történelmi fejlődés törvénye"[52].

Így valósul meg a gyakorlatban a marxista dialektikának a keletkező és fejlődő leküzdhetetlenségéről szóló tétele.

5. A marxista dialektika és az új iránti érzék

A dialektika, amely a fejlődést mint a régi megsemmisülését és az új keletkezését fogja fel, rendkívül fontos követelményt támaszt megismerésünkkel és gyakorlati tevékenységünkkel szemben. Ezt a követelményt a következőképpen fogalmazhatjuk meg: lássuk az újat, a keletkezőt, érezzük meg ezt az újat, mindenben nézzünk előre, és ne tévesszük szem elől a haladás távlatait. Ha minden fejlődik, ha a jelenségek nem holtak, megdermedtek, hanem mozgásban levők és változók — akkor mindenfajta megismerés csak abban az esetben lehet tudományos, ha fejlődésükben ragadja meg a jelenségeket, ha nem béklyózza le a gondolatot a régi terhével és megérti, hogy a régi átadja helyét az újnak.

Érthető, hogy milyen óriási jelentősége van a proletariátus forradalmi pártjának gyakorlati tevékenysége szempontjából ennek a képességnek, amely abban áll, hogy érezzük az újat, látjuk, hová halad az élet.

Sztálin elvtárs az új iránti érzéket a bolsevik egyik legértékesebb tulajdonságának nevezte. Ez érthető is, mert a bolsevik párt egész politikája arra irányul, hogy megtisztítsa a talajt az új, a kommunista rend győzelme számára. Ebből következik az a rendkívül fontos tétel, amelyet Sztálin elvtárs így fogalmazott meg: „Tehát, hogy ne tévedjünk a politikában, előre kell tekintenünk, nem pedig hátrafelé."

Erről írt Lenin is: „... a marxista *elsőnek* látja meg a forradalmi korszak bekövetkezését és serkenteni kezdi a népet és kezdi húzni a harangot, amikor a filiszterek még a hű alattvalók rabszolgai álmát alusszák"[53].

Vagy másutt: „Az előtt, aki valamely élő jelenséget fejlő-

[52] Sztálin. Beszélgetés a „Pravda" tudósítójával Churchill úr beszédével kapcsolatban. Lásd *Sztálin.* A békéért. Szikra 1952. 29. old.
[53] *Lenin* Művei. 11. köt. 316. old. (oroszul).

désében akar érzékeltetni, elkerülhetetlenül és szükségszerűen felmerül a dilemma: vagy elébe vágni a dolgoknak vagy mögöttük maradni. Itt középső út nincs. S ha minden adat amellett szól, hogy a társadalmi fejlődés iránya éppen ez, hogy ez a fejlődés már nagyon előrehaladott . . . ha ugyanakkor pontosan meg vannak jelölve azok a körülmények és intézmények, amelyek ezt a fejlődést hátráltatják . . . — akkor az ilyen elébevágás semmiképpen sem nevezhető hibának"[54].

Leninben és Sztálinban, a proletariátus vezéreiben, a marxista-leninista tudomány nagy mestereiben megvan az a képesség, hogy mélyenszántóan megértik az újat, az életben keletkezőt, értenek ahhoz, hogy kiemeljék ezt az újat, ami még alig-alig búvik ki a régi talaja alól, és nemcsak ki tudják emelni ezt az újat, hanem meg is tudják szervezni a munkásosztályt, hogy harcoljon az új uralomrajutásáért. Emlékezzünk rá, hogyan karolta fel Lenin 1905-ben a munkástömegek kezdeményezését, amely megteremtette a Munkásküldöttek Szovjetjeit, és hogyan fedezte fel a Szovjethatalmat mint a proletárdiktatúra új államformáját.

1918-ban, az Októberi Forradalom által megtisztított talajon, elsőízben jöttek létre a munkához való új, kommunista viszony csírái — a kommunista szombatok. Annak a réginek a talaján, ami megvolt az akkor fiatal, még meg nem erősödött Szovjetköztársaságban, a munkához való régi viszony talaján, amelyet a tőkések számára végzett munka hosszú évei neveltek, a munkához való kommunista viszony ezen első csírái még nagyon gyengék és jelentéktelenek voltak. De Lenin mégis meglátta, megértette ezeknek a csíráknak hatalmas erejét és ráirányította a bolsevik párt figyelmét arra, hogy ápolja az újnak ezeket a csíráit.

A mensevikek, az eszerek, a burzsoázia ideológusai gúnyt űztek az új csíráinak gyengeségéből. Lenin a mensevikeknek és az eszereknek válaszolva írta egyik cikkében: „A burzsoá urak és csatlósaik, beleértve a mensevikeket és eszereket, megszokták, hogy magukat tartsák a «közvélemény» képviselői-

[54] *Lenin.* A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. 321—322. old.

nek és természetesen kigúnyolják a kommunisták reménységeit és ezeket a reményeket «virágcserépben növő faóriásnak» tartják, gúnyolódnak azon, hogy a lopásoknak, a naplopásnak, a termelékenység hanyatlásának, a nyersanyag romlásának, a termékek megromlásának stb. tömeges eseteihez képest milyen csekély a kommunista szombatok száma"[55].

„Mi azonban nem vagyunk utópisták és ismerjük a polgári «érvelések» valódi értékét, tudjuk azt is, hogy a forradalom után, bizonyos ideig, a régi erkölcsök nyomai még feltétlenül túlsúlyban lesznek az új erkölcs hajtásai felett. Amikor az új éppencsak megszületett, a régi, bizonyos ideig, mindig erősebb az újnál, ez mindig így szokott lenni, a természetben és a társadalmi életben egyaránt. A csúfolódás az újnak zsenge hajtásain, az intellektuelek olcsó kétkedése és más efféle — mindez, lényegében, a burzsoázia osztályharcának módszere a proletariátus ellen, a kapitalizmus védekezése a szocializmussal szemben. Gondosan kell tanulmányoznunk az új hajtásait, a legnagyobb figyelmet kell tanúsítanunk irányukban, minden eszközzel elő kell segítenünk növekedésüket és «ápolnunk» kell ezeket a zsenge hajtásokat"[56].

Óriási jelentősége volt Sztálin elvtárs beszédének, amelyben az 1935-ben létrejött Sztahanov-mozgalom első csíráival foglalkozott, annak a mozgalomnak az első csíráival, amely a kizsákmányolás teljes megszűntének, a munkások anyagi helyzete gyökeres megjavulásának az új, szocialista technika fejlődésének, az új káderek fejlődésének talaján jött létre. A sztahanovisták első országos tanácskozásán mondott beszédében Sztálin elvtárs így beszélt a sztahanovistákról: „Három évvel ezelőtt ilyen embereink még nem voltak, vagy alig voltak. Ezek — új, rendkívüli emberek"[57].

Sztálin elvtárs előre látta a Sztahanov-mozgalom nagy jövőjét. Azt mondotta, hogy ez a mozgalom forradalmat hiva-

[55] Lenin. A nagy kezdeményezés. A munkásság hősiességéről a hátországban, a „kommunista szombatok" alkalmából. Lásd *Lenin—Sztálin.* A munkáról. Szikra 1950. 180. old.

[56] Ugyanott, 181. old.

[57] Sztálin. Beszéd a sztahanovisták első összszövetségi tanácskozásán. Lásd *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 620. old.

tott végrehajtani iparunkban, hogy „magában hordja első csíráit — igaz, gyönge csíráit, de mégis csíráit" a szovjet munkásosztály kulturális és technikai felemelkedésének, amely elengedhetetlenül szükséges a kommunizmusba való átmenethez.

„Ma még kevés a sztahanovista, de ki kételkedhetik abban, hogy holnap már tízszer annyi lesz? Nem világos-e, hogy a sztahanovisták iparunk újítói, hogy a Sztahanov-mozgalom iparunk jövőjét képviseli, hogy benne van a munkásosztály eljövendő kulturális és technikai fellendülésének magva, hogy ez a mozgalom nyitja meg számunkra az egyetlen lehetséges utat, amelyen haladva elérhetjük a munka termelékenységének azt a magasabb fokát, mely a szocializmusból a kommunizmusba való átmenethez s a szellemi és testi munka közötti ellentét megszüntetéséhez szükséges"[58].

Jól tudjuk, hogy a Sztahanov-mozgalom csakhamar tömegmozgalommá vált, s óriási szerepet vitt az ipar és a mezőgazdaság fellendülésében, hogy ez a mozgalom ma is állandóan terjed, növekszik és erősödik.

Az új iránti érzéknek különösen nagy jelentősége van a szocializmus és a kommunizmus építésében. A régi elhalása, az új keletkezése és növekedése itt különösen intenzíven megy végbe. A tömegek — a munkások, mérnökök és kolhozparasztok — alkotó kezdeményezése a munka magas termelékenységéért folytatott harc egyre újabb formáit hívja életre. Egyedül az utóbbi években iparunkban rengeteg új forma, módszer, eljárás született, amelyekkel meggyorsítják a termelési folyamatot, csökkentik az egyes munkadarabok megmunkálásához szükséges időt, anyagot takarítanak meg, javítják a minőséget, meghosszabbítják a munkapadok és gépek élettartamát, sztahanovista tapasztalatokat adnak át, növelik az üzemek jövedelmezőségét stb. A szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet feladatának sikeres megvalósítása nagymértékben függ attól, hogy meglássuk ezt az újat és elősegítsük gyors fejlődését.

A szovjet társadalomnak sajátossága, hogy mindazt az

[58] Sztálin. Beszéd a sztahanovisták első összszövetségi tanácskozásán. Lásd *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 624. old.

újat, ami elősegíti az előrehaladást, gyorsan felkarolják és széles körben elterjesztik. Bár az új fejlődésének útján még a mi társadalmunkban is vannak akadályok és gátak, amelyeket a különféle bürokratikus elemek emelnek, de a kommunista párt, a szovjet állam harcol ezek ellen az elemek ellen, a szovjet emberben elülteti az újítás szellemét és ezzel megtisztítja a talajt az új győzelme számára. És ez az új feltartóztathatatlan erővel árad szerte az egész országban. Így például A. Csutkihnak, a krasznoholmi fésüsfonó-kombinát művezetőjének kezdeményezése, aki kiváló minőséggel dolgozó brigádot alakított, alig egy hónap leforgása alatt az egész ország közkincsévé vált. Kovaljov mérnök sztahanovista tapasztalatátadási módszere szintén rendkívül gyorsan elterjedt. Felkarolták és széles körben elterjesztették sok más sztahanovista újításait is, mint például N. Rosszijszkij, G. Bortkevics, N. Nazarova és mások kezdeményezéseit.

A munka új formáinak kialakulása, a termelési technológia fejlődése, az üzemek és a kolhozok gyorsan haladó technikája szükségessé teszi a munka szervezésének megváltoztatását is, megköveteli a gazdaság vezetésének új módszereit. Fejlődésünket komoly mértékben fékezi az, ha a vezetők nem képesek látni ezeket az új szükségleteket, ha konzervatív módszerekkel vezetnek, ha elmaradnak a munka átszervezésében.

A kommunista párt beoltja kádereibe az igazi bolsevik vezetőnek azt az értékes tulajdonságát, hogy képesek legyenek meglátni az újat, ne hátra nézzenek, hanem előre, tudjanak lemondani a megszokottról, de már elavultról, tudják bátran bevezetni az újat, képesek legyenek szakadatlanul tökéletesíteni a munka szervezésének formáit és módszereit, a vezetés formáit és módszereit.

6. Lehetőség és valóság. A gyakorlati tevékenység szerepe az új kialakulásában

A marxista dialektikának a keletkező és fejlődő leküzdhetetlenségéről szóló tétele nem jelenti azt, hogy minden progresszív jelenség automatikusan, az emberek tudatos tevékeny-

sége nélkül győz. Sőt — mondotta Lenin —, az is lehetséges, hogy az új csírái nem fejlődnek és nem terjednek el, ha nem ápoljuk őket, nem segítjük elő növekedésüket. Az új kezdetben mindig csak a fejlődés *lehetőségét* jelenti. De lehetőség önmagában nem válhat *valósággá*. A társadalom fejlődése — mutatják a történelem tapasztalatai — napirendre tűzve az egyes feladatokat, megköveteli, hogy ezeket az emberek aktív tevékenységükkel oldják meg.

Ezért mind a megismerés, mindpedig a társadalmat átalakító gyakorlati tevékenység szempontjából igen nagyjelentőségű a lehetőség és valóság kérdése. Ezekben a dialektikus fogalmakban, e fogalmak kölcsönös viszonyában és egymásba való átmenetében a fejlődés objektív dialektikája tükröződik.

Az új kezdetben a természetben is mint lehetőség létezik. A mag a növény fejlődésének csak a lehetőségét hordja magában. Ennek a lehetőségnek valósággá való átalakulása több körülménytől függ. Ha ezek a körülmények megvannak, az átalakulás bekövetkezik. De a természetben spontán válik a lehetőség valósággá (ha a természetnek arra a részére gondolunk, amelyre az ember tudatos tevékenysége nem terjed ki).

A társadalomban az új az emberek gyakorlati tevékenysége révén válik lehetőségből valósággá.

Ebből következik a történelem szubjektív erőinek — a népeknek, az osztályoknak, a pártoknak, a vezéreknek — óriási szerepe. A társadalom fejlődéséről, a társadalmi élet új, haladó jelenségének kialakulásáról és leküzdhetetlenségéről szóló marxista tanításnak semmi köze sincs azokhoz a különféle nézetekhez, amelyek kizárják vagy semmibe veszik az emberek tudatos cselekedeteit.

Amikor vizsgáljuk a lehetőség és a valóság dialektikus kölcsönös viszonyát a fejlődés folyamatában, mindenekelőtt a lehetségest és a valóságost kell megkülönböztetnünk. Ha ezeket bármilyen formában összekeverjük, komoly elméleti és gyakorlati hibákat követhetünk el. Valamely jelenség lehetősége csak szükséges előfeltétele e jelenség fejlődésének, a valóság ellenben már megvalósult, realizált lehetőség. Ha ezeket összekeverjük, akkor azt, aminek még csak való-

sággá kell válnia, már létező valóságnak tüntetjük fel, lebecsüljük az újért, az új győzelméért folytatott gyakorlati harcot.

„Éppen a «módszertanban»... — írja Lenin — kell megkülönböztetni a lehetségest a valóságostól"[59]; „... a *lehetőség* — mondja Sztálin elvtárs — még nem *valóság*"[60].

De persze nem azért kell megkülönböztetnünk a kettőt egymástól, hogy metafizikus módon falat emeljünk közöttük.

A való életben bizonyos feltételek között a lehetőség és a valóság kölcsönösen egymásba megy át, egymássá alakul át. Következésképpen, a lehetőséget és a valóságot azért kell megkülönböztetnünk, hogy megteremtsünk minden szükséges feltételt ahhoz, hogy az új lehetősége valósággá váljon.

Emlékezzünk rá, hogyan vetette fel Sztálin elvtárs a szocializmus országunkban való felépítésének kérdését.

A XVI. pártkongresszuson Sztálin elvtárs rámutatott azokra az óriási lehetőségekre, amelyeket a szovjet rend nyujt a szocializmus győzelméért folytatott harchoz.

„De kérdés — mondotta Sztálin elvtárs —: értett-e a párt ahhoz, hogy helyesen használja ki a szovjet rend nyujtotta lehetőségeket; nem hagyta-e ezeket a lehetőségeket kihasználatlanul, s nem gátolta-e ezáltal a munkásosztályt, hogy forradalmi erejét teljes egészében, maradéktalanul kifejthesse; ki tudta-e préselni a párt ezekből a lehetőségekből mindazt, amit csak ki lehetett préselni, hogy az egész fronton kifejlesszük a szocialista építést?

A szovjet rend óriási *lehetőségeket* nyujt arra, hogy a szocializmus teljes győzelmet arasson. De a *lehetőség* még nem *valóság*. Hogy a lehetőséget valósággá változtassuk, annak egész sor feltétele van, amelyek között a párt vonala és annak helyes megvalósítása korántsem utolsó szerepet tölt be"[61].

Sztálin elvtárs leleplezte a jobboldali opportunistákat, akik azonosítva a lehetőséget és a valóságot, az automatizmus, a spontaneitás útjára próbálták letéríteni a pártot.

---

[59] *Lenin* Művei. 35. köt. 194. old. (oroszul).

[60] Sztálin. A Központi Bizottság politikai beszámolója a SzK(b)P XVI. kongresszusán. Lásd *Sztálin* Művei. 12. köt. 362. old.

[61] Ugyanott.

A jobboldali opportunisták, mondotta Sztálin elvtárs, azt állították, hogy a „nep" biztosítja a szocializmus győzelmét és ezért „nem kell nyugtalankodnunk az iparosítás üteme, a szovhozok és kolhozok fejlődése stb. miatt, mivel a győzelem úgyis biztos, úgyszólván az ölünkbe hull"[62]. A valóságban azonban a „nep" a szocializmus győzelmének csupán lehetőségét biztosítja.

„De a lehetőség még nem *valóság*. Hogy a lehetőséget valósággá változtassuk, mindenekelőtt sutba kell dobni azt az opportunista elméletet, hogy «majd símán megy minden magától», újjá kell alakítani (rekonstruálni kell) a népgazdaságot és erélyes támadást kell indítani a város és a falu tőkés elemei ellen"[63].

És Sztálin elvtárs ezt a következtetést vonja le elemzéséből: „Látjuk tehát, hogy szigorú különbséget kell tenni a rendünkben rejlő *lehetőségek* és e lehetőségek *kihasználása*, e lehetőségek *valóraváltása* között"[64].

De pártunk leküzdhetetlen ereje éppen abban áll, hogy a marxizmus-leninizmustól vezérelve, kihasználja a szovjet rend minden lehetőségét és előnyét és valósággá változtatja azokat. Ha a szocializmus győzelme országunkban valóságos ténnyé vált, ennek az a magyarázata, hogy a párt nemcsak megállapította a szocializmus győzelmének lehetőségét, hanem gyakorlatilag is harcolt ennek a lehetőségnek valóraváltásáért.

„Az államok történetében, az országok történetében, a hadseregek történetében voltak olyan esetek — mondja Sztálin elvtárs —, amikor megvolt a siker, a győzelem minden lehetősége, de ezek a lehetőségek kihasználatlanul maradtak, mert a vezetők nem vették észre, nem tudták kihasználni ezeket a lehetőségeket, és a hadseregek vereséget szenvedtek"[65].

Pártunk nagysága, ereje a Honvédő Háborúban abban fejeződött ki, hogy biztosított minden szükséges feltételt a győzelem lehetőségének valóraváltásához.

[62] Sztálin. A Központi Bizottság politikai beszámolója a SzK(b)P XVI. kongresszusán. Lásd *Sztálin* Művei. 12. köt. 362. old.
[63] Ugyanott, 362—363. old.
[64] Ugyanott, 364. old.
[65] Sztálin. A gazdasági vezetők feladatairól. Lásd *Sztálin* Művei. 13. köt. 33. old.

Sztálin elvtárs a marxizmus tanítását továbbfejlesztve, kimutatta, hogy a szocializmusnak országunkban aratott győzelme után megvan a lehetőségünk a kommunista társadalom felépítésére még akkor is, ha fennmarad a kapitalista környezet. A szovjet népet e távlat lelkesíti a kommunista párt vezette mai harcában a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet megvalósításáért. Országunkban megvan e feladat megoldásának minden szükséges objektív feltétele. De ahhoz, hogy a kommunizmus felépítésének lehetőségét valósággá változtassuk, óriási gyakorlati munkát kell elvégeznünk. Ezzel kapcsolatban hallatlanul megnövekszik a szocialista tudatosság szerepe, az emberek tudatában visszamaradt kapitalista csökevények leküzdésének jelentősége. A kapitalista csökevények teljes leküzdése nélkül lehetetlen felépíteni a kommunizmust. A kommunizmus a munka termelékenységének és a tudatosságnak olyan magas színvonalán alapul, amelyen az emberek teljes mértékben kifejlesztik a munkához, a társadalmi tulajdonhoz való kommunista viszonyukat, amikor a munka elsőrendű életszükségletté válik és, Lenin szavaival szólva, „a minden társadalmi együttéléshez szükséges egyszerű, alapvető szabályok megtartásának *szükségszerűsége* nagyon hamar *szokássá* fog válni.

És akkor szélesre kitárul előttünk a kapu, és a kommunista társadalom első fokáról áttérhetünk annak felsőbb fokára. . . "[66]

Érthető tehát, hogy a munkához, a szocialista tulajdonhoz való nem-kommunista viszony ellen, az állami fegyelem megszegése, a burzsoá ideológia stb. ellen folytatott harcnak mily hatalmas jelentősége van abból a szempontból, hogy a kommunizmus országunkban való felépítésének lehetőségét valósággá változtassuk. A tömegek kommunista nevelésére irányuló gyakorlati tevékenység elsőrendű jelentőségre tesz szert. Éppen e tevékenység fokozását célozzák a SzK(b)P Központi Bizottságának az ideológiai kérdésekről hozott határozatai.

A marxista dialektikának a lehetőségről és a valóságról szóló tétele éppen azért rendkívül fontos, mert feltárja a történelmi fejlődés szubjektív erőinek jelentőségét, a gyakor-

[66] Lenin. Állam és forradalom. Lásd *Lenin* Művei. 25. köt. 509. old.

lati tevékenység jelentőségét az új győzelmében. Ezeknek a tényezőknek annál is inkább nagy a jelentőségük, mert az életben mindig vannak különböző, olykor homlokegyenest ellenkező lehetőségek.

A gyakorlati tevékenység, a gyakorlati harc szerepe, a történelem szubjektív erőinek szerepe az objektív lehetőségeknek valósággá változtatásában ragyogóan megnyilvánul napjaink olyan időszerű kérdésében, mint a békéért, az új világháború gyujtogatói ellen folyó harc. A marxizmus szilárdan leszögezte, hogy a háborúk a kapitalizmus elkerülhetetlen velejárói. A marxizmus azonban sohasem állt azon az álláspontón, hogy nem lehet elkerülni ezt vagy azt a háborút, ha harcolunk kitörése ellen, gyujtogatói ellen. A mai helyzetben fennáll mind az új világháború kitörésének lehetősége, mindpedig a háború elhárításának teljesen reális lehetősége. Mindegyik lehetőség mögött a mai társadalom reális erői állanak. Az első lehetőség mögött az imperializmus reakciós erői húzódnak meg, akiket az Egyesült Államok vezet és buzdít, akik a háború segítségével igyekeznek kikerülni a fenyegető gazdasági válságot, elnyomni a népek szabadságmozgalmát, megteremteni az amerikai tőkemágnások maroknyi csoportjának világuralmát. A második lehetőség mögött a mai társadalom haladó erői állanak, amelyeket a Szovjetunió vezet és lelkesít, a százmilliós néptömegek erői, akik békés alkotómunkára törekszenek és akikre nézve a háború csapást jelent. És a béke erői hasonlíthatatlanul nagyobbak, mint a háború erői. A tömegek békeharca elhárithatja és el is kell hárítania az új háborút, az új világháború elhárításának teljesen reális lehetőségét valósággá változtathatja és azzá is kell változtatnia.

Az új világháború elhárításának ezt a reális lehetőségét a legvilágosabban megmutatta Sztálin elvtárs a *Pravda* tudósítójával folytatott beszélgetésében. Mint Sztálin elvtárs mondotta, az Egyesült Államokban, Angliában és Franciaországban vannak agresszív erők, akik új világháborút készítenek elő, akik a háborút „hatalmas hasznot hozó, jövedelmező üzletnek tekintik". De a világ népei harcolnak az agresszív erők ellen, akik arra törekednek, hogy új háborút robbantsanak ki.

„Mivel végződik ez a harc az agresszív és a békeszerető erők között?" — kérdi Sztálin elvtárs és válaszában világosan kimutatja, hogy minden a béke erőitől függ, attól, hogy ezek az erők meg tudják-e mindvégig védelmezni álláspontjukat.

„A béke fennmarad és tartós lesz, ha a népek kezükbe veszik a béke megőrzésének ügyét és végig kitartanak mellette. A háború elkerülhetetlenné válhat, ha a háborús gyujtogatóknak sikerül hazugságaikkal befonni a néptömegeket, félrevezetni és új világháborúba sodorni őket"[67].

Ezért — vonja le Sztálin elvtárs a következtetést — a békéért folyó harc, a háborús gyujtogatók bűnös mesterkedéseinek leleplezése most elsőrendű jelentőségű.

7. A fejlődés új vonásai a szovjet szocialista társadalom viszonyai között

A fejlődés egyetemes dialektikus törvénye a szovjet szocialista társadalom új történelmi viszonyai között új vonásokkal gazdagodik, amelyek nem lehettek a régi társadalom tulajdonságai. Egyik ilyen rendkívül fontos vonás a *fejlődés meggyorsulása*, a társadalom gazdasági, politikai és kulturális fejlődésének új, eddig soha nem látott üteme.

Marx és Engels elméletileg előre látták, hogy amikor elérkezik a társadalom fejlődésének új, szocialista korszaka, a fejlődésnek ez a gyorsulása be fog következni.

A szovjet társadalom és rövid, de hősies történelme teljesen igazolta a marxizmus megalapítóinak ezt az előrelátását.

Lenin egyik cikkében, amelyet nem sokkal halála előtt írt, rámutatott arra, hogy a világ imperialistái ezt a feladatot tűzték ki maguk elé: ha nem sikerül megdönteni a forradalmi rendet Oroszországban, legalább megnehezítik a szocializmus felé való fejlődését.

„A forradalom-teremtette új rendet nem döntötték meg

[67] Sztálin elvtárs beszélgetése a *Pravda* tudósítójával. Lásd *Sztálin.* A békéért. 93. old.

— írta Lenin 1923-ban —, de nem is adták meg az új rendnek a lehetőséget arra, hogy azonnal olyan lépést tegyen előre, amely igazolta volna a szocialisták előrelátásait, és módot nyujtott volna nekik arra, hogy rendkívüli gyorsasággal fejlesszék ki a termelőerőket és mindazokat a lehetőségeket, melyekből kialakult volna a szocializmus s ezzel mindenki számára szemmelláthatólag, kézzelfoghatóan bebizonyíthatták volna, hogy a szocializmus gigászi erőket rejt magában s hogy az emberiség most fejlődésének új szakaszába lépett, mely a legfényesebb lehetőségeket hozza magával"[68].

De Lenin tántoríthatatlanul hitt abban, hogy a szovjet rend, amely a polgárháború után lélekzethez jutott, a gyakorlatban fogja bebizonyítani a mindenoldalú fejlődés soha nem látott lehetőségeit, bebizonyítja, hogy a szocializmus „a fejlődés új szakasza, amely a legfényesebb lehetőségeket hozza magával".

Napjainkban már gyakorlatilag bebizonyosodott, hogy a szocializmus a *példátlanul gyors, gyorsított ütemű fejlődés* szakasza. Sztálin elvtárs beszámolóiban, beszédeiben többízben hangsúlyozza a szovjet társadalomnak ezt az új vonását: „... a mi rendünk, a szovjet rend — mondja Sztálin elvtárs — olyan lehetőségeket nyujt nekünk a gyors haladásra, amilyenekről mégcsak nem is álmodhat egyetlen burzsoá ország sem"[69].

Sztálin elvtárs 1946-os választási beszédében kijelentette, hogy most már nem arról van szó, életképes-e vagy sem a szovjet rend, hanem arról, hogy a szovjet rend bizonyult a legéletképesebb társadalmi rendnek, hogy „a szovjet társadalmi rend a társadalmi szervezetnek jobb formája, mint bármely más, nem-szovjet társadalmi rend"[70].

Társadalmunk gyorsított ütemű fejlődésének okait éppen a szovjet társadalmi rend előnyeiben kell keresnünk. A szo-

[68] Lenin. Inkább kevesebbet, de jobban. Lásd *Lenin.* Válogatott művek. 2. köt. 1026. old.

[69] Sztálin. A gazdasági vezetők feladatairól. Lásd *Sztálin* Művei. 13. köt. 36. old.

[70] Sztálin. Beszéd Moszkva Sztálin-választókerületének választási gyűlésén. 1946 február 9-én. Lásd *Sztálin.* A békéért. 11. old.

cialista termelési viszonyok teljes összhangban vannak a termelőerők társadalmi jellegével. Ez az összhang az ipar és a mezőgazdaság példátlanul gyors fejlődésének hatalmas ereje. A szovjet rend nem ismeri a termelés anarchiáját. Gazdaságunk tervszerű jellege lehetővé teszi, hogy a kapitalizmus számára elképzelhetetlen ütemben fejlesszük a népgazdaságot.

A gyorsított ütemű fejlődés szempontjából igen nagy jelentősége van annak, hogy a szocializmus és a kommunizmus építéséből országunkban tízmilliók veszik ki tevékenyen részüket. A tömegek széleskörű részvétele az ország gazdasági, társadalmi, politikai életében a szovjet rendnek olyan sajátossága, amelyben Lenin a fejlődés hihetetlenül nagyszerű lehetőségeinek zálogát látta a szocializmus idején; „... olyan kiapadhatatlan erőforrásunk — mondotta Lenin —, olyan nagy és olyan kimeríthetetlen emberanyag-tartalékunk van, amilyennel nem rendelkezik és sohasem fog rendelkezni egyetlen burzsoá kormány sem"[71].

A kérdésnek ezt az oldalát hangsúlyozza Sztálin elvtárs is, s rámutat arra, hogy a szovjet hatalmon kívül egyetlen más hatalom sem élvezi a dolgozók milliós tömegeinek támogatását.

De ahhoz, hogy — Sztálin elvtárs szavaival élve — „hétmérföldes léptekkel" haladjunk előre, „kell olyan *párt*, amely eléggé egybeforrott és egységes ahhoz, hogy a munkásosztály legjobbjainak erőfeszítéseit *egy pontra* irányítsa, és eléggé tapasztalt ahhoz, hogy ne hátráljon meg a nehézségek elől és következetesen helyes, forradalmi, bolsevik politikát folytasson"[72].

Ilyen párt a kommunista párt, Lenin és Sztálin pártja. Az ország iparosításának és a mezőgazdaság kollektivizálásának időszakában, amikor gyors ütemben, példátlanul rövid történelmi idő alatt fel kellett számolnunk a régi Oroszország évszázados gazdasági elmaradottságát, a párt, hangsúlyozva a gyorsított ütemű fejlődés szükségességét, burzsoá szempontból nézve „fantasztikus" feladatokat tűzött ki.

---

[71] *Lenin* Művei. 30. köt. 208. old. (oroszul).

[72] Sztálin. A gazdasági vezetők feladatairól. Lásd *Sztálin* Művei. 13. köt. 36. old.

„50—100 évvel elmaradtunk az előrehaladott országok mögött — mondotta Sztálin elvtárs 1931-ben. — Ezt a távolságot tíz év alatt kell befutnunk. Vagy befutjuk, vagy eltiporn ak bennünket"[73].

De a párt nemcsak nevelte a tömegeket a gyorsított fejlődés szükségszerűségének szellemében, hanem feltárta és maradéktalanul kihasználta a szovjet rend minden előnyét, amelyek lehetővé tették, hogy az emberiség történetében elsőízben soha nem látott ütemben fejlessze a gazdaságot és a kultúrát. A párt a marxista-leninista elméletre támaszkodva megmutatta a győzelemhez vezető legbiztosabb, egyenes utakat. A párt politikája a Szovjetország gyorsított ütemű fejlődésének hatalmas teremtő ereje volt.

Ahhoz, hogy „működésében" lássuk a gyorsított ütemű fejlődésnek a szovjet rendben érvényesülő törvényét, elegendő összehasonlítanunk a Szovjetunió és a tőkés országok iparának fejlődési ütemét. Sztálin elvtárs a SzK(b)P XVIII. kongresszusán mondotta, hogy „szocialista iparunk, a termelés növekedésének ütemét tekintve, az első helyen áll a világon"[74]. Az ipari termelés növekedésének a Szovjetunióban elért százalékánál még jóval kisebb százalék is elérhetetlen álom — hangoztatja Sztálin elvtárs — a mai tőkés országok számára.

A következő táblázat (az ipari termelés húsz évi fejlődésének példáján) napnál világosabban mutatja a tőkés országok és a szocializmus országa gazdaságának homlokegyenest különböző fejlődési ütemét:[75]

	1929	1933	1937	1946	1949
Szovjetunió	100	201,6	428,9	466,4	862,0
Egyesült Államok	100	64,9	102,7	154,5	159,5
Anglia	100	86,1	123,7	111,2	142,0
Franciaország	100	77,4	81,7	69,0	90,3

[73] Sztálin. A gazdasági vezetők feladatairól. Lásd *Sztálin.* Művei. 13. köt. 42. old.

[74] Sztálin. Beszámoló a SzK(b)P Központi Bizottságának munkájáról a XVIII. pártkongresszuson. Lásd *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 717. old.

[75] Lásd Pravda. 1951 június 14.

Gyorsított ütemű fejlődés jellemzi a szocialista mezőgazdaságot is.

A Szovjetunió gazdasági erejének gyors növekedése együttjár a nemzeti jövedelem óriási méretű növekedésével, a szovjet nép anyagi jólétének emelkedésével. A sztálini ötéves tervek éveiben a Szovjetállam nemzeti jövedelme több mint ötszörösére emelkedett. 1950-ben a Szovjetunió nemzeti jövedelme a háború előtti 1940. évihez képest 64%-kal volt magasabb.

A békés alkotómunka alig két évtizede alatt a Szovjetország óriási haladást ért el a kultúra terén is. Olyan népek, amelyeknek azelőtt nem volt abc-jük, kultúrájuk, ma már az élenjáró kultúra népeivé váltak. Megszűnt az analfabétizmus. Új, szovjet irodalom, új, szovjet művészet jött létre. A Szovjetunió ma az élenjáró, haladó kultúra világközpontja.

De nemcsak a gyorsított ütem a fejlődés új vonása a szovjet szocialista társadalom viszonyai között.

Hasonlóképpen új és fontos vonás e fejlődés *szakadatlansága*, abban az értelemben, hogy állandóan növekednek a termelőerők, állandóan növekszik a nép anyagi jóléte, az ország kultúrája.

A kapitalizmusban a fejlődés, az előrehaladás elkerülhetetlenül váltakozik a visszaeséssel, amelyet az időszakonként visszatérő gazdasági válságok, depressziók, háborúk stb idéznek elő.

A tőkés termelés ciklikusan fejlődik. Ez azt jelenti, hogy a fellendülés után válság tör ki, a válságot depresszió, pangás váltja fel, majd megkezdődik a termelés új fellendülése, amelyet aztán megint újabb válság szakít félbe és így tovább. A termelés fejlődése tehát a kapitalizmusban nem szakadatlan jellegű és nem is lehet az. A tőkés világ egyedül az utóbbi három évtized folyamán több rendkívül súlyos válságon ment keresztül — 1920-ban, 1929-ben és 1937-ben.

Az első világháború után bekövetkezett gazdasági válságok jellemző vonása, mint erre Sztálin elvtárs rámutatott, az, hogy a termelés fellendülésének időszakai egyre rövidebbek lesznek, átadják a helyet a depressziónak; a válságok gyakoribbá válnak, egyre tartósabbak lesznek, egyre jobban elhúzódnak.

A szovjet társadalomban a termelés nem ismeri ezt a ciklikus mozgást. A szovjet társadalomban nincsenek gazdasági válságok. A termelés itt nem a tőkés nyerészkedés érdekeinek, hanem a nép kulturális és anyagi jóléte állandó emelésének van alárendelve. A szovjet társadalomban ezért a termelést sohasem korlátozhatja a fogyasztás színvonala, a tömegek vásárlóképessége, mint ahogy ez a burzsoá rendben történik. A Szovjetunióban a termelés terv szerint fejlődik, a szocialista gazdasági rendszertől idegen az ösztönösség, az anarchia. Ennélfogva a szovjet társadalom termelőerői megállás nélkül, szakadatlanul fejlődnek.

A burzsoá ideológusok azzal a legendával próbálták becsapni a tömegeket, hogy a szocializmus minden fejlődés végét jelenti, azt, hogy a társadalom fejlődése végetér. Az Októberi Szocialista Forradalom küszöbén Lenin ezt írta erről az „Állam és forradalom"-ban:

„De fontos, hogy tisztázzuk magunk előtt, milyen végtelenül hazug az az elterjedt polgári felfogás, hogy a szocializmus holt, megdermedt, egyszersmindenkorra adott valami, holott a valóságban *csupán* a szocializmussal kezdődik majd a gyors, igazi, valóban tömegeket átfogó, a lakosság *többségének*, azután pedig az egész lakosságnak részvételével végbemenő haladás a társadalmi és az egyéni élet minden területén"[76].

Az élet, a szovjet társadalom tapasztalatai szertefoszlatták a burzsoá ideológusok hazug legendáját.

A szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet folyamata országunkban új, még nagyszerűbb lehetőségeket teremt a gyors előrehaladás számára. A szovjet társadalom ma olyan nagyszabású feladatokat old meg, mint a természet átalakítása, az éghajlat megváltoztatása, a talaj termékenységének fokozása, roppant területek öntözése stb. A kormány határozata értelmében néhány év alatt hatalmas vízierőműveket kell létesíteni a Volgán és a Dnyeperen, a Donon és az Amu-Darján, meg kell építeni a Turkmén Főcsatornát, a délukrajnai és északkrimi csatornát, a Volga—Doncsatornát. Csupán a négy újonnan építendő vízierőmű több

[76] Lenin. Állam és forradalom. Lásd *Lenin* Művei. 25. köt. 506. old.

mint tizenegyszer annyi energiát termel, mint amennyit 1913-ban a cári Oroszország villanyerőművei együttvéve termeltek.

Sztálin elvtárs 1946-os választási beszédében rámutatott arra, hogy a párt olyan új hatalmas fellendülésnek a megszervezését tűzi ki maga elé feladatul, amely lehetővé teszi iparunk színvonalának *háromszorosára* való felemelését. Ehhez — mondotta Sztálin elvtárs — körülbelül három új ötéves terv szükséges.

Az ilyen méretű építésre és a nagyszabású feladatok ilyen gyors megvalósítására csak a szocialista társadalom képes. Éppen ebben nyilvánulnak meg a fejlődés új vonásai, amelyeket a kapitalizmus megsemmisítése és a szocialista rend győzelme hívott életre országunkban.

*

Vonjuk le azokat a legfőbb következtetéseket, amelyek a marxista dialektikus módszer második vonásáról elmondottakból fakadnak.

1. A metafizika tagadja a változást és a fejlődést a természetben és a társadalomban, s a legjobb esetben is csak a kész, változatlan testek mozgását ismeri el, de ugyanakkor valamennyi mozgásformát a legegyszerűbb formára — a testek mechanikai, térbeli helyzetváltoztatására — vezeti vissza. A metafizika azoknak az osztályoknak és pártoknak az elmélete, amelyek félnek a társadalom progresszív fejlődésétől és örökéletűvé akarják tenni a tőkés elnyomás rendjét.

2. A marxista dialektika, ellentétben a metafizikus módszerrel, a mozgást és a fejlődést úgy fogja fel, mint változást általában, mint a régi elhalását és az új növekedését. A dialektika a természetet nem mint megdermedt tárgyak összességét, hanem mint folyamatok összességét fogja fel, amelyekben a jelenségek és a tárgyak a szakadatlan mozgás és változás állapotában vannak. A modern tudomány egész fejlődése, a társadalom történetének egész tapasztalata igazolja a fejlődésnek ezt a felfogását, igazolja, hogy ez az egyetlen tudományos felfogás, hogy egyedül ez felel meg az objektív valóságnak.

3. Abból, hogy a metafizika és a dialektika ellentétesen

közelíti meg a mozgás kérdését, az következik, hogy teljesen ellentétes értelemben oldják meg a mozgás és a nyugalom kölcsönös viszonyának kérdését is. A metafizika számára a nyugalom minden létező kiindulási pontja, és ezért a nyugalmat abszolútnak, a mozgást pedig viszonylagosnak, ideiglenesnek tekinti.

A marxista dialektika ezzel szemben a mozgást, a változást tekinti abszolút mozzanatnak, a nyugalmat, az egyensúlyt pedig viszonylagosnak. A nyugalom a dialektika szempontjából csak a mozgás egy részesete.

4. Ha a fejlődés — változás, a rombolás és teremtés folyamata, a régi megsemmisülésének és az új keletkezésének folyamata, akkor mindaz leküzdhetetlen, ami keletkezik és fejlődik. Az új leküzdhetetlensége — a fejlődés hatalmas erejű törvénye. De a dialektika azt követeli, hogy az új, a haladó leküzdhetetlenségét ne mint könnyű, síma folyamatot, hanem mint rendkívül bonyolult, gyakran cik-cakokban végbemenő folyamatot fogjuk fel, amelyben az új, a haladó a történelmi fejlődés minden nehézségén és törésén keresztül tör utat magának.

5. Ebből kifolyólag óriási jelentősége van az új iránti érzéknek, annak a képességnek, hogy meg tudjuk látni az újat, amikor még nem szilárdult meg és még nem foglalta el az őt megillető helyet a valóságban. Az új iránti érzék — a szocializmus minden öntudatos harcosának felbecsülhetetlen értékű érzéke.

6. Az új, a haladó nem automatikusan, nem spontán módon, hanem harcban diadalmaskodik. Az új győzelmének lehetősége csak akkor válik valósággá, ha a nép, a kommunista párt tudatosan harcol ezért.

7. A szocializmus győzelme magával hozta a fejlődés új vonásait, amelyek nem voltak meg a régi, kapitalista társadalomban. Ezek a vonások: a fejlődés példátlan meggyorsulása és a fejlődés szakadatlansága. Ezek az új vonások teljesen megmagyarázhatók a szovjet gazdaság tervszerű jellegével, az ember ember által való kizsákmányolásának megszüntetésével, azzal, hogy a kommunizmus építésének valamennyi folyamatát a kommunista párt vezeti.

IV. FEJEZET

A FEJLŐDÉS MINT A MENNYISÉGI VÁLTOZÁSOK ÁTMENETE GYÖKERES, MINŐSÉGI VÁLTOZÁSOKBA

1. A kérdés történetéhez

A filozófiai és természettudományos gondolkodásnak már a legkezdetén felmerült az emberi megismerés előtt az egyik legnehezebb kérdés: milyen törvények hatására hozta létre az anyag a környező világ rendkívül gazdag sokféleségét, amely meglep bennünket a maga bonyolultságával és szépségével?

És ma is életbevágó jelentőségűek az olyan kérdések, mint például az élet keletkezése a „holt" anyagból, mint a növények és állatok minőségileg sokféle fajainak kialakulási folyamata stb. Ezek megoldásán fáradoznak az élenjáró tudósok.

Már az ókori filozófiának is egyik központi problémája volt az, hogy mi a világ ősanyaga és ebből az ősanyagból hogyan jöttek létre a természet minőségileg különböző jelenségei.

A görög természetfilozófusok, mint ismeretes, a világ alapjának az anyagot tartották, mégpedig az anyag konkrét formáját — a vizet, a tüzet, a levegőt stb. A kérdés nehézsége azonban abban állt, hogy megmagyarázzák az ősanyagból a világ minőségi sokféleségébe való átmenetet. Az ókori görög természetfilozófusok nem tudták tudományosan megoldani ezt a kérdést, mert az anyagról alkotott elképzeléseik rendkívül korlátozottak voltak, de már náluk is kialakult az a két fő irányzat, amely később, mind a mai napig, mint a fejlődés két ellentétes koncepciója ütközik össze egymással. Az első felfogást olyan filozófusok képviselik,

mint Empedoklész, Anaxagorasz, Démokritosz. A másik felfogás legvilágosabban Hérakleitosznál fejeződött ki.

Hérakleitosz azt tanította, hogy a dolgok keletkeznek és megsemmisülnek, egymássá alakulnak. Másszóval, a világ minőségi sokféleségének keletkezését nem egyszerű mennyiségi változás, növekedés eredményének, hanem a régi megsemmisülése és az új keletkezése eredményének tekintette.

Empedoklész, Anaxagorasz és Démokritosz ezzel szemben a jelenségek közötti különbségeket valamiféle örök és változatlan atomok vagy „elemek" pusztán mennyiségi egyesülésére és szétválására redukálták.

Lenin a „Filozófiai füzetek"-ben ír erről a két különböző felfogásról s rámutat arra, hogy „az átalakulást egyesek olyan értelemben fogják fel, hogy vannak kicsiny, minőségileg meghatározott részecskék és ezek növekednek (respective csökkennek) [egyesülnek és szétválnak]. A másik felfogás (Hérakleitosz) — *egymássá alakulás*"[1].

Az egyik ókori forrásban a következőket olvassuk arról, hogy mi volt az antik filozófusok nézete a bennünket érdeklő kérdésről: „Empedoklész, Anaxagorasz, Démokritosz, Epikurosz és mindazok, akik azt hiszik, hogy a világ parányi anyagrészecskék egyesülése következtében alakul ki, elfogadják (ezek) (nagyszámú) egyesüléseit és szétválásait; keletkezésüket és pusztulásukat ellenben a szó tulajdonképpeni értelmében nem ismerik el. Mert ezek *(a dolgok látszólagos keletkezése és pusztulása)* nem minőségi változás, hanem mennyiségi egyesülés következtében mennek végbe."

Empedoklész négy elemet ismert el: tüzet, levegőt, földet és vizet és úgy vélte, hogy ezek különböző mennyiségi összekapcsolódása alkotja az általunk észlelt világot.

Különösen világosan fejezte ki a fejlődésnek ezt az egyoldalú mennyiségi felfogását Anaxagorasz. Ő azt tanította, hogy a természet végtelenül sok, minőségileg különböző magból, homoiomériából áll. Ilyen homoioméria annyi van, amennyit egyáltalán nem képes felfogni a szem, a fül és a többi érzékszerv. Ilymódon a természet minőségi sokfélesége már

[1] *Lenin.* Filozófiai füzetek. 251. old. (oroszul).

eleve létezik, az észrevétlen magok formájában. A fejlődés csupán ezek mennyiségi egyesülése és szétválása.

Démokritosz zseniális hipotézise, amely szerint az anyag atomokból épül fel, szintén abból indult ki, hogy a természet fejlődése minőséggel nem rendelkező, hanem csupán formájukra, helyzetükre stb. nézve különböző atomok mennyiségi egyesülése.

A XVII. és a XVIII. században uralkodó metafizikus világnézet számára az egyik legnehezebb kérdés a világ egységének és sokféleségének kérdése volt. A XVII., valamint a XVIII. század filozófiájában és természettudományában az emberi gondolkodás, e nehéz kérdés megoldásán fáradozva, két véglet között csapongott. Egyfelől elismerték a természet minőségi sokféleségét, de ezt nem úgy tekintették, mint ami történelmileg keletkezett. A szervetlen és szerves természetet, az egész anyagot sok változatlan és egymássá át nem alakuló „minőségre", „erőre" forgácsolták szét, amelyekről a legtöbbször nem lehetett semmi biztosat mondani. A vegyi elemeket változatlan minőségeknek tekintették, amelyek között nincs semilyen átmenet.

Az állat- és növényfajokról szintén azt tartották, hogy azok öröktől fogva egymás mellett léteztek. Linné például, a növény- és állatvilág osztályozásában úgy határolta el egymástól az egyes fajokat, hogy mindegyik minőségileg sajátos fajt az isten teremtményének tartotta. Cuvier azzal a ténnyel találkozott, hogy a föld különböző geológiai rétegekből áll és ezekben a rétegekben különböző állatoknak a maradványai találhatók — vagyis olyan ténnyel, amely mind a föld, mind a szerves világ fejlődéséről, változásáról tanúskodott. Cuvier azonban helytelen úton indult el, amikor megteremtette a földön végbemenő katasztrofális forradalmak elméletét, amely szerint a földrétegek és a szerves világ minőségi sokfélesége a föld felületén időszakonként megismétlődő katasztrófák következménye. Minden ilyen forradalom után, valamilyen csoda folytán, egycsapásra létrejön az állatok és a növények új világa.

A természet minőségi sokféleségét tehát az akkori tudomány nem volt képes megmagyarázni. A filozófiai idealizmus

kihasználta a természettudományoknak akkoriban történelmileg meghatározott gyengeségét, és a világ minőségi sokféleségét az isteni akarattal magyarázta.

Másfelől, az a törekvés, hogy a világot egységes egésznek képzeljék el, a materialista filozófusokat ahhoz vezette, hogy tagadták a jelenségek minőségi különbségét. Úgy vélték, hogy a legkülönbözőbb tárgyak és jelenségek között is csak mennyiségi különbség van. Ennek a „mennyiségi" materializmusnak, amely a világ egész sokféleségét a nagyságra, a mennyiségre vezette vissza, legkövetkezetesebb képviselője Hobbes, XVII. századbeli angol filozófus volt, aki elvont geometriai világnézetet fejtett ki. Hobbes szerint a világ minőségi sokfélesége — nem maguknak a testeknek a tulajdonságai, hanem, mint ő mondotta, a testek akcidenciái, vagyis azok a formák, amelyekben az ember számára feltűnnek. Ezek az akcidenciák, mondotta Hobbes, nincsenek bent a testekben, „mint ahogyan a családfő a házában". Érthető, hogy ennek a nézetnek, amely tagadta a tárgyak minőségi meghatározottságának objektív voltát, mindenképpen idealizmushoz kellett vezetnie.

Később Locke, XVII. századbeli angol filozófus levonta mindazokat a következtetéseket, amelyek a mechanikai felfogásból eredtek. A tulajdonságokat felosztotta elsődlegesekre, amelyek közé a kiterjedést, az alakot, a mozgást, a testek áthatolhatatlanságát sorolta, és másodlagosakra, ezek: az íz, a szín, a szag. Az elsődleges tulajdonságokat objektíve létezőknek, a másodlagos tulajdonságokat viszont az emberi érzékszervek szubjektív szülötteinek tekintette.

A mai reakciós burzsoá „filozófia", harcolva a marxizmus, a tudomány ellen, azért éleszti fel az „elsődleges" és „másodlagos" tulajdonságokról szóló idealista elméleteket, hogy levonhassa a következtetést: a természet minőségi sokfélesége irreális, az egész való világ csak a mi képzetünk.

A mai reakciós burzsoá filozófusok ugyanakkor nemcsak a „másodlagos" tulajdonságokat, vagyis nemcsak a szagot, a színt, az ízt stb., hanem az elsődleges tulajdonságokat — a tárgyak kiterjedését, alakját stb. is — nemlétezőknek nyilvánítják. A már említett Lincoln Barnett „A világmindenség és

dr. Einstein" című könyvében ellágyuló szívvel emlékezik meg mindazokról az ó- és újkori filozófusokról, akik tagadták, hogy a tárgyak minőségi különbözősége objektív. Lincoln Barnett meghamisítja és kiforgatja a fizika legújabb felfedezéseinek igazi lényegét, majd kibújik a bőréből csak hogy „bebizonyítsa": a tudomány és a filozófia fejlődése elkerülhetetlenül arra a következtetésre vezet, hogy az egész világ... az emberi tudat terméke.

„A filozófusok és a tudósok így lassanként eljutottak arra a meglepő következtetésre — írja —, hogy az objektív világmindenség, amely anyagból és energiából, atomokból és csillagokból áll, csak mint tudatunk konstrukciója, mint egyezményes jelek rendszere létezik, amelyet az ember érzékszervei teremtettek. Einstein végigvitte a gondolatmenetet, amikor kimutatta, hogy még a tér és az idő is csak az intuíció formái, amelyeket ugyanúgy nem lehet elszakítani a tudattól, mint ahogy nem lehet elszakítani a tárgy színéről, formájáról és nagyságáról alkotott képzeteinket sem."

Ilyen funkciót tölt be tehát a tárgyak minősége, minőségi meghatározottsága objektív voltának tagadása. És ezt a sötét filozófiai reakciót, amely az egész világot a szubjektum érzeteire vezeti vissza, a „tudomány" fejlődése eredményének tüntetik fel.

Míg a mechanikus fejlődéselmélet egyes hívei a minőséget az anyag változatlan, minőséggel nem rendelkező részecskéinek különböző mennyiségi kombinációira vezették vissza, addig mások minden létező alapjának az élő anyagot tették meg. E nézet szerint minden — szerves anyag, az egész világ élő, szerves anyagból áll. A fejlődés pedig mennyiségi növekedés, a kész formában, de mikroszkópikusan kicsiny méretekben létező szerves formák növekedése és csökkenése.

Ennek az elméletnek a képviselője Robinet, XVII. századbeli francia filozófus volt.

Robinet vetette fel az úgynevezett szervességi vagy egyetemes szervességi elméletet. Ennek az elméletnek a lényegét jól mutatja a következő idézet, amelyet „De la nature" (A természetről) című munkájából vettünk:

„Ha meg akarják tartani a szakadatlanság törvényét ... ha azt akarják, hogy a természet észrevétlenül, ugrások nél-

kül menjen át az egyik teremtményből a másikba, nem bontva meg a lények láncolatát, akkor nem kell elismerni a szervezetlen, lélek nélküli, értelem nélküli lényeket . . ."

Mint látjuk, Robinet minden jelenséget felruház a szervesség tulajdonságával, és tisztán mennyiségi folyamat révén egymássá változtatja a jelenségeket — a követ tölggyé, a tölgyet állattá, az állatot emberré stb. „A kő, a tölgy, a ló — mondja Robinet — nem emberek, de úgy tekinthetők, mint az ember többé-kevésbbé durva típusai. A kőben és a növényben ugyanazok az élet számára leglényegesebb principiumok találhatók meg, mint az emberi szervezetben; minden különbség csupán ezen jegyek kombinációján, a szervek számán, arányán, rendjén és formáján alapul."

Robinet véleménye szerint minden, ami létezik, szerves csíráktól származik.

Választ kell azonban még adni a legnehezebb kérdésre: honnan származnak a szerves csírák?

Lássuk, mi Robinet válasza:

„A csírák nem képződtek és nem képződnek. Ezek a teremtő közvetlen teremtményei."

Milyen más választ is lehetne adni még, ha valaki a tisztán mennyiségi fejlődés elméletének talaján áll?

A korlátozott metafizikai materializmus tehát akaratlanul is feladta állásait az idealizmusnak.

Bonyolult és ellentmondásokkal teljes úton, nagyon lassan, de biztosan jutott el a tudomány az igazsághoz, miközben előkészítette a világ minőségi sokféleségének kialakulásáról szóló egyedül tudományos nézet létrejöttét. E kérdés megoldásában különösen nagyjelentőségűek voltak a kémiának a XVIII. században és a XIX. század első felében elért sikerei. Az anyag és a mozgás megmaradásának Lomonoszov által felfedezett törvénye logikusan elvezetett arra a következtetésre, hogy az anyag formáinak egész minőségi sokféleségét az anyag mozgása határozza meg. Egymásután fedezték fel a vegyi elemeket. Amikor a korabeli tudomány egyéb vívmányain kívül felfedezték a kémiai vegyületek összetétele állandóságának, valamint a többszörös súlyviszonyoknak a törvényét és alkalmazták a mennyiségi elemzést, megérett az a gondolat,

hogy a minőségi különbségek meghatározott mennyiségi változások eredményeképpen jönnek létre. Ebben a tekintetben óriási szerepe volt a Lomonoszov megteremtette kémiai atomisztikának, amelyet a XIX. század közepén számos kémikus, egyebek közt Butlerov, a kémiai szerkezet elméletének megteremtője fejlesztett tovább.

De a fejlődés dialektikus jellegének feltárása szempontjából a legnagyobb jelentőségű az elemek periódusos rendszere volt, amelyet Mengyelejev, a nagy orosz kémikus fedezett fel, s amelynek alapja a mennyiségi változások minőségi változásokba való átcsapásának törvénye. Mengyelejev így magyarázta a természet minőségi sokféleségét:

„... A természet anyagainak egész sokféleségét csak ... néhány elem vegyülése és vagy maguknak, vagy viszonylagos mennyiségüknek különbsége, vagy — ha az elemek egyforma minőségűek és egyforma mennyiségűek — egymáshoz való helyzetük, arányuk vagy eloszlásuk határozza meg ..."[2]

A kémia eredményeire támaszkodva mondhatta Engels: „A vegytant úgy jelölhetjük meg, hogy az a testek megváltozott mennyiségi összetétel következtében előálló minőségi változásainak tudománya"[3].

Nemcsak a vegytan, hanem más tudományok is erre a következtetésre vezettek. A föld története, a szerves világ története, a szervezetek sejtes felépítése, az energia átalakulásának törvénye mind-mind arról tanúskodtak, hogy az igazságot abban az elméletben kell keresni, amely a minőségileg új formák létrejöttét mennyiségi változások hatásával magyarázza.

De maga a természettudomány nem tudta megfogalmazni ezt a törvényt. Ezt a feladatot a filozófia végezte el. Az idealista filozófia azonban, amely elvont, misztifikált formában fogalmazta meg a mennyiségi változások minőségi változásokba való átmenetének törvényét, meghamisította e törvény lényegét. Hegel „A logika tudományá"-ban a fejlődést úgy határozta meg, mint „a mennyiségnek minőségbe

[2] *Mengyelejev.* Válogatott művek. 2. köt. 1934. 409. old. (oroszul).
[3] *Engels.* A természet dialektikája. 29. old.

való átmenetét". A „mennyiség" és „minőség" Hegelnél mint tiszta fogalmak jelentkeznek, és Hegel ezeknek egymásba való átmenetét úgy vizsgálja, mint az abszolút eszme egyik formájának másik formába való átmenetét. Az abszolút eszmének ezeken a misztikus átalakulásain keresztül alig-alig világlott át a valódi igazság, a dolgok és a jelenségek objektív törvényszerűsége. Csak Marx és Engels, a dialektikus materializmus megteremtői kezdték elsőízben tárgyalni a mennyiségi változások minőségi változásokba való átmenetét úgy, mint a természet és a társadalom egyetemes törvényét.

Lenin „Marx Károly" című cikkében, a fejlődésről szóló tanítás marxi-engelsi megfogalmazását jellemezve azt írta, hogy a marxista dialektika felfogásában a fejlődés „ugrásszerű, katasztrófákkal járó, forradalmi fejlődés; — «a fokozatosság megszakadásai»; a mennyiségnek átváltozása minőséggé; . . ."[4]

Teljesen és mélyenszántóan jellemezte Sztálin elvtárs a mennyiségi változások minőségi változásokba való átcsapásának törvényét „A dialektikus és a történelmi materializmusról" című munkájában:

„A dialektika, ellentétben a metafizikával, a fejlődés folyamatát nem egyszerű növekedési folyamatnak tekinti, ahol a mennyiségi változások nem vezetnek minőségi változásokra, — hanem olyan fejlődésnek, amely jelentéktelen és rejtett mennyiségi változásokból nyilt változásokba, gyökeres változásokba, minőségi változásokba megy át, ahol a minőségi változások nem fokozatosan következnek be, hanem gyorsan, hirtelen, egyik állapotból a másik állapotba való ugrásszerű átmenettel, és nem véletlenül következnek be, hanem törvényszerűen, észre sem vehető és fokozatos mennyiségi változások felhalmozódásának eredményeként"[5].

A fejlődés mint minőségi változás dialektikus felfogásának felbecsülhetetlen jelentősége van a természet tudományos megismerése, a társadalomtudomány, a proletariátus pártjának gyakorlati tevékenysége szempontjából.

[4] Lenin. Marx Károly. Lásd *Lenin* Művei. 21. köt. 43. old.
[5] Sztálin. A dialektikus és a történelmi materializmusról. Lásd *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 671. old.

Korunk élenjáró tudományának szilárd alapja a fejlődésnek éppen ez a felfogása.

Csak a marxista dialektikának a fejlődésről mint mennyiségi változásoknak gyökeres minőségi változásokba való átmenetéről szóló tanítása magyarázza helyesen a természetben és a társadalomban végbemenő valamennyi folyamatot; következésképpen csak ez a tanítás vezethet bennünket a valóság megismerésében és forradalmi átalakításában.

Mi tehát konkréten a mennyiségi változások minőségi változásokba való átmenetéről szóló törvény lényege, a régi minőségből egy új minőségbe való átmenet törvényének lényege?

2. A mozgás kettős formája. A mennyiségi változások átmenete minőségi változásokba

Vessük akár a legfelületesebb pillantást is a természetre s nyomban észrevesszük, hogy a természetre a legkevésbbé sem jellemző az egyformaság. Meglep bennünket a természet jelenségeinek sokfélesége, sajátosságainak és színeinek gazdagsága, élő lakóinak különfélesége.

Mit jelent vajjon a természet sokfélesége? Mi az oka annak, hogy a természet jelenségei tekintetünk előtt nem olvadnak össze egyetlen kivehetetlen, ködös képben, hanem meghatározott, egymástól különböző érzeteket váltanak ki bennünk? Látunk különböző tárgyakat, különböző jelenségeket, de nem azonosítjuk őket, különbséget tudunk tenni köztük és különböző meghatározásokat adhatunk nekik.

Ezeknek az okát persze nem kereshetjük az emberi érzetekben, mint ahogy a régi idealisták állították, és állítják a mai filozófiai reakciósok. Az érzet nem teremthet egyetlen atomot, egyetlen porszemet sem; csak vissza tudja tükrözni az objektíve létező tárgyakat a bennük meglevő minden tulajdonsággal együtt.

A válasz csak egy lehet: a természet tárgyai és jelenségei meghatározott minőségekkel rendelkeznek, és éppen ezért egymástól különböznek és különböző érzeteket keltenek bennünk.

Liszenko akadémikus ezt mondja: „... minden biológusnak, aki az élő természetet tanulmányozza, de különösen a gyakorlat embereinek, a növényekkel, állatokkal és mikroorganizmusokkal foglalkozó mezőgazdasági dolgozóknak mindenekelőtt az tűnik fel, hogy az egész összefüggő szerves természet egyes, minőségileg különböző formákból áll. Például a ló, a tehén, a kecske, a juh vagy a búza, a rozs, a zab, az árpa, a répa — mindmegannyi minőségileg különböző állat- és növényforma"[6].

Minőségileg meghatározottak a társadalmi élet jelenségei is. A feudális rend, a tőkés rend, a szocializmus — ezek szintén az emberek társadalmi életének minőségileg sajátos formái.

De mi valamely tárgy, valamely jelenség minősége, minőségileg sajátos formája? A minőség a tárgynak az a meghatározottsága, amely elválaszthatatlanul összefügg a tárggyal, s más tárgyaktól való különbözőségét fejezi ki. Éppen meghatározottsága teszi valamely tárgyat az adott tárggyá, nempedig valamely más tárggyá. A kapitalizmust például, mint a társadalmi termelés minőségileg sajátos formáját, olyan meghatározott vonások jellemzik, mint a bérmunka, a tőke, a bérmunka kizsákmányolása stb. Ezek a vonások a kapitalizmust a társadalmi termelés többi formája közül mint sajátos „minőséget" különítik el.

Ebből következik, hogy a tárgy minőségének megváltozása az adott tárgy eltűnésére vezet. A minőség megváltozása — a tárgy lényeges, meghatározó sajátosságának megváltozása, nempedig olyan másodrendű sajátosságainak megváltozása, amelyek változhatnak, eltűnhetnek anélkül, hogy ez döntő módon megmutatkozna a tárgy minőségén. Például, a kizsákmányolásnak, a termelési eszközök magántulajdonának, a maroknyi tőkemágnás élősdiségének és a dolgozó tömegek nyomorának megszüntetése törvényszerűen magával hozza a tőkés rend minőségi megváltozását, azt, hogy a tőkés rend ellentétébe — a szocialista rendbe — megy át.

---

[6] *Liszenko.* A biológiai faj fogalmának újabb meghatározása. Lásd Természet és technika. 1951. 1. sz. 8. old.

Valamely természeti vagy társadalmi jelenség minőségi sajátszerűségének fogalma azt is jelenti, hogy az adott jelenség a maga külön törvényei szerint fejlődik, amelyek nem vezethetők vissza más, tőle minőségileg különböző jelenségek törvényszerűségeire. A szerves, élő természet léte és fejlődése az „élettelen", szervetlen természet törvényeitől eltérő törvények alapján megy végbe. Az emberi történelmet a természet törvényeitől eltérő törvények irányítják. A marxizmus egész története folyamán harcolt azok ellen a burzsoá filozófusok ellen, akik el akarták mosni a minőségi határt a természeti törvények és a társadalmi törvények között, s a társadalmi jelenségeket a természet törvényszerűségeivel magyarázták.

A marxizmus-leninizmus klasszikusai teljesen leleplezték a szociál-darwinizmust, a szervességi elméletet, a fajelméletet és a burzsoá filozófiában elterjedt egyéb „elméleteket", amelyek azon alapultak, hogy metafizikus módon elmossák a társadalmi törvényszerűségek és a természeti törvényszerűségek közti minőségi különbséget.

Az anyagi mozgás valamennyi formája összefügg egymással, e formák egymásba mennek át. De egyik forma minőségi sajátszerűsége sem vihető át más formákra. Engels például harcolt a magasabb mozgásformáknak az alacsonyabb, mechanikai mozgásformára való visszavezetése ellen és „A természet dialektikája"-ban azt írta, hogy mindegyik magasabb mozgásforma szükségszerűen összefügg a mechanikai (külső vagy molekuláris) mozgással; a vegyi reakció lehetetlen a hőmérséklet megváltoztatása stb. nélkül, a szerves élet lehetetlen mechanikai, molekuláris, kémiai és egyéb változások nélkül.

„De ezeknek a mellékes formáknak a jelenléte nem meríti ki a mindenkori fő forma lényegét. Kísérleti úton olykor kétségtelenül «visszavezetjük» a gondolkodást az agyban végbemenő molekuláris és kémiai mozgásra; de vajjon ezzel kimerül-e a gondolkodás lényege?"[7]

Az utóbbi évtized fizikai felfedezéseinek története ragyogóan szemlélteti a materialista dialektikának azt a tételét, hogy az egyes minőségileg sajátos mozgásformákat nem lehet

[7] *Engels.* Dialektik der Natur. Dietz Verlag. Berlin 1952. 264. old.

más mozgásformákra visszavezetni. A parányi anyagrészecskék világában végbemenő mozgás törvényei mások, mint a makrokozmoszban, vagyis a nagy földi- és égitestek világában. Az a kísérlet, amely arra irányult, hogy a közönséges makroszkópikus testek mechanikájának törvényeit kiterjesszék az atomok és elektronok világára, kudarccal végződött. A Newton által felfedezett mechanikai törvények alkalmatlanoknak bizonyultak a mikrokozmoszban végbemenő folyamatok megmagyarázására.

Az objektív valóságról tehát csak akkor alkothatunk helyes képet, ha megvizsgáljuk a természet és a társadalom egyes mozgásformáinak minőségi sajátosságát, e törvények minőségi sajátszerűségét.

Szem előtt kell tartanunk Sztálin elvtársnak azt az útmutatását, hogy a társadalmi jelenségeknek (éppúgy, természetesen, mint a természet jelenségeinek is) a közös sajátosságokon és ismérveken kívül „megvannak a maguk különleges sajátosságai, amelyek megkülönböztetik őket egymástól, amelyek mindennél fontosabbak a tudomány szempontjából"[8].

A tárgyaknak azonban nemcsak minőségi, hanem *mennyiségi* oldaluk is van. A molekulák például különböző számú atomból állnak, az atom pedig atommagból és különböző számú elektronból, az atommag különböző számú protonból és neutronból. A közönséges hidrogénatom egy protonból és egy elektronból áll, a nitrogénatom magja ellenben 7 protonból és 7 neutronból áll, és e bonyolult mag körül 7 elektron kering. A mag és az elektron tulajdonsága, hogy mennyiségileg különböző tömeggel rendelkeznek: az atomnak majdnem egész tömege a magban összpontosul, az elektronnak ellenben elenyészően csekély tömege van. A különböző színek alapja a különböző hullámhossz és rezgésszám: a vörös szín hullámhossza nincs egy tízezredcentiméter sem, az ibolyaszín hullámhossza ennek a fele; rezgésszámuk ennek megfelelően 400, illetve 800 billió.

„A természetben — írja Engels — minden minőségi különbség vagy a különböző vegyi összetételen, vagy a moz-

[8] Sztálin. A nyelvtudomány néhány kérdéséhez. Lásd A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita). 294. old.

gás (energia) különböző tömegein, illetve formáin alapszik, legtöbb esetben pedig mindkettőn"[9].

Ugyanezt látjuk a társadalmi élet jelenségeinél is, de a mennyiség fogalma a természettől eltérően, itt sokkal bonyolultabb.

Nézzük például a társadalmi termelési mód olyan mennyiségi oldalait, mint a termelőerők fejlődésének színvonala, a munka termelékenységének színvonala, és meggyőződünk arról, hogy a különböző társadalmi termelési módok nemcsak minőségileg, hanem mennyiségileg is különböznek egymástól. Másmilyen a termelőerők fejlődési színvonala és a munka termelékenysége a feudális rendben, mások a termelőerők, más a munka termelékenysége a tőkés társadalomban; a szocializmus pedig mérhetetlenül túlszárnyalja a kapitalizmust abban, hogy nagyobb arányban képes fejleszteni a termelőerőket és emelni a munka termelékenységét.

A tárgy minőségi és mennyiségi változásai között azonban lényeges különbség van; a tárgy minőségének megváltozásával ugyanis együttjár magának a tárgynak gyökeres megváltozása, a mennyiségi változás ellenben meghatározott keretek között nem zavarja meg észrevehető módon a tárgy létezését.

A mennyiségi változások azonban csak ideig-óráig nem érintik a tárgy minőségét. Mihelyt ezek a változások elérik a kritikus pontot, a legcsekélyebb mennyiségi változás is döntő jelentőségű lesz az adott tárgy sorsa szempontjából: minden új mennyiségi gyarapodás vagy csökkenés a tárgy minőségének gyökeres megváltozására vezet. A mennyiségi változások minőségi változásokba mennek át.

Csakugyan, a hevített fém hőmérsékletének megváltozása csak ideig-óráig nem hat ki lényegesen a fém állapotára; de amikor a hőmérséklet elér egy bizonyos pontot — amely különböző fémeknél más és más — a fém megolvad, megváltozik minőségi állapota: szilárd halmazállapotból cseppfolyóssá alakul át. Ha például a rezet 1207 fokra hevítjük, megolvad és cseppfolyós halmazállapotba megy át.

[9] *Engels.* A természet dialektikája. 27. old.

Nézhetünk más, bonyolultabb példát is. Néhány elektron-Voltos energia mellett az atomok összeütközése és kölcsönhatása nem vezet az illető atommag minőségi megváltozására, a vegyi elem ugyanaz marad. Ugyanezt figyeljük meg akkor is, ha az energiát ezer elektron-Voltra növeljük. De amikor jóval nagyobb energiához érünk, megkezdődik az atommag átalakulása, gyökeresen megváltozik a vegyi elemek minősége, egyes elemek más elemekké alakulnak át. Ehhez hozzá kell fűznünk még a következőt: amikor azt mondjuk, hogy a mennyiségi változások ideig-óráig nem befolyásolják a tárgy meglévő minőségét, korántsem arra gondolunk, hogy a tárgy abszolút ugyanaz marad, ami addig volt. Nem, a mennyiségi változások szintén a tárgy változásai. Ezek a változások nagyon fontosak és lényegesek, mert előkészítik a minőségi változást. Ezenkívül, noha a mennyiségi változások kezdetben nem változtatják meg gyökeresen a tárgy állapotát, komoly mértékben megváltoztatják a tárgy egyes sajátosságait, vonásait, sajátszerűségeit. Hogy milyen fontosak a mennyiségi változások, az különösen világosan látható a tárgyak fejlődésének utolsó szakaszain, amikor elég a legjelentéktelenebb mennyiségi változás is a gyökeres minőségi eltolódáshoz.

A tárgyak mennyiségi változását tehát úgy jellemezhetjük, hogy az kezdetben nem vezet a tárgy lényegi megváltozására; mikor azonban elér egy kritikus pontot — amely a különböző tárgyaknál más és más —, a mennyiségi változások gyökeres, minőségi változásokra vezetnek.

A „mennyiség" és a „minőség" a tárgy két, egymással összefüggő oldala. Nincs mennyiségi oldal minőségi oldal nélkül, és ez áll megfordítva is. A tárgy a két oldal egysége. Ez az egység a *mérték* fogalmában tükröződik vissza. A mérték a tárgy mennyiségi és minőségi oldala közötti belső összefüggést fejezi ki. Ez az összefüggés azt jelenti, hogy az adott tárgy minőségi sajátossága nem párosulhat akármilyen mennyiséggel, hanem csakis többé-kevésbbé pontosan meghatározott mennyiséggel. A mennyiség változhat, lehet nagyobb vagy kisebb, de van egy határ, amelyen túl a mennyiségi növekedés vagy csökkenés a tárgy gyökeres, minőségi változásához vezet. Így például a tőkés termelési mód együttjárhat és együtt is jár

a termelőerők fejlődésének különböző színvonalával. De elérkezik az a pillanat, amikor a kapitalizmus fékezi a termelőerők további fejlődését, amikor a termelőerők további fejlődése megköveteli a tőkés termelési mód megszüntetését és a szocialista termelési módra való átmenetet, amely megteremti a feltételeket a termelőerők határtalan fejlődése számára.

A tárgyak minőségi és mennyiségi változásainak belső összefüggéséből következik, hogy nemcsak a mennyiségi változások vezetnek minőségi változásokra, hanem megfordítva, a minőségi változások is óriási hatással vannak a további mennyiségi folyamatokra.

Így például a szovjet szocialista társadalom fejlődésének meggyorsulása kétségtelenül a társadalmi viszonyok új minőségén alapul, nevezetesen: az embereknek a termelés folyamatában megnyilvánuló együttműködésén és kölcsönös segítségén felépülő viszonyokon.

Sztálin elvtárs, a kolhozrendszer előnyeiről szólva, kimutatta, hogy már egymagában az egyszerű parasztgazdaságoknak az egyesítése az új technika alkalmazása nélkül is sokkal nagyobb eredménnyel jár a mezőgazdasági termelés fejlődésében, mint az egyes, szétszórt parasztgazdaságok munkája. A kolhozok roppant erőnek bizonyultak. Honnan erednek ezek az új mennyiségi mutatók a mezőgazdasági termelésnek a kolhozok alapján végbemenő fejlődésében? Mezőgazdaságunk új, szocialista minőségéből, a kolhozokban dolgozó emberek minőségileg új társadalmi szervezetéből erednek.

Következésképpen, nemcsak a mennyiségi változások mennek át minőségi változásokba, hanem a minőségi változások is előkészítenek újabb mennyiségi változásokat. A minőségileg új jelenség, miután megszilárdult az életben, elősegíti a további mennyiségi változást. Ez a folyamat egy bizonyos fokon azzal fejeződik be, hogy új minőségi változásba, új „mértékbe" megy át stb. stb. A fejlődés ilyen jellegét feltételezi a természetben és a társadalomban végbemenő mozgás progresszív, előrehaladó iránya.

Minden tárgyban tehát meghatározott, törvényszerű összefüggés áll fenn a tárgy minőségi és mennyiségi oldala között. Ez az összefüggés mozgékony, dinamikus. A tárgyban

végbemenő mennyiségi változások, amíg kezdetben jelentéktelenek és rejtettek, nem járnak komoly következményekkel. Mihelyt azonban elérnek egy meghatározott, kritikus pontot, ezek a mennyiségi változások a tárgy gyökeres megváltozását idézik elő. Az észre sem vehető mennyiségi változások felhalmozódása így nyílt és mély minőségi változásokra vezet; a régi átengedi helyét az újnak. Ezt a törvényszerű folyamatot nevezi a dialektika a mennyiségi változások gyökeres, minőségi változásokba való átmenetének.

Következésképpen, ha a fejlődést csupán mennyiségi növekedésnek tekintjük, meghamisítjuk az objektív világban végbemenő valóságos fejlődést. A fejlődésnek, a mozgásnak valójában *kettős* formája van: mennyiségi és minőségi, evolúciós és revolúciós.

„Világos — írta Sztálin elvtárs „Anarchizmus vagy szocializmus?" című munkájában —, hogy a mozgásnak különféle formái vannak.

Nos, a dialektikus módszer azt mondja, hogy a mozgásnak kettős formája van: evolúciós és revolúciós"[10].

Ez azt jelenti, hogy a tárgyak és a jelenségek fejlődésüknek két, egymással kölcsönösen összefüggő szakaszán mennek át: a mennyiségi vagy evolúciós fejlődés szakaszán és a minőségi vagy revolúciós fejlődés szakaszán. Az első szakaszon lassan, észrevétlenül felhalmozódnak a tárgyban a mennyiségi változások, érlelődnek az elemek, erők, előfeltételek a gyökeres, minőségi változás számára. A második szakasz a minőségi változás szakasza, a régi megsemmisülésének, elhalásának és az új keletkezésének szakasza. A mennyiségi változásoknak minőségi változásokba való átmenete, mint Sztálin elvtárs erre rámutatott, gyorsan, hirtelen megy végbe, „egyik állapotból a másik állapotba való ugrásszerű átmenettel". A régi minőségből új minőségbe való mindennemű átmenet — ugrás.

Sztálin elvtárs a marxizmust továbbfejlesztve, azt követeli, hogy élő és alkotó módon alkalmazzuk a régi minőségnek új minőségbe való átmenete törvényét, az ugrások törvé-

[10] Sztálin. Anarchizmus vagy szocializmus? Lásd *Sztálin* Művei. 1. köt. 316. old.

nyét; azt követeli, hogy konkréten tanulmányozzuk a minőségi változást szenvedő tárgyakat és jelenségeket, vegyük számításba azoknak a történelmi viszonyoknak a sajátszerűségét, amelyek között az ugrás végbemegy stb. A régi minőségből egy új minőségbe való átmenetnek különböző formái lehetnek és vannak.

Sztálin elvtárs élesen bírálta Marr vulgarizáló elméletét, amely szerint a minőségi változások a nyelv fejlődésében hirtelen robbanások formájában mennek végbe. Ennek az elméletnek semmi köze sincs a valósághoz. A nyelvnek, ennek a társadalmi jelenségnek az a sajátszerűsége, hogy rövid időn belül nem változhat meg valamennyire is lényegesen. A nyelv fejlődésében nincs és nem is lehetséges „hirtelen" forradalom. A nyelv és elemei — az alapvető szókincs, a nyelvtani szerkezet — több korszak terméke; „... az évszázadok folyamán felgyűlt alapvető szókincs megsemmisítése — mutat rá Sztálin elvtárs —, minthogy új alapvető szókincs teremtése rövid idő alatt lehetetlen, a nyelv megbénulására, az emberek egymásközötti érintkezésének teljes zűrzavarára vezetne"[11].

A nyelv nyelvtani szerkezete még lassabban változik, mint az alapvető szókincs. Érthető tehát, hogy a régi minőségből egy új minőségbe való átmenet törvénye a nyelv fejlődésében sajátszerűen nyilvánul meg. Sztálin elvtárs kimutatta, hogy a régi minőségből egy új minőségbe való átmenet a nyelvben úgy érvényesül, hogy fokozatosan felhalmozódnak az új minőség elemei és fokozatosan elhalnak a régi minőség elemei. Természetesen nem szabad azt képzelnünk, hogy a nyelv fejlődésében nem mennek végbe minőségi változások. Minőségi változások itt is vannak, csak nem robbanás formájában, hanem az új minőség elemeinek fokozatos felhalmozódása és a régi minőség elemeinek elhalása formájában.

Azt például, hogy az orosz nyelv minőségileg változott egész fejlődése folyamán, könnyen meglátjuk, ha összehasonlítjuk az ó-orosz nyelvet és a mai orosz nyelvet. A jövőben, a szocializmus világméretű győzelme után, „a nemzetek huzamos

[11] Sztálin. Marxizmus és nyelvtudomány. Lásd A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita). 240. old.

gazdasági, politikai és kulturális együttműködésének eredményeképpen ki fognak emelkedni eleinte a leggazdagabbá vált egységes övezeti nyelvek, azután pedig az övezeti nyelvek egy közös nemzetközi nyelvvé olvadnak össze, amely természetesen nem lesz sem német, sem orosz, sem angol nyelv, hanem egy új nyelv, amely magába olvasztotta a nemzeti és övezeti nyelvek legjobb elemeit"[12].

Amint látjuk, a jövőben különösen mélyreható minőségi változások mennek végbe a meglevő nyelvekben, minőségileg új nyelv alakul ki, de ezek a minőségi változások fokozatosan, hosszú idő alatt, a régi minőség elemeinek lassú elhalása és az új minőség elemeinek növekedése útján mennek végbe.

Sztálin elvtárs kimutatta, hogy a régi minőségből az új minőségbe való átmenet nemcsak a nyelvben, hanem a társadalom fejlődésében sem megy végbe minden körülmények között egyformán, hogy például a szovjet társadalomban, ahol nincsenek antagonisztikus osztályok, az ugrások nem öltik a robbanás formáját és másképp mennek végbe, mint a kapitalizmusban.

A fejlődésnek mint mennyiségi változások minőségi változásokba való átmenetének dialektikus értelmezése halálos csapást mér mindenfajta teológiai és idealista tanításra. A tudománynak ahhoz, hogy a természet és a társadalom fejlődését a marxista dialektika szempontjából megmagyarázza, nincs szüksége semmiféle természetfeletti erőre, a természet semilyen önkényes értelmezésére. A marxista dialektika nyujtja az egyedül helyes vezérelveket ama kérdés helyes megoldásához, hogy milyen törvényszerűségek folytán alakul át az anyag egyik minőségi állapotból a másikba, miként hozza létre a szervetlen természet a fejlődés bizonyos fokán az életet, hogyan jönnek létre az élet egyszerű, primitív formáiból a minőségileg új, bonyolultabb formák stb. stb. A tudománynak az utóbbi évtizedekben megtett fejlődése, a fizikában, a biológiában és a tudomány más területein elért felfedezések nagy-

[12] Sztálin. Marxizmus és nyelvtudomány. Lásd A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita). 341—342. old.

szerűen igazolják és gazdagítják a marxista dialektikát ebben a tekintetben is.

Hogy erről meggyőződjünk, vizsgáljunk meg néhány korszerű elképzelést a természet fejlődéséről.

3. Mennyiségi változások átmenete minőségi változásokba, ugrások a természetben

Az anyag szerkezetéről szóló korszerű elmélet, az emberi tekintet behatolása az atom legrejtettebb titkaiba lehetővé tette, hogy megállapítsuk azt, a természet fejlődésének megértése szempontjából rendkívül fontos tényt, hogy az anyag egyik formából másik formába való átalakulásának nincs határa. A fizikusok és a kémikusok még a XIX. század végén azt állították, hogy a vegyi elemek örökkévalók és változatlanok, hogy az atom oszthatatlan. Mily nagy utat tett meg azóta a tudomány! A tudomány legnagyobb vívmánya ma a vegyi elemek minőségi változásáról, az elemek egymássá való átalakulásáról szóló tanítás.

Sztálin elvtárs „Anarchizmus vagy szocializmus?" című munkájában ezt írta:

„Az elemek Mengyelejev-féle «periódusos rendszere» világosan mutatja, milyen nagy jelentősége van a természet történetében annak, hogy a mennyiségi változásokból minőségi változások keletkeznek"[13].

Ha megvizsgáljuk az elemek periódusos rendszerének fejlődését, látjuk, milyen tökéletesen és ragyogóan igazolódott és igazolódik be Sztálin elvtársnak az a tétele, hogy a mennyiségi változások minőségi változásokba való átmenetének törvénye igen nagy jelentőségű a természetben.

Mengyelejev periódusos rendszere azon az eszmén alapul, hogy a vegyi elemek minőségi különbözősége a különböző atomsúlytól függ. Mengyelejev törvénye feltárta az egyszerű testek, valamint az elemek által alkotott kémiai vegyületek tulajdonságainak periódusos függését az elemek atomsúlyától.

[13] Sztálin. Anarchizmus vagy szocializmus? Lásd *Sztálin* Művei. 1. köt. 317. old.

Mengyelejev az általa felfedezett törvény segítségével nemcsak előre megállapította olyan elemek létezését, amelyeket akkor még nem ismertek, hanem bámulatos pontossággal előre meghatározta azok tulajdonságait is. Engels ezt Mengyelejev legnagyobb tudományos hőstettének tartotta.

Mengyelejev periódusos rendszere kétségtelenül rávezetett arra a gondolatra, hogy a vegyi elemek nem örök és változatlan valamik, amelyek képtelenek minőségi átalakulásokra. De Mengyelejevnek még nem voltak kísérleti adatai ahhoz, hogy kimondja ezt az eszmét. Elvben nem tagadta az elemek minőségi változásának, egymásba való átmenetüknek lehetőségét. Így írt:

„Ha például minden kétséget kizáró módon megállapítanák egyes egyszerű testeknek más egyszerű testekbe való átmenetének fogalmát — a kémia számára ez csak nyereség volna . . ."[14]

Mivel azonban, tette hozzá, az ebben az irányban végzett kísérletek hiábavalók voltak, amíg nincsenek újabb felfedezések, helytálló marad az a tétel, hogy „a vegyi elemek önállóak, s az elemekre kell korlátozni az anyag egymássá való átalakulásáról szóló ismeretünket"[15].

Ezek a felfedezések akkor következtek be, amikor feltárult az atom belsejének bonyolult világa.

1896-ban Becquerel felfedezte az urán sóinak rádióaktivitását. Három évvel később a Curie házaspár felfedezte a rádiumot. Gondosan tanulmányozni kezdték az új, egyelőre még titokzatos jelenséget, s megállapították, hogy a rádióaktivitás nem más, mint az atomok minőségi változása, egyik vegyi elemnek másik vegyi elemmé való átalakulása. Sikerült bebizonyítani, hogy a rádiumból hélium is keletkezik. 1919-ben sikerült mesterségesen felbontani a nitrogént, majd utána más elemeket is. 1934-ben F. Joliot és I. Curie felfedezték a mesterséges rádióaktivitást.

Az atomfizika terén elért nagyszerű eredményekhez sok szovjet tudós neve fűződik. Azt a napjainkban általánosan

[14] *Mengyelejev.* Válogatott művek. 2. köt. 439. old. (oroszul).
[15] Ugyanott, 440. old.

elfogadott elméletet, mely szerint az atommag protonokból és neutronokból áll, D. D. Ivanyenko szovjet fizikus alkotta meg.

Azt a régi elképzelést, mely szerint lehetetlen a vegyi elemek minőségi átalakulása, elvetették, és megállapították, hogy az egyik vegyi elem képes másikká átalakulni. Így például az urán több közbülső átalakuláson keresztül ólommá alakul át. Az atom szerkezetéről szóló új elméletek feltárták Mengyelejev periódusos rendszerének teljes értelmét, elmélyítették, továbbfejlesztették azt, új formát adtak neki.

A modern elképzelések szerint az elemek sajátosságai nem atomsúlyuktól, hanem atommagjuk töltéseinek számától függenek periódusosan. A vegyi elemek atomjai közti minőségi különbség az atommag töltései számának mennyiségi különbségén alapul. Így például az urán-atom magjának töltésszáma 92 elemi egységgel egyenlő, és az urán a 92. helyen áll Mengyelejev táblázatában. A réz-atom magjának töltésszáma 29 elemi egységgel egyenlő, és a réz ennek megfelelően a 29. helyen áll a táblázatban. Mengyelejevnek az volt a feltevése, hogy az elemek minősége atomsúlyuk mennyiségi növekedésének mértékében változik. A modern fizika kimutatta, hogy az elemek minősége magjuk töltései számának növekedése mértékében változik.

Az egyik elemnek másik elemmé való minőségi átalakulása az atommagban végbemenő mennyiségi változások következtében jön létre. Ezen alapul az úgynevezett eltolódás törvénye.

Ha például az atommag kilöki az úgynevezett alfa részecskét, amely ekkor két pozitív töltést visz magával, az ennek eredményeképpen visszamaradó új elem mintegy eltolódik Mengyelejev táblázatában két kockával balra, mivel rendszáma két egységgel csökken a kiindulási rendszámhoz képest. Ha viszont a magból egy elektron, béta részecske, lökődik ki, az ennek eredményeképpen képződött új elem mintegy eltolódik a táblázatban egy kockával jobbra, mivel rendszáma egy egységgel növekedik.

A mennyiségi változásoknak minőségi változásokba való átmenete emellett ugrásszerűen megy végbe: a töltés számának csökkenése vagy növekedése az elem minőségének hirtelen, gyors megváltozására vezet.

Ugyanilyen világosan megnyilvánul a mennyiségi változások minőségi változásokba való átmenetének egyetemes törvénye az élő természetben is. Sztálin elvtárs „Anarchizmus vagy szocializmus?" című munkájában kimutatta, hogy a dialektikus módszer elveti mind Cuvier kataklizma-elméletét, mind a darwinizmus tiszta evolucionizmusát. Cuvier elmélete szerint az élő természet fejlődése csupán váratlan katasztrófák előidézte ugrások által megy végbe. Revolúció előzetes evolúció nélkül, az ugrások evolúciós érlelődésének időszaka nélkül — ez Cuvier elméletének lényege. Ez volt a nézetük más burzsoá biológusoknak is. Hugo de Vries holland biológus például azt tartotta, hogy valamely növény évszázadokon és évezredeken át abszolút változatlan formában létezik. És akkor valamilyen „teremtő erő" révén hirtelen „lökést" kap: a növény természete minőségileg megváltozik. Az élő természet fejlődésének szerinte tehát „lökésszerű" jellege van. De Vries „lökései", mint maga kijelenti, merőben véletlenek. Darwin elmélete, ellenkezőleg, teljesen tagadja az ugrásokat a fajok fejlődésében.

Darwin nagy érdeme, hogy lerombolta azt a metafizikus elképzelést, amely szerint a fajok változatlanok és bebizonyította, hogy a fajok fejlődnek és megváltoznak. De Darwin, bár azt tartotta, hogy a fejlődés folyamatában egyes fajok más fajokká alakulnak át, úgy vélte, hogy ez a folyamat egyetlen szakadatlan vonal, amelyben egyes szerves formák észrevehetetlenül más fajokba mennek át.

Másszóval Darwin a fejlődésnek csupán evolúciós formáját ismerte el, tagadta a revolúciós oldalt, jóllehet nála a fajok természetesen lényegében minőségileg változnak meg. Fellépett a „hirtelen és gyors átalakulások" feltételezése ellen, azt állítva, hogy az emberiség egész története folyamán lehetetlen megfigyelni és előidézni egyik fajnak másik fajjá való átalakulását. Világos, hogy ez az elmélet nem értette meg az élő természet gyakorlati átalakításának, az új formák gyakorlati létrehozásának törvényeit.

Sztálin elvtárs „Anarchizmus vagy szocializmus?" című munkájában éleslátóan kiemelte a darwinizmusnak ezt a gyengéjét, amely abban áll, hogy „a darwinizmus nemcsak Cuvier kataklizmáit veti el, hanem a dialektikusan értelmezett

fejlődést is, amely magában foglalja a forradalmat — holott a dialektikus módszer szempontjából az evolúció és a revolúció, a mennyiségi és minőségi változás: ugyanannak a mozgásnak két szükséges formája"[16].

Sztálin elvtárs ugyanakkor feltárta az úgynevezett neodarwinizmus, vagyis a weismannizmus tarthatatlanságát is. A weismannizmus újabb kiadása volt a preformizmus régi elméletének, amely azon a metafizikus elképzelésen alapult, hogy a fejlődés a kész és változatlan szervezeteknek csak mennyiségi növekedése.

Vagy — vagy: vagy tiszta fokozatosság ugrások nélkül, vagy csupán ugrások, az ugrásokat előkészítő evolúciós fejlődés nélkül — ez volt az a két szélsőséges és egymással szembenálló pólus, amelyekre a biológusok nézeteiket építették.

A tudományos biológia további fejlődésének iránya az volt, hogy leküzdötték a darwinizmusnak Sztálin elvtárs által felfedett gyengéjét, alkotó módon továbbfejlesztették Lamarck és különösen Darwin tanítását s harcoltak az idealista neodarwinizmus ellen. Ebben a harcban döntő szerepe volt a micsurini biológiának.

A micsurini biológia alkotó módon továbbfejleszti Darwin tanításának legjobb oldalait, és Sztálin elvtársnak arra a tételére támaszkodva, hogy a darwinizmus a multban elvetette a „dialektikusan értelmezett fejlődést", amely az evolúciós és revolúciós forma egységét jelenti — feltárja a növények és állatok fejlődésének törvényeit.

A szocialista építés szükségletei, amelyek a történelem folyamán elsőizben vetették fel teljes nagyságukban a természet átalakításának feladatát, nem elégíthetők ki, ha a fejlődés merőben evolúciós értelmezésének útjain haladunk.

„Számunkra most sokkal hasznosabb, ha megértjük — írta Micsurin —, hogy elérkeztünk történelmi fejlődésünknek abba a szakaszába, amikor személyesen beleavatkozhatunk a természet cselekedeteibe és — először, *jelentősen meggyorsíthat-*

[16] Sztálin. Anarchizmus vagy szocializmus? Lásd *Sztálin* Művei. 1. köt. 325. old.

juk és számszerűen növelhetjük az új fajok formaképzését, másodszor pedig, az ember számára előnyösebb irányban mesterségesen eltéríthetjük tulajdonságaik szerkezetét"[17].

A szovjet micsurinisták tevékenységükkel minőségileg átalakítják a meglévőt, új formákat hoznak létre. Micsurin művésze volt az új fajták megteremtésének.

A természetátalakítás gyakorlata a fajképzés új elméletét sugallja, amely megfelel a fejlődés dialektikus materialista értelmezésének, nevezetesen annak a felfogásnak, hogy a fejlődés: mennyiségi változások minőségi változásokba való átmenete. A tiszta evolúció szerint a különböző fajok között rengeteg közbülső formának kell lennie, amelyek a faj lassú, észre sem vehető átalakulásának fokozatai. A fajt azért nem mint reális minőségi képződményt, nem mint az élő természet fejlődésének minőségileg különös láncszemét vizsgálják, hanem mint olyan feltételezettséget, amely alkalmas a növények és az állatok osztályozására. De mivel ezek a közbülső formák nem figyelhetők meg, Darwin azt tartotta, hogy ezek a fajon belüli harc következtében eltűntek.

A szovjet micsurinistáknak a magas terméshozamokért, az új, jobb növényfajták kinemesítéséért folytatott gyakorlati harca megkövetelte Darwin több tételének felülvizsgálását. Felül kellett vizsgálni különösen azt a tételét, hogy az élő természet fejlődésében nincsenek ugrások.

Liszenko akadémikus e kérdés felvetése során helyteleníti a régi, darwini elképzelést, amely a fajok fejlődését egyetlen szakadatlan vonalnak fogta fel — a „fokozatosság megszakadásai", ugrások nélkül. A fajok — mondja Liszenko — a gyökeres minőségi változásokká átalakuló mennyiségi változások reális eredményei, az állatok és növények „minőségi elkülönültségének" egymással összefüggő szakaszai az élő természet fokozatos történelmi fejlődésének folyamatában.

„A micsurini tanítás — az alkotó darwinizmus nem síma evolúciónak tekinti a fejlődést — írja Liszenko akadémikus —, hanem úgy értelmezi azt, hogy a réginek belsejében megfogam-

[17] *Micsurin* Művei, 1. köt. 1948, 614. old. (oroszul).

zik a vele ellentétes új minőség kezdeti csírája, amelynek tulajdonságai mennyiségileg fokozatosan halmozódnak; a régi minőséggel vívott harcban kialakul a tulajdonságoknak új, elvileg eltérő összessége, a maga sajátos létezési törvényszerűségeivel"[18].

Ebből következik, hogy a növényi formák szakadatlan, megszakítás nélküli sora nem azért nem figyelhető meg a valóságban, mert ezek a formák kihaltak a létért folyó harc következtében, hanem azért, mert ilyen megszakítás nélküli, gyökeres minőségi változások nélküli vonal nincs és nem is lehetséges. „A természetben megszakítás nélküli fejlődés nincs, a szakadatlanság és a megszakadás mindig egység"[19].

A micsurinisták, tételeik igazolása céljából, olyan elvileg fontos tényekre hivatkoznak, mint a kemény búzának (Tricitum durum) lágy búzává (Tricitum vulgare) való átalakulása, vagyis egyik fajnak másik fajjá való átalakulása, a búzának rozzsá, árpává stb. való átalakulása.

A kemény búzának lágy búzává való átalakulásáról szólva, Liszenko akadémikus ezt a következtetést vonja le:

„A mi esetünkben két-három-négy nemzedék folyamán szükséges az őszi-téli viszonyok behatása, hogy a kemény búza átalakulhassón. Ily körülmények között a kemény búza ugrásszerűen alakul át közönséges búzává"[20].

A fajképződés elméletének ilyen értelmezéséből következik az a gyakorlati szempontból igen fontos megállapítás, hogy a mezőgazdasági gyakorlat képes viszonylag gyorsan átalakítani az egyik fajt másik fajjá, képes az emberiség számára hasznos fajokat létrehozni, nem várva — Micsurin szavaival szólva — „könyöradományt a természettől".

Az a körülmény, hogy az élő természet fejlődésében viszonylag gyors, hirtelen ugrások vannak, persze nem jelenti azt, hogy ezek az egyedüli formái a régi minőségből új minő-

[18] *Liszenko.* A biológiai faj fogalmának újabb meghatározása. Lásd Természet és technika. 1951. 1. sz. 10. old.

[19] Ugyanott.

[20] Liszenko. A biológiai tudomány állásáról. Lásd *Liszenko.* Agrobiológia. Mezőgazdasági Könyv- és Folyóiratkiadó. 1950. 636. old.

ségbe való átmenetnek. Szem előtt kell tartanunk Engelsnek azt az útmutatását, hogy mennyiségi változásoknak minőségi változásokba való átmenete „minden egyes esetre pontosan megállapított módon" megy végbe[21]. A szerves világ fejlődésének formái rendkívül változatosak. A tudomány és a gyakorlat nem kevés példát ismer arra, hogy szerves lények fejlődése végbemegy az új minőség elemeinek hosszas, fokozatos felhalmozódása és a régi minőség elemeinek fokozatos elhalása útján is. Az anyagcseretípus megváltozásának hatására a növényekben vagy állatokban megszületnek az új minőség elemei, amelyeket képesek nemzedékről-nemzedékre átadni. Az ember által nem ellenőrzött természetben az új minőségnek ez a lassú felhalmozódása óriási időszakot vehet igénybe és végülis a fajok gyökeres, minőségi megváltozásához, új fajok keletkezéséhez vezet. Éppen az új minőség elemei fokozatos felhalmozódásának elvén alapul a mesterséges kiválogatás, az állat- és növényfajták minőségi javítása és megváltoztatása stb. Itt a régi minőségből az új minőségbe való átmenetnek azzal a formájával van dolgunk, amelyet Sztálin elvtárs tárt fel a nyelv fejlődésének elemzésében.

De az ilyen fejlődés sem jelenti a kész forma tisztán mennyiségi növekedését, ez a fejlődés is a régi minőségből az új minőségbe való átmenetet, fordulatot jelenti. Csak az a különbség, hogy ez az átmenet nem gyors változás, „robbanás" formájában megy végbe, hanem az új minőség elemeinek lassú felhalmozása útján.

Nem kétséges, hogy csak a fajképződési folyamat olyan felfogásáé a jövő, amely figyelembe veszi a mozgás kettős formáját, valamint a régi minőségből új minőségbe való átmenet formáinak sokféleségét. Emellett szól az, hogy ez a felfogás megfelel a fejlődés dialektikus, vagyis egyedül tudományos értelmezésének, mely szerint a fejlődés: minőségi változások keletkezése mennyiségi változásokból. És ami a legfőbb — emellett szól maga a gyakorlat, a gyakorlat pedig az a legfelsőbb fórum, amely elveti vagy igazolja a különböző elméleteket.

[21] *Engels.* A természet dialektikája. 27. old.

4. Mennyiségi változások átmenete minőségi változásokba, ugrások a társadalom fejlődésében. A régi minőségből új minőségbe való átmenet törvényének jelentősége a proletariátus pártjának gyakorlati tevékenysége szempontjából

A társadalomban végbemenő folyamatok szintén a mennyiségi változások gyökeres, minőségi változásokba való átmenetének egyetemes törvényén alapulnak és ez a tény ismét a világ egysége mellett tanúskodik. De a társadalmi életben ennek az egyetemes fejlődéstörvénynek sajátszerű megnyilvánulási formái vannak.

A társadalmi fejlődésből ugyancsak nem értünk meg semmit, ha ezt a fejlődést mint a tisztán mennyiségi mozgás folyamatát vizsgáljuk, ha nem látjuk meg az evolúciónak revolúciókkal való váltakozásait, a „fokozatosság megszakadásait", új, sajátos törvényszerűségekkel rendelkező, minőségileg új társadalmi formák keletkezését.

Csakugyan, minden egyes társadalmi termelési mód minőségi és mennyiségi változásai szorosan összefüggenek egymással és függenek egymástól. A termelőerők fejlődésének színvonala határozza meg a termelési viszonyoknak ezt vagy azt a típusát. Ebben a tényben rendkívül világosan kifejeződik a „minőség" függése a „mennyiségtől" a társadalmi élet fejlődésében; ugyanakkor persze nem szabad elfelednünk, hogy a termelőerők fejlődési színvonalának fogalma magában foglalja a technika haladását, a munkaeszközök tökéletesedését is.

Ha az emberi társadalom történetének kezdetén ősközösségi rend állt fenn, amely nem ismerte az osztályokra tagozódást és a kizsákmányolást, ennek fő oka a termelőerők rendkívül alacsony színvonala volt, amely nem tette lehetővé, hogy az emberek egyedül dolgozzanak, még kevésbbé, hogy kizsákmányolják egymást. A kollektív munkát, a kollektív fogyasztást az ősközösségi rendben a természet ellen vívott közös harc szükségletei hívták életre.

Az ősközösségi társadalomban háború idején a hadifoglyokat vagy megölték vagy szabadon engedték, de nem változtatták rabszolgákká. A termelőerők színvonala annyira

alacsony volt, hogy a rabszolgák semmi hasznot nem hajtottak volna tulajdonosaiknak, mivel csak a saját létfenntartásukhoz legszükségesebb eszközöket tudták előállítani. De amikor a termelőerők magasabb színvonalat értek el, és az ember már nemcsak a saját létfenntartásához szükséges eszközöket tudta előállítani, hanem többletterméket is, akkor a foglyokat nem ölték meg és nem bocsátották szabadon többé, hanem rabszolgákká kezdték tenni őket. Következésképpen, az osztályok létrejötte csak a termelőerők fejlődésének meghatározott fokán volt lehetséges. A munka termelékenységének növekedése létrehozza a társadalmi munkamegosztást, létrejön a magántulajdon, vele együtt pedig a társadalom osztályokra tagozódása is.

Milyen feltételek szükségesek az osztályok megszüntetéséhez? Mikor lehet az osztálytársadalmat modern osztálynélküli társadalommá változtatni? Ez a kérdés ismét csak mennyiségi változásokkal — a termelőerők fejlődésével — függ össze. Ezek a feltételek csak akkor állnak elő, amikor a termelőerőknek és a munka termelékenységének fejlődése megteremti az objektív lehetőségét annak, hogy a társadalom ezek szerint az elvek szerint éljen: „mindenki képességei szerint, mindenkinek munkája szerint (szocializmus), mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint" (kommunizmus).

Így tehát az ősközösségi osztálynélküli rendnek a társadalmi minősége tekintetében vele homlokegyenest ellentétes osztályrendbe való átmenetében és ez utóbbinak a kommunista társadalomba való átmenetében legalább annyi „csoda" van, mint az „élettelen", szervetlen anyagból az élő, szerves anyagba való átmenetben. Mind az egyik, mind a másik azon törvény alapján megy végbe, mely szerint a mennyiségi változások bizonyos fokon minőségi változásokká alakulnak át. A társadalmi fejlődés vonala nem a már meglévő valami mennyiségi növekedésének vagy csökkenésének vonala, hanem olyan vonal, amelyben a fokozatos, lassú evolúciós fejlődést minőségi változás, ugrás szakítja félbe, amelyben a társadalom egyik minőségi állapotból másik minőségi állapotba megy át, új társadalmi rend jön létre.

A társadalom fejlődésében megfigyelhető evolúció és revolúció kérdése különösen nagy jelentőségű a proletariátus pártjának gyakorlati tevékenysége szempontjából. A munkásmozgalom története folyamán, a marxizmus immár több mint százéves fejlődésének története folyamán, valamint a marxizmusnak az opportunista áramlatok ellen folytatott harca folyamán ez volt az egyik fő kérdés, amely körül a leghevesebb viták folytak. És ez természetes is, mivel e kérdés ilyen vagy olyan megoldása közvetlenül meghatározza a munkásosztálynak és pártjának a harcban követendő stratégiáját és taktikáját.

A „fejlődést" még a legmegrögzöttebb reakciósok is hajlandók szavakban elismerni. De mi ennek az „elismerésnek" valódi értelme? A fejlődést ezek mint pusztán *mennyiségi* fejlődést ismerik el, a mennyiségi változásoknak gyökeres, *minőségi* változásokba való átmenete nélkül. A társadalmi haladásnak még a legdühödtebb ellensége is megengedheti magának, hogy elismerje az *ilyen* „fejlődést", mert egymagában a mennyiségi „fejlődés" még nem jelenti a fennálló gyökeres megváltozását.

Ezért nem véletlen, hogy a különféle reformista elméletek alapja az a felfogás, mely szerint a fejlődés tisztán mennyiségi folyamat. Lenin annakidején rámutatott arra, hogy a revizionisták a burzsoá professzorok nyomdokain haladva, belemásztak „a tudomány filozófiai elposványosításának mocsarába. A körmönfont (és forradalmi) dialektikát az «egyszerű» (és nyugalmas) «evolúcióval» helyettesítve . . ."[22]

A revizionizmus képviselői attól a perctől fogva, hogy a revizionizmus a munkásmozgalomban megszületett, máris dühödt támadást indítottak a marxista dialektikának az evolúcióról és a revolúcióról szóló tanítása ellen. Bernstein német revizionista „Társadalmi problémák" című könyvében, amelyben megfogalmazta a reformizmus valamennyi alaptételét, tüzet nyitott a marxizmusnak a proletárforradalom elkerülhetetlen és törvényszerű voltáról szóló tanítása ellen. Bernstein

[22] Lenin. Marxizmus és revizionizmus. Lásd *Lenin.* Marx, Engels, marxizmus. 204. old.

ezt írta: „A szociáldemokrácia egész gyakorlati tevékenysége arra irányul, hogy olyan helyzetet és olyan feltételeket teremtsen, amelyek elősegítenék a mai társadalmi rendnek a magasabb társadalmi rendbe való görcsös megrázkódtatás nélküli átmenetét."

Ez az „elmélet" tagadta a forradalmat. Abból indult ki, hogy az ellenséges osztályok — a burzsoázia és a proletariátus — antagonisztikus ellentétei kibékíthetők, és mint Engels mondta, a régi kapitalista disznóság békés módon belenő a szocialista társadalomba. Ebből ered aztán a proletárdiktatúráért való harc marxista elméletének tagadása és az a reformista és opportunista taktika, amelyet az ismeretes tételben fogalmaztak meg: „a mozgalom minden, a végcél semmi". A reformisták elvetették a forradalmat mint a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet fő és döntő eszközét, s helyére a reformot, a fennálló tőkés rend keretei között kis politikai és gazdasági engedményekért folyó harcot állították.

A kapitalizmus mai reformista kiszolgálói, a régi revizionisták nyomdokain járva, különös hevességgel buzgólkodnak annak bebizonyításán, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenethez nincs szükség forradalmi ugrásra. Az imperializmus hű őrei ők, s ezért halálosan gyűlölik a tőkés rend forradalmi megdöntésének marxista tanítását.

Karl Renner, aki már régóta harcolt a forradalmi dialektika ellen és aki a kapitalizmusnak a tömegek forradalmi rohamával szemben való védelmezése terén nagy „tapasztalatokat" szerzett, ezt írta:

„Ha a dolgozó osztályok felemelkedése minden országban történelmi folyamat, akkor a primitív és proletarizálódott nemzetek (?!) fellendülésének, ha a világot nem döntik újabb katasztrófába, szintén *sikerről-sikerre való fokozatos előrehaladás* útján kell megvalósulnia, vagyis mint történelmi folyamatnak, nempedig valamilyen csoda (olvasd: forradalom — *M. R.)* vagy valamely szekta zseniális akciói eredményeképpen, és mindenesetre az általános béke keretei között, nempedig felszabadító szocialista háború eredményeképpen" (az én kiemelésem — *M. R.)*.

A „haladó" (értsd burzsoá) országokban — jelentette ki Renner — az államhatalom jelenleg annyira megváltozott, hogy az állami alkalmazottak túlnyomó többsége „szervezett szocialista", „kiiskolázott" szakszervezeti funkcionárius, úgyhogy csupán a burzsoá államgépezet egyszerű átvételéről és fejlesztéséről lehet szó.

„Átvenni", fenntartani a burzsoá államgépezetet — ez a jobboldali szocialistáknak, a munkásosztály e dühödt és ádáz ellenségeinek jelszava. Az angol labouristák „átvették" az államgépezetet, de az angol állam kapitalista jellege ettől cseppet sem változott meg. A labourista „szocializmus" egyáltalán nem érinti az angol tőkések uralkodó helyzetét. A labouristák nem maradnak el a konzervatívok mögött az imperialista politika folytatásában, amely megfelel az uralkodó osztálynak, „demokratikus szocializmusuk" pedig nem más, mint reformista szélhámosság.

A marxista dialektika ellen, tehát a szocializmusba való átmenetről szóló marxista tanítás egész forradalmi lényege ellen, nemcsak a reformisták harcoltak. A reformizmus zászlaja alatt fellépő opportunistákon kívül az anarchisták, az anarcho-szindikalisták is küzdöttek a marxizmus ellen. A reformisták tagadják a fejlődés forradalmi formáját, az ugrásokat, az anarchisták pedig, velük ellentétben, tagadják minden evolúciós, fokozatos mozgás törvényszerű voltát és nem ismerik el, hogy ennek a formának döntő jelentősége van az uralkodó társadalmi rend gyökeres megváltoztatásának előkészítése szempontjából.

Ebből következik azután az anarchisták gyakorlati magatartása: a reformokért folytatott mindenfajta harc lebecsülése, a tömegek egybeforrasztásáért, megszervezéséért folytatott harc taktikájának, a tömegeknek a forradalomra való felkészítéséért folytatott harc taktikájának tagadása, az összeesküvés, a szalmaláng, a kalandorkodás taktikája; ebből következik a „baloldali" frázisok uralma, ami együttjár azzal, hogy a valóságban nem tudnak harcolni a munkásosztály létérdekeiért.

Lenin „Nézeteltérések az európai munkásmozgalomban" című cikkében leleplezte e két — csak látszólag ellentétes, gya-

korlati eredményeiket tekintve azonban azonos — álláspont marxizmusellenes lényegét és ezt írta: „... a természetben ... az élet és a fejlődés magában foglalja a lassú evolúciót is, a gyors ugrásokat, a fokozatosság megszakadását is.

A revizionisták frázisoknak tartják az «ugrásokról» és a munkásmozgalomnak az egész társadalommal szemben fennálló elvi ellentétéről szóló elmélkedéseket. A reformokban a szocializmus részleges megvalósulását látják. Az anarchoszindikalisták visszautasítják az «aprómunkát», különösen a parlamenti szószék kihasználását. A valóságban taktikájuk a «nagy idők» kivárásában merül ki, emellett képtelenek összegyüjteni azokat az erőket, amelyek a nagy eseményeket létrehozzák. Ezek is, azok is fékezik a legfontosabbat, a leglényegesebbet: a munkások tömörítését nagy, hatalmas, jól működő, *minden* körülmények között jól működni képes szervezetekbe, amelyeket az osztályharc szelleme hat át, amelyek világosan látják a kitűzött célt és valóban marxista világnézet szerint nevelődnek"[23].

Lenin e szavai nagyszerűen rávilágítanak arra, hogy mi a mozgás kettős formájának — az evolúciós és revolúciós formának — jelentősége a proletariátusnak és pártjának harca szempontjából.

Abból a vitathatatlan tényből, hogy a régi, kizsákmányoló társadalomból a kizsákmányolók nélküli társadalomba való átmenet csak ugrás formájában mehet végbe, az következik, hogy az ellenséges osztályokra tagolt társadalomban a társadalmi forradalmak teljesen törvényszerű és szükségszerű jelenségek.

„Ha a lassú mennyiségi változások gyors és hirtelen minőségi változásokba való átcsapása a fejlődés törvénye — mondja Sztálin elvtárs —, akkor világos, hogy a forradalmi változások, melyeket az elnyomott osztályok visznek véghez, teljesen természetes és elkerülhetetlen jelenségek.

Tehát, a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet és a munkásosztály felszabadulása a kapitalista iga alól nem

[23] Lenin. Nézeteltérések az európai munkásmozgalomban. Lásd *Lenin*. Marx, Engels, marxizmus. 236. old.

lassú változások útján, nem reformok útján, hanem csakis a kapitalista rend minőségi megváltoztatása útján, forradalom útján valósítható meg.

Tehát, hogy ne tévedjünk a politikában, forradalmároknak kell lennünk, nempedig reformistáknak"[24].

Ez a következtetés a proletárpárt egész politikájának megingathatatlan sarkköve.

A kapitalizmus imperialista szakasza — mutatott rá Lenin — a szocializmus előcsarnoka, amely előkészít minden előfeltételt a szocializmusba való átmenet számára. De ez szemernyit sem változtat azon, hogy a kapitalizmus kapitalizmus marad. Csak a forradalmi ugrás valósíthatja meg a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetet.

Lenin „Állam és forradalom" című munkájában a Párizsi Kommün példáján mutatja ki, hogy a megnyirbált burzsoá demokráciának, amely demokrácia a maroknyi tőkés számára, proletárdemokráciává, azaz teljes, a túlnyomó többség számára való demokráciává átalakítása egyike azoknak az eseteknek, „amikor «a mennyiség minőségbe csap át» . . ."[25]

De Lenin ugyanakkor azt is kimutatja, hogy ez az átmenet nem tisztán mennyiségi folyamat, amely az opportunisták elve szerint megy végbe: még egy csipetnyi demokrácia és a kapitalizmus észrevétlenül szocializmussá válik.

„De ebből a kapitalista demokráciából — írta Lenin —, amely elkerülhetetlenül szűk, amely a szegényeket alattomban félrelöki és ezért keresztül-kasul kétszínű és hazug, a továbbfejlődés nem halad egyszerűen, egyenesen és símán a «mind nagyobb és nagyobb demokrácia» felé, ahogy a liberális professzorok és a kispolgári opportunisták elképzelik. Nem. A további fejlődés, vagyis a kommunizmushoz való fejlődés, a proletariátus diktatúráján keresztül visz és nem is vihet más úton, mert a proletariátuson kívül senki sem képes arra, hogy a kapitalista kizsákmányolók *ellenállását letörje*, s más úton ezt nem lehet megvalósítani"[26].

---

[24] Sztálin. A dialektikus és a történelmi materializmusról. Lásd *Sztálin*. A leninizmus kérdései. 675. old.

[25] Lenin. Állam és forradalom. Lásd *Lenin* Művei. 25. köt. 449. old.

[26] Ugyanott, 494—495. old.

Kommunista pártunk, szem előtt tartva a marxizmus-leninizmusnak ama tanítását, amely hangsúlyozza a forradalmak jelentőségét az antagonisztikus társadalom fejlődésében, az alapvető stratégiai szakaszokon irányvonalát mindig az elhaló rend gyökeres, forradalmi, minőségi megváltoztatása feladatának szolgálatába állította. Forradalmunk fejlődésének három alapvető stratégiai szakasza volt: az első szakasz — 1903-tól az 1917-es februári forradalomig, a második szakasz — a februári forradalomtól az 1917-es Októberi Forradalomig, a harmadik szakasz pedig az Októberi Szocialista Forradalom győzelmével kezdődött.

Az első szakaszon a párt megszervezte a tömegeket és forradalmi rohamra vezette őket a cári önkényuralom ellen. A feladat a polgári demokratikus forradalom megvalósítása volt. A második stratégiai szakaszon a párt megszervezte a tömegeket és forradalmi rohamra vezette őket a burzsoá hatalom ellen. A feladat a szocialista forradalom megvalósítása és a proletárdiktatúra megteremtése volt. A harmadik szakaszon a párt megszervezte és egybeforrasztotta a tömegeket, egész politikáját az országon belüli kizsákmányoló osztályok felszámolására és a szocializmus győzelmének biztosítására irányította. Az Októberi Forradalom megnyitotta a világkapitalizmus összeomlásának korszakát és a Szovjetunióban létrehozott proletárdiktatúra képében megteremtette a forradalmi világmozgalom kibontakozásának szilárd bázisát.

Az európai népi demokratikus országok tapasztalatai szintén azt mutatják, hogy csakis a tőkés rend alapjainak forradalmi minőségi megváltoztatása az a döntő előfeltétel, amely lehetővé teszi a társadalomnak a szocializmus felé való fejlődését.

Bár a forradalmi ugrások időszakai a történelemben viszonylag rövidek, jelentőségük a társadalmi haladás szempontjából felmérhetetlenül nagy. Éppen ezekben az időszakokban oldódnak meg azok az ellentétek, amelyek a békés fejlődés évtizedei alatt érlelődtek, ekkor jönnek létre a történelem további előrehaladásának előfeltételei. Ilyen ugrások nélkül az antagonisztikus társadalom ellentétei nem oldhatók meg, a társadalom pedig ezeknek az ellentéteknek a súlya alatt egy-

helyben topog vagy visszafejlődik. Az ugrások megtisztítják a talajt mindattól, ami elavult, ami régi, és újabb teret nyitnak a fejlődés számára. Marx és Engels a forradalmakat a történelem mozdonyainak nevezték.

Lenin azt mondotta, hogy a marxizmus azért tulajdonít ilyen nagy jelentőséget a forradalmi időszakoknak az emberiség történetében, mert ez következik a marxizmus történelmi nézeteinek összességéből, hogy Marx a forradalmi időszakokban „az emberi társadalmak történetének legéletbevágóbb, legfontosabb, leglényegesebb, legdöntőbb pillanatait"[27] látta.

Lenin azt tanította, hogy a néptömegek alkotó lendülete különösen nagy a forradalmak idején, amikor a nép maga veszi kezébe sorsát és új életet alkot.

„. . . éppen a forradalmi időszakok azok — írta Lenin —, amelyek szélesebbek, gazdagabbak, tudatosabbak, tervszerűbbek, rendszeresebbek, merészebbek és ragyogóbbak a történelmi alkotásban, mint a nyárspolgári, kadet, reformista haladás időszakai"[28].

Lenin továbbá rámutatott arra, hogy „a nép, különösen a proletariátus, valamint a parasztság szervezői alkotókészsége a forradalmi viharok időszakaiban milliószorta erősebben, gazdagabban, termékenyebben nyilvánul meg, mint az úgynevezett nyugodt (vontatott) történelmi haladás időszakaiban"[29].

Abból, hogy az ugrások időszakai viszonylag rövid időszakok, nem szabad azt a következtetést levonnunk, hogy csak napokig vagy hetekig tartanak. Lenin „nagy ugrások" korszakairól beszélt, amelyek akár tíz évet is felölelhetnek. Egyes „szocialistákat" bírálva, ezt írta:

„Azt . . . hogy a szocializmus tanítómesterei a világtörténelmi átalakulások nézőpontjából vett fordulatot nevezték «ugrás»-nak és hogy az ilyenfajta ugrások tíz évre vagy még hosszabb időre is kiterjedő időszakokat ölelnek fel — ezt átgondolni nem igen tudja azoknak az úgynevezett szocialistáknak

[27] Lenin. „A bojkott ellen." Lásd *Lenin*. Marx, Engels, marxizmus. 194. old.
[28] *Lenin* Művei. 10. köt. 227. old. (oroszul).
[29] Ugyanott, 233. old.

a többsége, akik «rengeteget olvastak» a szocializmusról, de a dolog lényegébe sohasem hatoltak be komolyan"[30].

Éppen ilyen „nagy ugrás" volt az, amelynek folyamán országunk az Októberi Forradalom előtti elmaradott országból élenjáró szocialista hatalommá alakult át.

Sztálin elvtárs 1946 február 9-i választási beszédében kimutatta, milyen óriási jelentősége volt a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak országunk átalakítása szempontjából. Sztálin elvtárs összehasonlítva országunk anyagi lehetőségeit az első világháború előtt és a második világháború előtt, kimutatta, hogy milyen gyorsan fejlődött a Szovjetunióban a termelés és ezt a következtetést vonta le:

„A termelés ilyen hallatlan növekedését lehetetlen úgy tekinteni, mint az ország egyszerű és szokásos fejlődését az elmaradottságból a haladás felé. Ez ugrás volt, amellyel Hazánk elmaradott országból élenjáró országgá, agrárországból ipari országgá lett"[31].

Amikor a marxizmus leszögezi, hogy csak a forradalmi ugrás szüntetheti meg a kapitalizmust a maga törvényeivel egyetemben, korántsem tagadja a reformokat és azt, hogy harcolnunk kell bizonyos reformokért. Ez a harc azonban nem a fő harci forma, és nem is lehet az, mert önmagában semilyen reform sem vezethet — bármennyire növeljük is számukat — a kizsákmányoló rend minőségi megváltoztatására. A marxista számára ezért a reform, mint Lenin mondotta, mindig „a forradalmi osztályharc melléktermé ke". A dialektikával felvértezett marxista mindig előre néz és minden egyes lépését a végső célhoz méri. Ha ez vagy az a reform segíti a végcélért folytatott harcot, a marxista elismeri és előmozdítja a reform kivívását. Sőt, élesen bírálja azokat, akik általában tagadják a reformokért folytatott harcot. A marxista azonban ezt a harcot nem tekinti öncélnak, hanem csak a társadalmi rend gyökeres, minőségi megváltoztatásáért, a kapitalizmus megdöntéséért folytatott forradalmi harc egy részének. Ellentétben az

[30] Lenin. A Szovjethatalom soronlevő feladatai. Lásd *Lenin.* Válogatott művek. 2. köt. 393. old.

[31] Sztálin. Beszéd Moszkva Sztálin-választókerületének választási gyűlésén. (1946 február 9.) Lásd *Sztálin.* A békéért. 15. old.

opportunistával, akinek a végcél „semmi", a marxistának a végcél minden, és ezért tevékenységében egy pillanatra sem téveszti szem elől a fejlődés perspektíváját.

Sztálin elvtárs mélyenszántóan és pontosan meghatározta a forradalom és a reform viszonyát a marxizmus szempontjából:

„A reformista számára a reform — minden, a forradalmi munka ellenben — mellékes valami, csak szóbeszéd, csak szemfényvesztés. Ezért, amikor a burzsoázia van hatalmon, a reform, reformista taktika esetén elkerülhetetlenül a burzsoá hatalom megerősödésének fegyverévé, a forradalom bomlasztásának eszközévé válik.

A forradalmár számára viszont, ellenkezőleg, a forradalmi munka a fő és nem a reform, az ő számára a reform — a forradalom melléktermék. Ezért, amikor a burzsoázia van hatalmon, a reform, forradalmi taktika esetén természetszerűleg a burzsoá hatalom bomlasztásának fegyverévé, a forradalom megszilárdításának eszközévé, a forradalmi mozgalom továbbfejlesztésének támaszpontjává válik"[32].

Lenin és Sztálin azt tanítják, hogy a proletárforradalom győzelme és a proletárdiktatúra megteremtése után a reformok jellege megváltozik. A proletárdiktatúrának teljes mértékben érdeke az, hogy a társadalom akadálytalanul fejlődjék; a proletárdiktatúra, a burzsoá államtól eltérően, nem gátolja a társadalom haladását, hanem ellenkezőleg, minden módon elősegíti ezt. A szocialista állam által végrehajtott reformok ezért szöges ellentétei a kapitalista rendben végrehajtott reformoknak. Szovjet államunk például a gazdasági, politikai és kulturális élet minden területén reformokat valósít meg. Ezeknek a reformoknak egy a céljuk: még szebbé tenni a szovjet nép életét, még jobban megszilárdítani a szocialista rend alapjait, megsokszorozni a szocialista rend erőit.

„Ilyen körülmények között . . . a reform — mondja Sztálin elvtárs — a saját ellentétébe csap át"[33].

---

[32] Sztálin. A leninizmus alapjairól. Lásd *Sztálin* Művei. 6. köt. 182—183. old.

[33] Ugyanott, 184. old.

Pártunk az új, szovjet, szocialista Oroszországért folytatott harcában a forradalom és a reform viszonyának ezt a leninisztálini értelmezését tartotta szem előtt. Ez a dialektikus értelmezés segített neki abban, hogy az egyes politikai és gazdasági reformokért folytatott harcot, amely javított a néptömegek helyzetén, mindig összekösse a legfontosabb, a döntő feladattal — a földesúri-tőkés rend megdöntéséért, és az új, szocialista rend megteremtéséért vívott forradalmi harccal.

A bolsevik pártnak, amely tömörítette és előkészítette a tömegeket a forradalomra, mindig erőssége volt az, hogy taktikája, jelszavai, harci formái a történelem objektíve elkerülhetetlen dialektikájának pontos számbavételén alapultak. Valóban, ha a fejlődés két, egymástól elválaszthatatlan szakaszon megy keresztül, ha a változás evolúciós és ugrásszerű formái szorosan függnek egymástól és feltételezik egymást, akkor a gyakorlati tevékenységben elsőrendű jelentőségre tesz szert az, hogy látni tudjuk e két mozgásforma kölcsönös függőségét, ne rohanjunk előre, amíg a folyamat evolúciós szakasza nem ért véget és nem merült ki, tudjuk türelmesen gyüjteni és előkészíteni az erőket, nem becsülve le semilyen „aprómunkát". És ezzel összefüggésben, rendkívül fontos az, hogy meg tudjuk határozni azt a pillanatot, amikor elegendő erőt gyüjtöttünk ahhoz, hogy ugrást tegyünk az egyik minőségi állapotból a másik minőségi állapotba és áttérjünk az elavult rend elleni döntő rohamra. A párt ezért leplezte le a blanquizmust és az összeesküvés taktikáját, mint kudarcra kárhoztatott taktikát, és gondosan megszervezte a munkásosztályt a közelgő ütközetekre. De amikor megértek a döntő cselekvés feltételei, a párt bátran harcba hívta a tömegeket, megbélyegezte az opportunisták gyávaságát és alkalmazkodását, s olyan jelszavakat adott ki, amelyek lehetővé tették, hogy a tömegek forradalmi alkotóereje teljes nagyságában megnyilvánuljon.

Sztálin elvtárs a kommunista párt stratégiájával és taktikájával foglalkozó munkáiban — „Az orosz kommunisták politikai stratégiájáról és taktikájáról. (Brosúra tervvázlata)", „Az orosz kommunisták stratégiájának és taktikájának kérdéséhez" című és egyéb műveiben — rendkívül szabatosan kidolgozta azt a kérdést, hogy mi a mozgás evolúciós és revolúciós

formájának kölcsönös viszonya a harc taktikájának, taktikai jelszavainak megválasztásában. Sztálin elvtárs kimutatja, milyen fontos számításba venni a harc döntő formáira való felkészültség fokát. Sztálin elvtárs megállapítja az erők összegyűjtésének, szervezésének és a forradalmi rohamra való előkészítésének fokait, szakaszait. Mielőtt valamely jelszó a cselekvésre szólító közvetlen utasítássá válnék, előbb mint „propagandajelszó", majd mint „agitációs jelszó", végül mint „akciójelszó" jelentkezik. Például, mondja Sztálin elvtárs, az agitációs jelszót összetéveszteni az akciójelszóval, annyit jelent, mint elhamarkodott akcióba bocsátkozni és ezt az akciót biztos kudarcra kárhoztatni.

Így például a „Minden hatalmat a Szovjeteknek" jelszó, mondja Sztálin elvtárs, 1917 áprilisának elején propagandajelszó volt. Sztálin elvtárs itt Lenin „Áprilisi Téziseire" gondol. A feladat az orosz forradalom fejlődésének ezen a szakaszán az volt, hogy szabatosan meghatározzák a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalomba való átnövésének távlatait, megszabják az átnövésért való harc tervét, tömörítsék a pártot e cél megvalósítására. Az Ideiglenes Kormány azonnali megdöntéséről szó sem lehetett, mivel a bolsevikok a Szovjetekben akkor még kisebbségben voltak, a Szovjetekben a mensevikek és az eszerek uralkodtak, akikben még sok dolgozó hitt, ezért tehát óriási felvilágosító és szervező munkát kellett végezni a tömegek körében.

Később a „Minden hatalmat a Szovjeteknek" jelszó agitációs jelszóvá vált. Ezzel a jelszóval ment ki a párt a széles tömegek közé. De éppen ebben az időszakban, az áprilisi tüntetés idején, hibás és veszélyes kísérletet tettek e jelszónak az akciójelszóval való azonosítására. A bolsevik párt Petrográdi Bizottsága tagjainak kis csoportja (Bagdatyev és mások) a pártvonal ellenére kiadta az Ideiglenes Kormány azonnali megdöntésének jelszavát. A párt ezt kalandor akciónak minősítette.

Csak októberben vált ez a jelszó akciójelszóvá. Erre az időre már döntő változások következtek be. A petrográdi és a moszkvai Szovjet átállt a bolsevikok oldalára. Lenin rámutatott arra, hogy a nép többsége a bolsevik párt mellett, a bolsevik párt politikája mellett áll. Megérett a fegyveres felkelés.

Október 10-én a párt Központi Bizottsága határozatot hozott a fegyveres felkelés előkészítéséről és valamennyi szervezetét kötelezte, hogy akcióiban e határozat értelmében járjon el.

Végül, október végén a „Minden hatalmat a Szovjeteknek" jelszó akciójelszóból utasítássá (direktívává) vált.

Ezek a szakaszok, amikor a „Minden hatalmat a Szovjeteknek" jelszó hol mint propagandajelszó, hol mint agitációs jelszó, hol mint akciójelszó jelentkezett, egy-egy fokot jelentettek azoknak az erőknek és előfeltételeknek fokozatos érlelődésében, amelyek szükségesek voltak a fő stratégiai feladat megvalósításához — a hatalomnak a proletariátus kezébe való forradalmi átmenetéhez.

Ez a példa világosan mutatja, hogy a bolsevik párt milyen megfontoltan építi fel taktikáját a fejlődés objektív dialektikájának számbavételére, mely utóbbi magábafoglalja a mozgásnak mind evolúciós, mind pedig revolúciós formáját, az egyik formának másik formába való átmenetét.

A bolsevik taktikának ezek a vonásai ragyogóan megmutatkoztak abban az időszakban, amikor végbement a kulákság mint osztály felszámolása a teljes kollektivizálás alapján. „A SzK(b)P történeté"-ben erről ezt olvassuk: „Óriási forradalmi átalakulás volt ez, ugrás a társadalom régi minőségi állapotából új minőségi állapotba, amely — következményeit tekintve — ugyanolyan jelentőségű volt, mint az 1917 októberi forradalmi átalakulás"[34].

Amikor Sztálin elvtárs megindokolta a kulákséggal szemben alkalmazott új politikát, azt mondotta, hogy ilyen támadás, ilyen ugrás lehetetlen lett volna öt évvel azelőtt. „Ez a legveszedelmesebb kalandorpolitika lett volna. Ez a legveszedelmesebb játék lett volna a támadással"[35]. Miért? Azért, mert az egyik minőségi állapotból a másik minőségi állapotba való ugrás még nem volt előkészítve. A kulák 1927-ben több mint 600 millió pud* gabonát termelt, piacra pedig körülbelül 130 millió pudot vitt. A kolhozok és a szovhozok ellenben mind-

[34] A SzK(b)P története. 368. old.

[35] Sztálin. A Szovjetunió agrárpolitikájának kérdéséhez. Lásd *Sztálin* Művei. 12. köt. 180. old.

* 1 pud = 16,38 kg. — *Szerk.*

össze 80 millió pud gabonát termeltek, piacra pedig mintegy 35 millió pudot vittek. Világos, hogy a kulákság elleni támadás ilyen körülmények között lehetetlen volt, csak a kulákság hadállásainak megerősödésére vezetett volna. A dialektika nyelvén szólva, a mennyiségi változások akkor még nem mehettek át minőségi változásokba. Ez az oka annak — mondja Sztálin elvtárs —, hogy 1926—1927-ben, amikor a zinovjevista-trockista ellenzék minden erővel igyekezett ráerőszakolni a pártra a kulákság elleni azonnali támadás politikáját, a párt nem ment bele ebbe.

A párt türelmesen előkészítette a támadást. 1929-ben a feltételek gyökeresen megváltoztak. Megnövekedett az ipar, amely tömegével kezdte gyártani a traktorokat és a gépeket a mezőgazdaság számára, a paraszti tömegek meggyőződtek arról, hogy az egyéni gazdálkodásnál sokkal előnyösebb a kollektív gazdaság. A falun kiszélesedett a kolhozok és szovhozok erős, mintaszerű hálózata. Megnövekedett a kolhozok és a szovhozok gabonatermelése (1930-ban a kolhozok és a szovhozok több mint 400 millió pud árugabonát termeltek). Mindez, az egyéb körülmények mellett, megteremtette a kedvező feltételeket a forradalmi ugráshoz, ahhoz, hogy a párt igazi bolsevik támadást indíthasson a kapitalizmusnak országunkban lévő utolsó támasza ellen. És ezt a támadást teljes siker koronázta.

Ez a jelentősége a kommunista párt gyakorlati tevékenysége szempontjából a marxista dialektika tételének a mozgás evolúciós és revolúciós formájáról és e formák kölcsönös függőségéről.

5. A fejlődés előrehaladó, progresszív jellege. Az egyszerűtől a bonyolult felé, az alacsonyabbtól a magasabb felé haladó fejlődés

A mennyiségi változások minőségi változásokba való átmenetének törvénye tehát lehetővé teszi, hogy tudományosan ábrázoljuk, miként megy végbe a tárgyak minőségi változása, hogyan jön létre az új.

De van még egy nagyon lényeges kérdés, amelynek tisztázása nélkül semmiképpen sem nyerhetünk teljes képet. Ez a

kérdés úgy hangzik, hogy van-e valamilyen törvényszerűség a minőségileg különböző tárgyak váltakozásában, olyan törvényszerűség, amely megszabja a fejlődésnek egy meghatározott tendenciáját, meghatározott irányát. Milyen a világ fejlődésének folyamata: zárt, örökkön megismétlődő kör, vagypedig előrehaladó jellegű?

A mult szociológiájában különféle körforgás-elméletek voltak, amelyek azt állították, hogy a társadalom fejlődése, mikor elér egy bizonyos pontot, visszatér a kezdőponthoz és ismét reprodukálja azt, ami egyszer már volt. Ilyen volt például Vico olasz filozófus elmélete. E szerint az emberiség, miután befutotta fejlődésének különböző szakaszait és elérte tetőfokát, újra visszatér a kiindulóponthoz. A XVIII. század francia filozófiája, amely megelőzte a burzsoáziának a feudalizmus elleni politikai forradalmát, a haladás zászlaja alatt lépett fel és az emberiség végnélküli fejlődésének elveit hirdette. De ennek a filozófiának meglehetősen felszínes elképzelései voltak a haladásról, nem beszélve arról, hogy a burzsoá társadalom haladását egyetemes emberi, abszolút haladásnak tüntette fel. A burzsoá filozófia különben sem volt képes valamennyire is mélyenszántó és következetes elméletet alkotni a társadalom előrehaladó fejlődéséről. Hegel jellemző példa erre. Hegel, jóllehet törvényként hirdette a dialektikus fejlődést, mégsem akart és nem is tudott ebből levonni minden következtetést, és mint ismeretes, a fejlődés folyamatát meghatározott történelmi keretek közé szorította. Hegel szerint az emberiség, miután a porosz monarchiában elérte fejlődésének tetőfokát, képtelen a további fejlődésre. A fejlődés jellegének e felfogásában világosan megmutatkozott a hegeli filozófia osztálytendenciája, Hegel szolgai hűsége a régi porosz-junker rend iránt, amelyet burzsoá módra akart kissé átfesteni.

Az imperializmus korszakának burzsoá filozófiájában uralkodó a társadalmi haladás tagadása. Ez a filozófia széles körben terjeszti a legújabb reakciós elméleteket, amelyek a körforgást, a visszafordulást és azt hirdetik, hogy az emberi társadalom képtelen a végtelen, előrehaladó fejlődésre. A tőkés társadalom ellentmondásainak a burzsoá rend talaján való megoldhatatlanságát, a gazdasági válságokat, az időszakonként

újból meg újból kitörő háborúkat, és a kultúra pusztulását a burzsoá ideológusok az emberi társadalom általános, örök és elválaszthatatlan tulajdonságának tartják. A dekadens hangulatok nagy visszhangra találnak a szépirodalomban és a művészetben. Elegendő megemlítenünk Anatole France „Pinguinek szigete" című munkáját. A szerző ebben a könyvében szatirikusan ábrázolta az emberi társadalom történetét, tömegével lőtte a mérgezett nyilakat a kapitalista civilizációra, de képtelen volt meglátni a jövőt. Az írói önkény a civilizáció történetét a modern társadalmat jelképező sokmilliós város felrobbantásával fejezi be — az emberiség ismét visszatér az ősállapotba. „Ez talán a legjobb megoldás" — mondja a regény hőse, aki felrobbantotta a várost. De a társadalom, miután visszatért ősállapotába, fokozatosan erőt gyüjt és újra elérkezik a végzetes civilizáció fokára. Ezzel fejeződik be a regény. De folytatása világos — az emberiséget ismét visszaveti a történelem. Egyszóval, mivel az író nem tudta fejlődésében elképzelni az emberi történelmet, meghamisította a perspektívát. Anatole France később azonban megtalálta az utat az igazsághoz, a társadalom valóságos fejlődésének megértéséhez és tagja lett a Francia Kommunista Pártnak.

Az imperializmus filozófiájában vezérlő eszmévé válik a barbárság apológiája, az emberi kultúra vívmányainak „kritikája", a vadság erkölcseihez való visszatérés hirdetése. Ebben az értelemben a fasizmus, amely az efféle eszméket állami filozófia rangjára emelte, csak logikusan végigvitte a nyilt imperialista filozófiának azt a fejlődési vonalát, amelynek már a XIX. század végén megvoltak a maga képviselői Friedrich Nietzsche, Oswald Spengler és a sötétség más filozófusainak személyében.

Nietzsche „legnagyobb" felfedezésének az „örök visszatérés elméletét" tekintette. Ennek az elméletnek az a lényege, hogy sem a természetben, sem a társadalomban nincs semmiféle törvényszerűség, amelyet haladásként, előrehaladó fejlődésként lehetne jelölni. A világ nem más, mint káosz, amelynek nincs semilyen objektív tendenciája, és ebben a káoszban csak az erő uralkodik. Aki az erősebb, az az úr. És mivel a világ időben végtelen, az erők pedig korlátozottak, minden újra megismétlődik.

Ha Nietzsche el is ismeri a „haladást", ez szerinte csak egyfajta lehet — az egész emberiség rabszolgává változtatása a maroknyi „Übermensch" (felsőbbrendű ember) boldogulása kedvéért.

„A haladás mértéke — mondja — az, hogy mennyi áldozatot kellett hozni érte. Az emberiség, amelyet egész tömegében feláldoztak az egyes, erősebb emberfajta felvirágzásáért — ez volna a haladás."

A mai amerikai-angol imperialisták a gyakorlatban próbálják megvalósítani a „haladásnak" ezt a rabló elméletét. Készek megsemmisíteni az emberiség többségét maroknyi kapitalista gengszter „felvirágzása" kedvéért.

A burzsoázia bomlását és haldoklását egyes burzsoá ideológusok hajlandók úgy feltüntetni, hogy elérkezett a világkatasztrófa korszaka, amelyben el kell pusztulnia az embernek, aki szerintük már többé nem képes az alkotásra.

A mai burzsoá filozófiában és irodalomban egyre hangosabban beszélnek az emberiség végéről. A filozófusok és írók az „élet fájának" korhadásáról, az „árnyékvilág végvonaglásáról", „a civilizáció utolsó, agonizáló görcseiről" stb. firkálnak.

O'Neill amerikai író így beszél: „Már régen ideje, hogy az emberi faj eltűnjön a föld színéről és engedje, hogy a hangyák népesítsék be a földet." Aldous Huxley angol író „Örök filozófia" című könyvében közölte a világgal, hogy az élet célja — a nemlét, vagyis a teljes feloldódás az „Abszolutumban". H. G. Wells, aki sohasem tudta megérteni az élet igazi törvényeit, de mégis a haladásért harcolt és kinyilatkoztatta az emberiségbe vetett hitét, utolsó regényeiben az ember parányi, semmi voltáról, közeli pusztulásáról írt. Utolsó könyvének — „A gondolkodás, amely eljutott a véghez" — már a címe is jellegzetes.

„A csillagok — írja itt — az ember ellen fordultak, és az embernek át kell adnia helyét valamilyen más állatnak, amely jobban alkalmas arra, hogy harcoljon a közelgő pusztulással." Lehetséges, mondja Wells, hogy ez az új állat az emberi nemzetség folytatása lesz. „De semmiképpen sem lesz emberi."

Aligha szorul bizonyításra, hogy az „emberiség csődje" csak azoknak a burzsoá értelmiségieknek a képzeletvilágában

él, akiket halálra rémített a burzsoá társadalom és a burzsoá kultúra bomlásának, végső züllésének visszataszító képe. Nem az ember, nem az emberiség merítette ki lehetőségeit, hanem a rabszolgaságnak és elnyomásnak az a rendje, amely fojtogatja az embert és megfosztja a fejlődéshez szükséges elemi feltételektől. Csakis a burzsoázia ideológusai fogják fel az emberiség pusztulásának azt a történelmi folyamatot, amely törvényszerűen a kapitalizmus pusztulására vezet.

Rendkívül szemléletesen fejezte ki a halódó osztálynak ezt a hangulatát Jeans angol csillagász, aki ezt írja a világmindenségről:

„Éli a maga életét és ugyanúgy halad a születéstől a halál felé, akárcsak mi, mivel a tudomány nem ismer más változást, csak az öregedést, és nem ismer más folyamatot, mint a haladást a sír felé."

„Haladás a sír felé" — így értelmezik a fejlődést a burzsoá ideológusok.

Félnek beismerni, hogy csak a modern kapitalizmus fejlődik így, amely valóban a sír felé tart. De a kapitalizmus halála ugyanakkor a kapitalista elnyomás alól felszabadult új emberiség életét jelenti.

A marxista dialektika szembenáll mindazokkal az elméletekkel, amelyek a körforgást, visszatérést stb. hirdetik, mert a marxista dialektika olyan elmélet, amely szilárdan az előrehaladó, progresszív fejlődés álláspontját vallja. Ezzel újólag hangsúlyozza, hogy a dialektikus módszer annak az osztálynak a fegyvere, amely nem fél a jövőtől, amelynek érdeke az emberiség előrehaladó fejlődése.

A fejlődés előrehaladó jellegének elve közvetlenül következik a mennyiségi változások minőségi változásokba való átmenetének törvényéből. Sztálin elvtárs e törvény lényegének jellemzése során, kimutatva, hogy a fejlődés úgy megy végbe, mint a jelenségek minőségi változása, ezt írja:

„Ezért a dialektikus módszer azt tartja, hogy a fejlődés folyamatát nem körforgásként, nem a megtett út egyszerű megismétlődéseként, hanem előrehaladó mozgásként, felfelé ívelő mozgásként, a régi minőségi állapotból új minőségi állapotba való átmenetként, az egyszerűtől a bonyolult felé, az ala-

csonyabbtól a magasabb felé haladó fejlődésként kell felfogni"[36].

A felfelé ívelő vonalon, az alacsonyabbtól és az egyszerűtől a magasabb és a bonyolult felé haladó fejlődés a természet és a társadalom fejlődésének objektív törvénye.

Valamely jelenség mennyiségi változásának folyamata a minőségi változással és az új jelenség létrejöttével fejeződik be, később pedig utóbbi maga is minőségileg megváltozik; ebben a mozgásban szigorú törvényszerűséget figyelhetünk meg, nevezetesen azt, hogy a fejlődésnek minden egyes új, történelmi foka magasabb és bonyolultabb, mint az előző. Persze, ez a folyamat rendkívül ellentmondásos és a legkevésbbé sem hasonlít az egyenes vonalhoz, de a fejlődés alapvető tendenciája éppen ilyen. Ez világosan látható bármely példából.

Az ősember, aki elsőnek készítette el durva kőszerszámát, már megteremtette az előfeltételt a munkaeszközök fejlődése számára. A kőbaltától a technika haladása csak előre vezethetett. A modern géptől, amely a technika egyre újabb és újabb tökéletesítésére nyujt lehetőséget, nincs és nem lehet visszafelé vezető út a kőbaltához.

És valóban, a munkaeszközök fokozatosan tökéletesedtek, fejlődtek. Bizonyos fokon a kőszerszámok helyett bronzszerszámokat, majd fémszerszámokat kezdtek készíteni. Ez ugrás volt a technika fejlődésében. A további fejlődés már új, magasabb minőségi alapon ment végbe: már nem a kőszerszámok, hanem a fémszerszámok változtak, tökéletesedtek, és ezt a fejlődést elkerülhetetlenül, törvényszerűen a termelési technika újabb minőségi változásainak, újabb ugrásoknak kellett betetőznie. Ilyen ugrás volt a gépek megteremtése.

Marx a „Tőké"-ben rámutat arra, hogy a mechanikai szövőszék eredeti formájában könnyen felismerhető a régi kézi szövőszék. De a mechanikai szövőszék már minőségileg új fok a technika fejlődésében, mert azt, amit a munkás azelőtt szerszámaival végzett, most a szerkezet végzi el. „Azzal — írja

[36] Sztálin. A dialektikus és a történelmi materializmusról. Lásd *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 671. old.

Marx —, hogy a tulajdonképpeni szerszám az emberről egy szerkezetre ment át, az eddigi puszta *szerszám* helyére a *gép* lépett"[37].

A gép mint minőségileg új fok újabb mennyiségi változásokat is hoz magával: azelőtt az ember csak egy szerszámmal tudott dolgozni, a szerkezet viszont sok szerszámot hoz mozgásba. Azok a fonóművészek, akik egyszerre két fonalat tudtak fonni, olyan ritkák voltak, mondja Marx, mint a kétfejű emberek. „A Jenny-fonógép ezzel szemben eleve 12—18 orsóval fon, a harisnyakötőgép egyszerre sokezer tűvel köt stb."[38]

A szerkezet, a gép felváltotta a régi szerszámot, s alapjává vált a további fejlődésnek, amely előkészítette az újabb minőségi változásokat. A gép méreteinek növekedése és az általa mozgatott szerszámok számának gyarapodása arra vezetett, hogy a munkást mint hajtóerőt is helyettesítette a gép. Elérkezett a gőz, a gőzgép korszaka. A mi korunk a fejlettebb technika kora, a villamosság és a kémia kora. Előttünk pedig már kirajzolódik az új korszak — az atomenergia alkalmazásán alapuló, még bonyolultabb technika kora.

Mint látjuk, annak a folyamatnak eredményeképpen, amelyet a mennyiségi változások minőségi változásokba való átmenetének törvénye fejez ki, a fejlődés nem véletlenül, hanem törvényszerűen halad felfelé ívelő vonalon, ezért előrehaladó jellegű, vagyis az alacsonyabb magasabbá, az egyszerű bonyolulttá válik.

Minden minőségi változás a jelenségek régi minőségi állapotának tagadása. A fejlődés folyamatában a tagadás ezen elemének óriási szerepe van. Nélküle nem volna lehetséges a fejlődés. És a marxista dialektika éppen ezért nagy jelentőséget tulajdonít a tagadás ezen elemének mint az előrehaladó fejlődés feltételének.

Van persze olyan tagadás is, amely nem feltétele a fejlődésnek. Ilyen tagadás például, amikor a magot ahelyett, hogy a földbe vetnék, egyszerűen megsemmisítik. És van másmilyen tagadás is, olyan tagadás, amely feltétele a fejlődésnek: a földbe

[37] *Marx.* A tőke. 1. köt. 402. old.
[38] Ugyanott.

vetett magot „tagadja" a belőle kisarjadó növény. Világos, hogy ez a tagadás a fejlődés elengedhetetlen eleme.

Lenin ezt mondja: „Nem a puszta tagadás, nem a haszontalan tagadás, *nem a szkeptikus* tagadás, ingadozás, kétely a jellemző és lényeges a dialektikában — amely kétségtelenül tartalmazza a tagadás elemét, mégpedig mint egyik legfontosabb elemét —, nem, hanem a tagadás mint az összefüggés mozzanata, mint a fejlődés mozzanata, a pozitív megtartásával . . ."[39]

Ez a tagadás dialektikus értelmezésének ragyogó meghatározása, amely lehetővé tette, hogy megértsük, miért előrehaladó jellegű a fejlődés. A minőségileg új jelenség nem „puszta", nem „haszontalan" tagadása a réginek. Az új a régiből jön létre, megtartva, továbbfejlesztve mindazt a pozitívet, amit a régi magában foglalt. De eljön az idő, amikor ezt is minőségileg új jelenség váltja fel, amely megintcsak megtartja mindazt a pozitívet, amit a fejlődés előző fokozatain felmutattak, s tökéletesíti, új fokra emeli, gazdagabbá, konkrétabbá teszi stb. ezt a pozitívet. Innen ered a fejlődés meghatározott, törvényszerű iránya is: nem körforgás, nem a megtett út egyszerű megismétlődése, hanem felfelé ívelő mozgás.

Sztálin elvtárs „A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései" című munkájában kigúnyolta azokat a „marxistákat", akik a régi tagadását mint megsemmisítést, mint a mult minden pozitív vívmányáról való lemondást fogták fel.

„Voltak nálunk egy időben olyan «marxisták», akik azt állították, hogy az országunkban az Októberi Forradalom után megmaradt vasutak burzsoá jellegűek, hogy hozzánk, marxistákhoz, nem méltó használni őket, hogy fel kell szaggatni őket és új, «proletár» vasutakat kell építeni. Ezek a «marxisták» ezért a «troglodita» (barlanglakó) csúfnevet kapták . . ."[40]

A természet és a társadalom egész története a progresszív, előrehaladó fejlődés megtestesülése.

Tyimirjazev például a következőket írta a növényvilág fejlődéséről:

[39] *Lenin.* Filozófiai füzetek. 197. old. (oroszul).
[40] Sztálin. Marxizmus és nyelvtudomány. Lásd A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita). 234. old.

„Előbb megjelennek a zsurlók, páfrányok, korpafüvek — valamennyi spórás (azaz egyszerű — *M. R.)* növény; később megjelennek a magvas növények is és belőlük előbb az egyszerűbb tűlevelűek és később a legbonyolultabbak, a legtökéletesebb szervezetűek — a kétszikűek, amelyek ma dominálnak bolygónkon. Következésképpen az idők folyamán a már létezett típusokhoz új növénytípusok csatlakoztak, amelyek nagy számukkal győzedelmeskedtek amazokon és ezen felül — a legegyszerűbbekhez bonyolultabbak csatlakoztak"[41].

Ha szemügyre vesszük az állatvilág fejlődésének történetét és a paleontológiai maradványok alapján nyomon követjük azt, ugyanezt a képet látjuk, vagyis az alacsonyabbtól a magasabb, az egyszerűtől a bonyolult felé tartó fejlődést. Az ásatások feltárták azoknak az élőlényeknek a maradványait, amelyek a legrégibb, az archaikus korszakban benépesítették a földet: ezek a rákfélék és puhatestűek voltak; a második korszak — a paleozoikum korszaka — gazdagabb és változatosabb világot mutat — a rákféléken és puhatestűeken kívül már páncélos halak, kétéltűek is élnek, megjelennek a csúszómászók első fajai; a harmadik korszak — a mezozoikum korszaka — a csúszómászók korszaka: megjelennek a krokodilok, teknősök, kígyók, ichtioszauruszok, gyíkok stb.; a negyedik korszak — a kainozoikum korszaka — az emlősök korszaka, amelyben az élet már egyre jobban kezd közeledni a maihoz. A negyedkor elején jelenik meg az ember.

A darwinizmus és a micsurini biológia — a darwinizmus magasabb, modern szakasza — megmagyarázta azokat a törvényeket, amelyek meghatározzák az előrehaladó fejlődést az állatok és a növények világában. A weismannizmus-morganizmus metafizikus elméletei úgy tüntetik fel a szerves formák fejlődését, mintha az valamilyen állandó, minőségileg változatlan, örökletes alapon menne végbe. Olyan ostoba következtetéseket vonnak le, hogy a szerves világ ma már állítólag lefelé hajló vonalon fejlődik, hanyatlik, hogy „az előrehaladás megszűnik" (de Vries).

Természetes, ha a fejlődés a meglevő öröklöttség egyszerű

[41] *Tyimirjazev.* Válogatott művek. 3. köt. 1949. 324. old. (oroszul).

reprodukálása volna, ahogy a metafizikus biológusok állítják, akkor lehetetlen volna a szerves világ progresszív fejlődése.

De a valóságban valamely szervezet fejlődése nem egyszerű reprodukálása az elődöktől öröklött tulajdonságoknak. A növény vagy állat a maga egyéni élete folyamán kénytelen alkalmazkodni a külső környezet feltételeihez; ezek mindig így vagy amúgy különböznek azoktól a feltételektől, amelyek között az elődök éltek. És mivel a külső környezet megváltozása, amely az anyagcsere típusának megváltozására vezet, döntő jelentőségű a szervezetek fejlődésében, az öröklődés nem állandó valami. Az egyéni élet folyamán nem egyszerűen reprodukálódik, hanem megváltozik: a régi öröklődés idővel átadja helyét az új öröklődésnek. Ebből következik azután a növények és az állatok fejlődésének meghatározott iránya is — az előrehaladó fejlődés az alacsonyabbtól a magasabbhoz, az egyszerűtől a bonyolulthoz.

„A szervezetek — írja Liszenko akadémikus — mindig rendelkeznek azzal a tulajdonsággal, hogy megismételjék az elődeik által megtett fejlődési utat, de mivel a külső környezet feltételei egyetlenegy növény számára sem teljesen ugyanazok, mint az elődök számára voltak, az történik, hogy a magok öröklődése sohasem teljesen ugyanolyan, amilyen az előző nemzedékek magjainak öröklődése volt. Ilyen úton valósul meg azután a régi megváltozásán keresztül az új öröklődés kialakulása"[42].

Az egyszerűtől a bonyolult felé, az alacsonyabbtól a magasabb felé halad az emberi társadalom is. Az emberiség történelmi fejlődésének útja a primitív technikájú és kultúrájú ősközösségi rendből — amelyben az ember teljesen a természettől függött — a modern társadalomhoz vezet, amely a magasfejlettségű technikán és az embereknek a természet feletti növekvő uralmán alapul; az antagonisztikus osztálytársadalomtól, amelyben a dolgozó tömegek nyomorban és szolgaságban sínylődnek — a szocializmushoz, a nép szabadságához és jólétéhez vezet. Mindegyik társadalmi-gazdasági alakulat új lépést jelent a társadalom előrehaladó mozgásában. Ősközös-

[42] *Liszenko.* Agrobiológia. 194. old.

ségi rend, rabszolgatartó társadalom, feudalizmus, kapitalizmus, szocializmus — ezek az emberi haladás egységes, törvényszerű vonalának fő határkövei.

A társadalmi életben az elhaló régi és a növekvő új mögött meghatározott osztályok állanak. Ezek az osztályok harcot vívnak egymással, amely végső fokon elkerülhetetlenül a történelmileg haladó, élenjáró osztályok győzelmével ér véget, mert ezek az osztályok a társadalom további előrehaladó fejlődésének objektív szükségleteit fejezik ki.

Valamikor Hegel megrágalmazta a kínai népet, mondván, hogy a kínai nép anyag az „abszolút eszme" egyik fejlődési fokának „pillanatnyi" kifejezésére. A kínaiak mint nép, szerinte már nem voltak képesek a további fejlődésre. Hegel a kínaiakat tengődésre, „történelmen kívüli" változatlan létre kárhoztatta. Mily szánalmasak ezek a „jóslatok" a mai események fényében, amikor a kommunista párt vezette kínai nép lerázta magáról az imperializmus jármát és tág, határtalan teret vívott ki előrehaladó fejlődése számára! Nem a hazug történelmi „predesztináció", hanem a régi, elavult rend, a nemzetközi imperializmus reakciós erői tartották bilincsekben a kínai népet. Egyideig az új erői gyengébbek voltak az évszázadok óta létező régi erőinél. De az új erői növekedtek, gyarapodtak, és végülis hatalmas győzelmet arattak. Politikai tekintetben ez a győzelem egycsapásra hasonlíthatatlanul előrehaladottabb országgá változtatta Kínát azoknál az országoknál, amelyekben az imperialisták uralkodnak és amelyek az úgynevezett „civilizáltságukkal" kérkednek.

A társadalom fejlődésének mai szakaszát az új erőinek, a béke, a demokrácia és a szocializmus erőinek áldáz harca jellemzi a régi erői, az imperializmus erői ellen, amelyek feltartóztatni igyekeznek az emberiség előrehaladó fejlődését.

De már kivívták és beírták a történelem krónikájába a társadalom fejlődésének minőségileg új fokát — a szocializmust. A szocializmust pedig az jellemzi, hogy a történelem hosszas menete során elsőízben teremti meg a feltételeket az emberiség valamennyi anyagi és szellemi erejének feltartóztathatatlan és mindenoldalú fejlődése számára.

6. A régi minőségből az új minőségbe való átmenet törvénye a szovjet szocialista társadalom viszonyai között

Éppúgy, mint a dialektikus materializmus valamennyi törvénye, a régi minőségből az új minőségbe való átmenet törvénye is új módon hat, új módon nyilvánul meg a tőkés rend felszámolása és a szocialista rend megteremtése után. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme, a kizsákmányoló osztályok felszámolása és az egész szovjet társadalom erkölcsi-politikai egységének megteremtése olyan döntő fordulatot jelent a történelem menetében, hogy a fejlődés általános törvényszerűségeinek ennek következtében elkerülhetetlenül lényegbevágóan meg kell változniok az új viszonyok között.

Ha elemezzük a szovjet társadalom és formái fejlődését, ha tanulmányozzuk Sztálin elvtárs elméleti általánosításait a szocializmusban végbemenő fejlődés új jellegéről — világosan meg tudjuk állapítani, milyen sajátosságok jellemzik a szocializmus viszonyai között a mennyiségi változások minőségi változásokba való átmenetének törvényét.

Az antagonisztikus viszonyokon, az ellenséges osztályok ellentétein alapuló társadalmakban a nagy minőségi változások, ugrások elkerülhetetlenül politikai forradalmak formájában, robbanások formájában mentek végbe. Marx „A filozófia nyomorá"-ban megállapította, hogy amíg fennáll a kapitalizmus, addig a proletariátus és a burzsoázia közötti antagonizmus olyan osztályharc marad, amely eljutva feszültségének tetőfokára, teljes forradalommá válik.

De Marx már akkor rámutatott arra, hogy a kapitalizmus megsemmisítésével a helyzet gyökeresen megváltozik.

„A *társadalmi evolúciók* csak a dolgoknak olyan rendjében nem lesznek többé *politikai revolúciók*, amelyben nincsenek osztályok és osztályellentétek"[43].

A szovjet szocialista társadalomban ma már nincsenek *antagonisztikus* osztályok. A szovjet társadalom alapvető osztályai — a munkások és a parasztok — baráti osztályok, s a köztük levő viszony a kölcsönös segítségnyujtáson és az együtt-

[43] *Marx*. A filozófia nyomora. Szikra 1952. 170. old.

működésen alapul. A szocialista termelési viszonyok korlátlan lehetőségeket nyujtanak a termelőerők fejlődése számára. A szocialista termelési mód keretei között sohasem állhat elő olyan helyzet, amely szokásos volt a régi alakulatokban, tudniillik az, hogy a növekvő termelőerőknek a termelési viszonyokkal való összeütközését csakis forradalom, a régi rend *robbanása* oldhatta meg.

Sztálin elvtárs „A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései" című munkájában kimutatta, hogyan változtak meg társadalmunkban a régi minőségből az új minőségbe való átmenet formái az ellenséges osztályok felszámolása után. Rámutatva arra, hogy a robbanás útján való átmenet „kötelező arra a társadalomra, amely ellenséges osztályokra oszlik", Sztálin elvtárs ezt írja:

„De egyáltalán nem kötelező arra a társadalomra, amelyben nincsenek ellenséges osztályok. Mi nyolc-tíz esztendő leforgása alatt országunk mezőgazdaságában megvalósítottuk az átmenetet a burzsoá egyéni-paraszti rendről a szocialista, kolhoz-rendre. Ez forradalom volt, amely megsemmisítette a régi burzsoá gazdasági rendet a falun és új szocialista rendet teremtett. De ez a fordulat nem robbanás útján ment végbe, vagyis nem a fennálló hatalom megdöntése és új hatalom felépítése útján, hanem a falu régi burzsoá rendszeréről egy újra való fokozatos áttérés útján. És ezt azért sikerült véghezvinni, mert ez felülről jövő forradalom volt, mert a fordulat a fennálló hatalom kezdeményezésére ment végbe, a parasztság zömének támogatásával"[44].

Sztálin elvtárs megállapítása, mely szerint a falun a forradalmat a Szovjethatalom hajtotta végre felülről, a parasztság zömének alulról jövő támogatásával, döntő jelentőségű abból a szempontból, hogy megértsük az ugrásoknak és a régi minőségből az új minőségbe való átmenet formáinak új természetét a szocialista társadalomban.

A rabszolgatartók, a hűbérurak és a tőkések uralma idején a megérett forradalmak törvényszerűen az uralkodó osztály

[44] Sztálin. Marxizmus és nyelvtudomány. Lásd A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita). 243. old.

óhaja és akarata *ellenére* mentek végbe. Sőt, az uralkodó osztályok ádáz ellenségei voltak az új, haladóbb rend győzelmének, mert ez pusztulásukat jelentette. Ezért, amikor megérett a forradalom a fennálló társadalmi rendben, azt az elnyomott tömegek *alulról* valósították meg. És mivel az uralkodó osztály, élve államhatalmának teljes erejével, ellenállást tanúsított ezzel a forradalommal szemben, ez utóbbi elkerülhetetlenül forradalmi robbanás útján ment végbe.

Másszóval, a forradalmaknak alulról jövő forradalom jellegük volt, miközben felülről ellenállást tanúsítottak. Ezért a régi minőségből az új minőségbe való átmenet képe, amely jellemző és törvényszerű volt a régi antagonisztikus társadalomban, így festett: a régi társadalom méhében lassan megértek a minőségileg új, haladóbb rendre való áttérés objektív előfeltételei; amikor elérkezett ennek az átmenetnek a pillanata, a régi társadalom erői minden lehetséges eszközzel akadályozták az átmenet végrehajtását; s ezért csakis a forradalmi robbanás, a régi, elavult rend erőszakos megsemmisítése szabadíthatta fel az új erőit, amelyek megértek a régi társadalom ölén, és tehette szabaddá az utat a további társadalmi fejlődés számára.

A szocialista forradalom győzelme után a helyzet teljességgel megváltozott. A szovjet állam és a kommunista párt egész tevékenysége teljes összhangban van a társadalom objektíve szükségszerű fejlődésének folyamatával. Itt már nem az a helyzet, mint a régi társadalomban, ahol az új ösztönösen jön létre a régi méhében, a fennálló hatalom pedig akadályozza ennek az újnak a fejlődését. Itt éppen ellenkezőleg, maga az állam, a párt honosítja meg ezt az újat, hárít el minden akadályt az új fejlődésének útjából, segíti tevékenyen a történelmi szükségszerűség megvalósulását. Ilyen történelmi szükségszerűség volt például a falun a régi, burzsoá gazdasági rendről az új, szocialista rendre való átmenet. A párt és az állam tudatosan, egész politikájával előkészítette és végrehajtotta ezt az átmenetet. Ezért a szovjet hatalom létezésével ahhoz, hogy a falu rendje gyökeresen, minőségileg megváltozzék, nem volt szükség semilyen robbanásra.

Továbbá, a szovjet társadalomban az uralkodó hatalom és a nép — nem két ellentétes pólus, nem két ellenséges, egy-

mással szembenálló erő, hanem egyetlen egységes, elválaszthatatlanul egybeforrott erő. Az uralkodó hatalom a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség érdekeit fejezi ki, legéletbevágóbb céljait testesíti meg. Ezért a régi minőségről az új minőségre való minden átmenet, amelyet az államhatalom, a kommunista párt készít elő és valósít meg, teljes támogatásra talál alulról.

Olyan ugrásokat például, mint az iparosítás, a kollektivizálás, a kultúrforradalom — a hatalom és a nép együtt valósított meg országunkban. Innen ered ezeknek az ugrásoknak új jellege, nevezetesen az, hogy ezekhez az ugrásokhoz nem volt szükség a fennálló rend robbanására, az uralkodó hatalom megdöntésére, hanem a hatalom ezeket az ugrásokat a nép támogatásával tervszerűen, fokozatosan készítette elő és valósította meg.

Láthatjuk ezt például akkor is, ha megvizsgáljuk, hogyan oldjuk meg országunkban a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet feladatait.

Sztálin elvtárs ezt a feladatot már a SzK(b)P XVIII. kongresszusán kitűzte. Hogyan oldjuk meg hát ezt a nagyszerű feladatot, amelynek teljesítése ugrást, átmenetet jelent a kommunizmus alsó szakaszából a kommunizmus felső szakaszába?

E feladat teljesítéséhez elengedhetetlen az ország gazdaságának újabb hatalmas fellendülése, a kommunizmus anyagi alapjának megteremtése. Ahhoz, hogy ilyen alapot teremtsünk, szükség van a termelésnek, a szovjet társadalom termelőerőinek további növekedésére, a munka termelékenységének további emelkedésére.

A párt politikájának és az emberi társadalom objektív törvényeinek teljes összhangja mutatkozik meg a kérdés ilyen megközelítésében. Ezek az emberi akarattól és tudattól független törvények azt követelik, hogy a gyakorlati tevékenységnek a társadalom anyagi élete megérett szükségleteiből kell kiindulni, mivel ezeknek a szükségleteknek a kielégítése nélkül lehetetlen a társadalom további előrehaladó fejlődése.

„A marxizmus-leninizmus ereje és életrevalósága abban rejlik — mondja Sztálin elvtárs —, hogy gyakorlati tevékeny-

ségében mindig a társadalom anyagi élete fejlődésének szükségleteire támaszkodik és sohasem szakad el a társadalom valóságos életétől"[45].

Az objektív történelmi törvények ismeretével felvértezett kommunista párt ezért hagsúlyozza, hogy a szocializmusból a kommunizmusba való átmenethez a szovjet társadalom termelőerőinek, gazdaságának további nagyarányú fejlesztése szükséges és kidolgozza e fejlesztés konkrét terveit.

A szocialista gazdaság tervszerű jellege lehetővé teszi, hogy a párt és az állam megalkossa az előrehaladó fejlődésnek ilyen tudományosan megalapozott terveit a népgazdaság minden ágában — az iparban, a földművelésben, az állattenyésztésben, a közlekedésben, az áruforgalomban stb.

Az államhatalom kezdeményezésére dolgozták ki és hajtják végre a természet átalakításának, a hatalmas vízierőművek, csatornák, öntözőrendszerek építésének nagyszabású tervét.

A kommunizmusba vezető fokozatos átmenetnek ezeket a terveit a néptömegek alulról felkarolják, mert saját létérdekeik, saját álmaik tükröződését — a természet meghódítását, az anyagi és szellemi kultúra bőségének megteremtését — látják bennük. Érthető, hogy azok a tervek, amelyeket az államhatalom tűz ki felülről azért, hogy megvalósítsa a nép törekvéseit, messzemenő támogatásra találnak a tömegekben. Ebben a támogatásban rejlik az állami tervek *fő*, döntő ereje, realitása és életképessége. Emlékezzünk rá, hogyan határozta meg Sztálin elvtárs a néptömegek szerepét az első ötéves terv teljesítésében. „Az első ötéves terv eredményei"-ről tartott előadói beszédében, azokról az erőkről szólva, amelyek minden nehézség ellenére biztosították a történelmi jelentőségű győzelmet, Sztálin elvtárs ezt mondotta:

„Ez az erő, mindenekelőtt, a munkások és kolhozparasztok milliós tömegeinek aktivitása és önfeláldozása, lelkesedése és kezdeményezése, azoké a munkásoké és kolhozparasztoké, akik, a mérnökökkel és technikusokkal egyetem-

[45] Sztálin. A dialektikus és a történelmi materializmusról. Lásd *Sztálin*. A leninizmus kérdései. 681—682. old.

ben, hatalmas energiát fejtettek ki a szocialista verseny és az élmunkásmozgalom kifejlesztése érdekében. Kétség nem férhet hozzá, hogy enélkül célunkat nem tudtuk volna elérni, egy lépéssel sem tudtunk volna előrehaladni"[46].

Sztálin elvtárs e szavai teljes mértékben vonatkoznak a háború utáni ötéves tervre is, amelynek teljesítését és túlteljesítését szintén a néptömegek aktivitása biztosította.

Nem véletlen, hogy fejlődésünk mai szakaszán, amikor a szovjet nép a kommunizmus felépítésének a párt által megszabott terveit valósítja meg, soha nem látott arányokban bontakozik ki a tömegek alkotó kezdeményezése és energiája, rengeteg új formája jön létre a szocialista versenynek. Mindez óriási jelentőséggel bír a munka termelékenységének további emelkedése, a népgazdaság fejlődése szempontjából. És ebben a tényben napnál világosabban kifejezésre jut az állami terveknek alulról jövő támogatása, az államhatalom tevékenységének és a néptömegek tevékenységének harmonikus egybeolvadása, amely a társadalom fejlődésének új, az emberiség története folyamán elsőízben létrejött sajátossága.

Az ipari és a mezőgazdasági munka magasabb termelékenységéért, a szocialista tulajdon épségéért és fejlesztéséért, az állami tervek pontos teljesítéséért folytatott harccal, a fogyatékosságok bírálatával és az önbírálattal, az előrehaladást gátló tényezők kiküszöbölésével a tömegek segítenek megvalósítani a felülről, az állam részéről jövő kezdeményezéseket.

Természetes, hogy ilyen körülmények között, a régiből az újba való átmenet során, az ugrások elvesztik az antagonisztikus társadalmakban meglévő hirtelen robbanás formáját. A szocializmusból a kommunizmusba való átmenet az államhatalom és a tömegek, a kommunista párt vezetésével tervszerűen, a szükséges előfeltételek fokozatos felhalmozása útján és e feltételek megteremtése arányában valósul meg.

Ennek az átmenetnek fokozatos és tervszerű jellege azonban nem jelenti azt, hogy ebben az átmenetben nem lesznek ugrások. Nem szabad elfelejtenünk Engels szavait, hogy

[46] Sztálin. Az első ötéves terv eredményei. Lásd *Sztálin* Művei. 13. köt. 225. old.

„minden fokozatosság ellenére az egyik mozgási formáról a másikra való átmenet mindig ugrás, döntő fordulat marad"[47].

A szocializmus győzelme által létrehozott új történelmi feltételek korántsem jelentik azt, hogy a fejlődés ugrás nélkül, minőségi változás nélkül megy végbe. Az ugrások megmaradnak, csak jellegük, formájuk változik meg. Vizsgáljuk meg például a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet általános folyamatának olyan fontos oldalát, mint az emberek tudatában visszamaradt kapitalista csökevények leküzdése.

Kétségtelen, hogy e csökevények leküzdése az emberek tudatának mélyreható minőségi változását jelenti. Az emberek tudatában található kapitalista csökevények teljes felszámolása nélkül nem lehet áttérni a kommunizmus alsó szakaszából a kommunizmus felső szakaszába. Ez a minőségi változás azonban nem hirtelenül és nem gyorsan megy végbe és fog végbemenni, hanem fokozatosan, az új minőség elemeinek felhalmozása és a régi minőség elemeinek eltűnése útján.

A régi minőségből az új minőségbe való átmenet formája teljes egészében azoktól a történelmi feltételektől függ, amelyek között ez az átmenet végbemegy. Sztálin elvtárs a nyelv fejlődésének példáján mutatta meg, hogy vannak olyan jelenségek, amelyeknek a minőségi változása nem hirtelen robbanások útján, „hanem az új minőség elemeinek fokozatos felhalmozódása útján, következésképpen a régi minőség elemeinek fokozatos elhalása útján megy végbe"[48].

Ugyanilyen úton megy végbe a régi minőségből az új minőségbe való átmenet a szovjet emberek tudatában is. A kommunista párt, az államhatalom nevelőmunkája, a kommunizmusért folyó gyakorlati harc, az élenjáró és az elmaradott közötti harc az emberek tudata terén magával hozza a kapitalizmus talaján létrejött és kifejlődött régi szokások, régi nézetek, régi gondolat- és érzésvilág fokozatos, de biztos elhalását, és az új nézetek, az új, szocialista gondolat- és érzésvilág fejlődését. Forradalmunk elején a kommunista szombatok, amelyek a munkához való új viszonyt fejezték ki, szórvá-

[47] *Engels.* Anti-Dühring. 68. old.
[48] Sztálin. Marxizmus és nyelvtudomány. Lásd A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita). 242—243. old.

nyos jelenségek voltak. A munkához való új, szocialista viszony ma már tömeges jelenséggé vált. Ugyanezt mondhatjuk a szocialista tulajdonhoz való viszonyról stb. is. Az új nézetek, az új gondolat- és érzésvilág nem jelenhet meg hirtelen. Hosszas, bonyolult folyamat ez, amelynek folyamán fokozatosan elhalnak a régi minőség elemei, és fokozatosan felhalmozódnak az új minőség elemei.

De e folyamat minden fokozatossága ellenére, a kapitalizmus talaján létrejött régi tudatnak nem mennyiségi, hanem *minőségi* megváltozásáról van szó. Ámde ez a minőségi változás nem hirtelen robbanás formájában, hanem a régi minőségből az új minőségbe való fokozatos átmenet útján megy végbe.

Persze, az elmondottak nem jelentik azt, hogy a szovjet társadalom egyes oldalainak fejlődésében nincsenek és nem is lehetnek hirtelen, gyors ugrások is, amelyek lényeges változásokat idéznek elő mondjuk a technika, a tudomány stb. egyik-másik terén. Ilyen ugrások előfordulnak. A nagy technikai találmányok például egész forradalmat idézhetnek elő és idéznek is elő a termelésben, az építkezési munkákban stb. A hatalmas lépkedő exkavátorok, földgyaluk, földszivattyúk és más modern technikai berendezések alkalmazása a kommunizmus nagy építkezésein kétségtelenül forradalmi ugrás az építkezési munkákban, amely lehetővé teszi, hogy példátlanul rövid idő alatt megvalósítsuk az építkezés nagyszabású terveit.

Abból, hogy a szocializmusban gyökeresen megváltoznak a társadalmi fejlődés feltételei, következik a régi minőségből az új minőségbe való átmenet törvényének alábbi új sajátossága is.

A multban a réginek gyökeres minőségi átalakítását előidéző ugrásokat senki sem készítette elő tudatosan. Az ugrások spontán folyamat során jöttek létre. A feudális rend keretei között például senki sem készítette elő a gazdaságot a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenetre, s éppígy senki sem feljesztette a kapitalizmus termelőerőit abból a célból, hogy előkészítse a szocializmusba való átmenet feltételeit. Mindkét esetben a társadalom anyagi életfeltételeinek spontán fejlődése maga vezette el a társadalmat a gyökeres, minőségi változás-

hoz. Csak akkor, amikor az embertől független objektív feltételek okvetlenül szükségessé tették az ugrást, csak akkor kezdték az emberek felismerni a végbement változásokat, és indítottak tudatos harcot az uralkodó rend megváltoztatása céljából.

Más a helyzet a szovjet társadalomban. A kommunista párt vezette emberek itt tudatosan felhasználják és irányítják az ugrásszerű fejlődés törvényét. Olyan nagyszabású ugrások például, mint az iparosítás és a kollektivizálás, amelyek megváltoztatták országunk arculatát, nem spontán folyamatok voltak. Társadalmunk, szem előtt tartva a szocializmus felépítésének célját, tudatosan készítette elő és tudatosan valósította meg ezeket az ugrásokat. Ugyanilyen tudatosan gyüjti társadalmunk most is erőit a kommunizmus alsó szakaszából a kommunizmus felső szakaszába való fokozatos átmenet számára is.

Végül, még egy új vonás jellemzi a társadalmunkban végbemenő ugrásokat. Az ugrásszerű fejlődés törvényének tudatos irányítása, a milliók és tízmilliók aktív részvétele az új világ építésében, azzal a fontos következménnyel jár, hogy az ugrások előkészítésének ideje jelentős mértékben csökken. Az újnak az evolúciós érlelődése régente nagy időszakokat vett igénybe. A feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet feltételei többszáz év alatt alakultak ki. Magának a kapitalizmusnak a keretein belül a nagy, minőségi változásokat szintén a lassú, evolúciós változások hosszantartó időszakai előzték meg.

A szovjet társadalom annak eredményeképpen, hogy kiküszöbölte azokat az akadályokat, amelyek fékezték a termelőerők, a gazdaság és a kultúra fejlődését, rendkívül meggyorsítja a régi minőségből az új minőségbe való átmenet végrehajtásához szükséges erők megérésének folyamatát.

A mennyiségi változások minőségi változásokba való átmenésének törvénye, a fejlődés evolúciós és ugrásszerű időszakainak kölcsönös összefüggése tehát konkretizálódik, lényegesen megváltozik az új történelmi viszonyok között, amelyek, az osztályantagonizmuson alapuló régi társadalommal ellentétben, a szocializmust jellemzik.

*

Foglaljuk össze röviden az elmondottakat.

1. A metafizikus fejlődéselmélet a fejlődést mint kész testek tisztán mennyiségi mozgásának folyamatát fogja fel. A fejlődés metafizikus felfogásának alaptételei: a minőségi változásoknak, az ugrásoknak a tagadása, s az evolúciós forma kizárólagos elismerése.

2. A marxista dialektika a természetben és a társadalomban végbemenő változásokat, a régi megsemmisülését és az új keletkezését úgy jellemzi, hogy az a mennyiségi változások átmenete minőségi változásokba. Minden jelenség, minden tárgy a minőségi és mennyiségi oldal egysége. A mennyiségi változások, amelyek ideig-óráig nem érintik a meglévő minőséget, bizonyos fokon, törvényszerűen a tárgy minőségének megváltozására, minőségileg új tárgy keletkezésére vezetnek.

3. A mozgásnak kettős formája van: evolúciós és revolúciós. Az evolúció előkészíti a revolúciót, a revolúció betetőzi, megkoronázza az evolúciót, és megteremti a feltételeket az új fejlődés számára.

Következésképpen, mindennemű mennyiségi változást ugrás szakít félbe, amely megváltoztatja a tárgy minőségi állapotát. A fejlődés a megszakítás nélküli és megszakításos, ugrásszerű mozgás egysége. Ugyanakkor a régiből az újba való átmenet, az ugrás, különböző formákban mehet és megy végbe — mind gyors, hirtelen változás formájában, mindpedig az új minőség elemeinek lassú, fokozatos felhalmozása és a régi minőség elemeinek elhalása útján.

4. Mivel a fejlődés a jelenségek minőségi megváltozása, nem egyhelyben topogást, nem körforgást jelent, hanem előrehaladó, progresszív fejlődést, amelynek révén a mozgás felfelé ível, az alacsonyabbtól a magasabb, az egyszerűtől a bonyolult felé halad.

5. A mennyiségi fejlődés metafizikus elmélete az opportunizmus és a reformizmus alapja a politikában. A dialektikus felfogás, amely a fejlődést mennyiségi változások minőségi változásokba való átmenetének tekinti, amely feltételezi az ugrások elismerését, az evolúció és a revolúció egységének elismerését — a proletárpárt forradalmi politikájának elméleti alapja. Hogy ne tévedjünk a politikában, mondja Sztálin elv-

társ, forradalmároknak kell lennünk, nempedig reformistáknak.

6. A szocialista társadalom viszonyai között a régi minőségből az új minőségbe való átmenet törvénye új vonásokat, új megnyilvánulási formákat ölt. Az új minőségi állapotba való átmenet olyan társadalomnak az életében, amelyben nincsenek ellenséges osztályok, nem robbanások vagy politikai forradalmak útján megy végbe, hanem fokozatosan és tervszerűen, és ezeket az átmeneteket az államhatalom felülről készíti elő és felülről tudatosan valósítja meg a néptömegek alulról jövő támogatásával.

V. FEJEZET

A FEJLŐDÉS MINT AZ ELLENTÉTEK HARCA

1. A marxista dialektika „magva"

A marxizmus-leninizmus klasszikusai, feltárva a materialista dialektika tartalmát, különösen nagy jelentőséget tulajdonítottak az ellentétek harca törvényének.

A dialektikának azok a jellemzései, amelyeket Lenin műveiben találunk, azt mutatják, hogy Lenin az ellentétek harcának törvényét a marxista, forradalmi dialektika magvának tekintette.

Lenin ezt írta:

„Az egységesnek kettéhasadása és ellentmondásos részeinek megismerése . . . a dialektikának *lényege* . . ."[1]

„Röviden a dialektikát úgy lehet meghatározni, mint az ellentétek egységéről szóló tanítást. Ezzel megragadjuk a dialektika magvát . . ."[2]

Sztálin elvtárs szintén rámutat arra, hogy a fejlődés alapja az ellentétek harca.

Teljes joggal mondhatjuk, hogy a fejlődés ellentmondásos jellegéről szóló tétel az a próbakő, amelyen ellenőrizhetjük, mennyire tartalmas és mély valamely elmélet, mi annak osztálytendenciája. Mint még látni fogjuk, különösen helytálló ez a politikára vonatkoztatva, amelyben a társadalmi fejlődés belső ellentmondásainak elismerése vagy tagadása nagyon fontos gyakorlati következtetésekre vezet.

---

[1] Lenin. A dialektika kérdéséhez. Lásd *Lenin.* Marx, Engels marxizmus. 270. old.

[2] *Lenin.* Filozófiai füzetek. 194. old. (oroszul).

A valóságnak mely oldalait tárja fel a dialektikának ez a rendkívül fontos törvénye?

Míg a marxista dialektikának a jelenségek összefüggéséről és kölcsönös függőségéről, a fejlődésről és mozgásról szóló tanítása a jelenségek kölcsönhatásának folyamatát, valamint a természet szakadatlan változását és megújulását tükrözi, míg a mennyiségi változások minőségi változásokba való átmenetének törvénye azt mutatja meg, hogyan megy végbe a fejlődés a régitől az új felé, — addig az ellentétek egységének és harcának törvénye a világ örökös mozgásának és megújulásának forrását tárja fel. Ezt a forrást a marxista dialektika éppen az ellentétek harcában, a kivétel nélkül minden jelenségnek és folyamatnak tulajdonságát képező belső ellentmondásokban találja meg.

Lenin szembeállítja egymással a fejlődésnek a filozófia története során megnyilvánuló két koncepcióját, amelyeknek a harca máig sem szűnt meg és a döntő különbséget köztük éppen abban látja, hogy a metafizikus felfogás vagy helytelenül, tudománytalanul oldja meg ezt a kérdést, vagypedig teljesen megkerüli, míg ezzel szemben a dialektikus felfogás figyelmének középpontjába helyezi és helyesen oldja meg a problémát.

Lenin ezt írja:

„A fejlődésnek (evolúciónak) két főkoncepciója (vagy két lehetséges koncepciója? vagy a történelemben megfigyelhető két koncepciója?) a következő: a fejlődés mint csökkenés és nagyobbodás, mint ismétlés, *és* a fejlődés mint ellentétek egysége (az egységesnek kettéhasadása egymást kölcsönösen kizáró ellentétekre s ezeknek az ellentéteknek kölcsönös viszonya). A mozgás első koncepciójánál homályban marad az *ön* mozgás, annak *mozgató* ereje, annak forrása, annak indítóoka (vagy ezt a forrást *kívülre* viszik át — istenbe, szubjektumba stb.). A második koncepciónál a főfigyelem éppen az «*ön*»-mozgás *forrásának* megismerésére irányul. Az első koncepció holt, szegényes, száraz. A második — életteljes. *Csakis* a második ad kulcsot minden létezőnek «önmozgásához»; csakis ez adja meg a kulcsot az «ugrásokhoz», a «folytonosság megszakadásához», az «ellentétbe való át-

csapáshoz», a régi megsemmisüléséhez és az új keletkezéséhez"[3].

Lenin tehát, mint látjuk, a metafizika „holt" és „száraz" voltát mindenekelőtt az ellentétek kérdésének helytelen megoldásával hozza összefüggésbe.

A metafizikus számára minden dolog, minden jelenség belső ellentmondásoktól mentes, holt, absztrakt azonosság.

„A dolgokban nincsenek ellentmondások — írja az egyik tipikus metafizikus, Dühring —, vagy más szavakkal: a reálisnak elismert ellentmondás maga az értelmetlenség csúcspontja . . ."[4]

A mai burzsoá filozófia nem riad vissza a valóság legdurvább meghamisításától sem, hogy a kiáltó ellentmondásokkal teli kapitalista világot ellentmondás nélküli „egységnek" tüntesse fel, amelyben „harmónia" és „egyetértés" uralkodik. Érdemes megemlítenünk, hogy a közelmultban éppen a hitlerizmus használta fel széleskörűen azt a reakciós eszmét, amely a kapitalista társadalmat belső ellentmondásoktól mentes „biológiai egységnek" tüntette fel, mégpedig arra használta fel, hogy kegyetlenül, terrorral leszámoljon a munkásosztállyal, elnyomja a szabadságmozgalmat. Ma az amerikai imperialisták járják ezt az utat. Bernard, egy amerikai reakciós szociológus, azt igyekszik bebizonyítani, hogy a burzsoá társadalmat „szervezetten funkcionáló egységes egésznek" kell tekinteni, amelyben nincsenek belső ellentmondások és nincs osztályharc. Hocking, egy másik amerikai „filozófus", aki szintén testestül-lelkestül szolgálja az imperializmust, azt hirdeti, hogy „az anyagi érdekek minden ellentéte ellenére hidat kell verni az osztályok közötti szakadékon". Dewey az osztályharc marxista elméletével a maga keresztül-kasul hazug elméletét, a „társadalmi kooperáció" elméletét szegezi szembe, amelynek az a célja, hogy elködösítse a dolgozók tudatát. Az imperialista és reformista „filozófia" legújabb divatja, a kozmopolita „világkormány" hirdetése, a nemzeti szuvere-

[3] Lenin. A dialektika kérdéséhez. Lásd *Lenin.* Marx, Engels, marxizmus. 271. old.

[4] Idézi Engels „Anti-Dühring" című művében. 123. old.

nitásról való lemondás követelése, az elnyomó és elnyomott osztályok és nemzetek „közösségéről" szóló képmutató fecsegés mind arra hivatott, hogy elkendőzze, elpalástolja a halódó kapitalizmus kibékíthetetlen, egyre jobban éleződő ellentéteit, és megkönnyítse az amerikai imperializmus útját a világuralom felé.

Az imperializmus nyilt ideológusainak nyomán a belső ellentmondások tagadásának metafizikus elméletét felhasználják a reformisták is — a burzsoáziának ezek az ügynökei a munkásmozgalomban, akik régóta harcolnak a marxista dialektika ellen. Már Bernstein is kijelentette, hogy „az ellentétekből álló és ellentétekben való fejlődés filozófiája" Marx és Engels tanításának „legvégzetesebb pontja". A jelenségekben és folyamatokban rejlő dialektikus ellentétek metafizikus tagadása és az osztálybéke opportunista politikája közötti összefüggés nem véletlen: az opportunizmus és a reformizmus egyik legfontosabb elméleti gyökere az a metafizikus elképzelés, amely a jelenségeket minden ellentmondást kizáró holt azonosságnak fogja fel és ennek megfelelően tagadja a mélyreható osztályellentéteket és az osztályharcot, mint a kapitalista társadalom fejlődésének hajtóerejét.

Marxnak és Engelsnek, Leninnek és Sztálinnak a munkásmozgalom egész története folyamán harcolniok kellett a proletariátus árulóinak hordája ellen, a különböző rendű és rangú reformisták és opportunisták ellen, akik tudatosan elkenték a társadalmi élet ellentmondásait, a proletariátus és a burzsoázia érdekeinek kibékíthetetlen voltát.

Az úgynevezett „jobboldali szocialisták" manapság is mindenféle szofizmákhoz folyamodnak, hogy félrevezessék és az amerikai-angol imperializmus szekeréhez kössék a munkásosztályt.

A tárgyak absztrakt, holt azonosságának álláspontja, a tárgyakban és a jelenségekben rejlő belső ellentmondások tagadása a metafizikus módszer legmélyebb alapja, a fejlődés lényege metafizikus eltorzításának legfőbb forrása. Innen, ebből a forrásból fakad a metafizika valamennyi többi elve is. Ha a tárgyak egyenlőek önmagukkal és nem tartalmaznak semilyen ellentmondást, akkor élettelen tárgyakká válnak,

amelyeknek nincsen semilyen belső ösztönzőjük a fejlődésre. Következésképpen, az anyag önmagában passzív és rászorul arra, hogy valamilyen külső erő képessé tegye a mozgásra. Tehát a mozgást, a fejlődést feltétlenül mint kész, egyszersmindenkorra adott testek mozgását, vagyis mint olyan mozgást fogják fel, amelynek folyamán nem jöhet létre semmi új. A mozgás ilymódon itt tisztán mennyiségi változás, amely nem vezet ugrásokhoz, a tárgyak minőségi megváltozásához.

Hegel helyesen tartotta az ellentmondások kérdését annak a pontnak, amely megkülönböztet minden rossz filozófiát a filozófia nevét egyedül megérdemlő filozófiától. Hegel, aki a tárgy metafizikus meghatározását a „holt lét" meghatározásának nevezte, a tárgyak azonosságának absztrakt, metafizikus elve helyett felvetette az ellentmondások elvét, amelyet mélyebbnek és lényegesebbnek tartott. Az ellentmondás, Hegel szerint, „minden mozgásnak és elevenségnek a gyökere; minden csak annyiban mozog, csak annyiban van hajtóereje és tevékenysége, amennyiben ellentmondást rejt önmagában"[5].

De hogy mennyire helyes, ha az ellentmondások kérdését minden elmélet próbakövének nevezzük, megmutatja ugyanannak a Hegelnek példája. Hegel nem tudta tudományosan kifejteni e dialektikus elvet, mert ennek következetes kifejtéséből túlságosan éles politikai következtetések származnak. Hegel ezért minden módon elkente az ellentmondásokról szóló dialektikus tanítás forradalmi lényegét, s a „forradalom algebráját" az ellentétek metafizikus kibékítésének és „közvetítésének" eszközévé változtatta.

A marxista dialektika az egyetlen, amely a tudomány vívmányaira és a proletariátus osztályharcának tapasztalataira támaszkodva, harmonikus és a történelem által ellenőrzött, teljes egészében haladó és forradalmi tanítást teremtett az ellentétekről, mint a fejlődés forrásáról.

---

[5] Idézi *Rudas* László „Elmélet és gyakorlat" című művében. Szikra 1950. 161. old.

2. Belső ellentmondások a tárgyakban és a jelenségekben. Az ellentétek harca — a fejlődés forrása, hajtóereje

Sztálin elvtárs „A dialektikus és a történelmi materializmusról" című munkájában a következő klasszikus módon határozza meg az ellentmondásokról szóló dialektikus tanítás lényegét:

„A dialektika, ellentétben a metafizikával, abból indul ki, hogy a természet tárgyainak, a természet jelenségeinek tulajdonsága, hogy belső ellentmondásaik vannak, mert minden természeti tárgynak, jelenségnek megvan a negatív és pozitív oldala, multja és jövője, sorvadó és fejlődő eleme, hogy ezeknek az ellentéteknek a harca, az új és a régi, az elhaló és a születő, a sorvadó és a fejlődő harca alkotja a fejlődési folyamat belső tartalmát, a mennyiségi változások minőségi változásokba való átcsapásának belső tartalmát.

Ezért a dialektikus módszer azt tartja, hogy az alacsonyabbtól a magasabb felé haladó fejlődési folyamat nem a jelenségek harmonikus kibontakozása során, hanem a tárgyakban és jelenségekben bennrejlő ellentmondások felfakadása, az ellentmondások alapján ható ellentétes tendenciák «harca» során megy végbe"[6].

Mint ebből a jellemzésből is látható, a marxista dialektika, a metafizikától eltérően, azt követeli, hogy a tárgyakat és jelenségeket úgy vizsgáljuk, mint amelyek belső ellentmondásokat tartalmaznak.

Minden dolog, minden jelenség, minden folyamat — tanítja a marxista dialektika — ellentétek egysége: „a dolog (jelenség etc.) — írja Lenin — mint *ellentétek* összege és *egysége*"[7].

A dialektika e tétele egyetemes jelentőségű: nincs sem a természetben, sem a társadalmi életben olyan jelenség, amely kivétel volna a dialektikának e meghatározása alól. „A dialektika kérdéséhez" című vázlatában Lenin a fő tudo-

[6] Sztálin. A dialektikus és a történelmi materializmusról. Lásd *Sztálin*. A leninizmus kérdései. 673. old.

[7] *Lenin*. Filozófiai füzetek. 193. old. (oroszul).

mányágak területéről vett példákon kimutatja ezt. Lenin ezt írja:

„A matematikában + és —. Differenciál és integrál.
A mechanikában hatás és ellenhatás.
A fizikában pozitív és negatív elektromosság.
A kémiában az atomok egyesülése és szétválása.
A társadalomtudományban az osztályharc"[8].

Következésképpen, ha a tárgyakat úgy vizsgáljuk, hogy figyelmen kívül hagyjuk belső ellentmondásaikat, erőszakot követünk el azok objektív természetén. Minden tárgy és jelenség ellentétek egysége, belső ellentmondásokat, olyan oldalakat, tendenciákat tartalmaz, amelyek egymással való viszonylatukban mint ellentétek lépnek fel. Ebből ered Lenin következtetése: „A világban végbemenő bármely folyamat megismerésének, «*önmozgásában*», spontán fejlődésében, eleven életében való megismerésének feltétele az, hogy azt, mint ellentétek egységét ismerjük meg"[9].

A metafizikus gondolkodók már az ókori görög filozófiában is tagadták a mozgást azon az alapon, hogy annak ellentmondásos jellege van. Zénón híres aporiáiban (megoldhatatlan kétely — *Szerk.)* a mozgás ellentmondásos voltára hivatkozva próbálta megcáfolni a mozgás fogalmát. Nem lehet egyvalami, mondotta, egyszerre önmaga is, meg más is, vagyis nem tartalmazhat magában ellentmondást. És hogy igazolja mesterének, Parmenidésznek a mozdulatlan és változatlan létről levont következtetéseit, Zénón magában a „mozgás" fogalmában próbált ellentmondásokat keresni. Anélkül hogy ennek tudatában lett volna, valóságos, reális ellentmondásokat talált, de a helyes tényekből helytelen következtetéseket vont le, amennyiben azt állította, hogy mivel a mozgás nyilvánvaló ellentmondás, ezért nem is létezik.

Milyen ellentmondásokat talált Zénón a mozgásban? Vizsgáljuk meg néhány bizonyítékát.

Hogy megtegyünk valamely utat és elérjünk a célhoz,

[8] Lenin. A dialektika kérdéséhez. Lásd *Lenin.* Marx, Engels, marxizmus. 270. old.
[9] Ugyanott, 270—271. old.

mondotta Zénón, előbb meg kell tennünk ennek az útnak a felét, ahhoz viszont, hogy megtegyük a hátralévő félutat, megintcsak meg kell tennünk ennek is a felét és így tovább. Egyszóval, a célt sohasem lehet elérni (mert meghatározott időn belül végtelen utat kell megtenni — *Szerk.)*, következésképpen a mozgás lehetetlen.

Ezen ok miatt a gyorslábú Achillész sohasem tudja utólérni a lassan mozgó teknősbékát, mert amikor Achillész eléri azt a pontot, ameddig előbb elmászott a teknősbéka, a teknősbéka már valamilyen újabb távolságot tesz meg, és így tovább a végtelenségig. A határ, ameddig el kell jutnia annak, aki utól akarja érni — délibáb; örökkön kisiklik előle és nem tudja átlépni.

A repülő nyílvessző, mutatott rá továbbá Zénón, valójában nem mozog, hanem hol a tér egyik pontján, hol a tér másik pontján nyugszik. A nyílvessző, amely az adott pillanatban az adott helyen van, nem mozog, hanem nyugszik, mert csak az adott helyen van. Nem lehet egyidejűleg mind az adott, mind egy másik helyen. A nyugalmak összegéből pedig nem adódhat mozgás.

A mozgás tehát, vonta le Zénón a következtetést, nyilvánvalóan ellentmondásos jelenség. Tehát mozgás nincs és nem is lehetséges.

Zénón minden érve egybeesik a mozgás dialektikus jellegének elismerésével, annak elismerésével, hogy a mozgás objektív ellentmondás, ellentétek — a véges és végtelen, a megszakításos és a folyamatos — egysége. A valóságban a mozgásban levő test *ugyanabban az időben* a tér *különböző pontjain* van, vagyis a mozgás nyilvánvaló ellentmondás.

Ennek az elismerésnek a fényében egyszerű szofizmának látszik az a tétel, hogy a testnek, mielőtt elérne valamilyen célt, előbb meg kell tennie a távolság felét és így tovább a végtelenségig. A valóságban a mozgásban levő testnek nincs szüksége arra, hogy előbb eljusson eddig a pontig, aztán a másikig stb. A mozgásban levő test egyszerre lehet ezen a ponton is, meg a másik ponton is, vagyis le tudja küzdeni azokat az állítólagos határokat, amelyeket Zénón emelt útjába.

Éppen ezért Achillésznek sem kerül különösebb fáradságába, hogy utolérje és lehagyja a teknősbékát, ha figyelembe vesszük, hogy nem végtelen tér, hanem véges tér választja el őket egymástól, mert a tér, mint az idő is, ellentétek egysége; végtelen is és véges is, folyamatos is és megszakításos is. A valóságban Achillésznek véges időben nem végtelen, hanem véges távolságot kell megtennie, és ezt meg tudja tenni anélkül, hogy beleesne a Zénón által számára teremtett bűvös körbe.

Ugyanilyen alaptalan a repülő nyílvesszővel való bizonyítás is.

Ha a tér és az idő csak megszakításos volna, vagyis csak egymástól elkülönült pontokból állna, akkor valóban egyet kellene értenünk Zénónnal abban, hogy a nyílvessző nem tud mozogni, mert egyszer az egyik ponton, máskor pedig más ponton van, következésképpen nyugszik. Valójában azonban a tér és az idő nemcsak megszakításos, hanem folyamatos is, valamennyi pontjuk egyetlen folyamatos vonalat alkot, s ez lehetővé teszi, hogy a nyílvessző egyidejűleg az adott ponton is legyen és a másik ponton is, azaz mozogjon.

Az objektív valóságban tehát nem létezik a tér és az idő önmagában vett megszakításossága vagy folyamatossága, itt csak ellentétek vannak, amelyek egymás nélkül elképzelhetetlenek és nem is léteznek; a folyamatosság feltételezi ellentétét — a megszakításosságot, és megfordítva. E kettő — az ellentétek egysége.

Lenin a „Filozófiai füzetek"-ben mélyenszántó dialektikus materialista meghatározását adja a mozgásnak mint az ellentétek egységének.

„A mozgás — írja Lenin — az idő és a tér lényege. Két fő fogalom fejezi ki ezt a lényeget: a (végtelen) folyamatosság (Kontinuität) és a «punktualitás» (= a folyamatosság tagadása, *megszakításosság*). A mozgás (a tér és az idő) folyamatosságának és (a tér és az idő) megszakításosságának egysége. A mozgás ellentmondás, az ellentétek egysége"[10].

Lenin a „Filozófiai füzetek"-ben írt jegyzeteiben bírálja

[10] *Lenin.* Filozófiai füzetek. 241. old. (oroszul).

a machista Csernovot, aki megtámadta Engelsnek a mozgás ellentmondásos jellegéről szóló tételeit.

Engels ezt írta az „Anti-Dühring"-ben:

„Maga a mozgás ellentmondás; már az egyszerű mechanikai helyváltoztatás is csak azáltal mehet végbe, hogy valamely test egy és ugyanazon időpontban egy helyen és egyszersmind egy másik helyen, egy és ugyanazon a helyen és nem azon a helyen van. És ennek az ellentmondásnak folytonos létesülése és egyidejű megoldása teszi a mozgást"[11].

A machista Csernov azzal a régi metafizikai érvvel próbálta „megcáfolni" Engelst, amelyet még Zénón vetett fel. Azt állította, hogy Engelsnek nincs igaza, mivel a mozgásban lévő test valójában az adott időpontban az adott helyen van, a másik időpontban — másik helyen stb. Lenin leleplezi ezt a machistát, bebizonyítja, hogy ellenvetésével nem küszöböli ki a mozgás ellentmondásos voltát, hanem csak elleplezi, elkeni azt. Lenin mondja: az az állítás, mely szerint a mozgás az, hogy a test az adott időben hol az egyik helyen, hol a másik helyen van, „a mozgás *eredményét*, de nem *magát* a mozgást írja le . . ."[12]

A mai burzsoá filozófia világosan mutatja, hogy milyen zűrzavart teremtenek a mozgás kérdésében a burzsoá filozófusok azzal, hogy nem tudják a mozgást dialektikusan, mint az ellentétek egységét felfogni és ezt azután kihasználják az idealizmus védelmére. Henri Bergson francia idealista filozófus kifejtette például az úgynevezett „tiszta időtartam" (durée pure) eszméjét. Ennek az a lényege, hogy tagadja a tér és az idő objektív folyamatosságát. A folyamatosságot mint „tiszta időtartamot" a tudat tulajdonságának nyilvánítja, ami arra a nyiltan idealista következtetésre vezet, hogy a tudaton kívül nincs valóságos mozgás, hanem csak a mozgó test hol az adott ponton, hol más ponton található.

„A térben — mondja Bergson — csak a tér részei vannak, és a tér bármely helyén vizsgáljuk is a mozgásban lévő testet, mindig csak helyzettel lesz dolgunk." Másszóval, Bergson

[11] *Engels.* Anti-Dühring. 124. old.
[12] *Lenin.* Filozófiai füzetek. 242. old. (oroszul).

számára a tér csak megszakításos valami, s ezért nincs és nem is lehet benne mozgás. A térben mozgó test szerinte egy vagy más ponton nyugszik.

Ugyanígy vélekedik Bergson az időről is. A térbeli mozgásban szerinte nincs időbeli folyamatosság, hanem csak egyidejűség van, vagyis a „most"-ok mechanikus összege. Az adott pillanatban a test itt van, a másik időpontban amott — stb. De időtartam mint folyamatosság nem létezik.

Csak a tudat — mégpedig nem az értelem, hanem valamiféle misztikus intuíció — egyesíti mindezeket a különálló mozzanatokat egyetlen folyamatos mozgásban.

Másszóval, Bergson a valóságban végbemenő mozgást a legtisztább fikcióvá változtatja, tagadja. Szerinte csakis a tudatban van mozgás, változás. A tudaton kívül pedig a kölcsönös „egymásutániság nélküli helyzetenkívüliség" „létezik".

Amint látjuk, a filozófiai reakciósok azt a metafizikus felfogást, amely a valódi teret és időt abszolút megszakításos jelenségnek tekinti, tudatosan felhasználják az emberi „Én"-en kívüli mozgás tagadására, arra, hogy a mozgást átvigyék a szubjektív tudat területére. Bergson ki is jelenti, hogy a „tiszta időtartam" nem szorul semilyen „mankóra", mint amilyen például az objektív mozgás és változás. Ezzel összefügg nála az is, hogy tagadja az értelmi, racionális megismerést, amely — mivel térbeli dolgokkal van dolga — alá van rendelve e dolgoknak és ezért csak helyzeteket, statikus sorrendet képes látni, nempedig átmenetet, változást. A változást szerinte csak az intuíció tudja felfogni.

Valamennyi természeti és társadalmi jelenség vizsgálatának alapja a materialista dialektikának az a tanítása, amely szerint a mozgás: ellentétek egysége és harca, s amely a mozgás lényegének egyedül helyes értelmezését adja. Érthető tehát, hogy miért nevezte Lenin ezt a tanítást a dialektika magvának.

A természettudományok területéről származó számtalan tény megcáfolhatatlanul bizonyítja, hogy a természettudomány haladása — minden egyében kívül — abban fejeződik ki, hogy a jelenségek ellentmondásos természetét egyre mélyebben tárjuk fel. Az atomot például régebben belső ellentmondások

nélküli, abszolút azonosságnak tekintették, ma pedig már mint az ellentétek — a pozitív és negatív elektromos töltések, a protonok és az elektronok — egységét vizsgálják. Magában az atommagban ellentétes erők — a taszítás és a vonzás erői — hatnak.

A dialektika, a természeti jelenségek belsőleg ellentmondásos voltáról szóló elvével feltartóztathatatlanul behatol a természettudományba. Nagyszerűen szemlélteti ezt a fizika olyan területe, mint a fény és az anyag természetéről szóló tanítás.

A XVII. századtól kezdve egészen a legutóbbi időkig a fény természetének kérdésében két elmélet harcolt egymással: a korpuszkuláris elmélet* és a hullámelmélet. Ezek az elméletek homlokegyenest ellentétes elveken alapultak. A korpuszkuláris elmélet, amelyet Newton fogalmazott meg, azt állította, hogy a fény „apró részecskékből áll, amelyeket a fénylő test minden irányban szertelövell". Igaz, Newton nem tagadta a hullámelmélet egyes erényeit sem, de az egyedüli helyes elméletnek mégis a korpuszkuláris elméletet tartotta.

Newton, elmélete segítségével, kielégítően meg tudott magyarázni számos jelenséget, például a fény egyenesvonalú terjedését, a refrakciót vagyis a fénytörést stb. Saját hipotézisére támaszkodva elsőnek magyarázta meg a szivárvány színeinek természetét.

Newton elméletével ellentétben ugyanabban az időben felvetették a hullámelméletet. Ennek a hipotézisnek a képviselője Huyghens holland fizikus volt. Huyghens elmélete szerint a fény nem részecskék (korpuszkulák) helyváltoztatása, hanem valamilyen hipotétikus anyagnak — éternek — hullámszerű mozgása. A fény hullámelmélete a maga álláspontjáról szintén több jelenséget megmagyarázott. A fény hullámelméletét Lomonoszov és Euler fejlesztették tovább.

A XIX. század közepén felfedezték a diffrakció és az interferencia jelenségeit, amelyeket csak a fény hullámelméletének segítségével lehetett megérteni. A fénysugár, amikor eléggé kis akadályba ütközik, hullámszerűen megkerüli az akadály szélét, vagy keresztülhatolva a keskeny réseken,

* korpuszkula = testecske, részecske. — *Szerk.*

egymással keveredő sötét és világos területek képét mutatja gyűrűk, sávok vagy foltok formájában, alkotó színeire bomolva (diffrakció). Hasonló képet látunk akkor is, amikor két fénykéve találkozik egymással (interferencia).

Mivel ezeket a jelenségeket a korpuszkuláris elmélettel nem lehetett megmagyarázni, a XIX. század a fény hullámelméletének hozta meg a győzelmet.

A modern fizikai felfedezések azonban arra a következtetésre vezettek, hogy mind az egyik, mind a másik elmélet egyoldalúan vizsgálja a fény természetének kérdését. A diffrakció és az interferencia jelensége minden kétséget kizáró módon tanúskodik a fény hullámtermészetéről, viszont a fotoelektromos effektus, a Compton-effektus, a fény kémiai hatása és egyes más jelenségek csak akkor magyarázhatók meg, ha figyelembe vesszük a fény korpuszkuláris természetét.

Így például a fotoelektromos effektust, amelynek alaptörvényeit Sztoletov, a nagy orosz tudós állapította meg, csak úgy érthetjük meg, ha figyelembe vesszük, hogy a fény szakadatlanul, szigorúan meghatározott energiaadagok, vagyis kvantumok formájában sugárzik. A fotoeffektus lényege az, hogy a fémfelületre eső meghatározott hullámhosszúságú fény kiragad a fém atomjaiból elektronokat és ezeknek átadja energiájának egy részét. A kiszakított fotoelektron sebessége azonban nem függ a fény erősségétől. Ha itt a fény hullámtulajdonságaival volna dolgunk, a fényenergia erősségének növelése elkerülhetetlenül magával hozná a fotoelektronok sebességének növekedését. Valójában ez nem így van, következésképpen a fotoeffektus csak azzal magyarázható meg, hogy a fény fotonok özönlése, amelyek közül mindegyik bizonyos feltételek között átadja energiáját az általa kiszakított elektronnak. Az ilyen elektron sebességét és energiáját az elnyelt foton energiája határozza meg.

A fotoeffektusban tehát világosan kiderül, hogy a fény fénykvantumokból áll, azaz korpuszkuláris természete van. Így tárta fel a tudomány a fény ellentmondásos lényegét, amely abban fejeződött ki, hogy egyes fényjelenségeket csak a fény hullámtermészetének figyelembevételével, más jelenségeket pedig csak korpuszkuláris természetének figyelembevételé-

vel lehetett megoldani. A fény belső ellentmondást tartalmazó jelenségnek bizonyult: korpuszkulákból is áll és hullámokból is.

E tény filozófiai jelentőségét méltatva mondotta Paul Langevin, ismert francia fizikus:

„A XVII. század végétől két elmélet harcolt egymással, hogy megállapítsa a fény tulajdonságait: az emisszió elmélete és a hullámelmélet. A XIX. század közepén azt tartották, hogy a vita eldőlt a hullámelmélet javára. Az új mechanika, amely a relativitás-elméletből fakadt, megdöntötte ezt a következtetést és lehetővé tette, hogy a kvantumelmélet dialektikusan vesse fel a kérdést."

A tudomány napjainkban már ugyanilyen dialektikusan veti fel az anyag természetének kérdését — az elektronok, protonok és más részecskék kérdését — is.

1924-ben vetette fel de Broglie azt a hipotézist, hogy nemcsak a fény, hanem az anyag is kettős, ellentmondásos természettel — hullámszerű és korpuszkuláris természettel — rendelkezik. Ez a hipotézis kísérletileg csakhamar beigazolódott. Bebizonyosodott, hogy az elektronok és más részecskék mozgása is felmutatja az interferencia és a diffrakció jelenségét, hogy tehát az anyag minden részecskéje rendelkezik hullámszerű tulajdonságokkal.

Ilymódon itt is a dialektikus természetfelfogás diadalát látjuk. Teljesen beigazolódnak Lenin szavai, hogy a modern fizika „szüli a dialektikus materializmust"[13]. Ezzel kapcsolatban érdemes idézni maguknak a természettudósoknak a véleményét.

Vavilov akadémikus, összefoglalva a fizika új eredményeit, rendkívül világosan megmutatta, mily feltartóztathatatlanul hatol be a dialektika a matériáról szóló tudományba:

„A régi fizika merev ellentétei: a folytonos és a diszkrét (megszakításos), az atomok és az éter, a korpuszkulák és a hullámok egyszerre vitathatatlan egységükben mutatkoztak meg a fizikusok előtt. A fényhullámok energiája és impulzusa összpontosul a diszkrét fényatomokban — fotonokban —, ugyanakkor az atomok és elektronok mozgását a hullámok

[13] *Lenin.* Materializmus és empiriokriticizmus. 320. old.

törvényei határozzák meg, e törvények minden bonyolultságával, a diffrakcióval és az interferenciával egyetemben. Mindennemű hullám, a fényhullám, a hanghullám, a rugalmas hullám visszatükrözésre talált a részecskében és megfordítva.

Az anyag és a fény öröktől tartó szembeállítása ugyanilyen kétségtelenül megdőlt. Kiderült, hogy a fény bizonyos feltételek között anyaggá alakul át, feltárva dialektikus, ellentmondásos lényegét a negatív elektron és a pozitív pozitron anyagi párjában.

Az atommagban és körülötte végbemenő jelenségek magyarázata dialektikus partnert követelt az unitarizmusnak olyan biztosnak tűnő erődjeihez, mint a newtoni tömeg és a mayeri energia ...

A «dialektika» szó a felsorolt jelenségek, törvények, fogalmak kényszerítő befolyására immár azoknak a fizikusoknak az ajkáról is hallható, akik nem ismerik a dialektikus materializmust, vagy akiknek idegen ez, sőt, ellenségesek vele szemben"[14].

Ugyanebben a szellemben nyilatkozik Langevin is: „Be kell ismernem — mondja —, hogy csak attól kezdve értettem meg jól a fizika történetét, amióta megismerkedtem a dialektikus materializmus alapeszméivel."

Míg a természettudomány egyes ágaiban csak most, szemünk láttára játszódik le a materialista dialektika álláspontjára való áttérés folyamata, addig a társadalmi viszonyok kutatása terén a marxista tudomány már régen meghozta a dialektika győzelmét. A marxizmus már régen bebizonyította, hogy minden osztálytársadalom belső ellentmondásokat tartalmazó organizmus. A rabszolgatartó társadalom a rabszolgatartók osztályának és a rabszolgák osztályának ellentétén, a feudális társadalom a feudális osztály és a parasztság ellentétén, a tőkés társadalom a burzsoázia és a proletariátus ellentétén alapul. A szocialista társadalomnak megvannak a maga sajátos ellentmondásai, amelyek gyökeresen különböznek az antagonisztikus társadalom ellentmondásaitól.

[14] Uszpehi fizicseszkih nauk. (A fizikai tudományok eredményei.) 26. köt. 2. füz. Moszkva- Leningrád 1944. 124. old. (oroszul).

A természettudományok tehát — éppúgy, mint a marxista társadalomtudomány is — igazolják a dialektikának azt a tételét, hogy minden dolog, minden jelenség — ellentétek egysége.

De az ellentétes oldalak, amelyek megvannak a természet és a társadalom tárgyaiban és jelenségeiben, nem egyszerűen egymás mellett léteznek, hanem *harcban* állnak egymással.

Lenin, miután megállapítja, hogy minden tárgy ellentétek egysége, ezt írja:

„ezeknek az ellentéteknek *harca* respective kibontakozása, a törekvések ellentmondásossága etc."[15]

Sztálin elvtárs azt mondja, hogy „az új és a régi, az elhaló és a születő, a sorvadó és a fejlődő harca alkotja a fejlődési folyamat belső tartalmát . . ."[16]

A jelenségekben és a folyamatokban az ellentétpár egyik oldala a régit, a multat, az elhalót, a sorvadót; a másik oldala — az újat, a jövőt, a születőt, a fejlődőt fejezi ki. Az egyik oldal — konzervatív, a másik — forradalmi, az egyik arra törekszik, hogy a meglévőt fenntartsa, a másik, hogy lerombolja vagy megváltoztassa.

Érthető ezért, hogy az ellentétek harcolnak egymással. És éppen *az ellentétek harca* a fejlődés legmélyebb forrása. „A fejlődés — mondja Lenin — az ellentétek «harca»"[17].

A következő példák megmutatják az ellentétek *harcának* mint a fejlődés forrásának, ösztönzőjének és hajtóerejének jelentőségét.

Engels „A természet dialektikája"-ban ezt írja a szerves világ fejlődési folyamatáról: „. . . a fejlődéstan az egyszerű sejttől kezdve kimutatja, hogy az átöröklés és alkalmazkodás folytonos harcából keletkezik minden haladás egyrészt a legbonyolultabb növényekig, másrészt az emberig"[18].

---

[15] *Lenin.* Filozófiai füzetek. 193. old. (oroszul).

[16] Sztálin. A dialektikus és a történelmi materializmusról. Lásd *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 673. old.

[17] Lenin. A dialektika kérdéséhez. Lásd *Lenin.* Marx, Engels, marxizmus. 271. old.

[18] Engels. Jegyzetek „A természet dialektikájá"-hoz. Lásd *Engels.* A természet dialektikája. 84. old.

Az öröklődés és a változékonyság tehát az a két ellentét, amelyek harca: oka, forrása a szerves formák fejlődésének, változásának, az alacsonyabb formáktól a magasabb formák felé haladó mozgásnak. Ezeknek az ellentéteknek egyike, az öröklődés — konzervatív, amely a meglevőt igyekszik megtartani; a másik ellentét — a szerves formák alkalmazkodása a környező feltételekhez, a változékonyság — forradalmi, amely fellép a már kialakult ellen, „harcol" a régi öröklődés ellen, megváltoztatja, újabb ismérvekkel gyarapítja azt. E harc nélkül lehetetlen volna a szerves formák változása, fejlődése. Ebből a harcból jönnek létre a növények vagy állatok új tulajdonságai, új ismérvei, amelyek átöröklődve megszilárdulnak.

A természetben az ellentétek harcának ez a folyamata spontán megy végbe. De az ember, aki tudatosan irányítja a növények vagy az állatok életét, mesterséges feltételeket teremt, amelyek ugyanazokra az eredményekre vezetnek.

A szovjet tudósok (Micsurin, Liszenko és mások) munkái roppant nagy és igen érdekes anyagot nyujtanak ahhoz, hogy az élő természetre vonatkoztatva megértsük a fejlődésnek ezt a törvényét.

A micsurinisták, amikor az „ellentétek harca" útján irányítják a szerves formák fejlődéstörvényét, ezt a harcot tudatosan idézik elő és a mezőgazdaság számára előnyös irányt adnak neki. Így például, amikor azért küzdenek, hogy a tavaszi búzát őszi búzává változtassák, a tavaszi búzát szokatlan létfeltételek (csökkentett hőmérséklet) közé helyezik. A régi öröklődés, amely az előző nemzedékekben más külső feltételeket — a vetés és a növekedés idején magasabb hőmérsékletet — koncentrált magában, összeütközik, harcra kel az új feltételekkel. Az új nemzedékben létrejövő „megrendült", ellentmondásos öröklődés hajlamossá teszi a szervezetet a külső feltételek hatásának befogadására. A harc az öröklődés és a változékonyság között, amely a meghatározott külső feltételek döntő hatására bontakozik ki, azt eredményezi, hogy néhány nemzedék után a régi eltűnik, új jön létre — a tavaszi búza őszi búzává válik.

Ugyanilyen ragyogóan igazolja az ellentétek harca útján

végbemenő fejlődés dialektikus elméletét Pavlov tanítása a magasabbrendű idegműködésről.

Pavlov történelmi érdeme abban áll, hogy feltárta az élő természet fejlődése legbonyolultabb és legnehezebben tanulmányozható területének — a magasabbrendű idegműködésnek — törvényeit. Pavlov halálos csapást mért arra az idealista elméletre, amely a pszichés tevékenységet nem anyagi okokkal magyarázta. Pavlov tanítása megcáfolhatatlanul bebizonyította: a pszichés tevékenység annak eredménye, hogy az objektív világ hatást gyakorol az idegrendszerre, az állatok és az ember érzékszerveire. Pavlov kimutatta, hogy e hatáson kívül lehetetlen bármiféle pszichés tevékenység. Ezzel a tanításával megteremtette a marxista-leninista tükröződési elmélet megingathatatlan természettudományos alapját.

A feltételes reflexek pavlovi elmélete óriási értékkel gazdagította a darwinizmusnak a szerves világ fejlődéséről szóló tanítását, megmutatta, mi a jelentősége a szervezetek és a külső környezet közötti ideiglenes kapcsolatok létrejöttének az állatoknak a környező feltételekhez való alkalmazkodása szempontjából.

Ugyanakkor az idegműködésnek az a képe, amelyet Pavlov felvázolt, nagyszerűen ábrázolja a dialektikát. Pavlov fiziológiai kutatásai ragyogóan példázzák, hogyan fejlődik tovább a dialektikus módszer magukban a természeti tényekben és jelenségekben meglevő dialektikus mozgások felismerésének hatására.

Az állatok magasabbrendű idegműködését Pavlov a fejlődés és változás bonyolult és szakadatlan folyamatának tekinti. Pavlov megállapítja, hogy a szervezet a környező természetben csak „az állati szervezetnek a kívülről rázúduló ingerek hatására létrejött meghatározott reakciói" révén él. Kimutatja, mivel a külső környezet rendkívül sokrétű és a fejlődés állapotában van, az idegműködés is rendkívül mozgékony és változékony, különben az állatok nem tudnák helyesen tükrözni a környezet ingadozásait, és következésképpen nem tudnának biológiailag alkalmazkodni a környezethez. Az idegrendszer működése nem más, mint reflexek szakadatlan váltakozása, új reflexek születése, keletkezése, régi reflexek

kialvása, kihúnyása. Itt nincs semmi egyszersmindenkorra adott, változatlan, minden folyik, változik.

De Pavlov tanításában nemcsak az a figyelemreméltó, hogy feltárja a magasabbrendű idegműködést mint olyan jelenséget, amelyben minden fejlődik és változik, hanem az is, hogy e fejlődés, mint Pavlov tanítja, belső ellentéteken alapul és ezeknek az ellentéteknek a harca a pszichés tevékenység hajtóereje. Már maguknak az új feltételes reflexeknek létrejötte is harc során megy végbe; az új feltételes reflexek harcolnak a régi feltételes reflexek ellen, amelyek az adott pillanatban feleslegesek, akadályozzák a környezet helyes visszatükrözését; „... mivel a feltételes reflexek az idegrendszer felső szakaszán foglalnak helyet — írja Pavlov —, ahol állandóan összeütköznek a külső világ végtelen számú behatásai, érthető, hogy a sokféle feltételes reflex között minden egyes pillanatban szakadatlan harc vagy kiválasztás folyik"[19].

A magasabbrendű idegműködés, mutatta ki Pavlov, olyan ellentétes folyamatoknak az egysége, mint az ingerlés és a gátlás, mint az irradiálás (az inger- vagy gátlásfolyamat elterjedése a nagyagy kérgén) és a koncentrálás (az idegfolyamat összpontosulása az agykéreg egyvalamely pontján). Pavlov még párhuzamot is vont egyfelől az ingerlés és a gátlás, másfelől a pozitív és negatív elektromosság között.

„Az idegműködés általában az ingerlés és a gátlás jelenségeiből áll — mondja Pavlov. — Ezek mintegy két felét alkotják az egységes idegműködésnek. Talán nem lesz különcködés, ha magyarázatképpen bátorkodom azt mondani, hogy ez olyasmi, mint a pozitív és a negatív elektromosság"[20].

És amint az atom is ellentétekből — pozitív és negatív elektromos töltésből — áll, úgy a normális pszichés tevékenység is olyan ellentétes folyamatoknak az egybefonódása és harca, mint az ingerlés és a gátlás. Az agykérgen különböző feltételek hatására minden egyes pillanatban végbemegy egyes folyamatok serkentése és más folyamatok gátlása.

„A feltételes reflex képződése — írja Pavlov — az inger-

[19] *Pavlov.* Összes művei. 3. köt., első könyv. 1951. 119—120. old. (oroszul).

[20] Ugyanott, 159. old.

lési folyamaton alapul, de ezzel nem merül ki a dolog. **Hogy** a szervezet helyes viszonyban legyen a külső világgal, nemcsak ideiglenes kapcsolatokat kell létesítenie, hanem állandóan és gyorsan ki is kell igazítania ezeket a kapcsolatokat, amikor ezek az ideiglenes kapcsolatok meghatározott feltételek között nem felelnek meg a valóságnak, vagyis ki kell cserélnie őket. És az ideiglenes kapcsolatoknak ez a kicserélése a gátlás segítségével valósul meg"[21].

Az idegműködés alapja tehát az egyik és a másik folyamat egybefonódása, egysége és ezek „harca" azért, hogy az idegműködés helyesen reagáljon a külső vagy belső ingerekre.

Pavlov továbbá megállapította, hogy az ingerlés és a gátlás képes irradiálódni és koncentrálódni. Az irradiálás és a koncentrálás folyamatain alapul az állatok analizáló és szintetizáló tevékenysége, amelynek segítségével biológiailag alkalmazkodni tudnak külső környezetükhöz.

Amikor például az állatban valamilyen, mondjuk másodpercenként 1 000 rezgésszámú hangra feltételes reflex jön létre, az ezáltal okozott inger irradiálódik és az állat reagálni fog a szomszédos — 900 vagy 1 010 rezgésszámú — hangokra is. De ha a továbbiakban ezeket a szomszédos hangokat nem támasztjuk alá az állat táplálásával, idővel megszűnnek hatni, s csak az a hang fog hatást kiváltani, amelyre az állat feltételes reflexet dolgozott ki. Másszóval, a gátlás folyamatának segítségével az ingerület koncentrálódik. Az irradiálás folyamata összeütközik a koncentrálás folyamatával, és a közöttük folyó harc egy meghatározott „mérleggel" fejeződik be, amely lehetővé teszi, hogy az állat helyesen tájékozódjék a valóságban.

Ez ismét ragyogó példája az ellentétek egységének és harcának — olyan példa, amely gyönyörűen igazolja a dialektika törvényeinek, jelen esetben az ellentétek egysége és harca törvényének egyetemes, mindent felölelő jellegét.

Maga Pavlov is beszél arról, hogy ezek az ellentétes folyamatok, amelyeket az irradiálás törvénye és a koncentrálás

[21] *Pavlov.* Összes művei. 3. köt., második könyv. 1951. 24. old. (oroszul).

törvénye fejez ki, egységben vannak és harcolnak egymással.

„Világos — szögezi le —, hogy ezek a törvények lényegükben ellentétesek: az első esetben az inger szétáradásával, a második esetben — az ingernek egy ponton való összpontosulásával van dolgunk"[22].

A köztük folyó harcról ezt mondja:

„A két ellentétes folyamat között tehát bizonyos harcot kell elképzelnünk, amely a két folyamat bizonyos egyensúlyában, bizonyos mérlegében végződik"[23].

„Ezen alapul — mondja másutt — az életben való magasabbrendű tájékozódás ... Mélységesen át kell hatnia bennünket annak a gondolatnak, hogy ez a két ellentétes folyamat egyformán fontos, egyformán lényeges az idegműködésben"[24].

Az említett példák ékesszólóan tanúskodnak a marxista dialektikának ama tétele mellett, amely szerint az ellentétek harca a fejlődés hajtóereje a természetben, jelen esetben — az élő természetben.

Még ennél is világosabban és leplezetlenebbül folyik a harc a régi és az új, az elhaló és a születő között az emberi társadalomban. Világosabban és leplezetlenebbül azért, mert itt osztályok cselekednek, amelyek tudatában vannak annak, hogy egymásnak kibékíthetetlen ellentétei (itt antagonisztikus társadalomról van szó) és tudatosan harcolnak egymás ellen. Később még külön meg fogjuk vizsgálni azt a kérdést, hogyan nyilvánul meg az ellentétek harca útján végbemenő fejlődés törvénye a társadalomban.

A fejlődés forrása, hajtóereje tehát az ellentétek harca — a régi és az új, az elhaló és a fejlődő közötti harc. Az ellentétes oldalak és tendenciák harcát azonban nem szabad statikusan egyszeri aktusnak tekinteni. A valóságban ez egész folyamat, az ellentétek történelmi „kibontakozásának" folyamata *(Lenin)*, az „ellentmondások felfakadásának" folyamata *(Sztálin)*. Az alacsonyabbtól a magasabb felé haladó fejlődést nem lehet az ellentétek *kibékülése* folyamatának tekinteni. Az ellentétek

[22] *Pavlov*. Összes művei. 3. köt., első könyv. 204. old. (oroszul).
[23] *Pavlov*. Összes művei. 3. köt., második könyv. 37. old. (oroszul).
[24] Ugyanott, 81. old.

a valóságban nem kibékülnek, hanem harc útján leküzdik egymást. Ezért halad a fejlődés az „ellentmondások felfakadása", az „ellentétek kibontakozása" útján, vagyis elmélyülésük, kiéleződésük útján, aminek törvényszerű eredménye a régiről az újra való átmenet, a régi elhalása és az új keletkezése.

Az ellentétek fejlődésének ez a felfogása éles határt von Marx materialista dialektikája és Hegel idealista dialektikája közé. Marx már egyik ifjúkori munkájában bírálta Hegelnek az ellentétek kibékítésére, semlegesítésére irányuló törekvését és azt írta, hogy „*a valóságos* ellentétek élességét, szélsőségekké válásukat — amely pedig nem egyéb, mint egyrészt önfelismerésük, másrészt felbuzdulásuk a harc eldöntésére — károsnak és lehetőleg megakadályozandónak tartják . . ."[25]

Marx a „Tőké"-ben írta: „az ellentmondások fejlődése . . . az egyetlen történelmi út, amelyen valamely történelmi termelési forma ellentmondásai feloldódhatnak és újjáalakulhatnak"[26].

Persze az ellentmondások felfakadásának, kibontakozásának folyamata különbözőképpen megy végbe a különböző történelmi viszonyok között, a különböző tárgyakban és jelenségekben. Mint a továbbiakban kimutatjuk, az ellentmondásnak különböző típusai vannak; ezért a nem egyforma természetű ellentmondások megoldásának, leküzdésének jellege és formái szintén nem egyformák. Így például teljesen különböző természetük van az ellentmondásoknak a kapitalizmus és a szocializmus viszonyai között, következésképpen leküzdésük formái is különbözők. Minden körülmények között áll azonban az, hogy a fejlődés az ellentéteknek nem kibékítése, semlegesítése útján megy végbe, hanem harc útján, jóllehet ennek a harcnak különböző formái vannak.

Szemben azokkal a metafizikus elméletekkel, amelyek elkenik és kibékítik az ellentéteket, — a marxista dialektika forradalmi lényege abban rejlik, hogy az ellentétek harcát tekinti a fejlődés forrásának.

---

[25] *Marx—Engels* Gesamtausgabe. (MEGA) I. rész. 1. köt. 1. félköt. 507. old.

[26] *Marx*. A tőke. 1. köt. 529. old.

Abból, hogy a fejlődés az ellentmondások felfakadása, kibontakozása útján megy végbe, ami végülis a régi megsemmisülésére és az új keletkezésére vezet, fontos következtetés fakad: az ellentétek minden *egysége* viszonylagos, ideiglenes, mulandó; az ellentétek harca ellenben *abszolút*. Ez világos is. Ha az egység volna abszolút, akkor a tárgyak és a jelenségek teljesen változatlanok volnának.

De éppen így vizsgálják a fejlődést a metafizikusok, a halódó, a sorvadó védelmezői: abszolutizálják az egységet és mellőzik a legfőbbet — az ellentétek harcát. A kapitalizmus egyik ilyen ügyvédjéről — J. Millről — írta Marx: „Ahol a gazdasági viszony (következésképpen az azt kifejező kategóriák is) ellentéteket foglal magában — ellentmondás — és éppen az ellentmondások egysége, ott ő az ellentétek *egységének* mozzanatát hangsúlyozza, és tagadja az *ellentéteket*"[27].

Érthető tehát, milyen komoly jelentőségű a dialektikának az a törvénye, hogy az ellentétek harca abszolút, az ellentétek egysége pedig viszonylagos. Az ellentétek harca — ez Hérakleitosz örök tüze, amely megsemmisíti, elsöpri, tagadja az elhalót és a sorvadót azért, hogy helyet adjon az újnak, a születőnek és a fejlődőnek.

Az ellentétek harca az ellentmondások leküzdésével, a régiből az újba való *átmenettel* csúcsosodik ki. Lenin és Sztálin nagy jelentőséget tulajdonítanak a régiből az újba való átmenet mozzanatának, különösen annak a kérdésnek, hogy milyen formák között kell végbemennie ennek az átmenetnek.

Lenin a „Filozófiai füzetek"-ben ezt írja: „nemcsak az ellentétek egysége, hanem MINDEN EGYES meghatározás, minőség, vonás, oldal, tulajdonság *átmenetei minden* másba . . ."[28]

Teljesen világos, hogy a dialektikus fejlődés folyamatában szükségszerű a régiből az újba való átmenet. Ha minden fejlődik, változik, akkor természetes, hogy a változás eredménye az egyikből a másikba való átmenet, a régi állapotnak

[27] Theorien über den Mehrwert. (Értéktöbblet-elméletek.) 3. köt. Dietz 1910. 98—99. old.

[28] *Lenin.* Filozófiai füzetek. 193. old. (oroszul).

új állapotba való átmenete lesz. Ilyen átmenet nélkül lehetetlen volna a fejlődés, nem jöhetne létre az új. De a kérdés nehézsége nem abban van, hogy megértsük a régiből az újba való átmenetek elkerülhetetlen és szükségszerű voltát. Jóval nehezebb a dialektika e követelményét a való életre alkalmazni, ahol rendkívül bonyolultak és sokfélék minden egyes „minőség, vonás, oldal, tulajdonság, *átmenetei minden* másba" *(Lenin).*

Ezzel kapcsolatban a marxista dialektika leszögezi, hogy a jelenségek elemzésekor nem elegendő megállapítani az átmenet szükségszerű voltát, hanem a legfontosabb az, hogy megkeressük az átmenet konkrét formáit, konkrét útjait, amelyek megfelelnek a történelmi feltételek sajátszerűségének. Különösen fontossá válik ez a követelés a társadalmi viszonyok gyökeres lerombolásának, a forradalmaknak, a régi társadalmi viszonyok összeomlásának és az új viszonyok születésének pillanataiban. Ezekben a pillanatokban maga az élet követeli, hogy a sok lehetőség és forma közül kiválasszuk azt az egyetlent, amely győzelemre vezeti a történelem új, haladó erőit.

Lenin irgalmatlanul nevetségessé tette azokat az álmarxistákat, akik beérték annyival, hogy általános okoskodásokat hangoztattak az „ellentétek harcáról". A dialektika nagy mestere nem általános okoskodásokat követelt az ellentétek harcáról, hanem azt, hogy konkrétan elemezzék a kapitalizmus saját ellentétébe való átmeneteinek formáit; „... az emberek — írta Lenin — hozzászoktak ahhoz, hogy a kapitalizmust elvontan szembeállítsák a szocializmussal és a kettő közé mélyértelműen odatették ezt a szót: «ugrás» ..."[29]

A bolsevik pártnak gyakorlatilag kellett megoldania a szocializmusba való átmenet konkrét formáinak kérdését, amikor a Szovjetország hozzáfogott a szocialista társadalom építéséhez. Lenin rámutatott arra, hogy a nehézség akkor az átmenet formájának megtalálása volt: „Minthogy a legfontosabbnak még az alapjait sem raktuk le (vagyis nem építettük még fel a szocializmus gazdasági alapzatát — *M. R.),*

[29] Lenin. A Szovjethatalom soronlevő feladatai. Lásd *Lenin.* Válogatott művek. 2. köt. 393. old.

minden figyelmünket erre kell fordítanunk. S a nehézség itt az átmenet formájában rejlik"[30].

Ismeretes, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetnek ezt a formáját Lenin zseniálisan megtalálta az új gazdasági politikában (a „nep"-ben).

Pártunk előtt később is többízben felmerültek az átmenet formáinak kérdései, amelyeket ugyanilyen nagyszerűen oldott meg. Elegendő, ha csak olyan kérdést említünk, mint a mezőgazdaság kollektivizálása. Ez a kérdés a kommunisták számára annyiban nem jelentett különösebb nehézséget, amennyiben a kistulajdonosi gazdaságról a kollektív, szocialista gazdaságra való áttérés szükségességét kellett megérteni. Sokkal nehezebb volt megtalálni a nagyüzemű, szocialista mezőgazdaságra való áttérés konkrét formáit, meghatározni a kolhozmozgalom fő formáját az adott szakaszon, megtalálni a szocialista állam és a kolhozok közötti kölcsönös viszony, kapcsolat formáját stb.

Ezeket a konkrét formákat meg is találtuk, hála Sztálin elvtársnak, aki alkotó módon elméletileg összegezte a gyakorlat tapasztalatait, s beható dialektikus elemzését adta mindazoknak a kérdéseknek, amelyek a kisgazdaságról a nagyüzemű, szocialista gazdaságra való áttéréssel kapcsolatban felmerültek.

A gép- és traktorállomásokban találta meg Sztálin elvtárs az állam és a kolhozok közti kapcsolatnak azt a formáját, amely lehetővé tette, hogy fejlett technikai alapot teremtsünk a mezőgazdaság számára, hogy mezőgazdaságunkat nagyüzemű, gépesített gazdasággá változtassuk.

A mezőgazdasági artelben Sztálin elvtárs megtalálta a kolhozmozgalom fő formáját a mai szakaszon.

Mint Sztálin elvtárs kimutatta, „az artel könnyebb dolog, a nagy paraszttömegek könnyebben megértik"[31]. Az artel összhangban van a mezőgazdasági termelőerők meglevő

[30] Lenin. Az arany jelentősége most és a szocializmus teljes győzelme után. Lásd *Lenin*. Válogatott művek. 2. köt. 906. old.

[31] Sztálin. Válasz a kolhozparaszt elvtársaknak. Lásd *Sztálin* Művei. 12. köt. 242. old.

színvonalával. Megtestesíti a kolhozparasztok személyi érdekeinek és a társadalmi érdekeknek egységét. Előkészíti a mezőgazdaság hatalmas méretű anyagi fejlődésének olyan feltételeit, amelyek a jövőben lehetővé teszik az áttérést a kolhozmozgalom magasabb formájára — a kommunára.

Sztálin elvtárs éppen ezért élesen visszaverte mindazokat a próbálkozásokat, hogy a kommunák mesterséges meghonosításával átugorják a kolhozmozgalomnak ezt a hosszas szakaszát.

Nézzük továbbá azt a kérdést, hogyan térnek át a különböző országok a szocializmusra. Lenin rámutatott arra, hogy kivétel nélkül valamennyi ország elkerülhetetlenül eljut a szocializmushoz, de egyúttal figyelmeztetett arra, hogy ezt az átmenetet nem szabad egyféleképpen elképzelnünk.

„Minden nemzet eljut a szocializmushoz — írta Lenin —, ez elkerülhetetlen, de nem teljesen egyformán fognak eljutni, mindegyik sajátos vonást kölcsönöz majd a demokrácia ilyen vagy olyan formájának, a proletárdiktatúra ilyen vagy olyan válfajának, a társadalmi élet különféle területein végrehajtott szocialista átalakítások ilyen vagy olyan ütemének. Nincs semmi, ami elméletileg nyomorúságosabb és gyakorlatilag nevetségesebb volna, mint ha valaki a jövőt *ebben* a tekintetben, «a történelmi materializmus nevében», egyhangú szürke színnel akarná megrajzolni: ez... mázolmány volna, semmi több"[32].

Vannak a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetnek olyan megdönthetetlen általános törvényei, amelyeknek legcsekélyebb lebecsülése is veszélyes a szocializmus ügyére nézve, s amelyeknek az érvényesítése nélkül nem lehet eljutni a szocializmushoz.

De ezek az általános törvények a különböző történelmi viszonyok között nem egyformán nyilvánulnak meg, és feladatunk az — tanítja a leninizmus —, hogy „a kommunizmus általános és alapvető elveit alkalmazni tudjuk az osztályok

[32] Lenin. A marxizmus karikatúrájáról és az „imperialista ökonomizmusról". Lásd *Lenin* Művei. 23. köt. 66. old.

és pártok közötti viszonyoknak arra a *sajátosságára*, a kommunizmus felé való objektív fejlődésnek arra a *sajátosságára*, amely minden egyes országot jellemez és amelyet tudni kell tanulmányozni, fellelni, eltalálni"[33].

A népi demokratikus országok példája mutatja, mily nagy jelentősége van a leninizmus e tételének. Ezeknek az országoknak a szocializmus felé való fejlődése a szocializmusért folytatott harc általános törvényein alapul. Ezeknek az országoknak a népei nem tudnának fejlődni a szocializmus felé, ha nem teremtették volna meg a proletárdiktatúrát, ha nem harcolnának a földbirtokos és kapitalista osztályok ellen, ha nem hajtanának végre mélyreható forradalmi átalakításokat a gazdaság terén, ha nem használnák fel a szocializmus szovjetuniói építésének azt az óriási tapasztalatát, amely megmutatja az új élet felé vezető világos utat.

Ugyanakkor azt is látjuk, hogy annak a történelmi helyzetnek a sajátszerűsége, amelyben a népi demokratikus országok létrejöttek és fejlődnek, rányomta a maga sajátos bélyegét a szocializmus felé való haladásukra. Döntő jelentőségű itt az, hogy a Szovjetunió — a világ első szocialista állama — győzelmet aratott a fasizmus felett és hogy a Szovjetállam segítséget nyujt ez országok népeinek békés építésük időszakában. Nagy jelentősége volt annak a körülménynek is, hogy a népi demokratikus országok a hitlerizmus elleni népi felszabadító háború eredményeképpen jöttek létre.

Ebből jött létre az új államforma, a népi demokrácia, amely betölti a proletárdiktatúra funkcióit.

Nem elég tehát azt állítanunk, hogy az ellentétek harcán alapuló dialektikus fejlődési folyamat eredménye az, hogy megtörténik a régiből az újba való átmenet. A dialektika egyik legfontosabb követelése az, hogy konkréten elemezzük az átmenet formáit, amelyek megfelelnek a helyzet minden feltételének, mert enélkül nem végezhetünk eredményes gyakorlati munkát a világ kommunista átalakítása érdekében.

---

[33] Lenin. „Baloldaliság" — a kommunizmus gyermekbetegsége. Lásd *Lenin* Művei. 31. köt. 80—81. old.

3. Belső és külső ellentétek. A dialektika és az „egyensúly" elmélete

A marxista dialektika, amely a fejlődést úgy fogja fel, mint az ellentétek harcát, kimutatja, hogy a fejlődés fő forrása — a tárgyak és a jelenségek belső ellentmondásai, ezeknek az ellentmondásoknak a felfakadása, kibontakozása, leküzdése. A tárgyak tulajdonságát képező belső ellentmondásokon kívül azonban vannak külső ellentétek is a tárgyak között. Rendkívül nagy elméleti és gyakorlati jelentőségű annak a kérdésnek a tisztázása, hogy mi a belső és a külső ellentétek viszonya.

A metafizikus elméletek a fejlődés forrásainak kérdésében a külső ellentéteknek tulajdonítanak döntő jelentőséget. A metafizikus gondolkodók megtisztítják a tárgyakat a belső ellentmondásoktól és ezzel tagadják fejlődésük saját belső ösztönzőit — a fejlődés forrását a *külső* ellentétek összeütközésében látják.

A burzsoá és a revizionista filozófiában a fejlődésnek ezt a felfogását képviselő elméletek egyik legelterjedtebb válfaja az úgynevezett „egyensúly"-elmélet. Ennek az „elméletnek" megvoltak a hívei Oroszországban is: a párt ellenségei használták fel arra, hogy filozófiailag „megindokolják" áruló, kapituláns politikájukat.

Az „egyensúly" elméletének egyik legbuzgóbb hirdetője A. Bogdanov volt, aki egész filozófiai rendszert próbált összetákolni belőle.

Az „egyensúly" elméletének lényege az, hogy tagadja a jelenségek és a tárgyak belső ellentmondásait. A belső ellentmondások harca útján végbemenő fejlődést az „egyensúly" elmélete külső erők, külső ellentétek összeütközésével cseréli fel.

„A test — írta Bogdanov — mindig valamilyen *környezetben* mozog, vagyis térbeli kölcsönös viszonyban más testekkel. Ez a környezet *ellenállást* fejt ki a testtel szemben, s ez az ellenállás ellenhatás a helyváltoztatás mechanikai energiájával szemben; az ellenállás lehet jelentős vagy jelentéktelen . . . de létezik, és ilyen vagy olyan mértékben fokozatosan megsemmisíti a mozgás erejét. Amíg ez az erő nagyobb az ellenállásnál, a mozgás folytatódik; bizonyos pillanatban

egyensúly áll be — és a test megáll; vannak esetek, amikor az ellenállás, gyorsan növekedve, túlsúlyra tesz szert és a test mozgását visszafelé való mozgás váltja fel... Itt nemcsak «ellentmondás», vagy helyesebben ellenhatás van — ez a kifejezés sokkal alkalmasabb a materialista dialektika számára: ez egyszersmind mennyiségi változások átmenete minőségi változásokba; a sebesség csökkenése következtében a mozgást nyugalom vagy retrográd helyzetváltoztatás váltja fel."

A fejlődésnek ezt az értelmezését Bogdanov kiterjeszti minden jelenségre. És következtetése így hangzik: „Az egyensúlytól a két erő harcán keresztül, amely megbontja ezt az egyensúlyt, az új egyensúly felé."

Ez az „egyensúly" metafizikus elmélete, amelyet szembeállítanak a marxista dialektikával. Könnyen megláthatjuk elejétől-végéig mechanikus jellegét. A test önmagában tehetetlen és mozdulatlan. Egyensúlyban van az egész környezettel. De ekkor egy másik, az előbbi testhez képest külső test meglöki és így jön mozgásba. Vagy megfordítva, a mozgásban levő test összeütközik egy másik testtel és akkor megáll. Ezt nevezik az egyensúly „elméletét" hirdető „teoretikusok" „a minőség megváltozásának". Bogdanov nem is titkolja elméletének mechanikus jellegét. „A mechanikai álláspont — írja Bogdanov — fejlődésében, a tudomány zűrzavara felett aratott győzelmeiben egységes szervező álláspont."

Az „egyensúly" elméletében nincs és nem is lehet helye annak a felfogásnak, amely a mozgást önmozgásnak, azaz belső hajtóerőkkel rendelkező mozgásnak tekinti. A mozgás forrását kívülre helyezi át: csak külső erők összeütközése változtathatja meg a tárgyat. Ez az „elmélet" nemcsak hogy teljesen képtelen megmagyarázni a természet fejlődésének folyamatát, hanem éppenséggel idealizmushoz vezet. Mivel minden fejlődés forrását, hajtóerejét kívülre helyezi, s a fejlődéshez és változáshoz külső lökést követel, szükségszerűen annak elismerésére vezet, hogy a világ valamilyen természetfeletti erő hatására jött mozgásba.

Engels annakidején Dühringet bírálta, akinek filozófiai nézetei szintén az „egyensúly" mechanikus elméletébe tor-

kollottak: „Ha a fejünk tetejére állunk is, Dühring úr vezetése alatt minduntalan — isten ujjára akadunk"[34].

Különösen káros ez az „elmélet", ha a társadalmi életre alkalmazzák.

Az „egyensúly" elmélete teljesen figyelmen kívül hagyja a társadalom belső ellentmondásait, az osztályok közötti ellentéteket, a reakciós és a haladó erők közötti ellentéteket. A társadalom fejlődése az „egyensúly" elmélete szerint nem a társadalom belső ellentmondásainak hatására, hanem a társadalom és a természet közötti meghatározott típusú kölcsönös viszonyok hatására megy végbe. Eszerint tehát minden attól függ, hogy melyik erő van túlsúlyban — a természet ereje-e vagy a társadalom ereje. Ha a társadalom sajtol ki a természetből többet, pozitív előjelű egyensúlyt kapunk; ha a társadalom képtelen annyit termelni, amennyire szüksége van, negatív előjelű egyensúly jön létre.

De a világtörténelem tapasztalatai, amelyeket a társadalom marxista elmélete tudományosan összegez, megdöntik ezt a teljesen tudományellenes és reakciós szemléletet. Jellegzetes burzsoá szemlélet ez, amely tudatosan elleplezi az ellentétes osztályok között tátongó szakadékot, elpalástolja az ellentétes osztályok harcát, és osztályharmóniát hirdet a természet, a külső „elemi erők" elleni közös „harc" céljából.

Ha a társadalom jóléte a természettel való „egyensúlyától" függne, akkor a modern kapitalista társadalom, amely magasra emelte a termelőerők fejlettségi színvonalát, mennyország lehetne az emberek számára. De, bár meglehetősen sokat sajtolnak ki a természetből, az emberek többsége a kapitalizmusban rosszul él és csak az uralkodó osztályok élvezik a „pozitív egyensúly" kellemességeit. Sőt, az uralkodó osztályok tudatosan megsemmisítik ezeket az anyagi javakat, mivel nem tudják hol értékesíteni, holott az emberek millióinak szükségük van rájuk, hogy éhen ne haljanak. Válságok, háborúk következnek be. Ádáz osztályharc dúl. Az „egyensúly" elmélete nemcsak képtelen megmagyarázni ezeket a jelenségeket, hanem tudatosan leplezi is őket, elrejti a dolgo-

[34] *Engels.* Anti-Dühring. 62. old.

zók figyelme elől. Az „egyensúly" elméletét, mint a munkásosztály reformista becsapásának eszközét, széleskörűen felhasználta Kautsky és a marxizmus többi renegátja is. Buharin, a marxizmus ádáz ellensége, a „szervezett kapitalizmus" elméletét találta ki, amelynek az volt a lényege, hogy tagadta a kapitalizmus belső ellentmondásait, azt állította, hogy a kapitalizmus mai szakaszán már nem anarchikus, hanem „szervezett".

Az „egyensúly" elméletének lényege teljes mértékben kifejeződött a szocializmusért folytatott harc éveiben, amikor a jobboldali opportunisták avatták elméleti fegyverükké.

Sztálin elvtárs „A Szovjetunió agrárpolitikájának kérdéseihez" című beszédében feltárta ennek az „elméletnek" ellenforradalmi lényegét. A népgazdaság szocialista és kapitalista szektorát az „egyensúly" elmélete afféle ládáknak fogta fel, amelyek „különböző síneken békésen gördülnek előre, úgy hogy egyik a másikkal nem érintkezik". Amikor ezek a párhuzamos vonalak a geometria törvényei ellenére is találkoznak, akkor érkezik el a szocializmus.

„Emellett ez az elmélet figyelmen kívül hagyja — mondotta Sztálin elvtárs —, hogy az úgynevezett «ládák» mögött osztályok állnak, a «ládák» mozgása pedig kíméletlen osztályharc, élethalálharc, olyan harc formájában megy végbe, amelynek elve: «ki kit győz le»"[35].

Az „egyensúly" elméletét használták fel a jobboldali opportunisták az ország iparosítása és a mezőgazdaság kollektivizálása elleni harcra, arra, hogy ráerőszakolják a pártra a kuláksággal való osztálybéke ellenforradalmi politikáját s elméletüket, mely szerint a kulákság békésen belenő a szocializmusba.

A marxista dialektika, amely azt mondja, hogy a tárgy belső ellentmondásai alkotják a tárgy fejlődésének hajtóerejét, korántsem követeli azonban azt, hogy hagyjuk figyelmen kívül a külső ellentéteket vagy becsüljük le a közöttük folyó harc jelentőségét a fejlődés szempontjából. Egyetlen

[35] Sztálin. A Szovjetunió agrárpolitikájának kérdéséhez. Lásd *Sztálin* Művei. 12. köt. 156. old.

tárgy sem létezik anélkül, hogy ne volna kölcsönhatásban valamely más tárggyal vagy más tárgyakkal. Következésképpen a meghatározott tárgyak egymáshoz való viszonya az, hogy ezek egymás külső ellentétei. A társadalom például nem létezhet ellentéte — a természet — nélkül. Maga az emberi munka, amely lehetővé teszi az ember létezését, nem más, mint az ember és a természet közötti kölcsönhatás folyamata. De éppen ez a példa azt is megmutatja, mennyire igaza van a dialektikának, amikor a belső ellentmondásokat tekinti a döntőnek. Mert a természet és a társadalom közötti ellentét leküzdése abban az értelemben, hogy az ember egyre inkább uralma alá hajtja a természetet, *mindenekelőtt* a társadalom belső ellentmondásainak leküzdésétől függ. Ez a függőség világosan megmutatkozik a történelmi fejlődés tényein.

A feudalizmus, fennállásának utolsó időszakában, fékezte a termelőerők fejlődését, gátolta az embert abban, hogy növelje uralmát a természet felett. Mit kellett tenni annak érdekében, hogy a külső ellentétek — a természet és a társadalom — kölcsönös viszonya megváltozhasson? Csak egyet lehetett tenni — le kellett küzdeni a társadalom belső ellentmondásait, meg kellett dönteni a hűbéri rendet, amely béklyókban tartotta a méhében létrejött új, akkor még haladóbb kapitalista viszonyokat. És a történelem ezen az egyedül lehetséges úton folytatta tovább útját.

Az imperializmus szintén fékezi a termelőerők fejlődését, gátolja az embert abban, hogy növelje uralmát a természet felett. És ennek okát nem a társadalom és a „környezet" közötti kölcsönös viszonyban, hanem a kapitalista társadalom *belső ellentmondásaiban*, a kapitalista termelési viszonyok fennállásában kell keresnünk, amelyek ránehezedtek a megnövekedett termelőerőkre.

Ezt a törvényt nagyszerűen igazolja az Októberi Szocialista Forradalom. Az Októberi Forradalom, miután megoldotta a régi földesúri-burzsoá Oroszország belső ellentmondásait, lehetővé tette az ország termelőerőinek soha nem látott ütemű fejlődését. Meggyorsította az anyagi javak termelését, felszabadította az ország kihasználatlanul heverő természeti kincseit. A nagyszabású természetátalakítási terv

megvalósítása kétségtelenül óriási ugrást fog jelenteni a szovjet társadalom fejlődésében. De lehetséges-e vajjon a természetátalakításnak ilyen terve a kapitalista országokban? Világos, hogy nem. A kapitalizmusban nem is álmodhatnak az emberek ilyen nagyszabású természetátalakítási rendszabályokról. A kapitalisták úgy bánnak a természettel mint a vadállatok, profithajhászásukban válogatás nélkül pazarolják a természeti kincseket, s ezt mondják: utánunk a vízözön.

Az a társadalom, amelyet a mi népünk épít — a kommunista társadalom — az emberiség történetében először teszi meg az embert a természet igazi urává. És ennek az az oka, hogy a kommunista termelési mód elhárítja a társadalom határtalan fejlődésének útjából mindazokat az akadályokat, amelyek azelőtt, a régi, antagonisztikus társadalmi alakulatokban fennállottak.

Levonhatjuk tehát azt a következtetést, hogy minden fejlődési folyamat ellentmondások — belső ellentmondások és külső ellentétek — keletkezésén, fejlődésén és leküzdésén alapul. Minden tárgy belső ellentétek egysége, s ugyanakkor bizonyos összefüggésben és kölcsönhatásban van más tárgyakkal; így ezek egymással való viszonylatukban mint külső ellentétek jelennek meg. A belső ellentmondások és a külső ellentétek minden folyamatban egymásba fonódnak, összefüggenek, kölcsönhatásban vannak egymással. De a fő, a döntő — a belső ellentmondások és a harc ezek leküzdéséért. Ez a harc minden fejlődés, minden mozgás fő hajtóereje. A dialektikus elmélet ezért fordítja a fő figyelmet a fejlődés belső forrásainak megismerésére.

4. Az antagonisztikus ellentétek és leküzdésük formái. A kérlelhetetlen proletár osztálypolitika, mint az antagonisztikus ellentétek megoldásának eszköze

A marxista dialektika azt tanítja, hogy az ellentétek természetüket tekintve lehetnek antagonisztikus és nem-antagonisztikus ellentétek. Antagonisztikus ellentétek a társadalmi életben azok az ellentétek, amelyek az osztályok gyökeres ellentétét, ez osztályok gyökeresen eltérő

érdekeit fejezik ki és amelyeket csak a kérlelhetetlen osztályharc útján lehet leküzdeni. Ilyen például a tőkés osztály és a proletariátus ellentéte a burzsoá társadalomban. A proletariátust és a burzsoáziát kibékíthetetlen antagonisztikus ellentétekké teszi: a termelés társadalmi rendszerében elfoglalt helyük, amelynek következtében a burzsoázia embertelenül kizsákmányolja a proletárokat; a tőkés osztály politikailag uralkodik, míg a proletariátus politikailag jogfosztott; az anyagi és szellemi javak maradéktalanul a burzsoázia kezében összpontosulnak, míg a munkásokat megfosztják a létfenntartási eszközöktől, s csak azt hagyják meg nekik, hogy munkaerejüket áruba bocsáthassák; a burzsoázia arra törekszik, hogy örökkévalóvá tegye a kapitalista rendet, míg a proletariátus arra, hogy lerombolja a tőkés társadalmat, s a társadalmi életet szocialista alapokon átalakítsa.

Sztálin elvtárs, a tőkés rendet jellemezve, „Anarchizmus vagy szocializmus?" című munkájában ezt írta:

„A mai rend kapitalista rend. Ez azt jelenti, hogy a világ két ellentétes táborra, a maroknyi tőkés táborára és a többség — a proletárok táborára van felosztva"[36].

Az antagonisztikus ellentétektől eltérően a nem-antagonisztikus ellentéteknek másmilyen természetük van. A társadalmi életben a nem-antagonisztikus ellentétek mögött nem állnak homlokegyenest ellentétes érdekű ellenséges osztályok. Ilyenek például a munkásosztály és a dolgozó parasztság közötti ellentétek. És habár ezek az osztályok a kapitalista társadalomban osztályhelyzetüknél fogva ellentétesek, közös érdekük *egy* egységes, hatalmas táborban egyesíti őket a munkásosztály vezetésével a tőkés kizsákmányolás, a nyomor és a tönkrejutás elleni harcra. Táboruk szembenáll a kizsákmányolók táborával.

Világos, hogy az antagonisztikus és nem-antagonisztikus ellentéteknek különböző a tartalmuk, és ezért különbözőek leküzdésük útjai is. Világos tehát, hogy az ellentétek harca útján végbemenő dialektikus fejlődés általános tör-

[36] Sztálin. Anarchizmus vagy szocializmus? Lásd *Sztálin* Művei. 1. köt. 348. old.

vénye nem állandó és változatlan formában nyilvánul meg a különböző történelmi viszonyok között, vagy akár azonos körülmények között sem, ha a társadalmi élet különböző jelenségeiről van szó.

Az antagonisztikus ellentétek fejlődésének, kibontakozásának és leküzdésének dialektikáját kimerítően megvilágítják Marx, Engels, Lenin és Sztálin művei, amelyek a tőkés termelési módnak, a kapitalizmus legújabb, imperialista szakaszának és a burzsoá társadalomban folyó osztályharcnak elemzésével foglalkoznak.

Példaképül áll előttünk ezen a téren Marx „Tőké"-je, amelyben Marx a kapitalizmus antagonisztikus ellentéteinek elemzésére alkalmazta a dialektikát. Marx a tények roppant tömegére támaszkodva megcáfolhatatlan vaslogikával mutatta ki, hogy a tőkés termelési mód ellentmondásai, a tőkés termelési mód minden újabb lépésével mélyülve és élesedve, elkerülhetetlenül robbanásra, a kapitalizmus pusztulására és a kapitalizmusnak szocializmussal való felváltására vezetnek. Lenin, aki óriási jelentőséget tulajdonított a „Tőke" dialektikája tanulmányozásának, azt mondotta, hogy Marx már a burzsoá társadalom legközönségesebb viszonyában — az árucserében — feltárja az ellentmondást. „A további tárgyalás — írja Lenin — megmutatja nekünk az ellentmondásoknak és e társadalomnak fejlődését (növekedését *is*, mozgását *is)* egyes részeinek összességében, elejétől végig"[37].

Marx az árutermelés legegyszerűbb „sejtecskéjéből" — az áruból — indul ki és megállapítja, hogy már az áru is belső ellentmondást rejt magában, mégpedig a használati érték és a csereérték közti ellentmondást. Azután kimutatja, hogy az árutermelő munka is belső ellentmondást tartalmaz — a munka olyan ellentéteknek az egysége, mint a konkrét és az absztrakt munka, a magánmunka és a társadalmi munka. Marx már ezekben az ellentmondásokban kimutatja a fejlett kapitalista társadalom későbbi kiáltó ellentmondásainak és fő ellentmondásának — a termelés társadalmi jellege és az elsajá-

[37] Lenin. A dialektika kérdéséhez. Lásd *Lenin.* Marx, Engels, marxizmus. 271—272. old.

títás tőkés, magánformája közötti ellentmondásnak — csíráját.

Marx ezután elemzi az értékformák fejlődését az egyszerű, egyes értékformától a pénzformáig. Lépésről-lépésre nyomon követi a használati érték és a csereérték közötti ellentmondás éleződését, amely a csere történelmi fejlődése alapján ment végbe. Az értékformák egész elemzése azt fejti ki, hogy a használati érték és a csereérték közötti ellentmondások, amelyek az áruban rejlenek, hogyan bontakoznak ki, hogyan fejlődnek és hogy az „egységes kettéhasadásának" folyamata hogyan fejeződik be a pénz létrejöttével.

Az értékforma kezdetben mint egyszerű, egyes vagy véletlen forma jelentkezik. Ez a forma megvolt már a csere első csírái idejében, amikor az emberek a termékeket saját használatukra termelték, és a feleslegek kicserélése csak kivételes és véletlen jelenség volt. De már itt megkezdődik az áru kettéhasadása használati és csereértékre, mert a cserébe kerülő áruk különböző szerepet játszanak: az egyik áru mint a használati érték, a másik mint a csereérték megtestesítője lép fel.

Később, a csere fejlődésével az egyszerű értékforma teljes vagy kifejlett értékformába nő át. Sok árut cserélnek, és egy valamely adott áru egész sor más árura cserélhető.„A *második* forma — írja Marx — az elsőnél jobban megkülönbözteti egy áru értékét saját használati értékétől . . ."[38]

Később kiválik egyvalamely áru, amely kifejezi valamennyi többi áru értékét. A teljes vagy kifejlett értékforma átengedi helyét az általános értékformának. Még később az arany lesz ez az áru és az általános értékforma pénzformává válik. A pénz válik azzá az általános egyenértékké, amelynek segítségével bármely áru értékét mérik. Az egyik oldalon van az áruk, a használati értékek világa, a másikon a pénz, a csereérték megtestesítője.

A termelés társadalmi jellegének fejlődése tehát a magántulajdon fennmaradása mellett önálló formát igényelt az áru értékének meghatározására, és ez a szükséglet, mondja Marx, nem szűnik meg addig, amíg ez a feladat nem oldódik meg

[38] *Marx.* A tőke. 1. köt. 76. old.

véglegesen az árunak árura és pénzre való kettéhasadása útján.

A pénz megjelenésével az áru csereértéke véglegesen megszabadult használati értékétől. Az egységes kettéhasadásának folyamata, amely már a véletlen, egyes értékformával megkezdődött, befejeződött.

Ezzel fejezi be Marx az áruban rejlő ellentmondások fejlődése elemzésének első körét. Ezek az egyszerű árugazdaság ellentmondásai voltak, de az egyszerű árugazdaság az alapja a kapitalista termelési mód létrejöttének, és ezért Marx a „Tőke" egyik fejezetét annak megállapításával kezdi, hogy az áruban rejlő ellentmondások fejlődésének eredménye a pénz, amely az új, a kapitalista termelési mód kiindulási pontja.

A pénz, amely az áru kettéhasadása eredményeképpen jelent meg, a cserét két különböző aktusra bontja — eladásra és vételre. És Marx már ebben, a cserének két külön aktusra való felbomlásában észrevette a válságok lehetőségét.

A lehetőségnek az árutermelés mechanizmusánál fogva valósággá kell válnia, és Marx kimutatja, hogy a kapitalista termelési mód fejlődésével hogyan válik valóra ez a lehetőség.

A kapitalista termelési mód fejlődése bizonyos fokon mélyreható ellentmondásokkal teli helyzetet teremt. Amikor a kezdetleges munkaeszközöket felváltja a gépi nagyipar, a kézműves műhelyeket pedig a gyárak, amelyekben sok tízezer munkás dolgozik, amikor növekszik a társadalmi munkamegosztás, — a termelési folyamat társadalmi jellegűvé válik. Ez azt jelenti, hogy a termelőerők túlnőttek a kapitalista termelési viszonyok számukra szűk keretein. További fejlődésüket gátolja a kapitalizmus fennállása. A termelőerők és a termelési viszonyok viszonylagos, ideiglenes összhangja, amely a burzsoá társadalom fejlődésének első fokain fennállt, mélyreható konfliktusba nő át, konfliktusba az egységes kapitalista termelési mód e két oldala között.

A társadalom termelőerői megkövetelik társadalmi jellegük tényleges elismerését és az egész társadalmi termelési folyamat tervszerű szervezésére való áttérést. Az uralkodó osztály azonban ellenállást fejt ki ezzel szemben, mert ez az átmenet csak a termelési eszközök tőkés magántulajdonának

megszüntetése és társadalmi tulajdonának megteremtése útján lehetséges.

A termelőerők és a termelési viszonyok közötti ellentmondás az időszakosan megismétlődő túltermelési gazdasági válságokban jut kifejezésre. A burzsoázia, profitjának növelése érdekében, a termelés határtalan bővítésére törekszik. De ezt csak úgy érheti el, ha még jobban fokozza a munkásosztály kizsákmányolását, csökkenti a munkásosztály vásárlóképességét. A termelés bővítését gátolja a kapitalizmusban áthághatatlan fal: a munkásosztály, a dolgozó tömegek abszolút és viszonylagos elnyomorodása. Ennek következménye pedig — a túltermelési gazdasági válságok.

A kapitalizmus azonban maga hozza létre azt az erőt, amely megoldja a burzsoá társadalom ellentmondásait. Ez az erő a proletariátus. A kapitalizmus ellentmondásainak növekedésével együtt gyarapodnak a proletariátus erői, annak a proletariátusnak az erői, amely „szakadatlanul gyarapszik, kijárta az iskolát, amelyet maga a kapitalista termelési folyamat mechanizmusa egyesít és szervez."

A burzsoá társadalom két alapvető osztálya közti harc egyre jobban kiéleződik, majd végül forradalommá válik — a proletariátus forradalmává a burzsoázia ellen. „Üt a kapitalista magántulajdon végórája. A kisajátítókat kisajátítják."

Marx a következőket írja Engelsnek egyik levelében, amelyben a „Tőke" tervét ismerteti: Végül... (vagyis a kapitalizmusban rejlő ellentmondások fejlődésének betetőzéséül — *M. R.)* — az *osztályharc*, amelyben ez a folyamat feloldódik és az egész szemét megszűnik..."[39]

Marx tehát az ellentétek harcában, a kapitalista termelési módban rejlő ellentmondások felfakadásában felfedezte a kapitalizmus fejlődésének és elkerülhetetlen pusztulásának forrását, hajtóerejét.

Az új viszonyok között Lenin és Sztálin folytatták Marx elemzését. Feltárták a kapitalizmus legfelső fokának — az imperializmusnak — mélyreható ellentmondásait. Lenin „Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka" című

[39] *Marx—Engels.* Válogatott levelek. Szikra 1950. 241. old.

műve, éppúgy mint Marx „Tőké"-je, klasszikus mintaképe annak, hogyan kell dialektikusan tanulmányozni a burzsoá társadalom gazdasági és politikai fejlődésének ellentmondásait.

Lenin könyvében megsemmisítő csapást mért a reformistákra, akik a kapitalizmus új szakaszát, a monopolista szakaszt úgy próbálták feltüntetni, mintha itt megszűnnének a burzsoá társadalom ellentmondásai. Lenin kimutatta, hogy a konkurrencia és a termelés anarchiája mellett a monopóliumok kialakulása számos különösen éles és erőteljes ellentmondást, súrlódást, konfliktust hoz létre.

A finánctőke uralma, mint Lenin kimutatja, nemcsak hogy nem gyengíti a kapitalizmus ellentmondásait, hanem fokozza, erősíti azokat, a végső határig viszi fejlődésüket.

„Köztudomású — mondja Lenin —, hogy a monopolkapitalizmus mennyire kiélezte a kapitalizmus valamennyi ellentmondását. Elég, ha a drágaságra és a kartellek jármára utalunk. Az ellentmondásoknak ez a kiéleződése a leghatalmasabb hajtóereje annak az átmeneti történelmi időszaknak, amely a világméretű finánctőke végleges győzelmével vette kezdetét"[40].

Sztálin elvtárs „A leninizmus alapjairól" című munkájában az imperializmus jellemzésekor rámutat arra, hogy az imperializmus „a kapitalizmus ellentéteit a legvégső fokig, a legszélső határokig élezi ki, amelyeken túl a forradalom kezdődik". Sztálin elvtárs kimutatja, melyek az imperializmus „fő ellentétei", amelyek a proletárforradalmat a „közvetlen gyakorlat kérdésévé"[41] változtatták.

Ezek az ellentétek: „a munka és a tőke közti ellentét", amely annyira kiéleződik az imperializmusban, hogy „az imperializmus elvezeti a munkásosztályt a forradalomhoz". Továbbá — „a különböző pénzcsoportok és imperialista hatalmak közti ellentét a nyersanyagforrásokért, idegen területekért folyó harcukban", az az ellentét, amely a

[40] Lenin. Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. Lásd *Lenin* Művei. 22. köt. 312. old.

[41] Sztálin. A leninizmus alapjairól. Lásd *Sztálin* Művei. 6. köt. 80. old.

már felosztott világ újrafelosztásáért folytatott háborúkban fejeződik ki. Végül — „a maroknyi uralkodó «civilizált» nemzet és a világ sokszázmilliós gyarmati és függő helyzetben levő népei közti ellentét", amely a nemzeti szabadságmozgalom soha nem látott fellendülésére vezet.

A kapitalizmus ellentmondásainak növekedése és kiéleződése az imperializmusban világosan kifejeződik abban a Lenin által felfedezett és Sztálin által továbbfejlesztett törvényben, amely szerint a gazdasági és politikai fejlődés egyenlőtlen az imperializmus időszakában. Ez a törvény meghatározza a kapitalista társadalom katasztrofális, konfliktusokkal járó, ugrásszerű fejlődését. Lenin éppen erre a törvényre támaszkodva jutott arra a következtetésre, hogy a szocializmus győzelme lehetséges először egyes országokban.

„Az imperializmus időszakában végbemenő fejlődés egyenlőtlenségének törvénye azt jelenti — mondotta Sztálin elvtárs —, hogy egyes országok más országokhoz képest ugrásszerűen fejlődnek, egyes országok gyorsan kiszorítanak a világpiacról más országokat, időnként háborús összeütközések és háborús katasztrófák útján újra felosztják a *már felosztott világot*, elmélyülnek és kiéleződnek a konfliktusok az imperializmus táborában, gyengül a világkapitalizmus frontja, lehetőség nyílik arra, hogy egyes országok proletariátusa áttörje ezt a frontot, lehetőség nyílik arra, hogy a szocializmus egyes országokban győzzön"[42].

A tőkés termelési mód antagonisztikus ellentétei az imperializmusban tehát elérik fejlődésük tetőpontját. A kapitalizmus imperialista szakasza éppen ezért ezen ellentétek leküzdésének, megoldásának időszaka.

Az ellentétek antagonisztikus jellege meghatározza leküzdésük formáját is. Ezeket az ellentéteket nem lehet leküzdeni a kapitalizmus talaján, hanem csakis úgy, hogy megsemmisítjük ezt a talajt: a tőkés termelési módot. A tőkés termelési mód megsemmisítésének eszköze pedig az erőszakos proletárforradalom. A proletárforradalom a burzsoázia dik-

[42] Sztálin. A Kommunista Internacionále Végrehajtó Bizottságának VII. kibővített plénuma. Lásd *Sztálin* Művei. 9. köt. 114—115. old.

tatúrájának megdöntésével és a proletariátus diktatúrájának megteremtésével megszünteti a termelési eszközök magántulajdonát, létrehozza a társadalmi tulajdont és olyan termelési viszonyokat teremt, amelyek teljes összhangban vannak a termelés társadalmi jellegével. Ezzel leküzdi a kapitalista társadalom fő ellentmondását.

Marx, Engels, Lenin és Sztálin kimerítő útmutatásokat adtak az antagonisztikus ellentétek leküzdésének útjaira vonatkozólag. Ezek az utak — az osztályharc és a proletárforradalom mint a proletariátus burzsoázia elleni osztályharcának legmagasabb formája.

„A szocializmus, vagyis a marxizmus tanítása szerint (a nem-marxista szocializmusról most beszélni sem lehet komolyan) — írta Lenin — a történelem igazi motorja a forradalmi osztályharc; a reformok — e harc melléktermékei, melléktermékei azért, mert sikertelen kísérletek e harc gyengítésére, elaltatására stb. A burzsoá filozófusok tanítása szerint a haladás motorja — a társadalom valamennyi elemének szolidaritása, azoknak az elemeknek a szolidaritása, akik felismerték ennek vagy annak az intézménynek a «tökéletlenségét». Az előbbi tanítás — materialista, az utóbbi — idealista. Az előbbi — forradalmi. Az utóbbi — reformista. Az előbbi a proletariátus taktikáját alapozza meg a mai tőkés országokban. Az utóbbi — a burzsoázia taktikáját"[43].

Sztálin elvtárs erőteljesen hangsúlyozta és kimutatta, hogy a proletariátus pártja számára a fő következtetés, amelyet a dialektikának a fejlődés ellentmondásairól szóló tanításából le kell vonnunk — a forradalmi osztályharc, az engesztelhetetlen proletár osztálypolitika.

„Ha a fejlődés a belső ellentmondások felfakadása útján megy végbe, úgy hogy az ellentétes erők, ezeknek az ellentmondásoknak az alapján, összeütköznek egymással azért, hogy megszüntessék ezeket az ellentmondásokat — akkor világos, hogy a proletariátus osztályharca teljesen természetes és elkerülhetetlen jelenség.

Tehát, nem elkenni kell a kapitalista rendszer ellent-

[43] *Lenin* Művei. 11. köt. 54. old. (oroszul).

mondásait, hanem fel kell fedni és ki kell bogozni azokat, nem eloltani kell az osztályharcot, hanem végig kell vinni azt.

Tehát, hogy ne tévedjünk a politikában, kérlelhetetlen proletár osztálypolitikát kell folytatnunk, nempedig a proletariátus és a burzsoázia érdekeinek összhangját hirdető reformista politikát, nem a kapitalizmusnak a szocializmusba való «átnövését» hirdető megalkuvó politikát"[44].

A bolsevik párt azért aratott és arat győzelmeket, mert a munkásosztályt egész története folyamán a kérlelhetetlen osztályharc szellemében nevelte és kíméletlenül leleplezte az osztálybékéről, a kapitalizmusnak a szocializmusba való békés „belenövéséről" szóló „elméleteket".

Lenin már a narodnyikok elleni harc idején megbélyegezte a parasztság „védelmezőit", akik struccpolitikát folytatva, homokba dugták fejüket, hogy ne lássák azokat a növekvő ellentmondásokat, amelyek Oroszországnak az új, kapitalista úton való fejlődésében megjelentek.

„Nem értik meg termelési viszonyaink antagonisztikus jellegét (a «parasztságnál» éppúgy, mint más rendeknél) — írta Lenin —, s ahelyett, hogy elősegítenék ennek az antagonizmusnak a kibontakozását, ahelyett, hogy csatlakoznának azokhoz, akiket ennek az antagonizmusnak következtében szolgaságba döntenek, ahelyett, hogy segíteni igyekeznének az utóbbiaknak abban, hogy harcra keljenek — ehelyett arról álmodoznak, hogy végetvessenek a harcnak, mindenkire kiterjedő, megbékélésre és egyesülésre irányuló intézkedésekkel"[45].

Éppily kíméletlenül leplezte le Lenin és Sztálin az ökonomisták, a mensevikek, a likvidátorok, a kautskysták és a többi opportunista áramlatok osztálybéke-„elméleteit" is. A párt abból indult ki, hogy a nyílt harc iskolája a tömegek nevelésének, öntudatuk felébresztésének a legjobb iskolája. Csakis az ellentétes társadalmi erők harcában tanulják meg a tömegek, hogy meglássák igazi ellenségeiket, felismerjék létérdekeiket,

[44] Sztálin. A dialektikus és a történelmi materializmusról. Lásd *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 675. old.

[45] Lenin. Kik azok a „népbarátok" és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen? Lásd *Lenin* Művei, 1. köt. 245—246. old.

csakis ez tanítja meg őket arra, hogy elszántan, következetesen harcoljanak ezekért az érdekekért.

Lépésről-lépésre, a legkülönbözőbb helyzetekben — nyilt harcban és a munkások meg a vállalkozók közti mindennapos, megszokott konfliktusokban, a legális és az illegális harc viszonyai között, a szélcsend és a forradalmi viharok időszakaiban — a társadalmi fejlődés objektíve dialektikus jellegéből fakadó „kérlelhetetlen proletár osztálypolitikát" folytatva vezette el a párt a tömegeket a harc döntő pillanatához, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom napjaiban. A forradalomban kivívott győzelem törvényszerű betetőzése volt a párt és az általa vezetett tömegek egész megelőző harcának.

Éppen ez a kérlelhetetlen proletár osztálypolitika az a vízválasztó, amely elválasztja a bolsevizmust a szociáldemokrata reformizmustól.

A régi és az új reformisták áruló politikájának alapja — az ellenséges osztályok kibékítésének politikája; az osztálybéke politikája a reformisták egyik komoly eszköze a munkásosztály kettészakítására, a burzsoázia előtti lefegyverzésére. A jobboldali szocialisták éppen ezért gyűlölik oly nagyon a marxista dialektikát, mert az azt tanítja, hogy az ellentéteket nem lehet kibékíteni, hanem harcban kell azokat leküzdeni; éppen ezért csempészik a marxista dialektika helyére a burzsoá metafizikát. Bernsteintől és Kautskytól Blumig, Attlee-ig és másokig húzódik ez a vonal — a burzsoá társadalom osztályellentéteinek ez a reformista elsimítása, elkenése.

A kapitalizmus mai reformista lakájai, akik nem ismernek határt az imperialisták előtti hajbókolásukban, erejüket nem kímélve igyekeznek meggyőzni a tömegeket arról, hogy az osztályharc szükségtelen. Programjukból, politikai lexikonjukból az osztályharcnak még a fogalmát is kitörölték. A Léon Blum típusú „szocialisták" „békés megegyezésre" szólítják fel a kapitalistákat és a munkásokat; a burzsoáziától annyit követelnek, hogy hitvány kis engedményeket tegyen a proletariátusnak, ugyanakkor pedig teljes erővel a munkásokra vetik magukat, azzal vádolva őket, hogy erkölcsi vonatkozásban nem elég „nagystílűek", vagyis hogy nem akarnak a tőkések rabságában sínylődni.

Blum kijelentette például, hogy a szocializmusnak két szakasza van: a „vitázás" szakasza és a békés stádium.

Az első szakasz már végetért. „A jelenlegi szakaszban a vita majdnem szükségtelen, a harcnak nincs semmi értelme. A szocializmus megelégedhet az apostolkodással, a szellemi térhódítással."

Azaz Blum ilyen felhívással fordul a munkásokhoz: hagyjátok abba a burzsoázia elleni harcot, javítsátok erkölcsötöket, önmagatok erkölcsi tökéletesítése — ez a „szocializmus" felé vezető út.

Így, tudatosan hamis, járhatatlan utat mutatva a proletariátusnak, így védelmezik a mai reformisták a kapitalizmust.

Blum nyomán Attlee, az angol labouristák vezére is kijelenti: „Mi már túlnőttünk az osztálytagozódás eszméjén."

Az angol labouristák, akiknek jól ismerjük a forradalmi marxizmus ellen, a kapitalizmus védelmében folytatott sokéves harcát, a „demokratikus szocializmus" frázisával próbálják félrevezetni a munkásokat. Ezt a „demokratikus szocializmust" szegezik szembe a tudományos szocializmussal. Ebben a „demokratikus szocializmusban", az újsütetű szón kívül semmi új sincs. Ez pontosan a régi reformista csalás, csak ezerszer aljasabb és alávalóbb annál, mert olyankor hirdetik, amikor az imperialisták ádáz harcot folytatnak a béke, a demokrácia és a szocializmus tábora ellen, amikor az imperialista államok, és mindenekelőtt az Egyesült Államok, a fasizálódás útján haladnak.

Laski, a labourizmus egyik vezére, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy elkenje a belső osztályellentéteket és elaltassa az osztályharcot, azt állította, hogy a modern kapitalizmus válságának oka az „aránytalanság" egyrészt a társadalom anyagi erejének hallatlan növekedése, másrészt a társadalom „szellemi és intellektuális erejének" kismértékű növekedése között. Az utóbbi, azaz a szellemi erő kismértékű növekedése szerinte lehetetlenné teszi, hogy a társadalom összes erői megegyezzenek az anyagi erő felhasználását illetően. Ebből aztán levonta azt a következtetést, hogy meg kell találni azt a „közös igazságot", amely a hatalmas technikának az „egye-

temes emberi jólét érdekében" való felhasználása talaján egyesítené a tőkés társadalom valamennyi osztályát. Mert a történelem szerintük „egyre tragikusabb drámává" válik, amíg nem fedezik fel ezt a „közös igazságot".

Laski egy szót sem szól arról, hogy éppen a kapitalizmus, a tulajdon kapitalista formájának fennállása gátolja a társadalom termelőerőinek további fejlődését és a dolgozó tömegek érdekében való felhasználását, egy szót sem szól a proletariátusnak a burzsoázia elleni osztályharcáról.

A jobboldali szocialisták a legkülönbözőbb szélhámos fogásokkal igyekeznek bebizonyítani, hogy a kapitalizmus ellentéteinek marxi elemzése „elavult", hogy a kapitalizmus mai fokát a „tőkések és a munkások mindenre kiterjedő egységének" létrejötte jellemzi stb.

„A tőkések és a munkások közötti viszonyok ma, 1946-ban, teljesen mások, mint 1867-ben" (vagyis akkor, amikor Marx „Tőké"-jét írta) — mondja Renner, osztrák jobboldali szocialista. Renner persze egyetlen ténnyel sem tudja bizonyítani, hogy ma tényleg „mások a viszonyok". Mert a döntő viszony — a munkások kizsákmányolása, a termelési eszközök tőkés magántulajdona — ma ugyanúgy fennáll, mint a mult században, amikor Marx a „Tőkét" alkotta. De ezt a döntő és megcáfolhatatlan tényt a Rennerek, Blumok, Attlee-k és az imperializmus egyéb szolgái az „új idők" ködös szólamaival próbálják leplezni. Idillikus képet festenek, amelyben elmosódik minden határ az antagonisztikus osztályok között és, mint Renner mondja, az „összekötő átmenetek" segítségével a tőkések és a proletárok egységes, harmonikus egészet alkotnak.

A német jobboldali szocialisták új cselfogáshoz folyamodnak, hogy „eltüntessék" a burzsoázia és a proletariátus ellentétességét és bebizonyítsák, hogy ezek nem harcolnak egymással. Kijelentik, hogy a munkásosztály egyáltalán „üres absztrakció". Ma már nincsenek munkások, ma „dolgozók" vannak, mondják.

„Aki . . . ma munkásról akar beszélni — olvassuk a német jobboldali szocialisták egyik lapjában — azt ugyanúgy megmérgezte a nemzeti-gazdasági ideológia, mint a nacionalistát, aki az emberben csak a franciát, az árját stb. látja."

Ugyanilyen, csak kissé más színezetű fondorlattal élnek az amerikai reformisták is. Ezek, tudatosan elkenve a tőkések és a proletárok közötti ellentétet, egyszerűen mindenkit munkásnak nyilvánítanak. Murray, a CIO elnöke például kijelentette: „Országunkban ténylegesen nincsenek osztályok... Itt mi mindannyian munkások vagyunk, és végső fokon a farmerek, a gyári munkások, az üzletemberek, a szabadfoglalkozásúak és a kisalkalmazottak érdekei egybeesnek."

Persze, a tőke reformista lakájainak ez az aljas, hazug fecsegése nem tudja megszüntetni a proletariátus és a burzsoázia közötti mély és egyre jobban élesedő ellentéteket, valamint a modern burzsoá társadalom többi ellentétét. Az utóbbi évtizedek története teljesen igazolta és igazolja az imperializmus lenini-sztálini elemzését és ennek az elemzésnek fő következtetését, azt, hogy az imperializmus a szocialista forradalom előestéje.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom, amely megnyitotta a világkapitalizmus összeomlásának korszakát és győzelemre vitte a szocializmust a földkerekség egyhatodán, a szocializmus útján haladó népi demokratikus országok létrejötte a második világháború után, a kínai forradalom nagyszerű győzelme, a gyarmati népek sikeres harca az imperialista járom ellen, a proletariátus egyre fokozódó harca a burzsoázia ellen a kapitalista országokban — kell-e még több ragyogó bizonyíték a marxizmus-leninizmus igazsága mellett?!

A társadalom antagonisztikus erőinek kibékíthetetlen harca a mai szakaszon a két tábor harcában, a béke, a demokrácia és a szocializmus Szovjetunió vezette táborának, valamint az imperializmus és a háború Egyesült Államok vezette táborának harcában fejeződik ki. Nem a jobboldali szocialisták ellenforradalmi vonala — a „harmadik út" vonala, amelyet az imperialisták érdekében követnek —, hanem a dolgozók millióinak harca a munkásosztály és forradalmi pártja vezetésével — ez a mai fejlődés igazi hajtóereje.

*

Az antagonisztikus ellentétek tartalmának és leküzdésük formáinak elemzéséből néhány következtetést von-

hatunk le arra vonatkozóan, hogy mi az antagonisztikus ellentétek alapján végbemenő fejlődés lényege.

1. Az antagonisztikus ellentétek fejlődése arra vezet, hogy a társadalom egyre inkább kettéhasad olyan ellentétes erőkre, amelyek életre-halálra harcolnak egymással. Az antagonisztikus ellentétek nem elsimulnak, nem enyhülnek a fejlődés folyamán, hanem elmélyülnek, egyre élesebb formákat öltenek. Ezek az ellentétek mindenekelőtt a termelési módban mutatkoznak meg óriási erővel. A termelőerők és a termelési viszonyok közötti ellentmondások növekedése minden antagonisztikus társadalomban eléri azt a pontot, amikor ezek már nem tudnak többé létezni a viszonylagos egység addigi keretei között. A termelési módban rejlő ellentmondások kiéleződése az osztályharc kiéleződésében jut kifejezésre. Az osztályharc léte és kiéleződése, ellentétben a különféle vulgarizálók tanításával, nem vezet a társadalom felbomlására. Az elnyomott osztályoknak a kizsákmányoló osztályok elleni harca nem lerombolja, hanem előre, magasabb formák felé lendíti a társadalmat.

2. Az antagonisztikus ellentétek nem oldódhatnak meg a fennálló rend talaján, amelyen létrejöttek. A kapitalista rendről szólva, Sztálin elvtárs rámutat arra, hogy „a kapitalizmus fejlődése ... elkerülhetetlenül olyan viszonyokat szül, amelyek a kapitalizmus ellentéteit kiélezik. Éppen ezért a kapitalizmus nem képes megoldani ezeket az ellentéteket"[46].

3. Az antagonisztikus ellentétek ezért csak a fennálló kizsákmányoló rend forradalmi megdöntése, a forradalmi osztályharc útján küzdhetők le.

5. A nem-antagonisztikus ellentétek és társadalmi jellegük. Az ellentétek jellege a szocializmusban és a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet időszakában

A proletár, szocialista forradalom, amely megsemmisíti a kapitalista rendet és új társadalmi rendet teremt, a társadalmi viszonyok teljesen új, soha nem látott típusát hozza létre. Ezek a viszonyok már nem antagonisztikus viszonyok.

[46] Sztálin, az OK(b)P XIV. konferenciájának eredményeihez. Lásd *Sztálin* Művei. 7. köt. 101. old.

Mielőtt azonban ezek a viszonyok létrejönnek, a társadalom egy egész időszakon megy át, amely átmeneti időszak a kapitalizmus és a szocializmus között. A proletárdiktatúra megteremtésével az osztályharc nem szűnik meg, sőt még ádázabbá válik, és más formákat ölt. Ebben az időszakban, mint a szovjet társadalom fejlődésének története megmutatta, még vannak antagonisztikus osztályok. Még nem számolták fel a kizsákmányoló osztályokat, még folyik a régi társadalom erőinek harca a kapitalizmus visszaállításáért és az új társadalom erőinek harca a kapitalizmus teljes megsemmisítéséért, a szocializmus győzelméért. Az átmeneti időszakban ezért még fennmaradnak az antagonisztikus ellentétek, minden belőlük folyó következménnyel egyetemben.

Lenin és Sztálin a Szovjetország szocialista átalakításáért folytatott történelmi jelentőségű harcok folyamán állandóan küzdöttek mindazon kísérletek és törekvések ellen, amelyek csak valamennyire is palástolni, elkenni igyekeztek az átmeneti időszak éles ellentmondásait. Sztálin elvtárs, harcolva a leninizmus jobboldali és „baloldali" ellenségei ellen, akik — ki-ki a maga módján — meghamisították az átmeneti időszak ellentmondásainak képét, világosan és szabatosan feltárta fejlődésünk minden ellentmondását, kimutatta, hogy ezek az ellentmondások elkerülhetetlenek abban az országban, amely csak nemrégen szakított a kapitalizmussal és lépett a szocializmus útjára, megmutatta ezeknek az ellentmondásoknak a forrását — azt, hogy országunkban még léteztek antagonisztikus osztályok.

Rendkívül tömören és szemléletesen fejezte ki Sztálin elvtárs fejlődésünk ellentmondásos jellegét. „... fejlődésünk — mondotta a SzK(b)P XV. kongresszusán tartott előadói beszédében — nem síma, zökkenőmentes felfelé ívelés. Nem, elvtársak, nálunk osztályok vannak, ellentmondások vannak az országban, van multunk, van jelenünk és jövőnk, ezek között ellentmondások vannak, és nem haladhatunk előre az élet hullámain simán ringatózva. Harcban haladunk előre, az ellentmondások kibontakozása, az ellentmondások leküzdése, az ellentmondások feltárása és felszámolása útján.

Amíg osztályok vannak, sohasem leszünk abban a hely-

zetben, hogy azt mondhassuk: no, hál'isten, most már minden rendben van. Sohasem, elvtársak.

Életünkben mindig elhal valami. De az, ami elhal, nem akar egyszerűen meghalni, hanem harcol a létéért, védelmezi idejétmult ügyét.

Életünkben mindig születik valami új. De az, ami születik, nem születik egyszerűen, hanem visít, kiabál, védi a léthez való jogát.

A régi és az új, az elhaló és a keletkező közötti harc — ez a mi fejlődésünk alapja"[47].

Sztálin elvtárs valamennyi ekkori munkáját és beszédét áthatja a kibékíthetetlen osztályharc eszméje, a régi és az új közötti ellentétek forradalmi leküzdésének eszméje.

„Jobboldali elhajlás a SzK(b)P-ban" című, 1929-ben tartott beszédében ezt mondotta Sztálin elvtárs:

„Vagy — vagy: vagy engesztelhetetlen érdekellentét van a tőkésosztály és a munkásosztály között, amely hatalomra jutott s megszervezte a diktatúráját, vagypedig nincs meg ez az érdekellentét és akkor csak egy marad hátra — hirdessük ki az osztályérdekek összhangját.

Vagy — vagy:

vagy az osztályharc marxi elmélete, *vagy* az az elmélet, mely azt hirdeti, hogy a tőkések belenőnek a szocializmusba;

vagy az osztályérdekek kibékíthetetlen ellentéte, *vagy* az osztályérdekek összhangjának elmélete"[48].

A Szovjetunió szocialista építésének tapasztalatai alapján dolgozta ki Sztálin elvtárs azt az igen fontos tételt, hogy a szocializmus felépítése nem az antagonisztikus osztályok — a hatalomra jutott munkásosztály és a kizsákmányoló osztályok maradványai — közti harc kialvását, hanem e harc fokozódását, kiéleződését jelenti. „Az osztályok megszüntetését nem az osztályharc elaltatása, hanem fokozása útján lehet elérni"[49].

[47] Sztálin. Három fogyatékosság pártunk gyakorlatában. Lásd *Lenin—Sztálin.* Párt és pártépítés. Szikra 1950. 590—591. old.

[48] Sztálin. Jobboldali elhajlás a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjában. Lásd *Sztálin* Művei. 12. köt. 34. old.

[49] Sztálin. Az első ötéves terv eredményei. Lásd *Sztálin* Művei. 13. köt. 222. old.

Ezt a tanítást ragyogóan igazolták a szocializmus építésének tapasztalatai a népi demokratikus országokban. Ezeknek az országoknak kommunista és munkáspártjai Lenin és Sztálin tanításától vezéreltetve szétzúzták az opportunistákat, akik azt a reakciós „elméletet" hirdették, hogy a népi demokratikus országok valamiféle teljesen „külön úton" jutnak el a szocializmushoz. „Külön úton" az opportunisták az antagonisztikus osztályok kibékítését, az osztályharc elaltatását, a burzsoázia és a földbirtokosok előtti meghódolást értették. Politikájuk a kapitalizmushoz való visszatérés politikája volt. Tito fasiszta bandája szintén a „külön útról" szóló fecsegéssel, a falusi és városi tőkés elemek támogatására és védelmére irányuló kulák politikával kezdte, és azzal végezte, hogy a jugoszláv nép érdekeit teljesen alárendelte az amerikai-angol imperialisták politikájának. A Tito-banda ma az amerikai imperializmus rohamcsapata, a béke, a demokrácia és a szocializmus táborának ádáz ellensége.

A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában a Szovjetunióban volt még másfajta ellentét is, nevezetesen: a munkásosztály és a parasztság közötti ellentét. Ennek az ellentétnek az volt a forrása, hogy szemben a proletariátussal, amelynek nincs semmiféle termelési eszköz magántulajdonában, a parasztság a kis magántulajdon alapján építi gazdaságát, amely a kapitalizmus táptalaja. Nem lehet felépíteni a szocializmust, ha nem győzzük meg előbb a parasztságot, hogy át kell térnie a nagyüzemű szocialista földművelés vágányaira, ha nem változtatjuk meg magántulajdonosi gondolat- és érzésvilágát.

Sztálin elvtárs egyik nagy történelmi érdeme az, hogy Lenin ügyét folytatva, kidolgozta a munkásosztály és a parasztság közötti ellentét sajátos, nem-antagonisztikus jellegének kérdését és megvédelmezte azt az egyedül helyes utat, amely ezeknek az ellentéteknek a leküzdésére vezet.

„Két alapvető osztály áll előttünk — mondotta Sztálin elvtárs 1925-ben —: a proletárok osztálya és a magántulajdonosok, vagyis a parasztok osztálya. Ezért elkerülhetetlen, hogy közöttük ne legyenek ellentétek. Mármost a kérdés az,

le tudjuk-e saját erőnkkel küzdeni ezeket a proletariátus és parasztság között fennálló ellentéteket. Amikor azt kérdezik: fel tudjuk-e saját erőnkkel építeni a szocializmust? — ezzel azt akarják mondani: leküzdhetők-e országunkban a proletariátus és a parasztság között fennálló ellentétek vagy leküzdhetetlenek?"[50].

E kérdés körül pártunkban ádáz harc folyt a leninizmus és az opportunizmus között. E kérdés különböző megközelítésében és megoldásában rendkívül világosan megmutatkozik a különbség a párt dialektikus világnézete és az opportunizmus minden fajtájának metafizikus lényege között.

Hogyan közelítették meg ezt a kérdést a trockisták, akik a „baloldaliak" álarcába bújtak? A trockisták teljesen egynemű és reakciós tömegnek, olyan osztálynak tekintették a parasztságot, amely nem tartalmaz semilyen belső ellentmondást. Nem látták és nem választották külön a paraszt két oldalát — azt, ami dolgozóvá teszi, és azt, ami kistulajdonossá teszi, összekeverték ezt a két oldalt és levonták a következtetést: a parasztság a munkásosztállyal szemben ellenséges erő, ezért elkerülhetetlen az összeütközés országunk munkásosztálya között, amely megragadta a hatalmat, és a parasztság között. Ebből következett azután az az általános következtetés is, hogy a szocializmust nem lehet felépíteni országunkban.

Hogyan közelítették meg ezt a kérdést a jobboldaliak? A pártnak ezek az ellenségei is tisztán metafizikusan vizsgálták a parasztságot. Nem látták a parasztság ellentmondásos természetét, s így teljesen figyelmen kívül hagyták a parasztság kistulajdonosi oldalát, tudatosan elkenték a dolgozó paraszt és a kulák közötti különbséget, tagadták a parasztság és a munkásosztály közötti ellentéteket. Ebből következett azután egész sor jobboldali opportunista intézkedés, amelyek alapja az „egyensúly" metafizikus elmélete volt, az az elmélet, mely szerint a szocializmus felé haladó „fejlődés" forrása nem az ellentétek harca, hanem az ellentétek kibékítése, a kulákság „belenövése" a szocializmusba.

[50] Sztálin. Az OK(b)P XIV. konferenciájának eredményeihez. Lásd *Sztálin* Művei. 7. köt. 116—117. old.

Világos, hogy mind a „baloldaliak", mind a jobboldaliak, mindegyik a maga módján, olyan végzetes út felé taszították a pártot, amely elkerülhetetlenül az egész szocialista építés kudarcához vezetett volna. Sztálin elvtárs felfedte, hogy mindkét álláspont — a „baloldali" és a jobboldali álláspont egyaránt — antileninista. Sztálin egyben megvédelmezte és továbbfejlesztette e kérdés lenini megközelítését, azt a módszert, amellyel Lenin elemezte és megoldotta forradalmunk e rendkívül fontos kérdését. E módszer segítségével Sztálin elvtárs helyesen döntötte el azt a kérdést is, hogy lehetséges a szocializmus felépítése országunkban.

Mi tehát ennek a megközelítésnek, ennek a módszernek a lényege? Az, hogy a parasztságot dialektikusan, kettős természetű osztálynak — a dialektika nyelvén szólva —, belső ellentmondások egységének tekintette. A dolgozó parasztság egyrészt dolgozó osztály, mert saját munkájából él, mert a kapitalizmus kizsákmányolja, tönkremegy, feltölti a proletariátus sorait; a parasztság másrészt kistulajdonosok osztálya, a kisárutermelés pedig a kapitalizmus táptalaja. Csak mindkét oldal számbavétele teszi lehetővé, hogy jól megértsük a parasztság társadalmi természetét, s ennek következtében helyesen oldjuk meg a proletariátus és a parasztság közötti ellentéteknek, valamint azok leküzdésének kérdését a szocializmus építésének korszakában. Az egyik kérdés a proletariátus és a burzsoá osztályok — a városi és a falusi burzsoázia, a kulákság — közötti ellentétek. Ezek antagonisztikus ellentétek. Ezeket az ellentéteket kíméletlen osztályharcban kell leküzdenünk, amelynek eredménye a kizsákmányoló osztályok felszámolása.

Más kérdés — a proletariátus és a dolgozó parasztság közötti ellentétek. Ezek nem-antagonisztikus ellentétek. Ezek az ellentétek nem zárják ki, hogy a proletariátusnak és a dolgozó parasztságnak létérdekei közösek legyenek, és ezért reális lehetőséget tartalmaznak arra, hogy e közös érdekek fejlődése alapján küzdjék le őket.

A proletariátus és a parasztság közötti nem-antagonisztikus ellentét megkülönböztető sajátosságát Sztálin elvtárs abban jelölte meg, hogy „a proletariátus és a parasztság

közötti ellentéteken kívül, a fejlődés döntő kérdéseiben közös érdekek is vannak, amelyek kiegyenlítik és mindenesetre ellensúlyozhatják ezeket az ellentéteket és amelyek a munkások és a parasztok szövetségének bázisát, alapját alkotják"[51].

A munkások és a parasztok érdekközössége abban áll, hogy a parasztságnak, éppúgy mint a munkásosztálynak, létérdeke fűződik a szocialista úton való fejlődéshez. Minden más út — a kapitalista fejlődés útja — csak tönkremenést, nyomort, proletarizálódást jelent számára.

Hiba lenne azonban azt hinnünk, hogy itt a proletariátus és a parasztság közötti ellentétek „kibékítéséről" volt szó. Nem az ellentétek kibékítése, hanem az ellentétek leküzdése a mezőgazdaság és a parasztság szocialista átalakítása alapján — ez volt a pártnak az a gyakorlati programja, amelyet a parasztság ellentmondásos természetének dialektikus felfogása határozott meg.

A nem-antagonisztikus ellentétek leküzdése szintén harc útján megy végbe. Sztálin elvtárs, jellemezve a munkásosztály és a parasztság közti nem-antagonisztikus ellentétek sajátosságait, 1925-ben rámutatott arra, hogy e két osztály szövetségén kívül még harc is van e szövetségen belül, „az a harc, amelyet jelentőségben ellensúlyoz az érdekek közössége és amelynek el kell tűnnie a jövőben, amikor a munkásság és a parasztság nem lesz már osztály, amikor a munkások és a parasztok az osztálynélküli társadalom dolgozóivá válnak"[52].

Mi volt ez a harc? Ez harc volt az árak, az adók körül, a kulákságnak a középparasztra gyakorolt befolyása ellen, harc a magántulajdonosi hajlamok ellen, a dolgozó parasztság szocialista átneveléséért.

De a nem-antagonisztikus ellentétek leküzdése teljesen másképp megy végbe, mint az antagonisztikus ellentétek esetében. A „Levelek Cs—e elvtárshoz", amelyek Sztálin Műveinek 13. kötetében jelentek meg először, rendkívül világosan megmutatják a nem-antagonisztikus és az anta-

[51] Sztálin. Az OK(b)P XIV. konferenciájának eredményeihez. Lásd *Sztálin* Művei. 7. köt. 117. old.

[52] Sztálin. Kérdések és feleletek. Lásd ugyanott, 187. old.

gonisztikus ellentétek megoldásának különböző útjait. E sztálini útmutatások elvi jelentőségűek a különböző típusú ellentétek sajátszerűségének megértése szempontjából. A proletariátus és a dolgozó parasztság közötti ellentétekről szólva Sztálin elvtárs hangsúlyozza, hogy itt az *„összefogáson* (a proletariátus és a parasztság összefogásán, szövetségén — *M. R.) belüli* ellentétekről van szó, amelyek az iparosítás fejlődése, vagyis a proletariátus erejének és befolyásának növekedése arányában el fognak simulni és kedvezően meg fognak oldódni"[53].

Teljesen másképp fejlődnek a proletariátus és a kulákság közötti ellentétek, vagyis az antagonisztikus ellentétek. Itt „az összefogás keretein kívül eső ellentétekről" van szó, „amelyek fokozódni és élesedni fognak mindaddig, amíg a kulákságot mint osztályt fel nem számoljuk"[54].

Így tehát az antagonisztikus ellentétek a harc folyamán nőnek, élesednek mindaddig, amíg az egyik ellentét meg nem semmisül. A nem-antagonisztikus ellentétek a harc folyamán elsimulnak, gyengülnek és kedvezően megoldódnak a további előrehaladó fejlődés érdekében.

A parasztok szocialista átnevelésének programja teljes győzelmet aratott a mezőgazdaság kollektivizálásáért folytatott harcban. „A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Alkotmánytervezetéről" mondott előadói beszédében Sztálin elvtárs kimutatta, hogy "csökkennek és elmosódnak" a gazdasági és politikai ellentétek a munkásosztály és a parasztság között, hogy ezek az osztályok jellegüket tekintve új osztályokká, a szocialista társadalom osztályaivá váltak.

A munkásosztály és a régi, kispolgári parasztság közötti ellentétek leküzdése országunkban — ez az emberiség történetében az első példa arra, hogy ellentéteket nem véres élethalálharc alapján, hanem úgy oldottak meg, hogy egy egész osztályt átneveltek és meggyőztek a fejlődés új útjának célszerű és szükségszerű voltáról. És ez azért volt

[53] Sztálin. Levelek Cs—e elvtárshoz. Lásd *Sztálin* Művei. 13. köt. 21. old.

[54] Ugyanott.

lehetséges, mert a munkásosztály és a parasztság közötti ellentétek nem-antagonisztikus jellegűek.

Az egykori belső ellentétek — a munkásosztály és a kapitalista osztályok, a munkásosztály és a kolhozelőtti parasztság közötti ellentétek — leküzdése a szocialista társadalom felépítését jelentette országunkban. Az emberiség történetében elsőízben létrejött a szocialista társadalom, amelyben az osztályok, a nemzetek, a falu és a város új kölcsönös viszonyban állnak egymással, amelyben a fejlődés új törvényszerűségei érvényesülnek, amelyben nincs kizsákmányolás, nincs politikai és nemzeti elnyomás.

Érthető, hogy mindennek gyökeresen meg kellett változtatnia az ellentétek harca útján végbemenő fejlődés általános törvényének jellegét és megnyilvánulási formáit. Miben áll ez a változás? Melyek ennek a általános dialektikus törvény hatásának sajátosságai a szocializmusban?

A szocializmus, ellentétben a kapitalista és a többi antagonisztikus társadalmi-gazdasági alakulattal, felszámolja azokat az éles antagonisztikus ellentéteket, amelyek kibékíthetetlen ellentétekre bontják a régi társadalmat, megteremti a munkások, a parasztok és az értelmiség egységét és baráti együttműködését, s minden osztálykülönbség fokozatos felszámolására vezet.

Sztálin elvtárs, amikor a SzK(b)P XVIII. kongresszusán jellemezte azt az új helyzetet, ami a szocializmus győzelmének eredményeként a Szovjetunióban kialakult, ezeket mondotta:

„A jelenlegi szovjet társadalom valamennyi kapitalista társadalomtól eltérő sajátossága abban rejlik, hogy ebben a társadalomban nincsenek többé antagonisztikus, ellenséges osztályok, a kizsákmányoló osztályokat felszámoltuk, a munkások, parasztok és az értelmiség viszont, akik a szovjet társadalmat alkotják, barátságos együttműködés alapján élnek és dolgoznak. Míg a kapitalista társadalmat a munkások és tőkések, a parasztok és földbirtokosok közötti kibékíthetetlen ellentétek szaggatják széjjel, ami a kapitalista társadalom belső helyzetének bizonytalanságára vezet, addig a szovjet társadalom, amely felszabadult a kizsákmányolás igája alól, nem ismer ilyen ellentmondásokat, mentes az osztályösszeütközésektől s a

munkások, parasztok és az értelmiség baráti együttműködésének képét tárja elénk. És éppen ennek a közösségnek az alapján bontakoztak ki olyan hajtóerők, amilyenek: a szovjet társadalom erkölcsi-politikai egysége, a Szovjetunió népeinek barátsága, a szovjet hazafiság"[55].

A szovjet szocialista társadalom összes erőinek ez a *közössége*, ez az *egysége* a fejlődés új alapja, ami nem volt és nem is lehetett azelőtt.

A fejlődésének magas fokát elért kapitalizmusban, különösen utolsó, imperialista szakaszán, a termelőerők és a termelési viszonyok éles ellentmondásban vannak egymással.

A szovjet szocialista társadalomban a fejlődés hatalmas erejű tényezője a termelőerők és a termelési viszonyok teljes összhangja.

A kapitalizmusban a társadalom ellenséges osztályokra szakad és itt a társadalmi fejlődés hajtóereje az ellenséges osztályok harca.

A szovjet társadalomban megtestesül valamennyi osztály erkölcsi-politikai egysége. A szovjet embereket egyesíti, tetteiket mozgatja a szovjet hazafiság. Az erkölcsi-politikai egység és a szovjet hazafiság — társadalmunk rendkívül gyors fejlődésének hatalmas hajtóerői.

A kapitalizmus választfalat emel a nemzetek közé, szembeállítja a nemzeteket egymással, szítja a nemzeti viszályt.

A szocializmusban a nemzetek a barátság és együttműködés elvei alapján egyesülnek. Az új, szocialista nemzeteket, a szocializmus szülötteit, nem marcangolják osztályellentétek, ezek az új nemzetek országunkban egységes testvéri szövetségben egyesülnek, amelyet Lenin és Sztálin pártja vezet. A népek barátsága szintén hatalmas hajtóereje szovjet szocialista társadalmunk fejlődésének.

A kapitalizmusban a város és a falu közötti ellentét tetőfokára hág.

---

[55] Sztálin. Beszámoló a SzK(b)P Központi Bizottságának munkájáról a XVIII. pártkongresszuson. Lásd *Sztálin*. A leninizmus kérdései. 732. old.

A szovjet társadalomban ez az ellentét már nem létezik, azok a különbségek pedig, amelyek a város és a falu között még fennmaradtak, egyre inkább elmosódnak.

A kapitalizmusban az ellentétek antagonisztikus jellege következtében lehetetlen az ember mindenoldalú, harmonikus fejlődése; kibékíthetetlen és egyre élesedő ellentét van a szellemi és a fizikai munka között. A dolgozó emberek tömegeit kárhoztatták arra, hogy csak nehéz testi munkát végezzenek, s a dolgozókat kizárták az állam irányításából, politikai aktivitásukat elnyomják, a szellemi kultúra minden vívmánya pedig az uralkodó osztályok tulajdona. A kapitalista munkamegosztással, mondja Engels, „megosztódik az ember is"[56].

A történelem folyamán elsőízben a szocializmus teremti meg a feltételeket az ember harmonikus fejlődése számára. A szocializmusban a nép maga kormányozza államát. A társadalmasított nagyüzemű gazdaság lehetővé teszi, hogy az ember minden irányban kifejlessze képességeit. A kultúra minden ember közkincsévé válik. Megszűnik az ember „megosztottsága", szellemi és fizikai erőinek megosztottsága. Az egész fejlődés abban az irányban halad, hogy teljesen felszámolja a szellemi és a fizikai munka közötti egykori ellentétet.

Ellentmondások vannak a szocializmusban is, mint ahogy lesznek a kommunizmus felső szakaszán is. Ahol fejlődés van, elkerülhetetlenek az ellentmondások is. De ezek az ellentmondások a szovjet szocialista társadalom osztályainak közösségén belül, a termelőerők és a termelési viszonyok közötti teljes összhang alapján, teljesen új társadalmi törvényszerűségek alapján fejtik ki hatásukat. És ez a körülmény a régi, antagonisztikus társadalomhoz viszonyítva lényegbevágóan megváltoztatja az ellentétek harca útján végbemenő fejlődés képét.

Így például a szocializmus legfontosabb törvénye a néptömegek anyagi jólétének szakadatlan emelkedése. A kapitalizmusnak törvénye a dolgozó tömegek anyagi helyzetének

[56] *Engels.* Anti-Dühring. 302. old.

szakadatlan romlása, és ezért ott a termelés növekedése állandóan túlhaladja a tömegek vásárlóképességét, s ez időszakonként visszatérő gazdasági válságokhoz vezet. Ezzel ellentétben a szovjet szocialista társadalomban a termelés fejlődését nem gátolja és nem gátolhatja a tömegek fogyasztásának, vásárlóképességének színvonala, mert a termelés növekedésének célja nem maroknyi tőkés gazdagítása, hanem a néptömegek anyagi és szellemi életszínvonalának felemelése, a népgazdaság további fejlesztése.

Ezért a tömegek fogyasztásának, vásárlóképességének színvonala a szovjet társadalomban állandóan maga mögött hagyja a termelésnek az adott szakaszon elért színvonalát, s így kényszeríti a termelést a gyorsabb továbbfejlődésre. Sztálin elvtárs a SzK(b)P XVI. kongresszusán mondott előadói beszédében mélyrehatóan feltárta a szovjet társadalom fejlődésének ezt a törvényét. Sztálin elvtárs rámutat arra, hogy a Szovjetunióban „a tömegek fogyasztása (vásárlóképessége) állandóan növekszik és túlszárnyalja a termelés növekedését, serkentve a termelést, náluk ellenben, a kapitalistáknál, ellenkezőleg, a tömegek fogyasztásának (vásárlóképességének) növekedése sohasem éri utól a termelés növekedését, állandóan mögötte marad és gyakran válságokba dönti a termelést"[57].

Tehát, a szocialista termelés fejlődésének hajtóereje az a sajátszerű ellentmondás, annak állandó keletkezése és leküzdése, amely a fejlődés minden egyes adott szakaszán a termelés színvonala és a tömegek fogyasztásának (vásárlóképességének) növekedése közt fennáll.

Ebből a példából láthatjuk, mennyire különböznek a szocializmus ellentmondásai a kapitalizmus ellentmondásaitól. Ott, a kapitalista társadalomban, az a törekvés, hogy a termelést határtalanul bővítsék, kibékíthetetlen ellentétben van a tömegek kizsákmányolásával, a tömegek fogyasztásának, vásárlóképességének alacsony színvonalával. Mivel ez az ellentét a kapitalizmus talaján megoldhatatlan, időszakon-

[57] Sztálin. A KB politikai beszámolója a SzK(b)P XVI. kongresszusának. Lásd *Sztálin* Művei. 12. köt. 345. old.

ként visszatérően gazdasági válságok törnek ki, növekszik a munkanélküliség stb. Nálunk, a szovjet társadalomban, a tömegek vásárlóképességének növekedése a termelés növekedésére vezet; ez serkenti a tömegek fogyasztásának és vásárlóképességének, a tömegek anyagi jólétének növekedését.

Gazdasági tekintetben a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet nem is jelent mást, mint a munka termelékenységének olyan mértékű emelkedését, a termelés olyan mértékű növekedését, amely lehetővé teszi, hogy megteremtsük azt a termékbőséget, amely szükséges a kommunizmus elvének — „mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint" — megvalósításához.

Sztálin elvtárs a SzK(b)P XVIII. kongresszusán mondott előadói beszédében kimutatta, hogy a kommunizmus felső szakaszába való átmenet érdekében a Szovjetuniónak túl kell szárnyalnia a főbb kapitalista országokat gazdasági tekintetben, vagyis az egy főre eső ipari termelés nagysága tekintetében.

„Túlszárnyaltuk a főbb kapitalista országokat — mondotta Sztálin elvtárs — a termelés technikája és az ipari fejlődés üteme tekintetében. Ez igen jó. De nem elegendő. Túl kell szárnyalnunk őket gazdasági tekintetben is. Mi ezt megtehetjük és meg is kell tennünk. Csakis abban az esetben, ha gazdaságilag túlszárnyaljuk a főbb kapitalista országokat, csakis akkor számíthatunk arra, hogy országunk teljes mértékben el lesz látva fogyasztási cikkekkel, hogy bőségesen lesznek termékeink és lehetőségünk nyílik arra, hogy áttérjünk a kommunizmus első szakaszáról annak második szakaszára"[58].

A német fasiszta imperialisták által kirobbantott háború egyidőre félbeszakította ennek a nagyszerű feladatnak a végrehajtását. A háború utáni ötéves terv sikeres teljesítése és túlteljesítése azonban lehetővé tette nemcsak azt, hogy helyreállítsuk a népgazdaságot, hanem azt is, hogy újabb nagy lépést tegyünk előre a szocialista gazdaság további fejlesztése útján.

[58] Sztálin. Beszámoló a SzK(b)P Központi Bizottságának munkájáról a XVIII. pártkongresszuson. Lásd *Sztálin*. A leninizmus kérdései. 719. old.

A Sztálin elvtárs által kitűzött feladat — a főbb kapitalista országok túlszárnyalása gazdasági tekintetben — megvalósításával szoros kapcsolatban van a természet átalakításának, az óriási vízierőművek, csatornák stb. építésének nagyszabású terve.

Itt még egy ellentmondással vagy diszharmóniával találkozunk, amelynek leküzdése fontos és sajátszerű feladat, amely a szocialista társadalomra jellemző. A természet véletlenei ellen folyó harcról van szó, amelynek az a célja, hogy a természetet a társadalom érdekeinek rendeljük alá.

Ellentétben a kapitalizmussal, amely rablógazdálkodást űz a természettel, a szocializmus tervszerűen átalakítja az éghajlatot, a talajt.

A burzsoá rend rombolja a természeti erőket. A tőkések közvetlen eredményre törekszenek, nem törődnek azzal, hogy mi lesz később.

„A kubai spanyol ültetvényesek — írta Engels, a burzsoáziának a természethez való viszonyát jellemezve —, akik a lejtőkön leégették az erdőket és a hamuban elég trágyát találtak *egy* nemzedék igen hasznothajtó kávécserjéinek — mit bánták ők, hogy a tropikus esőzések utóbb a most már védtelen televényt magukkal sodorták és csak meztelen sziklát hagytak maguk után? A természettel és a társadalommal kapcsolatban a mai termelési mód mellett (vagyis a tőkés termelési mód mellett — *M. R.)* túlnyomóan csak az első, legkézzelfoghatóbb eredmény jön számba"[59].

A mai Amerikában uralkodó helyzet teljesen igazolja Engels fenti szavait. Ebben az országban az imperialisták garázdálkodása kimeríti a talajt, roppant szántóterületeket és legelőket változtat sivataggá, előzi a földről a kisfarmereket, akiknek nincs pénzük arra, hogy helyreállítsák a talaj termelékenységét, csavargókká és koldusokká változtatja őket, s ezért kénytelenek bejárni az országot, hogy munkát találjanak. „Nyomorgó föld" — így nevezik az amerikai földet, amelyen a kisfarmerek dolgoznak.

„Az Egyesült Államokban a legutóbbi időkig roppant

[59] *Engels.* A természet dialektikája. 60. old.

területeken — Montanától és Dakotától egészen Texasig — megsemmisítették a talajtakarót. Ugyanilyen helyzetben van Kansas, Colorado, New-Mexico, Oklahoma államok földje is, ahol a talajtakaró eltűnt, a farmok építményeit és kertjeit belepi a homok, meg a por. A farmerek százezerszám mentek tönkre és maradtak családostul pénz és hajlék nélkül. Az 1940-től 1945-ig terjedő időszak során az Egyesült Államokban 238 000-rel csökkent a farmok száma . . .”[60]

A termőföld terméketlen sivataggá válik — jelképe ez a modern kapitalizmusnak.

A természet átalakításának nagyszerű tervei, amelyek a Szovjetunióban megvalósulnak — bizonyítékai a természethez való homlokegyenest ellentétes viszonynak. A szocialista rend nemcsak közvetlen sikereket akar elérni, hanem messze előre tervez. Célja az, hogy biztosítsa a dolgozó emberiség szilárd helyzetét, amelyet nem ingathat meg a természet elemi erőinek semilyen véletlene sem. Ezért csakis a szocializmusban indul meg először igazi mozgalom azért, hogy összhangba hozza a természetet az emberi társadalom szükségleteivel. És minél nagyobb multra tekint vissza a szocialista rend, annál nagyobb lendületet fog elérni ez a mozgalom. Elég talán arra rámutatnunk, hogy a sivatagok és félsivatagok mintegy 35 millió négyzetkilométer területet foglalnak el a földgolyó felületéből. Napjainkig azonban ennek a területnek mindössze körülbelül két százalékát hódítottuk el a sivatagtól!

És ebben a tekintetben a szocialista Szovjetunió, új utakon haladva, példát mutat az egész emberiségnek. Egyedül a Turkmén Főcsatorna segítségével mintegy 7 millió hektár legelőnek fogunk vizet adni a Kara-Kum sivatagban, 1 300 000 hektár területen fogunk öntözőrendszereket létesíteni. A délukrajnai és északkrími csatorna segítségével 1,5 millió hektár termőföldet tudunk majd öntözni és 1,7 millió hektár földet tudunk vízzel ellátni az állattenyésztés céljaira.

A természetátalakításnak ezekben az arányaiban, sőt már magában a feladat kitűzésében is világosan megnyilvá-

[60] *V. Kovda.* A kommunizmus nagy építkezései és a természet átalakítása. Lásd Bolsevik. 1950. 20. sz. 34. old. (oroszul).

nulnak az új, a szocialista rend kimeríthetetlen lehetőségei. A „természet elleni harc" az emberiség történetében először jelentkezik úgy, mint a társadalom tudatos és szervezett akarata. És újból hangsúlyoznunk kell: ez a feladat csakis akkor merülhetett fel teljes nagyságában, amikor már leküzdöttük a kapitalizmusra jellemző belső ellentmondásokat, amikor már felszámoltuk a kapitalista rendet.

A szovjet társadalomnak a szocializmusból a kommunizmusba való átmenete nem spontán folyamat. Eltérően a kapitalista társadalomtól, ahol a fejlődés spontán megy végbe, a szocialista társadalmat az emberek tudatos akarata, a kommunista párt által szervezett és vezetett milliók és tízmilliók tudatos munkája viszi előre. A kommunizmus első szakaszáról a kommunizmus felső szakaszára való fokozatos átmenet megvalósítása ezért megköveteli az emberek szocialista tudatosságának növekedését, az emberek tudatában, gondolat- és érzésvilágában visszamaradt kapitalista csökevények leküzdéséért folyó harcot.

A szocializmus egész forradalmat hajt végre az emberek tudatában, gondolat- és érzésvilágában. Az új társadalmi lét alapján létrejön az emberek új lelkivilága, új tudata, új szellemi arculata. Nehéz túlbecsülnünk az e téren bekövetkezett fordulat nagyszerűségét, amely a szocializmusnak országunkban aratott győzelme alapján ment végbe. A szovjet ember a munkához, a társadalmi tulajdonhoz való új viszony képviselője. Kialakult az emberek közötti kölcsönös viszonyok új típusa, amely a kizsákmányolástól mentes emberek kölcsönös segítségén alapul. Megszilárdul és fejlődik az új, kommunista erkölcs, amely megtisztult a régi kapitalista társadalom szennyétől.

Az emberek tudatában azonban még elkerülhetetlenül megmaradnak a multból örökölt csökevények. A tudat elmarad az emberek új társadalmi lététől — éppen ezért van ellentmondás, egyrészt az új társadalmi lét, másrészt az emberek gondolat- és érzésvilágában visszamaradt régi csökevények között, éppen ezért harcol egymással az emberek tudatában az új és a régi, az elhaló és a fejlődő. Az élenjárók és az elmaradottak, az újítók és a konzervatívok közti harc a legkülön-

félébb formákban nyilvánul meg — a termelésben, a kolhozokban, az államapparátus szerveiben egyaránt, a gazdaság, a kultúra, a tudomány minden területén.

A szocializmusban szigorúan ellenőrzik a munka mennyiségét és minőségét, mert „ha nem akarunk utópizmusba esni, nem szabad azt képzelnünk, hogy az emberek miután megdöntötték a kapitalizmust, egycsapásra megtanulnak a társadalom érdekében dolgozni *minden jogszabály nélkül*, azonfelül a kapitalizmus megszüntetése az *ilyen* változás gazdasági előfeltételeit *sem teremti meg egycsapásra*"[61].

A kommunizmusban már meglesz minden előfeltétel ahhoz, hogy az emberek „minden jogszabály nélkül" tudjanak a társadalom érdekében dolgozni, ahhoz, hogy az elosztás e szerint az elv szerint folyjék: „Mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint." És ezek az előfeltételek nemcsak abból állnak, hogy megteremtünk bizonyos anyagi alapot a fogyasztási cikkeknek szükségletek szerinti elosztása számára, hanem abban is, hogy az emberek megszokják, hogy betartsák a kommunista együttélés szabályait és önkéntesen, minden kényszer nélkül, képességeik szerint dolgozzanak.

Az emberek tudatában visszamaradt kapitalista csökevények teljes leküzdése nélkül tehát lehetetlen eljutni a kommunizmus felső fokára. A kapitalista csökevények leküzdésének folyamata pedig egyik leglényegesebb kifejezője az „ellentétek harcának" a szocializmusban, az új és a régi, az elhaló és a születő harcának.

Így tehát az antagonisztikus rend felszámolásával és a szocializmus felépítésével az ellentmondások nem szűnnek meg. Csupán az antagonisztikus ellentétek szűnnek meg az országon belül, de a szocialista társadalom fejlődésének, a kommunista társadalomba való átnövésének megvannak a maga ellentmondásai, és ez a fejlődés, átnövés ezeknek az ellentmondásoknak a keletkezése és leküzdése alapján megy végbe. Ezek azonban már nem olyan ellentmondások, amelyek törvényszerűen szülik az ádáz osztályharcot, nem vezetnek kibontakozásuk folyamán társadalmi megrázkódtatásokra és

[61] Lenin. Állam és forradalom. Lásd *Lenin* Művei. 25. köt. 501. old.

kataklizmákra. Ezek már nem-antagonisztikus ellentétek, amelyek mögött már nem állnak kibékíthetetlen, ellenséges érdekeket képviselő ellenséges osztályok. Ezek az ellentétek, mint fentebb már mondottuk, a szovjet társadalomban levő valamennyi osztály erkölcsi-politikai egységének keretei között fejtik ki hatásukat, s az ellentéteket az erkölcsi-politikai egység keretein belül küzdik le. A szovjet társadalom egysége az az erő, amely lehetővé teszi a további fejlődéssel kapcsolatos minden nehézség és ellentét leküzdését.

A kapitalizmus belső ellentmondásainak az a természetük, hogy nem oldhatók meg magának a kapitalizmusnak a talaján. A szocializmusban fennálló ellentéteknek ezzel szemben az a természetük, hogy a szocializmusnak a talaján és a szocializmus révén megoldhatók és megoldódnak. Ezért a szocializmusban fennálló ellentétek megkülönböztető vonása az, hogy leküzdésük folyamata még jobban megszilárdítja a szocialista társadalom egységét, még megbonthatatlanabbá teszi ezt az egységet. Itt sem az ellentétek kibékítése, hanem az ellentétek harca a fejlődés forrása, de ez már nem ellenséges osztályok harca, hanem az élenjáró és a maradi, az újító és a konzervatív harca, az élenjáró alkotóerők harca minden megszokottság, megcsontosodottság, konzervativizmus ellen.

A burzsoá társadalomban az ellentmondások fejlődése elkerülhetetlenül robbanáshoz, forradalomhoz vezet, mert a társadalom haladó fejlődésének útját állják az elavult termelési viszonyok, a burzsoázia reakciós politikai hatalma. A szocializmus fejlődésének útjában már nem állnak ilyen akadályok. A proletariátus diktatúrája, a szocialista termelési viszonyok határtalan lehetőségeket tárnak fel a társadalom fejlődése előtt. A szocialista társadalom fejlődésének útján felmerülő akadályok egészen más természetűek, mint a kapitalizmusban: ilyen akadályok az emberek tudatában visszamaradt kapitalista csökevények, a maradiság, a megcsontosodottság különböző megnyilvánulásai, a szocializmussal összeegyeztethetetlen erkölcsi magatartás stb., amelyek, ha nem harcolunk ellenük, komolyan fékezhetik a fejlődést.

Ezért az új és a régi, a fejlődő és az elhaló harcának

fogalma a szovjet társadalom viszonyai között egészen más tartalmat nyer, mint a kapitalista társadalom viszonyai között.

Az ellentétek új tartalmából következnek leküzdésük új, azelőtt soha nem látott formái is. Mielőtt azonban rátérnénk e kérdés tisztázására, meg kell jegyeznünk, hogy eddig a szovjet szocialista társadalom *belső* ellentéteiről volt szó. Ugyanakkor nem szabad egy pillanatra sem elfelejtenünk, hogy vannak még külső ellentétek is: a Szovjetunió — a szocializmus országa — és a kapitalizmus világa közti ellentétek. Sztálin elvtárs a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában, a Szovjetunióban fennálló ellentéteket elemezve, ezeket két csoportra osztotta: külső és belső ellentétekre. Sztálin elvtárs kimutatta, hogy míg a belső ellentétek leküzdhetők országunk erőivel, addig a szocializmust építő ország és a kapitalista környezet közötti külső ellentétek csak a nemzetközi proletariátus erőfeszítései és a szocialista forradalom több országban aratott győzelme eredményeképpen küzdhetők le. Az ellentétek két csoportjának létezéséből Sztálin elvtárs ezt a következtetést vonta le: a belső ellentétek saját erőinkkel való leküzdésének lehetősége azt jelenti, hogy teljesen lehetséges a szocializmus felépítése a Szovjetunióban; a szocializmus győzelme azonban nem tekinthető véglegesnek abban az értelemben, hogy a Szovjetunió teljesen biztosítva lesz a tőkés országok támadása és a kapitalizmus visszaállítására tett kísérleteik ellen.

Az ellentétek két csoportjának — a belső és a külső ellentéteknek — elhatárolása óriási jelentőségű volt a szocializmusért folytatott harc folyamán. Segített leleplezni az imperializmus trockista és zinovjevista ügynökeit, akik tudatosan összekeverték ezeket a különböző ellentéteket, hogy rákényszeríthessék a népre azt az ellenforradalmi következtetésüket, mely szerint a szocializmust nem lehet felépíteni országunkban. Ez az elhatárolás ugyanakkor arra tanította a szovjet népet, hogy legyen mindig teljes harci készenlétben, egy pillanatra se feledkezzék meg a kapitalista környezetről, a külső fegyveres intervenció veszélyéről.

„Kapitalista környezetben dolgozunk és építünk — mondotta Sztálin elvtárs a SzK(b)P XIV. kongresszusán. — Ez azt jelenti, hogy gazdaságunk és építésünk a mi gazdasági rendszerünk és a kapitalista gazdasági rendszer közötti ellentét, a két gazdasági rendszer közötti összeütközések közepette fog fejlődni. Ezt az ellentétet sehogyan sem tudjuk elkerülni. Ez az ellentét határozza meg azokat a kereteket, amelyek között a két rendszer, a szocialista és a kapitalista rendszer harcának végbe kell mennie"[62].

Ezek a szavak ma is teljesen érvényesek, amikor a szocializmust már felépítettük országunkban, amikor a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet feladatának megvalósítása van napirenden. A szocialista rendszer és a kapitalista rendszer közötti ellentét *antagonisztikus* ellentét, és a két rendszer harca az antagonisztikus osztályok harcának kifejezése. A kizsákmányoló osztályok felszámolásával az osztályharc a Szovjetunió szempontjából a nemzetközi porondra helyeződött át.

A Szovjetunió és a kapitalista országok — két világ, „két tábor, a vonzás két központja"[63]. Sztálin elvtárs a SzK(b)P XIV. kongresszusán előre megmondotta, hogy e két tábor létrejön, megmutatta ezek fejlődési irányát. Azt mondotta, hogy „az egész világon a vonzás két fő, de egymással ellentétes központja és ennek megfelelően az e központok felé való vonzás két iránya alakul ki: Anglia—Amerika a burzsoá kormányok számára és a Szovjetunió a Nyugat munkásai és a Kelet forradalmárai számára"[64].

Ma már teljesen kialakult nemcsak ez a két fő és ellentétes tábor, a két vonzási központ, hanem fejlődésük iránya is. Sztálin elvtárs már akkor, 1925-ben megmondta, hogy „erőink napról-napra, sőt óráról-órára gyarapodnak és gyarapodni is fognak", és ezzel szemben „a kapitalizmus napról-napra, sőt óráról-órára is gyengülni fog"[65].

---

[62] Sztálin. A SzK(b)P XIV. kongresszusa. Lásd *Sztálin* Művei. 7. köt. 317. old.
[63] Ugyanott, 300. old.
[64] Ugyanott, 299. old.
[65] Ugyanott, 303. old.

A Szovjetunió akkor az egyetlen szocialista ország volt. Ma már számos európai ország halad a szocializmus építésének útján. Ma vállvetve harcol a Szovjetunióval a nagy kínai nép, amely lerázta magáról a hazai és külföldi imperializmus jármát. A Szovjetunió ma a béke, a demokrácia és a szocializmus hatalmas táborának élén halad. A Szovjetunió mint forradalmi vonzási központ egyre inkább megnyeri a világ minden haladó emberének rokonszenvét, mert ezek tudják, hogy csak a szovjet békepolitika, a háborús gyujtogatók elleni harc politikája biztosítja a népek jövőjét.

Ugyanakkor a világkapitalizmus egyik hadállását a másik után veszti el és belső ellentéteitől marcangolva, elkerülhetetlen pusztulása felé közeledik.

Míg a Szovjetunió és a népi demokratikus országok a békéért harcolnak, addig az imperialista Amerika és az általa vezetett agresszív tömb új világháború kirobbantását készítik elő. Sztálin elvtárs a *Pravda* tudósítójának adott interjújában rámutatott arra, hogy „az Amerikai Egyesült Államokban, Angliában, valamint Franciaországban is vannak agresszív, új világháborúra szomjazó erők. Nekik háború kell, hogy extraprofitot szerezhessenek, hogy kirabolhassanak más országokat. Ezek a milliárdosok és milliomosok a háborút hatalmas hasznot hozó, jövedelmező üzletnek tekintik"[66].

Veszedelmes hiba volna tehát figyelmen kívül hagyni a külső ellentéteket, a szocializmus világa és a kapitalizmus világa közötti ellentéteket. A belső és a külső ellentétek nincsenek elszigetelve egymástól, hanem összefüggnek egymással. A kapitalista világ léte, tehát a külső támadás veszélyének fennállása országunk védelmi képességének további erősítését követeli meg. Sztálin elvtárs 1946-ban mondott választási beszédében, amelyben vázolta az acél-, nyersvas-, szén-, kőolaj- stb. termelés növelésének nagyszabású tervét, rámutatott arra, hogy országunk csak e terv teljesítésével biztosíthatja magát a kapitalista világ fennállásával kapcsolatos mindenfajta meglepetés ellen.

[66] Beszélgetés a „Pravda" tudósítójával, 1951 február 17-én. Lásd *Sztálin.* A békéért. 93. old.

Nem szemlélhetjük például az emberek tudatában visszamaradt kapitalista csökevények elleni harcot elszakítva a kapitalista világ létezésétől, amely igyekszik erősíteni ezeket a csökevényeket, azért, hogy gyengítse országunkat. Minél sikeresebben küzdjük le tehát fejlődésünk ellentmondásait az országon belül, annál sikeresebben oldjuk meg a párt és az állam által kitűzött feladatokat, annál inkább megszilárdulnak a szocializmus világának hadállásai a kapitalista világ ellen folyó harcában.

Most áttérünk arra a kérdésre, hogy milyen új formákban küzdik le a szocialista társadalom belső ellentmondásait.

6. A bírálat és az önbírálat mint a fejlődés új hajtóereje, mint az új és a régi közti harc formája

A szocialista társadalom belső ellentmondásai leküzdésének egyik legfontosabb formája a bírálat és az önbírálat. Olyan körülmények között, amikor az előrehaladás szempontjából döntő jelenségre tesz szert az emberek szocialista tudatossága, a harc a munkához és a társadalmi tulajdonhoz való régi viszony csökevényei, a burzsoá kultúra hatásának maradványai stb. ellen — ilyen körülmények között a bírálat és az önbírálat a fejlődés hatalmas hajtóerejévé válik. A bírálat és az önbírálat mint a fejlődés új, dialektikus törvényszerűsége jelenik meg.

Lenin és Sztálin műveikben kimerítő meghatározását adják a bírálat és az önbírálat szerepének a szovjet társadalom fejlődésében.

Lenin az Októberi Forradalom utáni munkáiban és beszédeiben következetesen hangoztatta, hogy a társadalom új, szovjet alapon végbemenő fejlődésének fő tényezője a tömegek önálló, alkotó tevékenysége. Lenin azt tanította, hogy csak akkor tudjuk biztosítani a szocializmus győzelmét, ha bevonjuk a széles tömegeket az új világ tevékény építésébe. Lenin ezzel kapcsolatban rendkívül nagy jelentőséget tulajdonított a tömegek részéről jövő bírálatnak, az államapparátusba és a dolgozók akaratából társadalmi funkciókba állított egyes

vezetők munkájában előforduló hibák, fogyatékosságok és bürokratizmus bírálatának. Lenin 1920-ban a Moszkva-kormányzósági pártkonferencián mondotta: „Az igazi építőmunka elválaszthatatlan a kritikától és annak tartalmától"[67].

A bírálat és az önbírálat jelentőségéről szóló lenini tanítást Sztálin elvtárs fejlesztette tovább. Sztálin elvtárs a SzK(b)P XV. kongresszusán tudományosan meghatározta a bírálat és az önbírálat fogalmát, s kimutatta, hogy a bírálat és az önbírálat a szovjet társadalom egyik legfontosabb hajtóereje. Sztálin elvtárs, miután hangsúlyozta, hogy a régi és az új, az elhaló és a születő harca fejlődésünk alapja, ezt a következtetést vonta le: „Ha nem vesszük észre és nem tárjuk fel nyiltan és becsületesen, ahogyan bolsevikokhoz illik, munkánk fogyatékosságait és hibáit, akkor elzárjuk magunk előtt az előrehaladás útját. De mi előre akarunk haladni. És éppen azért, mert előre akarunk haladni, a becsületes és forradalmi önbírálatot egyik legfontosabb feladatunkká kell tennünk. Enélkül nincs előrehaladás. Enélkül nincs fejlődés"[68].

Sztálin elvtárs e szavaival tudományosan megfogalmazta a szovjet társadalom fejlődésének dialektikus törvényét. Sztálin elvtárs kimutatta, hogy fejlődésünk alapja a régi és az új, az elhaló és a születő harca, s egyben feltárta azt az új formát is, amelyet ez a harc ölt a szovjet társadalmi rend viszonyai közt.

A bírálat és az önbírálat jelentősége abban áll, hogy az élenjárónak, az alkotónak, az újítónak a maradi, a megcsontodosott, a megszokott ellen viselt harca formája. A bírálat és az önbírálat jelentőségét teljes nagyságában mutatja az az alapvető tény, hogy a szovjet társadalom életét áthatja az újítás, az alkotás, a teremtés szelleme. Soha, sehol sem volt még olyan rend, amely ilyen merészen és rettenthetetlenül tört volna új utakat a fejlődésben, szállt volna síkra az élet minden területén az új, az élenjáró mellett.

De az életünkben születő új csak akkor jöhet létre és

[67] Lenin. Külső és belső helyzetünk és a párt feladatai. Lásd *Lenin* Művei. 31. köt. 439. old.

[68] Sztálin. Három fogyatékosság pártunk gyakorlatában. Lásd *Lenin—Sztálin.* Párt és pártépítés. 591. old.

fejlődhet szabadon, ha megdönti az elavultat, s harcol a régi, az elhaló ellen, amely nem távozik egyszerűen a színről, hanem ellenáll, védekezik. A bírálat jelentőségét és szerepét éppen az határozza meg, hogy a bírálat feltárja, felszínre hozza a régit, az elavultat, napfényre hozza és leküzdi az új és a régi közötti ellentétet, s ezzel szabaddá teszi az utat az új, az élenjáró fejlődése számára.

A szocialista építés tapasztalatai teljes nagyságában megmutatják a bírálat és az önbírálat szerepét és jelentőségét társadalmunkban.

Ismeretes, hogy a kommunizmus csak akkor győzhet, ha megteremti a munka termelékenységének új, a kapitalizmusénál mérhetetlenül magasabb színvonalát. A szovjet rend létrehozta a tömegek hatalmas erejű mozgalmát, amely leküzdötte a munka termelékenységének régi, a kommunizmusba való átmenethez elégtelen színvonalát. Ez a mozgalom, a munka új termelékenységéért folytatott harc e formája: a szocialista verseny és a Sztahanov-mozgalom.

De mi a szocialista verseny, a Sztahanov-mozgalom? Harc a munkában megnyilvánuló maradiság és megcsontosodottság ellen, az élenjáró munkások és kolhozparasztok harca az elmaradóknak az élenjárókhoz való felzárkóztatásáért. Azoknak a tömegeknek az önbírálata ez, akik becsületesen és forradalmi módon feltárják a munkájukban előforduló fogyatékosságokat és a munka magasabb termelékenységének létrehozása útján leküzdik ezeket a fogyatékosságokat. Sztálin elvtárs azt mondotta, hogy a „szocialista versenyben a tömegek gyakorlati forradalmi *önbírálata* jut kifejezésre, mely a dolgozók millióinak alkotó *kezdeményezésére* támaszkodik". A szocialista versenyben, mint a tömegek forradalmi bírálatában és önbírálatában, nagyon világosan megmutatkozik az „ellentétek harcának" új jellege társadalmunkban, az ellentétek feltárásának és leküzdésének új, sajátos formája. A dolgozó tömegek — országuk gazdái — nem a kizsákmányolóknak, hanem maguknak, a saját államuknak dolgoznak és ezért létérdekük a munka termelékenységének emelése, mert tudják, hogy csak így haladhatnak gyorsabban a kommunizmus felé.

Világosan megmutatkozott fejlődésünknek ez a sajátossága a Sztahanov-mozgalomban. A Sztahanov-mozgalom közvetlen kifejezője annak a harcnak, amelyet a modern technikát elsajátított élenjáró munkások folytatnak a maradiság és a megcsontosodottság ellen, a maradiság és megcsontosodottság gyakorlati bírálata a magas termelékenységű munka által, amely új utakat tör magának a technikában és a termelési módszerekben. Mint Sztálin elvtárs a sztahanovisták első országos tanácskozásán hangoztatta, e mozgalom „bizonyos mértékben üzemi vezetőségeink akarata ellenére született meg és kezdett kibontakozni, sőt harcban ezekkel a vezetőségekkel".

Sztálin elvtárs feltárta azokat az ellentmondásokat, amelyeket a Sztahanov-mozgalom küzdött le. Sztálin elvtárs megállapította, hogy ez a mozgalom nem fokozatosan fejlődött, hanem robbanásszerűen, mintha valami gátat tört volna át. „Nyilvánvaló — mondotta Sztálin elvtárs —, hogy valamiő akadályt kellett legyőznie. Valaki gátolta, valaki elnyomta, de lám, a Sztahanov-mozgalom összeszedte erőit, áttörte ezeket a gátakat és elárasztotta az országot.

Hogy áll ez a dolog, ki gátolta tulajdonképpen a mozgalmat?

Gátolták a régi technikai normák és a normák mögött álló emberek. Néhány évvel ezelőtt mérnökeink, technikusaink és gazdasági funkcionáriusaink bizonyos technikai normákat dolgoztak ki, amelyeket munkásaink és munkásnőink technikai elmaradottságához szabtak. Azóta eltelt néhány esztendő. Az emberek ez alatt az idő alatt nagyot nőttek, technikai tudásuk fejlődött. A technikai normák viszont változatlanok maradtak. Érthető, hogy ezek a normák most a mi új embereink számára elavultaknak bizonyultak"[69].

Hogyan küzdötték le ezt az ellentmondást? A sztahanovisták forradalmi önbírálatukkal és bírálatukkal, amely a munka új termelékenységében fejeződött ki, felléptek azoknak a mérnököknek és technikusoknak a konzervatizmusa ellen, akik a régihez, a megszokotthoz ragaszkodtak. A kommu-

[69] Sztálin. Beszéd a sztahanovisták első összszövetségi tanácskozásán. Lásd. *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 629. old.

nista párt, amely éberen figyel a tömegek szavára és felkarol minden értékes kezdeményezést, mindent elkövetett, hogy tág teret nyujtson a Sztahanov-mozgalom számára. A párt rendkívül keményen megbírálta azokat a gazdasági funkcionáriusokat, mérnököket és technikusokat, akik nem akarták meglátni az életben születő újat, nem vették észre az előrehaladás folyamán létrejött ellentmondást és nem látták be, hogy ezt az ellentmondást a további, még sikeresebb előrehaladás érdekében le kell küzdeni. Így küzdötték le az ellentmondást, és a tömegmozgalommá vált Sztahanov-mozgalom, amely ma is egyre fejlődik, szocialista gazdaságunk növekedésének éltető forrása.

Az új életet építő sokmilliós néptömegek önálló tevékenységének ugyanezen a talaján nyugszik a szovjet társadalom egész társadalmi és politikai élete. A szovjet szocialista demokrácia, amely a demokratizmus legmagasabb és mindvégig következetes formája, felszabadítja az emberek kezdeményezését és energiáját, tudatosítja bennük, hogy ők az állam gazdái, és aktív harcosokká, széles látókörű, széles társadalmi érdeklődésű állampolgárokká neveli őket. A bírálat és az önbírálat ezen a téren is hatalmas fegyver. Az államuk felvirágoztatásáról gondoskodó néptömegek és a dolgozó nép élcsapata — a bolsevik párt — sikerrel forgatják kezükben ezt a fegyvert, amelyet mindennemű pangás ellen irányítanak, s amelynek segítségével küzdenek a szovjet állam megszilárdításáért és fejlesztéséért.

Az állami és társadalmi élet mechanizmusa országunkban a következő: a Szovjetek, a dolgozók mindenkit felölelő tömegszervezetei; a szakszervezetek, amelyek a munkások és alkalmazottak tízmillióit ölelik fel és a tömegek öntevékenysége alapján épülnek fel; a Komszomol a sokmilliós ifjúsági szervezet, amely az ifjú nemzedéket a kommunizmus szellemében neveli és fokozza az ifjúság társadalmi aktivitását; valamint a többi számos társadalmi szervezet. Ez a mechanizmus teszi lehetővé, hogy a dolgozó tömegek éljenek a forradalmi bírálattal és önbírálattal.

Sztálin elvtárs feltárta a bírálatnak és önbírálatnak azt a fontos szerepét, hogy segít bevonni a tömegeket az állam

irányításába, segít hozzászoktatni őket az állami tevékenységhez, fokozni műveltségüket. A bírálat és az önbírálat felszabadítja a dolgozók aktivitását, módot nyujt nekik arra, hogy megmutassák képességeiket, növeli éberségüket. Sztálin elvtárs ezzel kapcsolatban mondta a SzK(b)P moszkvai szervezetének aktíva-gyűlésén 1928 április 13-án:

„Mi szükséges azonban ahhoz, hogy felszabadítsuk a munkásosztály s általában a dolgozók erejét és képességeit s lehetővé tegyük számukra, hogy megszerezzék az ország igazgatásához szükséges jártasságot? Ehhez mindenekelőtt az szükséges, hogy becsületesen és bolsevik módra valósítsuk meg az önbírálat jelszavát, becsületesen és bolsevik módra valósítsuk meg a munkánkban előforduló fogyatékosságok és hibák alulról jövő kritikájának jelszavát. Mit jelent az, ha a munkások élnek a lehetőséggel és nyiltan és őszintén bírálják a munka fogyatékosságait, javítják munkánkat és viszik azt előre? Azt jelenti, hogy a munkások az ország, a gazdaság és az ipar vezetésének cselekvő részeseivé válnak. Ez pedig feltétlenül erősíti a munkásokban azt az érzést, hogy ők az ország gazdái, fokozza aktivitásukat, éberségüket, műveltségüket"[70].

E sztálini szavak megmutatják azt a szakadékot, amely elválasztja a burzsoá demokráciát a szovjet szocialista demokráciától: a burzsoá demokrácia fél a tömegek bírálatától és minden erejéből igyekszik elfojtani a tömegek hangját, a szocialista demokrácia ezzel szemben nem létezhet az alulról jövő bírálat nélkül és a dolgozók millióit felemeli arra a szintre, hogy aktív társadalmi és politikai életet éljenek. A bolsevik párt a bírálat és az önbírálat segítségével növeli a tömegekben azt az érzést, hogy ők az ország gazdái, neveli az állam tevékeny polgárait.

A bírálat és az önbírálat, mint a szovjet társadalom fejlődésének hajtóereje, megmutatja az „ellentétek harcának" egyik nagyon fontos sajátosságát az új történelmi viszonyok között. Ez a sajátosság abban áll, hogy az új és a régi harcában a domináló elv az új, az élenjáró, a haladó. Persze, a régi,

[70] Sztálin. A Központi Bizottság és a Központi Ellenőrző Bizottság áprilisi együttes plénumának munkájáról. Lásd *Sztálin* Művei, 11. köt. 40—41. old.

antagonisztikus társadalomban is az élenjáró, a haladó a domináló elv, amely végülis győzelmet arat. De a régi társadalomban ennek az élenjárónak elkeseredett harcot kell folytatnia az uralkodó osztályok ellen, akiknek rendelkezésére áll a politikai hatalom óriási apparátusa, a tömegek befolyásolásának nagy ideológiai gépezete, és akik felhasználják ezeket az eszközöket mindannak támogatására, ami elhaló, ami fékezi az előrehaladó fejlődést.

A szovjet szocialista társadalomban ellenkezőleg, az államhatalom ereje, a kommunista párt tekintélye, szervező és mozgósító tevékenysége, a szovjet társadalom ereje támogatja az élenjáró, a progresszív elvet, és ez segít abban, hogy gyorsabban leküzdjük az új és a régi közötti ellentétet, meggyorsítsuk a fejlődést. Az állam, a párt felkarolja a szovjet emberek bármely értékes, alkotó kezdeményezését, amely elősegíti a gyors előrehaladást. Ezt láttuk a Sztahanov-mozgalom példáján és sok más esetben. A bírálat és az önbírálat azért is fontos, mert segít az élenjárónak, hogy megvalósítsa domináló szerepét a szovjet társadalom fejlődésében.

Azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a fejlődésben rejlő ellentmondások feltárása és leküzdése szovjet módszerének, a szovjet társadalom egyik hajtóerejének, a bírálatnak és az önbírálatnak lényegéhez tartozó vonás a pozitív, gyakorlati, forradalmi jelleg. A bolsevik bírálat és önbírálat egyetlenegy célt tart szem előtt: a gyakorlatban megszüntetni a fogyatékosságokat, megteremteni a feltételeket az anyagi és szellemi értékek még gyorsabb gyarapítása számára. A bolsevik bírálattal és önbírálattal összeférhetetlen a szó és a tett közötti meghasonlás. A nép érdekei, a kommunista társadalom építésének érdekei, az új, az élenjáró győzelme a fejlődést gátló elavult felett — ez a fő cél vezérli a bolsevik bírálatot és önbírálatot.

Sztálin elvtárs 1928-ban „Az önbírálat jelszavának elsekélyesítése ellen" című cikkében éles határt vont a bolsevik bírálat és önbírálat, valamint az ellenséges „bírálat" között.

„Ezt az *idegen*, romboló, bolsevizmusellenes «önbírálatot» — írta Sztálin elvtárs — szigorúan meg kell különböztetni a *mi* önbírálatunktól, a bolsevik önbírálattól, amelynek célja

a pártszerűség *fejlesztése*, a Szovjethatalom *megszilárdítása*, építésünk *javítása*, gazdasági kádereink *erősítése*, a munkásosztály *felfegyverzése*"[71].

*

A nem-antagonisztikus ellentétek tartalmának és leküzdésük formáinak elemzése alapján néhány fontos következtetést vonhatunk le arról, hogy milyen sajátosságokon keresztül nyilvánul meg az ellentétek harca útján végbemenő fejlődés törvénye a szocializmusban.

1. Szemben a tőkés társadalom antagonisztikus ellentéteivel, a szocializmus nem-antagonisztikus ellentétei nem vezetnek a társadalom kettészakadására, két olyan erő létrejöttére és növekedésére, amelyek élethalálharcot vívnak egymással. A nem-antagonisztikus ellentétek a szovjet társadalom erkölcsi-politikai egysége alapján nyilvánulnak meg és fejtik ki hatásukat.

A munkásosztály, a kolhozparasztság, meg a szovjet értelmiség gazdasági és politikai érdekeinek közössége az a fő és döntő tényező, amely meghatározza a szocialista társadalom ellentmondásainak új jellegét, az ellentmondások hatásának sajátosságait. Ezeknek az ellentmondásoknak felkutatása, feltárása és leküzdése törvényszerűen magával hozza a szovjet szocialista társadalom erkölcsi-politikai egységének további megszilárdulását.

2. Míg a kapitalizmus antagonisztikus ellentéteinek leküzdése lehetetlen a kapitalizmus talaján és e talaj megsemmisítését követeli meg, addig a szocialista társadalom nem-antagonisztikus ellentétei leküzdhetők a szocializmus talaján, és ezen a talajon küzdik is le őket. A szocializmusban a termelőerők és a termelési viszonyok teljes összhangja, a kizsákmányoló osztályok teljes hiánya kedvező feltételeket teremt az előrehaladás számára, bármilyen belső ellentmondás leküzdése számára, mert ezek nem a hanyatlás, nem a rothadás

[71] Sztálin. Az önbírálat jelszavának elsekélyesítése ellen. Lásd *Sztálin* Művei. 11. köt. 146. old.

ellentmondásai, hanem a növekedés, a fejlődés, a végnélküli tökéletesedés ellentmondásai.

3. A nem-antagonisztikus ellentéteket, éppúgy mint minden más ellentétet, harcban küzdik le. A magántulajdonosi tendenciák, amelyek még fellelhetők a kolhozparasztok egy részénél, az elmaradott elemeknek a munkához való nem szocialista viszonya, az értelmiség bizonyos részének hajbókolása a rothadó burzsoá kultúra előtt, a bürokratizmus és az emberek tudatában visszamaradt egyéb kapitalista csökevények nem küzdhetők le, ha nem harcolunk ellenük, ha azt képzeljük, hogy ezek majd önmaguktól megszűnnek. Csak az ellenük folytatott harc lehet a fejlődés, az előrehaladás forrása. De e harc formája gyökeresen különbözik attól a formától, amelyben az új és a régi harca a kapitalista társadalomban végbemegy. A központi feladat az emberek kommunista nevelésére, a példamutatással való meggyőzésre, a közvélemény befolyásolására helyeződik át, ami azonban nem zárja ki a kényszer alkalmazását sem a rosszindulatú elemekkel szemben. A szocializmusban a fogyatékosságok bírálata és önbírálata mint a fejlődés óriási hajtóereje jelentkezik. A fegyverek kritikája, amely az antagonisztikus ellentétek megoldásának fő eszköze volt, átengedi helyét a kritika és az önkritika fegyverének, amely a szocialista társadalom nemantagonisztikus ellentéteit küzdi le.

7. Az ellentétekről szóló tanítás, valamint az „objektivizmus" és a pártosság kérdése a megismerésben. Lenin és Sztálin a fogalmak dialektikus rugalmasságáról

A marxista dialektikának az a tétele, hogy a fejlődés az ellentétek harca, komoly követelményeket támaszt az emberi megismeréssel szemben. E követelmények közül a legfontosabb a pártosság követelménye, vagyis a társadalmi jelenségek vizsgálatának olyan módja, amely nem keni el, nem leplezi el, hanem feltárja az osztályokra tagolt társadalomban végbemenő egyes folyamatok osztályjellegét, osztályalapját, és arra kötelez, hogy nyiltan egy bizonyos meghatározott osztály álláspontjára helyezkedjünk.

Lenin találóan mondotta, hogy a társadalmi jelenségek osztályellentéteket tartalmazó jellegének tudatos elpalástolása: *burzsoá objektivizmus* a megismerésben. Lenin leleplezte a „legális marxista" Sztruvét, aki jellegzetes burzsoá objektivista módon bírálta a narodnyikságot, és kimutatta, hogy semmit sem tudunk megérteni a történelmi folyamatokból, ha nem tárjuk fel, mely osztályoknak a harcából tevődnek össze ezek a folyamatok, ha nem állapítjuk meg, melyik osztály a társadalmi fejlődés ilyen vagy amolyan tendenciáinak a hordozója. Sztruve fejtegetéseinek alapvonása, írta Lenin, „az a szűk objektivizmus, amely a folyamat elkerülhetetlenségének és szükségszerűségének bizonyítására szorítkozik s nem igyekszik e folyamat minden egyes konkrét szakaszával kapcsolatban feltárni az osztályellentétnek a folyamatra jellemző formáját — az az objektivizmus, amely erre a folyamatra általánosságban jellemző, ezzel szemben nem jellemző külön-külön azokra az ellentétes osztályokra, amelyeknek harcából a folyamat kibontakozik"[72].

Sztruve persze nem véletlenül beszélt „folyamatról általában". A burzsoá ideológusnak érdeke az, hogy eltitkolja, elrejtse a kapitalizmus súlyos ellentmondásait és ezzel a kapitalizmus fejlődését harmonikus folyamatnak tüntesse fel, amelyben nincs osztályharc, nincsenek antagonisztikus ellentétek. Ez általában a burzsoá és reformista „objektivisták" jellemző vonása; készséggel fecsegnek a fejlődés „történelmi szükségszerűségéről", arról, hogy merre halad ez a fejlődés, de mint a tűztől, úgy félnek attól a kérdéstől, hogy milyen ellentétekből tevődik össze ez a fejlődés, milyen helyet foglalnak el az ellentétes osztályok ebben a fejlődésben, melyik osztály fejezi ki a multat, az elhalót és melyik a jövőt.

A jobboldali szocialisták például éppen eleget beszélnek arról, hogy a fejlődési folyamat „elkerülhetetlenül" a „szocializmus" felé halad. De az ő „szocializmusuk" csak puszta frázis, mert nem tárják fel ennek a folyamatnak antagonisztikus osztályjellegét, szándékosan elkenik azt a tényt, hogy

[72] Lenin. A narodnyikság gazdasági tartalma és bírálata Sztruve úr könyvében. Lásd *Lenin* Művei. 1. köt. 531. old.

ez a folyamat csakis mint osztályharc lehetséges, mint olyan harc, amelyet a proletárforradalom és proletárdiktatúra tetőz be.

A társadalmi jelenségek megismerésében tanúsított burzsoá objektivizmussal Lenin a kommunista pártosságot állította szembe, amely arra kötelez, hogy ne csak feltárjuk minden egyes társadalmi folyamat osztályalapját, hanem hogy nyiltan helyezkedjünk is a proletariátus álláspontjára — annak az egyetlen forradalmi osztálynak az álláspontjára, amely nem szab határt az emberi megismerés elé; „a materializmus — írta Lenin —, hogy úgy mondjuk, magában foglalja a pártosságot, amely arra kötelez, hogy az események minden megítélésénél közvetlenül és nyiltan egy bizonyos meghatározott társadalmi csoport álláspontjára helyezkedjünk"[73].

A vizsgálatnak ez a módja ugyanakkor az egyedül tudományos, igazán objektív mód, amely nem keni el az osztályharc és az osztályellentétek reális tényeit, hanem feltárja szerepüket és konkrét, történelmi tartalmukat.

A burzsoá objektivista csak látszólag objektív, a valóságban a szubjektivizmus legrosszabb válfajának képviselője, mert meghamisítja a fejlődés valóságos képét. A kommunista pártosság álláspontja ezzel szemben az igazán tudományos objektivizmusnak a kifejezése, amely híven tükrözi a valóság képét, összes ellentmondásaival egyetemben.

A marxista dialektikának az ellentétekről szóló tanítása másik igen fontos követelményt is támaszt az emberi megismeréssel szemben. Megismerésünknek a valóság visszatükröződésének, másolatának kell lennie. Az objektív valóság jellemző vonása azonban nem a mozdulatlanság, a megcsontosodottság, hanem a mozgékonyság, az ellentmondásosság, az egymásba való átmenet. Ezért a megismerésünk által megfogalmazott emberi fogalmaknak, kategóriáknak és törvényeknek, hogy helyesen tükrözzék az objektív valóságot, ugyanolyan mozgékonyaknak, rugalmasaknak kell lenniök, képeseknek kell lenniök arra, hogy átmenjenek egymásba.

Hegel filozófiatörténeti előadásaihoz fűzött megjegyzései-

[73] Lenin. A narodnyikság gazdasági tartalma és bírálata Sztruve úr könyvében. Lásd *Lenin* Művei. 1. köt. 424. old.

nek egyik helyén Lenin azt a nagyon fontos gondolatot vetette papírra, hogy a legnehezebb — a mozgást fogalmakban, gondolatban kifejezni. A nehézséget itt az okozza, hogy minden mozgás rendkívül ellentmondásos. És gondolkodásunknak, hogy híven tükrözze vissza a mozgást, fogalmaiban meg kell ragadnia és ki kell fejeznie a mozgásnak ezt az ellentmondásos voltát. Ez az egyetlen út, amelyen haladva az emberi megismerés adekvát módon, vagyis híven ábrázolhatja a valóságot.

„És ebben van — írja Lenin — a dialektika *lényege. Éppen ezt a lényeget* fejezi ki ez a formula: az ellentétek egysége, azonossága"[74].

Hogy mennyire igaza volt Leninnek, megmutatja azoknak a metafizikusoknak a példája, akik nem tudva vagy nem akarva felemelkedni a dialektikus ellentmondások álláspontjáig, hadat üzennek az emberi értelemnek, a logikai fogalmaknak és kategóriáknak. Az utóbbi évtizedek burzsoá filozófiája létrehozta azt az áramlatot, amelyet a burzsoá filozófiatörténészek „romantikusnak" neveznek a régi, „klasszikus" filozófiai iskolákkal szemben. A romantikus áramlat, amelyhez Bergson intuitivizmusát, a pragmatizmust, az úgynevezett „életfilozófiát", a nietzscheizmust stb. sorolják, *tagadja a racionális megismerést* és felmagasztalja, Bergson nyelvén szólva, a „zavarosnak", irracionálisnak, ösztönszerűnek azt a kis darabját, amely szerintük „még megmaradt" az emberben.

Az értelem elleni hadjáratnak az a gondolat az alapja, hogy az értelem, amely csak a statikusat, a mozdulatlant ragadja meg, nem képes kifejezni a mozgást, hogy a fogalmak élettelenné teszik az élőt, amikor egymással össze nem függő részekre tagolják azt.

„Az intellektust — írja Bergson — nem azért teremtették, hogy elgondolja a fejlődést, e szó tulajdonképpeni értelmében, vagyis a tiszta mozgékonyságot képviselő változás szakadatlanságát."

A fogalmak segítségével történő megismerési módot Bergson filmszerű megismerésnek nevezi, az értelem szerinte

[74] *Lenin.* Filozófiai füzetek. 243. old. (oroszul).

csak merev filmkockákat, mozdulatlan pillanatokat tud visszaadni.

Könnyű megérteni, hogy ez a filozófia egyszerűen tagad minden tudományt, minden tudományos megismerést. Mert ha a fogalmak nem tudják adekvát kifejezni a mozgást, a fejlődést, akkor hogy volna lehetséges a tudomány? De a filozófia „romantikus" irányzatának bajnokai a legkevésbbé sem törődnek a tudomány érdekeivel.

A materialista dialektika nemcsak állítja, hogy értelmünk és fogalmaink képesek adekvát módon, pontosan tükrözni a mozgást, annak legbonyolultabb formáiban, hanem az ellentétek egységéről és harcáról szóló tanításával megmutatja azt az egyedüli utat is, amely ilyen adekvát tükrözéshez vezet.

Ennek érdekében az emberi gondolkodásnak, megismerésnek le kell mondania a metafizikus megcsontosodottság minden maradványáról és egész gazdagságában követnie kell az ellentéteknek a valóságban végbemenő modulációját, átmenetét, átalakulását.

A metafizikus szakadékot teremt az ellentétek között. Az ellentéteket megcsontosodott, mozdulatlan valamiknek tekinti, amelyek képtelenek az egymássá való átalakulásra. Ebből fakad aztán a tudomány és a politika metafizikusainak állandó vétke: gondolataik, fogalmaik, jelszavaik, taktikájuk megcsontosodottsága, merevsége. Ezért képtelenek a metafizikusok elképzelni, hogy a „holt" anyag önmagától, fejlődéstörvényeinél fogva saját ellentétévé — „élő anyaggá" alakul át, hogy az osztálytársadalom saját ellentétévé — osztálynélküli társadalommá alakul át stb.

A marxista dialektika ezzel szemben feltárja az ellentétek egységét, harcát, átmenetét mint az objektív valóság leglényegesebb és legfontosabb fejlődéstörvényét, s figyelmét arra fordítja, hogy az emberi fogalmak is megfeleljenek a valóság ezen egyetemes törvényének. A marxista dialektika ereje éppen abban áll, hogy az emberi elmét a feltétlenül szükséges rugalmasság szellemében neveli. A logikai fogalmaknak — hangsúlyozza Lenin —, hogy azok helyesen tükrözhessék a valóságot, „csiszoltaknak", „pallérozottaknak", „rugalmasaknak", „kölcsönösen összefüggőknek", „mozgé-

konyaknak", „relatívaknak", „ellentétükben egységeseknek" stb. kell lenniök.

Leninnél ragyogó tételeket találunk, amelyek mélyenszántóan feltárják az ellentétek egységéről és harcáról szóló dialektikus tanítás jelentőségét a megismerés szempontjából.

Idézünk néhányat e lenini tételek közül.

„A *dialektika* az a tanítás, amely arról szól, hogy hogyan lehetnek és hogyan szoktak *azonosak* lenni (hogyan válnak azonosakká) az *ellentétek* — milyen feltételek mellett azonosak, egymássá alakulva át —, miért nem szabad az emberi elmének ezeket az ellentéteket holtnak, megcsontosodottnak tekintenie, és miért kell azokat élőnek, feltételesnek, mozgékonynak, egymásba átmenőnek tekintenie"[75].

„A fogalmak mindenoldalú, egyetemes rugalmassága, amely az ellentétek azonosságáig emelkedik — ez a lényeg"[76].

Ha Marx az értékformák fejlődését és általában a kapitalista termelési mód fejlődését nem dialektikusan elemezte volna, ha az általa alkotott fogalmak nem lettek volna ugyanolyan rugalmasak, mozgékonyak, egymássá átalakulók, mint azok az objektív jelenségek, amelyeket kifejeznek — nem tudta volna ábrázolni azt a folyamatot, ahogyan az egyes értékforma saját ellentétévé — általános értékformává alakul át, az egyszerű árutermelés — kapitalista árutermeléssé, a kapitalista termelési mód — szocialista termelési móddá alakul át.

A társadalmi életben, a politikai harcban egy lépést sem tehetünk e dialektikus rugalmasság nélkül, mert a társadalomban végbemenő folyamatok különösen mozgékonyak, rugalmasak, „ellentmondásosak". Hányszor kellett pártunk vezéreinek, Leninnek és Sztálinnak fellépnie a rugalmas bolsevik taktika védelmében azok ellen, akik e taktika „ellentmondásos voltáról" kiáltoztak.

Elmondunk néhány példát.

Ismeretes, hogy a szovjet kultúra építésében a párt és az állam Leninnek és Sztálinnak a tartalmában szocialista, for-

[75] *Lenin.* Filozófiai füzetek. 83. old. (oroszul).
[76] Ugyanott, 84. old.

májában nemzeti kultúrára vonatkozó útmutatásai szerint jár el. A „baloldali" frázisokkal takarózó nacionalista elhajlók harcoltak a párt vonala ellen. Ezek az elhajlók, mint Sztálin elvtárs mondotta, nem értették meg „a nemzeti kultúra kérdésének, e kérdés lenini megfogalmazásának" dialektikáját. A kérdés lenini megfogalmazásának dialektikáját Sztálin elvtárs a következő szavakkal fejezte ki: „Lehetővé kell tenni, hogy a nemzeti kultúrák fejlődjenek és kibontakozzanak, kifejtsék minden bennük szunnyadó erejüket, mert így teremtjük meg a feltételeit annak, hogy a szocializmus világgyőzelme időszakában *egy* közös nyelvet használó egységes közös kultúrában olvadjanak össze"[77].

A nemzeti kultúrákat tehát fejlesztenünk kell, mert csak így teremthetjük meg a feltételeit annak, hogy a jövőben *egy* közös nyelvet használó egységes kultúra jöjjön létre. Ezt a rugalmasságot, ezt az „ellentétek azonosságáig" emelkedő rugalmasságot, ami abban áll, hogy a nemzeti kultúrák maximális fejlesztésén keresztül haladunk az egységes, közös kultúra felé, — ezt a rugalmasságot nem tudta sehogy sem felfogni az opportunisták metafizikus agyveleje. Az opportunisták azt hitték, hogy ha a fejlődés az *egy* közös nyelvet használó egységes és közös kultúra felé halad, akkor helytelen a nemzeti kultúrák és nyelvek fejlesztésének jelszava.

A mai jobboldali szocialisták, a burzsoá ideológusokkal együtt azt a reakciós, kozmopolita gondolatot hirdetik, hogy a nemzeti szuverenitás és a nemzeti kultúrák fogalma „elavult". A proletár internacionalizmus szöges ellentéte a kozmopolitizmusnak, amely a „világkormány" és az „egyetemes" kultúra örve alatt azt követeli, hogy az erős imperialista rablók nyomják el a többi nemzeteket és népeket.

Sztálin elvtárs kimutatja, hogy a fejlődés, amely a nemzeti kultúrák fejlesztésén keresztül a jövő internacionális kultúrája felé tart, ellentmondásos jellegű, és így folytatja:

„Azt mondhatják, hogy a kérdés ilyen megfogalmazása:

[77] Sztálin. A Központi Bizottság politikai beszámolója a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja XVI. kongresszusának. Lásd *Sztálin* Művei. 12. köt. 393. old.

«ellentmondás». De vajjon nincs-e ugyanilyen «ellentmondás» az állam kérdésében is? Azt hirdetjük, hogy az állam elhal. De ugyanakkor amellett vagyunk, hogy erősíteni kell a proletárdiktatúrát, mely a legerősebb és legnagyobb hatalom minden eddig létező államhatalom közül. Végső fokig fejleszteni az államhatalmat *éppen* az államhatalom elhalásához szükséges feltételek előkészítése céljából — ez a marxista formula. Ez «ellentmondás»? Igen, «ellentmondás». De ez az élet ellentmondása és teljesen a marxi dialektikát tükrözi"[78].

Sztálin elvtárs más példát is felhoz a bolsevik taktika ugyanilyen dialektikus „ellentmondásosságára" és rugalmasságára.

„Vagy például, hogyan fogalmazza meg Lenin a különválás jogát is magában foglaló nemzeti önrendelkezés jogának kérdését. Lenin néha egészen egyszerű formulával fejezte ki a nemzeti önrendelkezés tételét: «különválni az egyesülés érdekében». Csak gondolják meg — különválás az egyesülés érdekében. Valóságos paradoxon. Pedig ez az «ellentmondásos» formula a marxi dialektikának azt az éltető igazságát tükrözi, amely lehetővé teszi a bolsevikoknak, hogy a nemzeti kérdés terén a legbevehetetlenebb erődöket is bevegyék"[79].

És Sztálin elvtárs levonja a következtetést az elmondottakból:

„Aki nem értette meg átmeneti időszakunk e sajátosságát és «ellentmondását», aki nem értette meg a történelmi folyamatok e dialektikáját, az a marxizmus számára elveszett"[80].

És ellenkezőleg, csak az áll az igazi marxizmus talaján, aki képes a kellő dialektikus rugalmasságot tanúsítani a valóság tanulmányozásában és a forradalmi gyakorlatban.

Tekintetbe kell vennünk, hogy a marxista dialektikának „a fogalmak rugalmasságáról, az ellentétek azonosságáig emelkedő rugalmasságáról" szóló tétele nemcsak a gondolkodás metafizikus megcsontosodása ellen, hanem mindenféle szofisztika ellen is irányul. A szofisztika lényege minden egyében

[78] Sztálin. A Központi Bizottság politikai beszámolója a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja XVI. kongresszusának. Lásd *Sztálin* Művei. 12. köt. 394. old.

[79] Ugyanott.

[80] Ugyanott, 394—395. old.

kívül abban áll, hogy az objektív helyzet pontos elemzését szubjektív, egyoldalú meghatározásokkal cseréli fel és azokkal dobálózik. És Lenin, amikor erőteljesen hangsúlyozza a fogalmak rugalmasságának szükségességét, ezt a megjegyzést teszi:

„Ez a rugalmasság, szubjektíven alkalmazva = eklektikával és szofisztikával. A rugalmasság, *objektíven* alkalmazva vagyis tükrözve az anyagi folyamat mindenoldalúságát és egységét — dialektika, a világ örök fejlődésének helyes tükrözése"[81].

Hogy mire gondolt Lenin, amikor ezt a fontos kiegészítést fűzte a fogalmak rugalmasságáról szóló gondolatához, mutatja a következő példa, amelyet Lenin „Junius brosúrájáról" című cikkében olvashatunk.

Lenin ebben a cikkében Rosa Luxemburgot (Juniust) bírálja, aki azon az álláspontón állt, hogy az imperializmus korszakában a nemzeti mozgalmak nem lehetségesek és többé nem lehet hely számukra. Az imperializmus korszakában, mondotta Rosa Luxemburg, minden nemzeti háború elkerülhetetlenül ellentétébe — imperialista háborúba — csap át. És azon az alapon, hogy minden nemzeti háború imperialista háborúba csaphat át, Rosa Luxemburg levonta azt a következtetést, hogy nemzeti háborúk a továbbiakban nem lehetségesek.

Első pillantásra úgy tűnhet, hogy itt a fogalmak dialektikus rugalmasságával van dolgunk. A valóságban azonban ez nem dialektika, hanem szofisztika.

Lenin megvizsgálta az effajta „rugalmasságot" és bebizonyította, hogy ez a fogalmak szubjektív rugalmassága, amely nem tükrözi a valóság objektív dialektikáját. Lenin ezt írta: „Természetesen, a marxista dialektika alaptétele az, hogy a természetben és a társadalomban minden határ viszonylagos és változó, hogy nincs *egyetlen* olyan jelenség sem, amely bizonyos feltételek mellett ne csaphatna át saját ellentétébe. A nemzeti háború imperialista háborúvá *változhat és fordítva*...[82],

[81] *Lenin.* Filozófiai füzetek. 84. old. (oroszul).
[82] Lenin. Junius brosúrájáról. Lásd *Lenin* Művei. 22. köt. 321. old.

az imperialista háború bizonyos feltételek közt nemzeti háborúvá változhat.

Lenin azonban felteszi a kérdést: szabad-e azon az alapon, hogy az egyik ellentét másik ellentétté változhat, szabad-e ezért tagadnunk a nemzeti háborúk lehetőségét? Lenin erélyesen fellép az effajta „dialektika" ellen.

„Csak szofista kenheti el az imperialista és a nemzeti háború közötti különbséget azon az alapon — írja —, hogy az egyik a másikba átcsap*hat*. A dialektika nem egyszer volt — a görög filozófia történetében is — a szofizmushoz vezető híd. De mi dialektikusok maradunk, a szofizmák ellen nem általában mindenféle átalakulás lehetőségének tagadásával harcolunk, hanem az *adott* átalakulásnak környezetében és fejlődésében való konkrét elemzésével"[83].

A történelem fejlődésének későbbi tapasztalata — Spanyolország, Kína nemzeti szabadságháborúja, a népek szabadságharca a második világháborúban — teljesen igazolta a kérdés lenini megfogalmazását.

Tehát, a fogalmaknak csakis az olyan rugalmassága tudja visszatükrözni a valóság egész mozgékonyságát és változékonyságát, amelynek alapja a valósággal való összhang, a valóság konkrét elemzése; a szubjektív vizsgálati módnak ellenben, amely nem számol a valósággal, amely a különféle átalakulások puszta lehetőségén alapul, szofisztika az eredménye.

8. Tartalom és forma. A tartalom és a forma változásának dialektikus folyamata

Lenin a „Filozófiai füzetek"-ben, a dialektika elemeinek felsorolásakor, ezt írja: „... a tartalom harca a forma ellen és megfordítva. A forma levetése, a tartalom átalakítása"[84]. Lenin megállapítja, hogy a dialektikának ez az eleme „példája" az ellentétek egységéről és harcáról szóló törvénynek. Lenin nem véletlenül emelte ki a forma és a tartalom dialektikus

[83] Lenin. Junius brosúrájáról. Lásd *Lenin* Művei. 22. köt. 322. old.
[84] *Lenin*. Filozófiai füzetek. 193. old. (oroszul).

viszonyát mint az ellentétek egysége és harca törvényének ragyogó „példáját". A forma és a tartalom dialektikus kölcsönhatásának vizsgálata módot nyujt arra, hogy megértsük az ellentétek egysége és harca törvényének egyik legfontosabb és legáltalánosabb megnyilvánulását.

Minden tárgyban, minden jelenségben két oldalt különböztethetünk meg: a tartalmat és a formát. A dialektika ezért kimondja, hogy minden dolog, minden folyamat a tartalom és a forma egysége.

A forma és a tartalom kérdésében a legfontosabb, hogy helyesen értelmezzük kölcsönös viszonyukat. Elvont formában ez a kölcsönös viszony a következőképpen fejezhető ki: a tárgy tartalma határozza meg a tárgy formáját, a tárgy formája a tartalomból nő ki, mint abból a talajból, amelyen kívül ez az adott forma minden alapot nélkülöz; viszont csak akkor lehet tartalom, amikor formát öltött, amikor megvan a maga formája. Kölcsönös összefüggés, egymás kölcsönös áthatása, kölcsönös átmenet — mindenekelőtt ez jellemzi a tartalmat és a formát, a tárgyak, a jelenségek két oldala közti kölcsönös viszonyt.

A forma és a tartalom dialektikus kölcsönös viszonyának ragyogó példáját mutatta meg Lenin, amikor a proletárpárt szervezeti alapjainak kérdését vizsgálta.

Mint ismeretes, az OSzDMP II. kongresszusán heves vita tört ki a szervezeti szabályzat I. §-ának kérdése körül, vagyis azon kérdés körül, hogy ki lehet az OSzDMP tagja.

A párt szervezeti formája körül forgó vita volt ez: mi legyen a párt — a munkásosztály szervezett, harcos élcsapata, ahogy Lenin, és Lenin hívei követelték, vagy alaktalan, szétfolyó, tarka szervezet, ahogy a mensevikek követelték. A II. kongresszus után a mensevikek ádáz hadjáratot indítottak Lenin ellen, bírálva a forradalmi munkáspárt felépítésének lenini szervezeti elveit.

A mensevikek a szervezeti kérdésekben tanúsított opportunizmusukat „mélyértelmű" filozofálással, nevezetesen azzal az állítással próbálták leplezni, hogy a párt forradalmi munkájának tartalma fontosabb a formájánál. Lenin hívei azon az álláspontoп voltak, hogy a szociáldemokrata párt harcos,

forradalmi irányának nemcsak az eszmei harcban kell érvényesülnie, hanem ezt az irányt meg is kell szilárdítani a pártszervezet meghatározott, forradalmi formáival. Az új, a mensevik *Iszkra* ezzel szemben azt tanította, hogy a „formák csak formák", és nem a formák, hanem a harc tartalma a lényeges.

Lenin „Egy lépés előre, két lépés hátra" című munkájában megsemmisítő bírálattal illette a mensevikeket; „az új «Iszkra» minden írásán — írta — . . . vörös fonálként húzódik végig az a mélyértelmű «gondolat», hogy a tartalom fontosabb a formánál, a program és a taktika fontosabb a szervezetnél . . ."[85]

Lenin leleplezte a mensevizmusnak ezt a „filozófiáját", feltárta e filozófia politikai hátterét, kimutatta, hogy a forma nem egyszerűen külső burka a tartalomnak, hanem a forma megfelel a tartalomnak, meghatározott értelmet, irányt ad neki. A mensevikek azzal, hogy olyan szervezeti formát védelmeztek, amely szélesre tárta a párt kapuit az ingatag, nemproletár elemek előtt és amely szervezetileg alaktalan, tarka és szétfolyó valamivé változtatta volna a pártot, valójában a párt munkájának *forradalmi tartalma* ellen harcoltak és a párt tevékenységének opportunista, reformista irányát védelmezték. A centralizmus, a vasfegyelem, a kisebbség alárendelése a többségnek, a szigorú konspiráció — mindezek olyan szervezeti formák voltak, amelyek biztosították a párt tevékenységének harcos, forradalmi tartalmát. Ezeknek a formáknak az elfogadása nélkül egy lépést sem lehetett tenni előre a párt forradalmi tevékenységének fejlesztésében.

Lenin azt írta akkor, hogy a párt munkájának formája abban az időszakban annyira tökéletlen volt, hogy ez komolyan gátolta gyakorlati forradalmi tevékenységének fejlesztését. „A forma fejletlensége és gyengesége megakadályozza azt, hogy további komoly lépéseket tegyünk a tartalom fejlesztése érdekében, szégyenletes pangást hoz létre, odavezet,

[85] Lenin. Egy lépés előre, két lépés hátra. Lásd *Lenin*. Válogatott művek. 1. köt. 524—525. old.

hogy rablógazdaságot folytatunk az erőkkel, hogy a szó és tett között eltérés mutatkozik"[86].

De másrészt Lenin azt is kimutatja, hogy a forma a tartalomtól függ. A széthúzás és a körösdi időszakában, amikor a szétforgácsolt körök egymástól elszigetelten, egységes program, egységes taktika nélkül, vagyis a munka egységes tartalma nélkül működtek, szó sem lehetett olyan szervezeti formáról, amelyért a bolsevikok a II. kongresszuson és utána harcoltak.

„Amíg nem volt közöttünk egység a program és a taktika alapvető kérdéseiben — írta Lenin —, nyiltan meg is mondottuk, hogy a ziláltság és a körösdi korszakát éljük, kereken kijelentettük, hogy mielőtt egyesülnénk, el kell határolódnunk, a közös szervezet formáiról még csak nem is beszéltünk, hanem kizárólag az opportunizmus ellen, a program és a taktika körül folytatott új ... harc kérdéseit tárgyaltuk. Most ez a harc — ezt mindnyájan elismerjük —, már biztosította az elegendő egységet, melyet a párt programja és a taktikát illető párthatározatok megformuláztak; most meg kell tennünk a következő lépést és mi ezt a lépést mindnyájunk általános jóváhagyásával meg is tettük; kidolgoztuk az egységes, az összes köröket összeforrasztó szervezet *formáit*"[87].

Lenin nemcsak kimutatja a tartalom és a forma közti szoros kölcsönhatást, hanem azt is hangsúlyozza, hogy a domináló, döntő elem a tartalom.

A forma függősége a tartalomtól és a tartalom meghatározó jellege még világosabban megmutatkozik akkor, amikor a forma elszakad a tartalomtól, amikor nincs meg az összhang köztük. A tárgy formájának ugyanis — bár azt a tárgy tartalma határozza meg — van némi viszonylagos önállósága. És e viszonylagos önállóság következtében a forma bizonyos feltételek között idegen tartalommal telítődhet.

A tartalom és a forma dialektikájának ezt az igen fontos oldalát világította meg Sztálin elvtárs „A falusi munkáról" 1933-ban mondott ismeretes beszédében. Sztálin elvtárs hang-

[86] Lenin. Egy lépés előre, két lépés hátra. Lásd *Lenin*. Válogatott művek. 1. köt. 529. old.

[87] Ugyanott, 526. old.

súlyozta a forma óriási jelentőségét, de egyszersmind arra is rámutatott, hogy nem szabad a formát túlbecsülni. A forma óriási szerepet játszik, de minden attól függ, hogy milyen tartalommal töltjük meg.

A kolhoz mint a mezőgazdaság szervezetének szocialista formája, mondotta Sztálin elvtárs, a forradalom egyik legnagyobb vívmánya. Hatalmas forradalmi vívmány a Szovjet is mint a dolgozók politikai szervezetének szocialista formája.

„De a kolhozok és a Szovjetek csak szervezeti *formák*, igaz, hogy szocialista formák, de mégis csak szervezeti *formák*. Minden attól függ, hogy ezeket a formákat milyen *tartalommal* töltik meg"[88].

Sztálin elvtárs emlékeztetett arra, hogy 1917 júliusában, amikor a Szovjeteket mensevikek és eszerek vezették, a Szovjetek e pártok ellenforradalmi tartalmát leplezték. Ugyanígy a kolhozokat is, ha nem vezetjük őket, kihasználhatják a szovjetellenes elemek mint kész tömegszervezeteket.

„A dolog tehát — mondotta Sztálin elvtárs — nemcsak magától a kolhoztól mint szocialista szervezeti formától függ, hanem mindenekelőtt attól, hogy milyen tartalommal töltjük meg ezt a formát, — a dolog lényege az, hogy *ki* áll a kolhozok élén és *ki* vezeti őket"[89].

Mindebből levonhatjuk a gyakorlati következtetést: gondoskodnunk kell arról, hogy a forradalmi formákat forradalmi tartalommal töltsék meg.

Ha a tartalom határozza meg a formát, akkor a tartalom megváltozása megköveteli a forma megváltozását is. És mivel a természetben nincsenek változatlan dolgok, következésképpen a fejlődő dolgokban a tartalom ellentétbe kerülhet és ellentétbe is kerül a régi formával.

Ez az ellentét a természetben és a társadalomban végbemenő fejlődés, haladás egyik igen fontos forrása. Hangsúlyoznunk kell, hogy nem általában a tartalom és a forma között van ellentét, hanem az új tartalom és a régi forma között. Minden egyes tárgy — a tartalom és a forma

[88] Sztálin. A falusi munkáról. Lásd *Sztálin* Művei, 13. köt. 238. old.
[89] Ugyanott, 240—241. old.

egysége. Ideig-óráig a tartalomnak megfelelő forma aktív szerepet játszik, elősegíti a tartalom fejlődését. Mikor azonban a tartalom gyökeresen megváltozik — a változás pedig mindig a tartalommal kezdődik és nem a tárgy formájával —, akkor megszűnik a tartalom és a forma közt addig fennállt összhang is. A forma a tartalom további fejlődésének akadályává válik. És addig, amíg a forma nem változik meg, amíg nem jut összhangba az új tartalommal, konfliktus, ellentét van közöttük.

Ezt mutatja a tárgyak formájának a tartalomtól való függése. A forma elmarad a tartalomtól, mivel az új formára irányuló szükséglet maga is csak akkor jön létre, amikor a megváltozott vagy megváltozó tartalom jelzi, hogy meg kell változtatni a formát.

Az új forma, amely megfelelően kifejezi az új tartalmat, ismét tág teret nyujt a tartalom fejlődése számára, az új forma a fejlődő tartalom „belső szervezete". Ez a fejlődés addig tart, amíg megint nem jön létre konfliktus közöttük és így tovább.

A társadalom története, a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének története a rabszolgatartó, a feudális, a kapitalista társadalomban példa a tartalom és a forma harcára, a tartalom örökös átalakulására, a régi forma állandó levetésére.

A forma és a tartalom között a jelenségekben és a folyamatokban érvényesülő kölcsönhatás dialektikájának helyes megértése, a forma és a tartalom kölcsönös összefüggéseinek, kölcsönhatásának, egységének és ellentétének számbavétele óriási jelentőségű a társadalom átalakításáért folytatott gyakorlati harcban, a proletariátus pártjának gyakorlati tevékenységében.

Ezen a téren az a követelmény áll előtérben, hogy az osztály, a párt képes legyen a harc formáinak megváltoztatására, amikor ezt megköveteli a harc megváltozott tartalma, az új helyzet. Az elavult, régi formákhoz való makacs ragaszkodás, amikor a helyzet erélyesen követeli az új formákat, opportunizmushoz vezet.

Lenin „«Baloldaliság» — a kommunizmus gyermekbetegsége" című munkájában példának megemlíti a II. Inter-

nacionále vezéreit, Kautskyt, Otto Bauert és másokat, akik az imperializmus viszonyai között csak parlamenti, legális harci formákat hirdettek s nem látták, nem akarták látni az új tartalom létrejöttét, és következéskép azt, hogy a munkásosztálynak új, forradalmi harci formákra van szüksége a kapitalizmus ellen.

Ezek a vezérek, írta Lenin, „. . . a gyakorlatban annyira *nem* dialektikusaknak, annyira a formák gyors változásának és a régi formák gyors ütemben új tartalommal való telítődésének megértésére képtelen embereknek bizonyultak, hogy sorsuk nem sokkal irígylésreméltóbb Hyndman, Guesde és Plehanov sorsánál. Bukásuk fő oka az volt, hogy «elbámészkodtak» a munkásmozgalom és a szocializmus fejlődésének egy bizonyos formáján, megfeledkeztek arról, hogy ez a forma egyoldalú, féltek szemébe nézni annak a szöges fordulatnak, amely az objektív viszonyok erejénél fogva elkerülhetetlenné vált, és továbbra is olyan egyszerű, betanult, első pillantásra kétségbevonhatatlan igazságokat hajtogattak, mint az, hogy három több kettőnél. De a politika inkább hasonlít az algebrára, mint az aritmetikára s méginkább a felső matematikára, mint az alsóbbra. Valójában a szocialista mozgalom régi formái egytől-egyig új tartalommal teltek meg, a számok előtt ezért új előjel tűnt fel: a «mínusz», a mi bölcseink viszont konokul továbbra is azt hajtogatták (és hajtogatják) maguknak és másoknak is, hogy «mínusz három» több «mínusz kettőnél»"[90].

Azt, amit nem tudtak és nem akartak megtenni a II. Internacionále opportunista pártjai, megtette a bolsevik párt, élén Leninnel és Sztálinnal. A világ valamennyi szocialista pártja közül csak a bolsevik párt maradt hű a marxista forradalmi dialektika elveihez — s nemcsak az elméletben, hanem a gyakorlatban is. A bolsevikok sohasem tagadták, hogy ki kell használni a szocializmusért folytatott harc legális formáit. De nem feledkeztek meg arról, hogy ezek a formák egyoldalúak, előkészítették a munkásosztályt a kapitalizmus elleni fegyveres harcra, összekapcsolták a legális és illegális harci formákat,

[90] Lenin. „Baloldaliság" — a kommunizmus gyermekbetegsége. Lásd *Lenin* Művei. 31. köt. 94—95. old.

minden formát kihasználtak a forradalom sikerének biztosítása érdekében.

Soha egyetlen osztálynak, egyetlen politikai pártnak sem kellett az osztályharc olyan változatos formáihoz folyamodnia, mint országunk munkásosztályának és a bolsevik pártnak. És a szocializmusért folytatott harcban kivívott sikerek okát egyebek között abban kell keresnünk, hogy pártunk mindig a rá annyira jellemző rugalmassággal választotta meg a harc eszközeit és formáit.

A pártot Lenin szavai vezérlik: a fejlődésben beállott minden fordulat „elkerülhetetlenül arra vezet, hogy a régi forma nem felel meg többé az új tartalomnak"[91].

Ebben a tekintetben ragyogó példa Sztálin elvtársnak a gazdálkodás hat új feltételéről mondott híres beszéde. Ez a beszéd — amelyben Sztálin elvtárs nagyszerűen alkalmazta az életben a lenini útmutatásokat — a szovjet gazdasági vezetőket felfegyverezte a szocialista ipar sikereiért folytatott harc új formáival, megtanította őket arra, hogy vegyék számba a munkájuk tartalmában végbemenő változásokat és ezeket kapcsolják össze a dolgok új megszervezésével.

A forma és a tartalom kérdése nagyjelentőségű a művészet szempontjából. Az igazi művészetben a forma és a tartalom egységes egészet alkot. Az a műalkotás, amelynek nincs tökéletes formája, képtelen mély érzéseket, gondolatokat, élményeket ébreszteni az emberben. Az a műalkotás viszont, amely figyelmen kívül hagyja azt a feladatot, hogy mélyenszántó, élenjáró eszméket fejezzen ki, amely a formát öncéllá változtatja, elveszti minden értékét, apolitikussá válik, káros hatással van az emberek értelmére és érzelmeire.

A formalizmus megnyilvánulása a művészetben az, hogy elszakítják a formát a tartalomtól. A formalizmus uralkodó áramlat a burzsoázia mai dekadens művészetében. A formalizmus teljesen összeegyeztethetetlen a szovjet művészettel, amelyet a világ forradalmi átalakításának nagy eszméi

[91] Lenin. A szociálsoviniszta politika álcázása internacionalista frázisokkal. Lásd *Lenin* Művei. 21. köt. 438. old.

fűtenek és amelynek képviselői a néppel vállvetve harcolnak a kommunizmusért.

A SzK(b)P Központi Bizottságának az irodalom, a filmművészet, a drámairodalom, a zene kérdéseiről hozott határozatai marxista-leninista szempontból mélyenszántóan és világosan kifejtik a forma és tartalom kérdését a művészetben. A SzK(b)P Központi Bizottságának ezek a határozatai hangsúlyozzák egyrészt az eszmei tartalom elsőrendű jelentőségét, másrészt azt, hogy a tökéletes művészi forma elengedhetetlenül szükséges e tartalom kifejezéséhez. E határozatok feltárják a burzsoá formalizmus több szovjet követőjének káros törekvéseit és megmutatják azt az utat, amely a világ élenjáró művészetének, a szovjet művészetnek felvirágzásához vezet.

Ez az út: tökéletes művészi formában tükrözni a szovjet nép, a szovjet emberek életét, a szovjet rend óriási fölényét a halódó kapitalista társadalommal szemben, a szovjet népnek a kommunizmusért folyó hősi harcát.

Ez a helyzet a forma és a tartalom kérdésével.

*

Vonjuk le tehát a rövid következtetéseket, amelyek a dialektika negyedik vonásáról elmondottakból fakadnak;

1. A metafizika a tárgyakat és jelenségeket holt, absztrakt azonosságoknak tartja, amelyek nem tartalmaznak semilyen belső különbséget, belső ellentmondást. Ezért a fejlődés forrásait kívülre (istenbe, szubjektumba stb.) helyezik át. A belső ellentmondások metafizikus elpalástolása — a burzsoázia védelmezőinek kedvenc módszere, a munkásmozgalomban működő opportunizmus elméleti alapja.

2. A marxista dialektika a tárgyakat és jelenségeket eleven ellentmondásosságukban vizsgálja. Minden tárgy, minden jelenség belső ellentmondásokat tartalmaz, az elhaló és a születő, a multba tűnő, valamint a jelenné és jövővé váló egysége.

A belső ellentétek, ellentmondó tendenciák és törekvések harcban állnak egymással. Az ellentétek harca — a fejlődés forrása. Az ellentétek harca folyamán fakadnak fel, bontakoznak ki az ellentmondások. Az ellentétek harca az egyik jelen-

ségnek másikba való átmenetével, a régi elhalásával és az új keletkezésével ér véget. Az ellentétek harca abszolút, az ellentétek mindenfajta egysége viszonylagos.

3. Vannak antagonisztikus és nem-antagonisztikus ellentétek. Az ellenséges osztályokra tagolt társadalomban az antagonisztikus ellentétek uralkodnak. Az ilyen ellentétek leküzdésének formája a forradalmi osztályharc, a forradalom. A proletariátus forradalma véget vet az antagonisztikus ellentéteken alapuló társadalomnak. A szocializmus győzelmével olyan társadalmi rend jön létre, amelyben a társadalom minden osztályának és rétegének erkölcsi-politikai egysége uralkodik. E társadalom fejlődésének ellentétei nemantagonisztikus ellentétek, s ezeket politikai forradalmak nélkül, forradalmi robbanások nélkül küzdik le. A bírálat és az önbírálat az ellentétek feltárásának és leküzdésének egyik legfontosabb eszköze, a fejlődés új, dialektikus törvényszerűsége.

4. Az objektív fejlődés ellentmondásossága, a harcoló osztályok és pártok léte a társadalomban megköveteli, hogy a világot ne objektivista módon, hanem pártosan tanulmányozzuk, vagyis, hogy ne kenjük el, hanem bátran tárjuk fel a viszonyok antagonisztikus természetét, és minden jelenséget az élenjáró, a legforradalmibb osztály — a proletariátus — szempontjából ítéljünk meg. A valóság megismerésének, fogalmainknak ugyanolyan rugalmasaknak, mozgékonyaknak kell lenniök, amilyenek az általuk tükrözött természeti és társadalmi jelenségek. Bolsevik pártosság az elméletben és a fogalmak rugalmassága, amely a valóság változó jelenségeinek objektív dialektikáját tükrözi vissza — a megismerésre vonatkozólag ezeket a következtetéseket kell levonnunk az ellentétek egységének és harcának törvényéből.

5. Az ellentétekről szóló dialektikus tanítás legfontosabb következtetése a proletariátus pártjának politikájára vonatkozóan az, hogy az ellentéteket nem szabad kibékíteni, nem szabad elkenni, hanem forradalmi módon kell leküzdeni, megoldani. A marxista dialektikának az ellentétek harca útján végbemenő fejlődésről szóló tanítása — a bolsevik párt forradalmi tevékenységének elméleti alapja. Hogy ne

tévedjünk a politikában, tanítja Sztálin elvtárs — kérlethetetlen proletár osztálypolitikát kell folytatnunk, nempedig a proletariátus és a burzsoázia érdekeinek összhangját hirdető reformista politikát.

BEFEJEZÉS

A MARXISTA DIALEKTIKUS MÓDSZER JELENTŐSÉGE A PROLETARIÁTUS PÁRTJÁNAK GYAKORLATI TEVÉKENYSÉGE SZÁMÁRA

A marxista-leninisták számára elsőrendűen fontos kérdés a dialektikának, éppúgy mint az egész forradalmi elméletnek gyakorlati jelentősége. Marx Feuerbachról írt téziseiben már a marxizmus fejlődésének hajnalán tömören és szabatosan meghatározta a filozófia marxi felfogása és régi felfogása közti különbséget.

Marx ezt mondotta:

„A filozófusok a világot csak különbözőképpen *magyarázták;* de a feladat az, hogy *megváltoztassuk*"[1].

Marx e néhány szóban megmutatta, mi a jelentősége a filozófiának abban a harcban, amelyet az emberiség folytat az új életért, azért, hogy egyszersmindenkorra eltűnjenek az erőszak és a pusztító háborúk forrásai, az ember ember által való leigázásának forrásai. A marxisták nem az emberi gondolkodás játékának élvezetéért foglalkoznak az elmélettel, hanem azért, mert az elméletből útmutatást akarnak nyerni arra, hogy miként, milyen úton és módon alakítsák át gyakorlatilag a társadalmi életet.

A világnézet és az a politika, amelyet egy bizonyos osztály vagy politikai párt képvisel, nem két különböző jelenség, amelyeknek nincs közük egymáshoz, mint ezt a burzsoázia ideológusai szeretik feltüntetni. A politika, a politika alapelvei mindig szorosan összefüggnek az osztályok és a politikai pártok világnézetével, mert a világnézetben össz-

[1] Marx. Tézisek Feuerbachról. Lásd *Marx—Engels.* Válogatott művek. 2. köt. 401. old.

pontosított elméleti formában fejeződnek ki az osztályok és pártok alapvető érdekei és törekvései.

Amikor a burzsoá ideológus így beszél: egy dolog a filozófia, más dolog a politika —, akkor azt a gondolatot akarja ránk erőszakolni, hogy a filozófia *osztályokon felül áll*, pártokon felül áll, hogy a filozófiának csak az „örök" és „maradandó" problémákkal van kapcsolata és nem süllyed le az „élet prózájának" színvonaláig. Bertrand Russell, reakciós angol filozófus például „A huszadik század filozófiája" című cikkében azt állítja, hogy egyre inkább gyengül a filozófia kapcsolata a gyakorlattal, a politikával. A középkorban, mondja, ez a kapcsolat még erős volt. A filozófusok akkor egyben politikusok is voltak. Az újkorban azonban a helyzet megváltozott. Csak Oroszországban van az, mondja, hogy a materialisták — „vörösök", az idealisták pedig — „fehérek". És a következtetés, amelyet mindezekből az okoskodásokból levon a „burzsoá tudománynak ez a bohóca", ahogy Lenin nevezte az effajta „filozófusokat", így hangzik: „a rossz filozófiának vannak gyakorlati következményei, a jónak nincsenek . . ."

Persze, a filozófia és a politika kapcsolatának ez a tagadása korántsem jelenti azt, hogy a valóságban nincs kapcsolat a kettő közt. Bármennyire lázadozzanak is szavakban a burzsoá filozófusok a filozófia és a politika kapcsolata ellen, ők azok, akik elméletileg megindokolják egy bizonyos *osztálynak* — mégpedig a *burzsoáziának* — a politikáját. Senkit sem tud félrevezetni Russell, a haladás ádáz ellensége, az imperializmus lelkes védelmezője, amikor azt próbálja bebizonyítani, hogy a filozófiának semmi köze sincs a gyakorlathoz és a politikához. Jól tudjuk, hogy Russell írásainak minden sorával, minden újabb „filozófiai" értekezésével az amerikai-angol imperialista rablók érdekeit védelmezi, a demokrácia és a béke erői ellen harcol. Ez tehát Russell „tiszta", „politikamentes" filozófiájának igazi értelme!

Éppen a gyakorlat, amelyről olyan ostoba fitymálással beszélnek a burzsoá filozófusok, éppen a gyakorlat leplezi le osztályjellegüket és tárja fel „tiszta filozófiájuk" igazi politikai rendeltetését. A gyakorlat mutatja meg, hogy a filozófia

pártokon felül álló ,voltáról és politikamentességéről szóló minden fecsegésük csak furfang, amelynek segítségével a mai burzsoá filozófusok leplezni próbálják imperialista jellegüket, s a kapitalizmus szolgálatában, az új világháború kirobbantása érdekében kifejtett tevékenységüket.

A marxista filozófia nem tagadja a filozófia és a politika kapcsolatát, sőt létének értelmét éppen abban látja, hogy felfegyverezze az új életért harcoló néptömegeket a történelmi fejlődés törvényszerűségeinek és a győzelmes harc útjainak ismeretével.

A marxista filozófia nem egyszerűen az egyik „iskola" az iskolácskák és áramlatok sokasága közül. A marxista filozófia ideológiailag kifejezi a mai társadalom legforradalmibb osztályának — a proletariátusnak — érdekeit; a dolgozó tömegek fegyvere, amelyek a kapitalista rabság alóli felszabadulásukért harcolnak. Nem elszigetelt egyes emberek, hanem a kommunizmusért harcoló milliók és tízmilliók filozófiája ez.

„... Marx és Engels — mondja Sztálin elvtárs — nem csupán valamilyen filozófiai «iskola» megalapítói — ők annak az élő proletármozgalomnak élő vezérei, amely napról-napra növekszik és erősödik"[2].

A marxista filozófia roppant ereje éppen abban a kapcsolatban rejlik, amely egybefűzi a tömegek mozgalmával, forradalmi gyakorlatával. Sztálin elvtárs ezért, amikor kifejti a marxista dialektikus módszer és a marxista filozófiai materializmus egyes vonásait, kimutatja azt is, milyen óriási jelentőségű a marxista filozófia tételeinek kiterjesztése a társadalom történetének tanulmányozására, mi a jelentőségük e tételeknek, ha a proletariátus pártjának gyakorlati tevékenységére alkalmazzuk.

Marx, Engels, Lenin és Sztálin forradalmi dialektikájának gyakorlati jelentősége abban áll, hogy tudományos alapot teremt a proletárpárt politikája számára. Mindig megvolt — és meg is kellett hogy legyen — a kapcsolat a meghatározott osztályok filozófiája és politikája közt. De amióta létrejött

[2] Sztálin. Anarchizmus vagy szocializmus? Lásd *Sztálin* Művei. 1. köt. 367. old.

a marxista filozófia, amióta a proletariátus politikai harcot vív a burzsoázia ellen, azóta a filozófia és a politika kölcsönös viszonyában valami új jött létre, ami nem létezhetett a multban. Ez az új pedig az, hogy a marxista filozófia *tudományosan megalapozza* a proletárpárt politikáját, s erre az alapra támaszkodva a munkásosztály forradalmi élcsapata a történelmi fejlődés objektív törvényeinek megfelelően meghatározza a harc vonalát és sok évtizedre előre látja a fejlődés főirányát.

Már több mint száz év telt el azóta, hogy Marx és Engels, a proletariátus nagy tanítói, elsőízben hirdették ki az új, a kommunista világnézet elveit. És ma, amikor a marxista dialektika jelentőségéről beszélünk, módunkban áll, hogy ezt a kérdést ne elvontan, hanem egész konkréten vizsgáljuk abból a szempontból, hogyan állta ki a marxizmus azt a próbát, amely elé a valóság több mint száz év óta, de különösen az utóbbi évtizedekben állította.

Lenin 1913-ban ezt írta „Marx Károly tanításának történelmi sorsfordulatai" című cikkében, amelyben a világtörténelmet a marxizmus megjelenésétől három korszakra osztotta fel, az 1848-as forradalomtól a Párizsi Kommünig, a Párizsi Kommüntől az 1905-ös orosz forradalomig, és az e forradalom után kezdődött korszakra:

„Mióta a marxizmus a színtérre lépett, a világtörténelem három nagy korszakának mindegyike a marxizmus számára újabb bizonyítékokat, újabb diadalokat hozott. De a marxizmusnak, mint a proletariátus tanításának még nagyobb diadalát hozza majd meg a közelgő történelmi korszak"[3].

Lenin e szavai prófétai szavak voltak. Négy év mulva bekövetkezett a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, amely győzelemre vitte a marxizmus tanítását. És e világtörténelmi jelentőségű győzelem fényében, a szocialista rendért folytatott gyakorlati harc fényében különleges tisztasággal és világossággal mutatkozik meg a marxista dialektikának, éppúgy mint az egész dialektikus materializmusnak a jelentősége a proletariátus pártjának tevékenysége számára.

[3] Lenin. Marx Károly tanításának történelmi sorsfordulatai. Lásd *Lenin*. Marx, Engels, marxizmus. 70. old.

Sztálin elvtárs „A dialektikus és a történelmi materializmusról" című munkája rendkívül behatóan megvilágítja ezt a kérdést. E munka szabatos és tömör tételei feltárják a belső, szerves összefüggést a marxista dialektika és a proletárpárt gyakorlati tevékenységének legfontosabb elvei között, a marxista dialektika összefüggését a bolsevik párt stratégiájával, taktikájával, politikájával. A marxista irodalom történetében ez a mű mutatta ki először ilyen erőteljesen a dialektikus materializmus elméletének és a társadalom átalakításáért folytatott gyakorlati forradalmi harcnak az egységét.

„A dialektikus és a történelmi materializmusról" című sztálini mű minden egyes tétele, minden egyes szava mögött ott áll a marxizmus-leninizmus egész történelmi útja, az az óriási gyakorlati tapasztalat, amelyet a bolsevik párt a proletariátus nagy ügyéért folytatott harcban felhalmozott. Ez az oka annak, hogy e mű olvasásakor oly mélyen megértjük a marxista-leninista dialektika hatékony szerepét, világosan látjuk a bolsevik párt filozófiája és politikája, gyakorlati tevékenysége közti kapcsolat döntő, fő vonalait.

Melyek tehát ezek a fő vonalak?

A marxista-leninista dialektika, először is, a jelenségek összefüggéséről és kölcsönös meghatározottságáról szóló tételével feltárja a társadalmi élet törvényszerű jellegét, pozdorjává zúzza azokat az elméleteket, amelyek a világot zűrzavaros halmaznak, események és emberek értelmetlen, véletlen összeütközéseinek tüntetik fel. A materialista dialektika ezzel szilárd gránittalapzatot teremt a proletárpárt tudatos tevékenysége számára.

A materialista dialektika elsőízben tette lehetővé, hogy az emberi társadalom fejlődését történelmileg váltakozó társadalmi-gazdasági alakulatok törvényszerű folyamatának tekintsük. Ezzel lehetővé tette az igazi társadalomtudomány, vagyis a materialista történetfelfogás létrejöttét.

Engels írta:

„A materialista történetfelfogás, valamint külön alkalmazása a proletariátus és a burzsoázia közt folyó mai osztályharcra csak a dialektika segítségével vált lehetségessé."

A proletárpárt tevékenységének alapja az emberi törté-

nelem objektív törvényszerűsége és e törvényszerűség megismerése. A tudományos szocializmus egész elmélete azon a tényen épül fel, hogy a szocializmus, a társadalmi élet szocialista formája — nem véletlen, hanem az egész történelmi fejlődés és a modern társadalmi viszonyok törvényszerű terméke. Ezért a szocializmusért folyó harc a legidőszerűbb feladat, amely a történelem objektív irányzatát fejezi ki, tehát, ez a harc nemes, a szó legjobb és legmagasztosabb értelmében.

Innen ered tehát az a magabiztosság, az a szilárdság, az a tántoríthatatlanság, amely pártunk gyakorlati tevékenységét jellemzi, ezért győzelmes pártunk tevékenysége.

A társadalmi fejlődés objektív törvényszerűsége, amely minden népet az új társadalmi rend, a szocializmus felé vezet, a mai szakaszon már nemcsak abban fejeződik ki, hogy a szocializmus a földkerekség egyhatodán, a Szovjetunióban győzedelmeskedett, hanem abban is, hogy a szocializmus épül a népi demokratikus országokban, hogy győzelmet aratott a kínai forradalom, és a világ minden zugában páratlan mértékben fellendült a nemzeti szabadságharc. Csak a proletariátus elvetemült ellenségei állíthatják, hogy mindez „véletlen". A dialektika azt tanítja, hogy nem lehet „véletlen", ami napról-napra növekszik, ami mélyen az életben gyökerezik, ami a népek alapvető, életbevágó szükségleteit fejezi ki.

A marxista-leninista dialektika, másodszor, megmutatja, hogy a régi elhalása és az új növekedése a társadalom fejlődésének törvénye. Ez lehetővé teszi a proletariátus pártjának, hogy előre nézzen, hogy politikáját a fejlődő valósággal összhangban építse fel, s harcoljon mindazért, ami haladó, ami keletkezik és fejlődik az életben.

Ha minden létezőre rányomja a bélyegét a fejlődés, a változás, a megújulás, akkor a valóság dialektikus megközelítése nem szorítkozhat arra, hogy egyszerűen megállapítsa, ami létezik; a marxista dialektika az egyes jelenségeket nemcsak abból a szempontból vizsgálja, hogy mik voltak azok a multban, és mik a jelenben, hanem abból a szempontból is, mivé lesznek a jövőben.

A marxista-leninista dialektika ezért nemcsak a multba,

hanem a jelenbe és a jövőbe is fordul. A bolsevik párt ezért tudja kidolgozni az előrehaladás szigorúan tudományos terveit, ezért tudja megvalósítani e terveket.

Gorkij mondotta, hogy Lenin félig a jövőben élt. De „a jövőben élni" annyit jelent, mint szirten állni, ahonnan világosan lehet látni a történelem mozgásának képét, fejlődésének útjait, azt az újat, ami születik az életben és minden akadályon keresztül utat tör magának. Ezért nevezte Sztálin elvtárs Lenint „élesenlátónak", aki megjósolta „az osztályok mozgását és a forradalom menetének cik-cakjait, amelyeket úgy ismert, akár a tenyerét"[4].

Csakis így, a társadalmi fejlődés útjainak ismeretében, csakis úgy ismerve a jövőt, „akár a tenyerét", lehetett elvezetni a szovjet hajót a szocializmushoz — ismeretlen utakon, kikerülve minden zátonyt és szirtet. Sztálin az a kormányos, aki a történelmi fejlődés új, ismeretlen szakaszán zseniális éleslátással, lenini tisztánlátással megszabta az előrehaladás vonalát és kivezette a Szovjetállamot a szocialista élet végtelen térségére.

Soha még a történelem nem ismert példát arra, hogy olyan tervszerűen és tudatosan készítsenek elő óriási társadalmi változásokat egy egész országban, mint azt a kommunista párt tette, amely arra irányította tevékenységét, hogy megteremtse a szocializmus győzelméhez szükséges feltételeket a Szovjetunióban.

A burzsoá filozófusok így beszélnek:

„Az a vélemény, hogy előre meg lehet állapítani a történelem fejlődését, azok közé a racionalista előfeltételek közé tartozik, ... amelyeket végül is el kell vetni."

Milyen szánalmas gügyögésnek tűnik ez a filozófia a társadalmi élet gyökeres átalakításához képest, amely országunkban a kommunista párt vezetésével megvalósult. A burzsoá filozófia fél bepillantani a jövőbe, képtelen előre látni a történelmi fejlődés menetét, tagadja a történelmi fejlődés meghatározásának még a lehetőségét is. Ez többek közt kifejezi a burzsoázia tehetetlenségét, azt a törekvését, hogy meggátolja a társadalom előrehaladó fejlődését és visszavesse a társadalmat.

---

[4] Sztálin. Leninről. Lásd *Sztálin* Művei. 6. köt. 68. old.

Pártunk a legértékesebb elméleti képességgel, a tudományos előrelátás képességével felfegyverezve, az Októberi Forradalom győzelme után megszabta a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet tudományos tervét, megállapította ennek az átmenetnek fő határköveit, megmutatta a népnek a fejlődés útjait, amelyeknek a győzelemhez kellett vezetniök. A Lenin és Sztálin által kidolgozott új gazdasági politika (nep), az ország iparosításának és a mezőgazdaság kollektivizálásának lenini-sztálini tervei, a szovjet szocialista demokrácia fejlesztésének útjai, a nemzeti kérdés megoldásának és a szovjet típusú soknemzetiségű állam megteremtésének útjai stb., e tervek és előrelátások sikeres gyakorlati megvalósítása — mindez annak a tudományos elméletnek nagyszerű diadalát jelenti, amely a valóságban, a történelmi események gyakorlatában bizonyította be, hogy képes előrelátni a jövőt és megmutatni a jövőhöz vezető utat.

A bolsevik párt politikájának új diadala a szocializmusból a kommunizmusba vezető fokozatos átmenet nagyszabású terveinek sikeres megvalósítása. A párt és vezére, Sztálin elvtárs, megmutatta a további gazdasági építésnek, a termelés és a termelékenység új fellendítésének, a kommunizmus alsó fokáról a kommunizmus felső fokára való átmenethez szükséges technikai haladásnak az útját. A párt vezetésével a szovjet nép forradalmat hajt végre a természet átalakításában, egyre sikeresebben állítja a természetet a szovjet nép jóléte további emelésének szolgálatába.

A marxista világnézet, amely felfegyverzi az embereket a jövőbelátás képességével, e jövő aktív harcosaivá, az új társadalom tudatos építőivé neveli őket. A marxista világnézet neveli és alakítja az új embertípust, aki saját kezébe veszi sorsát és az új életért vívott harcában a történelmi fejlődés útjainak világos ismeretére támaszkodik.

A marxista-leninista dialektika, harmadszor, a fejlődés jellegének egyedül tudományos magyarázatával kiüti a fegyvert a politikában működő metafizikusok és reakciósok kezéből, akik a társadalom fejlődését kis mennyiségi változásokra, reformokra és a régi, elavult rend „foltozgatására" korlátozzák. Felfegyverzi a proletariátus pártját a társadalmi élet gyökeres,

minőségi megváltoztatásának elméletével, a kapitalista társadalom forradalmi átalakításának elméletével.

A burzsoá filozófia a kizsákmányoló rend örök fennmaradásában érdekelt tőkés osztályt szolgálja. Ezért minden erejéből igyekszik a haladás valóban tudományos elméletét olyan áltudományos elméletekkel helyettesíteni, amelyeknek célja az, hogy a haladás fogalmát a fennálló rend kis, mennyiségi változásaira korlátozzák. Így például a pozitivizmus elmélete, amely a burzsoá filozófiában annyira elterjedt, abban látta érdemét, hogy egybekapcsolta a „rend" és a „haladás" fogalmát. Comte, a pozitivizmus megalapítója ezt írta: „A pozitivizmus jeligéje — rend és haladás." A „rend" — ez a fennálló tőkés rend sérthetetlenségét jelképezi, a „haladás" pedig a burzsoá társadalom apró, jelentéktelen tökéletesítését. A pozitivizmus „egészséges elmélete", amely lelkes hívekre talált a világ opportunistái körében, hallani sem akart a forradalmi átalakításokról.

A bolsevik párt azért tudott a néptömegek élére állni és azért tudta őket győzelemre vezetni, mert tevékenységében a társadalom haladó fejlődésének dialektikus, vagyis egyedül tudományos elmélete vezette, amely szerint „a forradalmi változások, melyeket az elnyomott osztályok visznek véghez, teljesen természetes és elkerülhetetlen jelenségek"[5].

A marxista-leninista dialektika, negyedszer, felvértezi a proletárpártot gyakorlati tevékenységének azzal a rendkívül fontos vezérelvével, amelynek ismerete nélkül lehetetlen valamelyest is sikeres előrehaladás — felvértezi az ellentétek harcának elvével, a régi és az új, az elhaló és a születő közti ellentmondások forradalmi leküzdésének elvével. A bolsevik párt fejlődésének minden szakaszán mint a legkövetkezetesebben és a legerélyesebben harcos párt küzdött és küzd a reakciós erők ellen.

A bolsevik párt engesztelhetetlensége a társadalmi fejlődést fékező erőkkel szemben — ez immár félévszázada az a roppant fontos forradalmi elem, amely meghatározza a társadalom előrehaladását.

[5] Sztálin. A dialektikus és a történelmi materializmusról. Lásd *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 675. old.

Az utóbbi évtized eseményei napnál világosabban igazolják ezt az igazságot. Az emberi társadalom fejlődésének hosszú időre szóló távlatai függtek attól, hogy milyen következetesen és erélyesen harcol a szovjet nép a hitlerizmus ellen, amely a szabad emberiség létét fenyegette. A fasizmust dédelgette, talpraállította a békülékenységnek, a támogatásnak az a politikája, amelyet Amerika és Anglia kormányai, valamint a burzsoázia jobboldali szocialista lakájai folytattak. A bolsevik párt vezette szovjet nép azért győzött, mert soraiban nem voltak és nem lehettek olyan társadalmi erők, amelyek a fasizmussal való megbékélésre törekedtek, amelyek elsimítani igyekeztek volna a Szovjetállam és a fasiszta állam közti ellentéteket. A harc — a bátor, erélyes, rettenthetetlen, következetesen végigvívott harc — segített a szovjet népnek abban, hogy megmentse a világ civilizációját. És küzdelmében az egyik legfontosabb dialektikus törvény nyilvánult meg, amely a társadalmi fejlődés alapja, amelyet a párt tudatosan érvényesít tevékenységében — az ellentétek harca útján végbemenő fejlődés törvénye.

A második világháború után a szétzúzott német és japán fasizmus helyét az amerikai-angol imperialisták foglalták el, akik új világháborút akarnak kirobbantani és a maguk uralmát akarják rákényszeríteni a világ minden népére. De a háborús gyujtogató, reakciós erők elleni következetes harc első soraiban ismét ott áll a Szovjetállam és vezeti a világ békéért harcoló népeinek erős, szervezett frontját. A szovjet állam, a bolsevik párt bátor és félelmet nem ismerő békeharca áthághatatlan sorompó az imperialisták útjában.

Csak az élenjáró harca — tanítja Sztálin elvtárs — az elavult és a reakciós ellen, csak ez az előrehaladás forrása.

Ebben a szellemben neveli népünket a szovjet állam és a bolsevik párt. Országunkban ezért elterjedt az az embertípus, aki tudja, hogy nem az ellentmondások liberális és nyárspolgári elkenése, hanem a reakció elleni kíméletlen harc volt és marad mindig az előrehaladás forrása.

Lenin „Marx Károly" című cikkében, összegezve a marxista dialektika jelentőségét a proletárpárt gyakorlati tevékenysége, taktikája szempontjából, ezt írta:

„Marx a proletariátus alapvető taktikai feladatát materialista dialektikus világszemléletének valamennyi kiinduló tételével a legteljesebb összhangban határozta meg. Az élenhaladó osztály taktikája csak akkor lehet helyes, ha arra támaszkodik, hogy objektív módon számbaveszi az adott társadalom kivétel nélkül valamennyi osztályának kölcsönös viszonyait egész összességükben, tehát ha számbaveszi ennek a társadalomnak objektív fejlődési fokát és e társadalomnak más társadalmakhoz való kölcsönös viszonyát is. Emellett minden osztályt és minden országot nem sztatikus, hanem dinamikus, vagyis nem mozdulatlan állapotában, hanem mozgásában kell vizsgálni (amely mozgásnak törvényei minden osztály gazdasági létfeltételeiből következnek). A mozgást viszont nemcsak a mult, hanem a jövő szempontjából is kell vizsgálni, mégpedig nem az «evolucionisták» sekélyes felfogása szerint, akik csak lassú változásokat látnak, hanem dialektikusan: «A nagy történelmi események fejlődésében 20 év nem több egy napnál — írta Marx Engelsnek —, noha utóbb jöhetnek napok, amelyekben 20 év összpontosul» . . . A proletariátus taktikájának a fejlődés minden fokán, minden időpontban számolnia kell az emberi történelemnek ezzel az elkerülhetetlen objektív dialektikájával, olymódon, hogy egyrészt kihasználja a politikai tespedés, illetve a csigalassúságú, úgynevezett «békés» fejlődés korszakait arra, hogy fejlessze az élenjáró osztály öntudatát, erőit és harcképességét, másrészt pedig ezt az egész kihasználó munkát az adott osztály mozgalmának «végcélja» irányában és azért végzi, hogy képessé tegye ezt az osztályt arra, hogy azokban a nagy napokban, amelyek mindegyike «20 évet összpontosít magában», a nagy feladatokat gyakorlatilag megoldja"[6].

Ezek a *fő* vonalai egyrészt a dialektika, másrészt a párt politikai tevékenysége, stratégiája és taktikája, harca tartalma és formái közti összefüggésnek.

Ha világosan látjuk a dialektikának ezt a jelentőségét, megértjük, miért támadták a marxista dialektikát létrejötte óta mind a mai napig a társadalmat visszafelé húzó erők — a nyilt burzsoá reakciótól az opportunizmus legkülönbözőbb

[6] Lenin. Marx Károly. Lásd *Lenin* Művei. 21. köt. 64—65. old.

válfajaiig — miért próbálták megdönteni akár nyilt harcban, akár észrevétlen „módosításokkal".

Marx a „Tőke" második kiadásának utószavában rámutatott arra, hogy a dialektika misztifikált, vagyis hegeli alakjában divattá vált, mert a meglévőt dicsőítette.

A dialektika „észszerű (vagyis marxista — *M. R.)* alakjában a polgárságnak és doktriner szószólóinak botránkozás és borzalom, mert a meglevő pozitív megértésébe tagadásának, szükségszerű elmúlásának megértését is belefoglalja, minden keletkezett formát a mozgás folyamatában, tehát mulandó oldaláról is felfog, semmi előtt meg nem hódol, lényegében kritikai és forradalmár"[7].

A kapitalizmus ideológusai nem kevés erőt vesztegettek arra, hogy „befeketítsék" a dialektikát, mert nagyon jól megértették forradalmi, kritikai lényegét.

Nem keveset fáradoztak a revizionisták és az opportunisták sem azon, hogy elvegyék a marxi dialektika élő lelkét, hogy eltompítsák forradalmi, kritikai élét. Bernstein, aki kimondta a marxizmus reviziójának elvét, azt hirdette, hogy a dialektika „áruló" elem Marx tanításában.

A mai jobboldali szocialisták folytatják azt a harcot a marxista dialektika ellen, amelyet Bernstein kezdett el és amelyet sok évtizeden keresztül folytattak a Kautskyk, a Rennerek és a munkásosztály más ellenségei. Brill, az egyik schumacherista „szocialista" például kijelenti, hogy „a marxizmus csak nyer azzal, ha abbahagyja a dialektikával űzött kacérkodását". Ez a marxizmus elleni harc jellemző módszere: azzal az ürüggyel, hogy tagadják a marxizmus filozófiájának egyik alkatrészét, az egész marxista filozófiát próbálják „megsemmisíteni". Az effajta módszerekről írta Lenin:

„A marxizmus filozófiájából, ebből az egyetlen acéldarabból öntött filozófiából egyetlen alapvető kiindulótételt, egyetlen lényeges részt sem lehet elvenni anélkül, hogy el ne távolodnánk az objektív igazságtól, anélkül, hogy ne dőlnénk a burzsoá reakciós hazugság karjaiba"[8].

[7] Marx. Utószó a „Tőke" második kiadásához. Lásd *Marx.* A tőke. 1. köt. 22. old.

[8] *Lenin.* Materializmus és empiriokriticizmus. 333. old.

A munkásosztály árulói éppen azért harcolnak a marxista filozófia ellen, hogy győzelemre vigyék a burzsoá reakciós hazugságot. Marx, Engels, Lenin és Sztálin a munkásmozgalom egész története folyamán harcoltak a burzsoá és a revizionista ideológia ellen, megvédelmezték a dialektikus materializmust. A proletariátus vezérei éberen őrizték és a gyakorlati harcban még jobban kiélesítették ezt az elméleti fegyvert.

Marx és Engels majdnem félszázadon át verték vissza győzelmesen a kispolgári forradalmároknak, a dialektikus materializmus nyílt ellenségeinek és ál-barátainak rohamait, akik ki akarták verni a proletariátus kezéből ezt a fegyvert. Engels „Anti-Dühring" című híres művében pozdorjává zúzta Dühring német filozófus elméletét, aki hadjáratot indított a marxi dialektika ellen.

Lenin a narodnyikok, a „legális marxisták", az ökonomisták és a mensevikek ellen folytatott harcban védelmezte meg és fejlesztette tovább a forradalmi dialektikát.

Sztálin 1906—1907-ben „Anarchizmus vagy szocializmus?" című munkájában az anarchistákra sujtott le, kimutatva a marxista világnézet valamennyi részének megbonthatatlan egységét. A szocializmus építésének időszakában Sztálin elvtárs leplezte le az „egyensúly" jobboldali opportunista elméletének forradalomellenes lényegét, a trockisták kalandor „filozófiáját" stb.

Sztálin elvtárs, Marx, Engels és Lenin ügyének nagy folytatója, a dialektikát — a marxizmus „egyetlen acéldarabból öntött" filozófiájának ezt a legfontosabb alkatrészét — fejlődésének magasabb fokára emelte, arra a fokra, amely megfelel a tudomány fejlődésében és a munkásosztály gyakorlati forradalmi tevékenységében bekövetkezett mai történelmi szakasznak.

A Sztálin elvtárs által továbbfejlesztett marxista-leninista filozófia történelmi korunkban a tudomány további haladásának, a ragyogó kommunista életért vívott gyakorlati harcnak legyőzhetetlen fegyvere.

TARTALOM

I. fejezet. A MARXISTA DIALEKTIKA MINT A MEGISMERÉS EGYETLEN TUDOMÁNYOS MÓDSZERE 5

1. A dialektikus és a történelmi materializmus – a kommunista párt világnézete. A dialektikus módszer mint a marxista filozófia döntően fontos alkotóeleme 5
2. Marx, Engels, Lenin és Sztálin a dialektikáról 10
3. A marxista dialektika történelmi előzményei 15
4. A marxista dialektikus módszer és a hegeli idealista dialektika közti ellentét 33
5. A marxista dialektika — a természet, az emberi társadalom és a gondolkodás legáltalánosabb fejlődéstörvényeiről szóló tudomány 43
6. A marxista dialektika mint alkotóan fejlődő módszer. A dialektikus módszer lenini és sztálini továbbfejlesztése 47

II. fejezet. A TERMÉSZETI ÉS A TÁRSADALMI JELENSÉGEK EGYETEMES ÖSSZEFÜGGÉSE ÉS KÖLCSÖNÖS FÜGGŐSÉGE 55

1. A dialektika és a metafizika ellentéte a jelenségek összefüggésének kérdésében 57
2. Az okság, a jelenségek oksági meghatározottsága. A jelenségek kölcsönhatása és egyetemes összefüggése. A természet mint összefüggő, egységes egész 60
3. Törvényszerűség és szükségszerűség a természetben és a társadalomban. Szükségszerűség és véletlen. Szükségszerűség és szabadság 71
4. Az összefüggéseknek és törvényszerűségeknek a kapitalista társadalomtól eltérő új jellege a szovjet szocialista társadalomban 88
5. A jelenségek mindenoldalú elemzése. Dialektika és szofisztika 94

6. Dialektika és eklekticizmus. Lenin és Sztálin az alapvető, döntő láncszemről 99
7. A jelenségek történelmi megközelítése. Az igazság konkrétsága 105

III. fejezet. MOZGÁS ÉS FEJLŐDÉS A TERMÉSZETBEN ÉS A TÁRSADALOMBAN 118

1. A mozgás metafizikus és dialektikus felfogásának ellentéte 119
2. A dialektika a mozgásról és a fejlődésről. A régi elhalása és az új növekedése — a fejlődés törvénye 129
3. Mozgás és nyugalom 144
4. A keletkező és fejlődő leküzdhetetlensége 151
5. A marxista dialektika és az új iránti érzék 162
6. Lehetőség és valóság. A gyakorlati tevékenység szerepe az új kialakulásában 166
7. A fejlődés új vonásai a szovjet szocialista társadalom viszonyai között 172

IV. fejezet. A FEJLŐDÉS MINT A MENNYISÉGI VÁLTOZÁSOK ÁTMENETE GYÖKERES, MINŐSÉGI VÁLTOZÁSOKBA 180

1. A kérdés történetéhez 180
2. A mozgás kettős formája. A mennyiségi változások átmenete minőségi változásokba 188
3. Mennyiségi változások átmenete minőségi változásokba, ugrások a természetben 198
4. Mennyiségi változások átmenete minőségi változásokba, ugrások a társadalom fejlődésében. A régi minőségből új minőségbe való átmenet törvényének jelentősége a proletariátus pártjának gyakorlati tevékenysége szempontjából 206
5. A fejlődés előrehaladó, progresszív jellege. Az egyszerűtől a bonyolult felé, az alacsonyabbtól a magasabb felé haladó fejlődés 220
6. A régi minőségből az új minőségbe való átmenet törvénye a szovjet szocialista társadalom viszonyai között 231

V. fejezet. A FEJLŐDÉS MINT AZ ELLENTÉTEK HARCA 242

1. A marxista dialektika „magva" 242
2. Belső ellentmondások a tárgyakban és a jelenségekben. Az ellentétek harca — a fejlődés forrása, hajtóereje ... 247

3. Belső és külső ellentétek. A dialektika és az „egyensúly" elmélete 269

4. Az antagonisztikus ellentétek és leküzdésük formái. A kérlelhetetlen proletár osztálypolitika, mint az antagonisztikus ellentétek megoldásának eszköze 274

5. A nem-antagonisztikus ellentétek és társadalmi jellegük. Az ellentétek jellege a szocializmusban és a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet időszakában 288

6. A bírálat és az önbírálat mint a fejlődés új hajtóereje, mint az új és a régi közti harc formája 309

7. Az ellentétekről szóló tanítás, valamint az „objektivizmus" és a pártosság kérdése a megismerésben. Lenin és Sztálin a fogalmak dialektikus rugalmasságáról 317

8. Tartalom és forma. A tartalom és forma változásának dialektikus folyamata 326

Befejezés. A MARXISTA DIALEKTIKUS MÓDSZER JELENTŐSÉGE A PROLETARIÁTUS PÁRTJÁNAK GYAKORLATI TEVÉKENYSÉGE SZÁMÁRA 337

Felelős lektor: Varga Iván.

A könyv szedését 1952 IX. 2-án kezdték meg. Megjelent X. 15-én, 15000 példányban

Ez a könyv az MNOSZ 5601—50 Á és MNOSZ 5602—50 Á szabványok szerint készült.

4793. Franklin-nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28.
Felelős: Vértes Ferenc.